

RAQAMLI JAMIYAT SHAROITIDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI MADANIYATINING AKSIOLOGIK VA ANTROPOLOGIK ASOSLARI

Aripova Zulfiyaxon

Andijon davlat texnika instituti

Tillar va gumanitar fanlar kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli jamiyat sharoitida sog‘lom turmush tarzi madaniyatining aksiologik va antropologik asoslari tahlil qilinadi. Salomatlik biologik hodisagina emas, balki fundamental qadriyat sifatida talqin etilib, uning falsafiy-antropologik ildizlari (Aristotel, Forobiy, Ibn Sino, Kant, Fromm) hamda raqamli muhitning salomatlikka ta’siri (raqamli charchoq, raqamli farovonlik, raqamli detoks) ko‘rib chiqiladi. Natijada jismoniy, ma’naviy, raqamli va ijtimoiy o‘lchamlarni birlashtiruvchi yaxlit sog‘lom turmush tarzi madaniyati modeli asoslanadi.

Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, salomatlik qadriyati, aksiologiya, falsafiy antropologiya, raqamli farovonlik, raqamli charchoq, raqamli detoks, ma’naviy-jismoniy barqarorlik, raqamli gigiyena.

Аннотация: В статье анализируются аксиологические и антропологические основы культуры здорового образа жизни в условиях цифрового общества. Здоровье трактуется не только как биологический феномен, но и как фундаментальная ценность; рассматриваются философско-антропологические корни (Аристотель, Фараби, Ибн Сина, Кант, Фромм) и влияние цифровой среды (цифровое выгорание, цифровое благополучие, цифровой детокс). Обосновывается целостная модель культуры здорового образа жизни, объединяющая физическое, духовное, цифровое и социальное измерения.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, ценность здоровья, аксиология, философская антропология, цифровое благополучие, цифровое выгорание, цифровой детокс, духовно-физическая устойчивость, цифровая гигиена.

Abstract: This article analyzes the axiological and anthropological foundations of a healthy-lifestyle culture in a digital society. Health is interpreted not merely as a biological phenomenon but as a fundamental value; the study examines its philosophical-anthropological roots (Aristotle, al-Farabi, Ibn Sina, Kant, Fromm) and the impact of the digital environment (digital burnout, digital well-being, digital detox). A holistic model of healthy-lifestyle culture is substantiated, integrating physical, spiritual, digital, and social dimensions.

Keywords: healthy lifestyle, value of health, axiology, philosophical anthropology, digital well-being, digital burnout, digital detox, spiritual-physical resilience, digital hygiene.

KIRISH

Raqamli texnologiyalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi inson salomatligini yangi ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida kun tartibiga chiqardi. Falsafiy nuqtai nazardan salomatlik shunchaki kasallikning yoʻqligi emas, balki insonning jismoniy, ruhiy, ijtimoiy va maʼnaviy farovonligining uygʻun holatidir; Butunjahon sogʻliqni saqlash tashkiloti taʼrifi ham aynan shu yaxlitlikni eʼtirof etadi [1]. Sogʻlom turmush tarzi esa ana shu yaxlit farovonlikni ongli saqlash va rivojlantirishga qaratilgan barqaror xulq-atvor tizimidir.

Raqamli muhit salomatlikka ikki yoqlama taʼsir koʻrsatadi: bir tomondan tibbiy xizmat va jismoniy faollikni kuzatish imkonini kengaytirsam, boshqa tomondan ortiqcha ekran vaqti, harakatsizlik, uyqu buzilishi va doimiy ulanish stressi kabi yangi tahdidlarni keltirib chiqaradi. Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli jamiyat sharoitida sogʻlom turmush tarzi madaniyatining aksiologik va antropologik asoslarini ochib berish hamda uning yaxlit modelini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Salomatlik va inson kamolotining falsafiy tahlili qadimiy anʼanaga ega. Aristotel «Nikomax etikasi»da inson hayotining oliy maqsadini eudaimoniya — fazilatli va barkamol hayot deb belgilab, oʻrtalik tamoyilini ilgari surdi [2]. Sharq falsafasida Abu Nasr Forobiy jism va ruh uygʻunligini fazilatli jamiyat asosi sifatida koʻrsatgan boʻlsa [3], Abu Ali ibn Sino «Tib qonunlari»da profilaktik tibbiyot va psixosomatika gʻoyalarini ming yil oldin ifodalab, kasallikni davolashdan koʻra uning oldini olish ustuvorligini asosladi [4]. I. Kant salomatlikni shaxsning oʻz aqli va irodasiga asoslangan ongli oʻz-oʻzini boshqaruvi sifatida talqin qilish imkonini beradi [5], E. Fromm esa «egalik qilish yoki boʻlish» qarama-qarshiligida isteʼmolchilikning maʼnaviy salomatlikka zararini koʻrsatdi [6].

Zamonaviy tadqiqotlarda B.-Ch. Han «charchoq jamiyati» konsepsiyasi orqali oʻzini-oʻzi ekspluatatsiya qilish hodisasini [7], M. Chiksentmihayi esa «oqim» (flow) nazariyasi orqali faoliyatdagi toʻliq berilishning maʼnaviy qoniqish beruvchi mohiyatini asoslaydi [8]. Raqamli farovonlik (digital well-being) yoʻnalishidagi ishlar texnologiyadan ongli va mutanosib foydalanish koʻnikmasini ilgari suradi [9]. Z.S. Aripovanning monografiyasida sogʻlom turmush tarzi madaniyati raqamli

jamiyat kontekstida yaxlit tizimda tahlil qilingan [10]. Shunga qaramay, salomatlikning aksiologik maqomini raqamli muhit tahdidlari bilan bog'liq holda yaxlit falsafiy tahlil qilish qo'shimcha ilmiy asoslashni talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini ijtimoiy-falsafiy tahlilning tizimli va dialektik yondashuvlari tashkil etadi. Tahlil jarayonida aksiologik, antropologik, hermenevtik va komparativ usullardan foydalanildi; salomatlik qadriyatlar tizimi doirasida, inson esa yaxlit borliq sifatida o'rganildi. Nazariy bazani klassik falsafiy manbalar hamda 2020–2026-yillarda chop etilgan zamonaviy tadqiqotlar tashkil etdi.

ASOSIY QISM

Salomatlik qadriyat sifatida. Aksiologik nuqtai nazardan salomatlik uch qatlamli qadriyat sifatida namoyon bo'ladi: fundamental (boshqa barcha qadriyatlarni amalga oshirish sharti), instrumental (faoliyat vositasi) va terminal (o'z-o'zicha maqsad). Fundamental qadriyat sifatida salomatlik bilim, ijod, muhabbat va faoliyatning barchasiga asos bo'ladi. Raqamli davrda salomatlikning aksiologik maqomi paradoksal o'zgarishga uchraydi: nazariy jihatdan uning qadri hamma tomonidan e'tirof etiladi, ammo amaliy xulq-atvorda u qisqa muddatli raqamli zavq va doimiy ulanish ehtiyoji oldida orqaga suriladi. Aynan shu ziddiyat sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishning markaziy muammosidir.

Falsafiy-antropologik asoslar. Salomatlikka yaxlit yondashuv insonni jismoniy, aqliy va ma'naviy jihatdan bir butun borliq sifatida tushunishga tayanadi. Aristotelning o'rtalik tamoyili raqamli davrda ayniqsa dolzarb: texnologiyalardan foydalanishda na to'liq voz kechish, na haddan tashqari berilish — maqbul yo'l aynan me'yordadir. Ibn Sinoning profilaktik tibbiyoti va psixosomatik qarashlari jismoniy hamda ruhiy holatning uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Kant avtonomiyasi raqamli sharoitda yangi sinovga uchraydi: algoritmlar tanlovni yashirin boshqarganda, o'z-o'zini belgilash erkinligi muammoli bo'lib qoladi. Fromm tashxisi esa raqamli iste'molchilikda — kontent, layklar va raqamli mol-mulkni

to'plashda — «egallik qilish» modusining yangi shaklini ko'rishga yordam beradi (1-jadval).

1-jadval

Salomatlikning falsafiy-antropologik asoslari va raqamli davrdagi ahamiyati

Mutafakkir	Asosiy g'oya	Raqamli davrdagi ahamiyati
Aristotel	Eudaimoniya, o'rtalik tamoyili	Raqamli iste'molda me'yor
Forobiy	Jism va ruh uyg'unligi	Individual va ijtimoiy salomatlik birligi
Ibn Sino	Profilaktik tibbiyot, psixosomatika	Oldini olish ustuvorligi
I. Kant	Avtonomiya, inson qadr-qimmati	Algoritmik boshqaruvga qarshi avtonomiya
E. Fromm	Egallik qilish va bo'lish moduslari	Raqamli iste'molchilik tanqidi

Manba: mualliflik umumlashtirishi (Aristotel; Forobiy; Ibn Sino; Kant; Fromm 1976 asosida).

Raqamli muhit va salomatlik tahdidlari. Raqamli stress va raqamli charchoq — raqamli muhitning yangi salomatlik muammolaridir. Ular doimiy ulanish, axborot ortiqchaligi, tezkor javob berish bosimi va onlayn-oflayn chegaralarning yo'qolishidan kelib chiqadi. B.-Ch. Hanning «charchoq jamiyati» nazariyasiga ko'ra, zamonaviy jamiyatda tashqi majburlash o'rnini ichki o'zini-ekspluatatsiya egallaydi: shaxs o'zini doimiy samaradorlik bosimiga soladi, bu esa tushkunlik va ma'naviy holsizlanishga olib keladi [7]. Bunga muqobil sifatida raqamli farovonlik konsepsiyasi texnologiyadan insonning umumiy farovonligini oshiruvchi tarzda foydalanishni taklif etadi [9], raqamli detoks esa — texnologiyalardan ongli ravishda vaqtincha voz kechish — muntazam «raqamli gigiyena» amaliyotiga aylantirilishi lozim. Jismoniy faollik va sport esa nafaqat tanani mustahkamlaydi, balki Chiksentmihayi ta'kidlagan «oqim» holati orqali chuqur ma'naviy qoniqlash beradi [8].

Yaxlit sog‘lom turmush tarzi madaniyati modeli. Yuqoridagi tahlil asosida sog‘lom turmush tarzi madaniyatining yaxlit modeli asoslanadi. Model to‘rt ustunga — jismoniy (harakat, ovqatlanish, uyqu, sport), ma’naviy (qadriyatlar, ma’no-mazmun, ichki muvozanat), raqamli (raqamli gigiyena, detoks, farovonlik) va ijtimoiy (real munosabatlar, oilaviy va jamoaviy aloqa) — tayanadi. Modelning ilmiy yangiligi shundaki, u sog‘lom turmush tarziga raqamli o‘lchamni teng tarkibiy qism sifatida kiritadi. Jismoniy va ma’naviy salomatlik o‘zaro chambarchas bog‘liq: jismoniy barqarorlik ma’naviy faoliyat uchun energiya bersa, ma’naviy barqarorlik sog‘lom turmush tarzini saqlash irodasini ta’minlaydi. Aynan shu yaxlitlik shaxsning raqamli muhit tahdidlariga bardoshligining asosidir.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tahlil natijasida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. salomatlik raqamli davrda fundamental, instrumental va terminal qadriyat sifatida talqin qilinib, uning aksiologik maqomi e’tirof va amaliy xulq-atvor o‘rtasidagi ziddiyatda namoyon bo‘ladi;
2. sog‘lom turmush tarzining antropologik asoslari Sharq va G‘arb falsafasining umumiy tamoyilida — jism va ruh uyg‘unligi hamda me’yor tamoyilida — birlashadi, bu esa raqamli iste’molda muvozanatni saqlashni taqozo etadi;
3. raqamli charchoqqa qarshi samarali yo‘l taqiq emas, balki raqamli gigiyena, raqamli detoks va faol turmush tarzini o‘z ichiga olgan jismoniy, ma’naviy, raqamli va ijtimoiy o‘lchamlarning yaxlit uyg‘unligidir.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari sog‘lom turmush tarzini tor tibbiy doiradan chiqarib, uni ma’naviy-madaniy hodisa sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi. «Salomatlik shaxsiy ish» degan qarashga javoban shuni ta’kidlash lozimki, raqamli muhitda individual xulq-atvor algoritmlar va platforma dizayni bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgani bois, sog‘lom turmush tarzi madaniyati ham shaxsiy iroda, ham ijtimoiy-madaniy muhitni birgalikda qamrab olishi kerak. Milliy sharoit uchun maqbul yo‘l

— an'anaviy me'yor va o'rtalik qadriyatlarini zamonaviy raqamli farovonlik amaliyotlari bilan uyg'unlashtirishdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli jamiyat sharoitida sog'lom turmush tarzi madaniyati salomatlikni yaxlit qadriyat sifatida anglashga asoslanadi va u jismoniy, ma'naviy, raqamli hamda ijtimoiy o'lchamlarning uyg'unligini talab qiladi. Shu asosda quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- ta'lim tizimiga «raqamli gigiyena va sog'lom turmush tarzi» modulini kiritish va ekran vaqtini ongli boshqarish ko'nikmasini shakllantirish;
- jismoniy faollik va sportni raqamli detoks amaliyoti bilan uyg'unlashtiruvchi jamoaviy dasturlarni yo'lga qo'yish;
- milliy ma'naviy qadriyatlar asosida salomatlikni rag'batlantiruvchi kontent yaratish va oilaviy sog'lom turmush madaniyatini qo'llab-quvvatlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti Ustavi. — Jeneva, 1946.
2. Aristotel. Nikomax etikasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil shahar aholisining qarashlari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
4. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. — Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi nashriyot, 1993.
5. Kant I. Axloq metafizikasining asoslari. — Moskva, 1965.
6. Fromm E. To Have or To Be? — New York: Harper & Row, 1976. — 215 p.
7. Han B.-C. The Burnout Society. — Stanford: Stanford University Press, 2015. — 72 p.
8. Csikszentmihalyi M. Flow: The Psychology of Optimal Experience. — New York: Harper & Row, 1990. — 303 p.
9. Büchi M. Digital well-being: A conceptual framework // Mobile Media & Communication. — 2024. — Vol. 12. — P. 3–22.
10. Aripova Z.S. Raqamli jamiyat sharoitida shaxs shakllanishining ma'naviy-axloqiy mezonlari va sog'lom turmush tarzi madaniyati. Monografiya. — Andijon, 2026. — 124 b.
11. Erkayev A. Ma'naviyat falsafasi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni. — Toshkent, 2020-yil 5-oktyabr.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son Farmoni. — Toshkent, 2022-yil 28-yanvar.

=====

TA'LIM TIZIMIDA SUN'IY INTELEKTDAN SAMARALI FOYDALANISH

M.A.Karimova

AQXAI "Gumanitar fanlar kafedrası" dotsenti
karimovamuyassar226@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada XXI asrda suniy intellektning ta'lim tizimiga kirib kelishi uning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy - falsafiy tahlil qilingan. Ta'limni yaxshilash, o'qituvchilarga yordam berish va individual ta'limni yanada samaraliroq rag'batlantirish uchun ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning samarali jixatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: suniy intellekt, axloqiy tamoyillar, shaxsiylashtirish, ta'lim ehtiyojlariga, repetitorlik, moslashuvchan ta'lim, baholash.

Аннотация: В статье научно-философский анализ внедрения стему образования в XXI веке, его специфики. Раскрыты захватывающие и эффективные аспекты использования искусственного интеллекта в образовании для улучшения образования, помощи учителям и более эффективного поощрения индивидуального обучения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, этические принципы, персонализация, адаптация к образовательным потребностям, репетиторство, адаптивное обучение, оценка.

Abstrakt: The article provides a scientific and philosophical analysis of the introduction of AI into the education system in the 21st century and its specifics. Exciting and effective aspects of using artificial intelligence in education to improve education, help teachers, and better encourage individual learning are revealed.

Key words: artificial intelligence, ethical principles, personalization, adaptation to educational needs, tutoring, adaptive learning, assessment.

Sun'iy intellekt — bu katta hajmdagi ma'lumotlardan aqlli mashinalarni yaratish jarayonidir. Tizimlar o'tmishdagi o'rganish va tajribalardan o'rganadi va insonga o'xshash vazifalarni bajaradi. Bu inson harakatlarining tezligi, aniqligi va samaradorligini oshiradi. AI mustaqil qaror qabul qila oladigan mashinalarni yaratish uchun murakkab algoritm va usullardan foydalanadi. Mashinani o'rganish va chuqur o'rganish sun'iy intellektning asosini tashkil qiladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish, raqamli ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va qayta ishlash tizimini takomillashtirish maqsadida hozirda yurtimizda ushbu sohada malakali kadrlarni tayyorlash, mazkur yo'nalishdagi ilmiy-loyihalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qator ishlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizda ta'lim tizimida boshlangan islohotlar talaba va o'qituvchilarning ham o'z ustida ishlashga, izlanishga, ilmiy-ijodiy faoliyatga undayotgani barchamizni quvontiradi.

Ta'limni yaxshilash, o'qituvchilarga yordam berish va individual ta'limni yanada samaraliroq rag'batlantirish uchun ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish hayajonli va samarali. Ta'limda sun'iy intellekt haqida oqilona suhbatlashish uchun biz birinchi farzandlarimizni o'qitadigan o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida inson elementini kamaytiradigan jarayonlarga qaratishimiz kerak. Ta'limda sun'iy intellektning afzalliklari haqida yetakchi mualliflardan biri Metyu Linch (Mening ta'limdagi AI kelajagi haqidagi tasavvurim) "Ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish qaysidir ma'noda qimmatli, ammo biz uning rivojlanishi va uning dunyomizdagi umumiy rolini kuzatishda nihoyatda hushyor bo'lishimiz kerak" [1] deb ta'kidlab, mumkin bo'lgan to'siqlar va foydalarni sinchkovlik bilan o'rganib chiqadi. Sun'iy intellektdan foydalanishda axloqiy mulohazalar ham mavjud. AI da "axloqiy normalar" yo'q. Shunday qilib, bir tomondan, AI da dasturlash uni ishlab chiquvchisining axloqiy munosabatlaridan kelib chiqadi. Olimlar AI axloqiga kelajak uchun ikkita muhim tavsiyani beradi:

1. *Biz ma'lum bir AI texnologiyasi nima uchun ishlab chiqilayotgani haqidagi g'oyaga axloqiy asoslarni kiritishimiz kerak.*

2. *Biz ushbu texnologiyaning xatti-harakatlarini to'liq tushunish va u bizning (inson) axloqiy tamoyillarimizni buzmasligiga ishonch hosil qilish uchun uning natijalarini kuzatishimiz nazorat qilishimiz kerak.*

Texnik hamjamiyatda sun'iy intellektidagi etika haqida qizg'in bahs-munozaralar davom etmoqda. Aksariyat universitet dasturlari o'quv rejasiga AI etikasi bo'yicha kurslarni kiritgan. AI ning ta'limdagi ajoyib imkoniyatlari haqida

fikr yuritsak, ideal holda, Linch The Ed Advocate -da shunday deb yozadi: “AI auditoriyada o‘rganishni kamaytirmaydi, aksincha uni ko‘p jihatdan yaxshilaydi.” U sun‘iy intellektni ta‘limga integratsiya qilishning beshta qiziqarli potentsial afzalliklarini sarhisob qiladi:

Shaxsiylashtirish: Bir o‘qituvchi uchun o‘z sinfidagi har bir o‘quvchining ehtiyojlarini qanday qondirishni bilish juda qiyin bo‘lishi mumkin. ... Sun‘iy intellekt tizimlari har bir talabaning individual ta‘lim ehtiyojlariga osongina moslashadi va ularning kuchli va zaif tomonlari asosida o‘rganishga yo‘naltirilishi mumkin.

Repetitorlik: AI tizimlari “shaxsiylashtirilgan yordam va ko‘rsatmalar berish uchun talabaning o‘rganish uslubi va oldingi bilimlarini baholashi” mumkin.

Baholash: Albatta, AI javob kalitlari yordamida imtihonlarni baholashda yordam berishi mumkin, lekin u “talabalar qanday bajarganliklari haqida ma‘lumotlarni to‘plashi va hatto insho kabi mavhumroq vazifalarni baholashi” ham mumkin.

Nyu-York universiteti professori Yann Le Kun sun‘iy intellekt haqida shunday degan edi “Bizning aqlimiz bizni inson qiladi va sun‘iy intellekt bu sifatning davomidir”. Sun‘iy intellekt - bu inson intellekt jarayonlarini rag‘batlantirishga qaratilgan mashinalarni ishlab chiqaradigan va o‘rganadigan fan sohasi. Sining asosiy maqsadi muntazam jarayonlarni optimallashtirish, ularning tezligi va samaradorligini oshirishdir (agar u to‘g‘ri amalga oshirilgan va qo‘llabquvvatlangan bo‘lsa). Natijada, SIn qo‘llaydigan kompaniyalar soni butun dunyo bo‘ylab o‘sishda davom etmoqda [2].

Masalan, agar ko‘plab talabalar savolga noto‘g‘ri javob berishsa, “AI o‘qituvchilar materiallar va usullarni maqsadli yaxshilashlari uchun talabalar etishmayotgan aniq ma‘lumotlar yoki tushunchalarga e‘tibor qaratishi mumkin”.

Talabalar uchun mazmunli va tezkor fikr-mulohazalar: Ba‘zi talabalar audito‘riyada tavakkal qilish yoki tanqidiy fikr-mulohazalarni aytishdan uyalishlari mumkin, ammo “AI yordamida talabalar o‘rganish uchun zarur bo‘lgan fikr-mulohazalarni olishda o‘zlarini qulay his qilishlari mumkin”.

Ta'limdagi AI ning ko'p potentsiali o'qituvchilarning zerikarli vazifalarga sarflaydigan vaqtini qisqartirish va uni yanada mazmunli ishlarga bo'shatishdir.

Ma'muriy vazifalarni avtomatlashtirish

Sinfdan tashqari repetitorlik va yordam

Barcha talabalar uchun universal kirish

Suniy intellekt bo'yicha mutaxassis Metyu Linch "Sun'iy intellekt ta'limni yaxshiroq o'zgartirishning 26 usuli" sarlavhali maqolasida keng ko'lamli mavzularni o'rganadi. Masalan:

Moslashuvchan ta'lim: "O'quvchilarning hozirgi malaka darajasini baholash va ularning malakali bo'lishiga yordam beradigan boshqariladigan o'quv jarayonini yaratish orqali asosiy va ilg'or ko'nikmalarni o'rgatish uchun foydalaniladi".

Ma'lumotlarni tahlil qilish va o'rganish: "AI endi o'qituvchilar va ta'lim ma'murlari tomonidan ma'lumotlarni tahlil qilish va sharhlash uchun foydalanilmoqda", bu ularga ko'proq asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Yozish: Linch nafaqat sun'iy intellekt o'quvchilarning yozish ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi, deb ta'kidlaydi, shuningdek, "Men hozirda ushbu maqolani yozishda yordam berish uchun grammatika va foydalanish ilovasidan foydalanmoqdaman" deb tan oladi.

O'z ro'yxatini davom ettirib, Linch shuningdek, ta'limda AI ning zamonaviy qo'llanilishiga misollar keltiradi, jumladan:

Audito'riyadagi xatti-harakatlarni boshqarish

Darsni rejalashtirish

Audito'riya uchun audiovizual qo'llanmalar

Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqa

Til o'rganish

Sinovga tayyorgarlik

Baho

Ta'limni boshqarish tizimlari

Talabalarning faolligini oshirish uchun o'yinlashtirish

Kadrlar va o'rinbosarlarni boshqarish

Kasbiy rivojlanish

Hozirgi vaqtda oliy ta'limda sun'iy intellekt qanday qo'llanilishiga misollar:

Plagiatni aniqlash

Imtihonning adolatliligi

Ta'limni boshqarish tizimlari

Rouz Lakin, London Universitet kollejining o'rganishga yo'naltirilgan dizayn professori: "Ta'limdagi sun'iy intellektning haqiqiy kuchi shundan iboratki, biz undan talabalar, o'qituvchilar va o'qitish va o'qitishdagi o'zaro aloqalar haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash uchun foydalanishimiz mumkin". Oxir-oqibat, AI "o'qituvchilarga o'z talabalarini aniqroq va samaraliroq tushunishga yordam berishi mumkin".

Xulosa qilib aytganda, ta'limda AI texnologiyasini qo'llashning ijobiy va salbiy tomonlari, shu jumladan depersonalizatsiya bilan bog'liq xavotirlar va yuqorida aytib o'tilgan axloqiy mulohazalar to'g'risida jiddiy munozaralar davom etmoqda. Kelajakdagi imtiyozlarning keng doirasi ustunlik qilishi haqida kelishuvlar davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Carbonell J.R. AI in CAI: an Artificial Intelligence Approach to Computer-Aided Instruction/IEEE Transactions on Man-Machine Systems. Vol. MMS-11. №4, San Mateo, CA: 1970. Pp. 190-202.

2. Интеллектуальное управление процессом обучения. Анализ и проектирование систем [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://habrahabr.ru/post/194240/>

3. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси –Т, 2021. –Б.228.

4. Йўлдошев Ж., Йўлдошева Ф., Йўлдошева Г. Интерфаол таълим сифат кафолати. – Т.: «Фан», 2008. -81-б.

5. Трофименко Анна Сергеевна. Инновационные методы обучения в высшем образовании. Статья опубликована в №13(сентябрь)2014. <https://sci-article.ru/verxx.php?i=12>

6.

O‘ZBEKISTONIDA SIYOSIY TRANSFORMATSIYANING O‘ZIGAXOS TENDENSIYALARI

Yusupov Rasuljon Mlikovich

*Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti
“Gumanitar fanlar ” kafedrasida dotsenti, t.f.n*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining postsovet davridagi siyosiy transformatsiyasini va milliy siyosiy rivojlanish modelining shakllanish bosqichlari, yani, 1991–2016 yillarda davlatchilikning qaror toppish, shuningdek 2016 yildan keying islohotlar bosqichi. Institutsional o‘zgarishlar, konstitutsiyaviy tuzum evolyutsiyasi, sud tizimini isloh qilish, shuningdek, jamoatchilik ishtiroki mexanizmlarini rivojlantirish va davlatboshqaruvini raqamlashtirish masalalariga tahlil etilgan.

Kalit so‘zlari: siyosiy, transformatsiya, institutsional, islohot, konstitutsiyaviy, modernizatsiya; president, Respublika, fuqaro, jamiyat, qonunustuvorligi, siyosiy tizim.

Аннотация: В данной статье анализируются политические преобразования Республики Узбекистан в постсоветский период и этапы формирования национальной модели политического развития, а именно, становления государственности в 1991–2016 годах, а также этап реформ после 2016 года. Институциональные изменения, эволюция конституционной системы, реформа судебной системы, а также развитие механизмов участия общественности и цифровизация государственного управления.

Ключевые слова: политический, трансформация, институциональный, реформа, конституционный, модернизация; президент, республика, гражданин, общество, верховенство права, политическая система.

Abstract: This article analyzes the political transformation of the Republic of Uzbekistan in the post-Soviet period and the stages of the formation of the national political development model, namely, the establishment of statehood in 1991–2016, as well as the stage of reforms after 2016. Institutional changes, the evolution of the constitutional system, reform of the judicial system, as well as the development of public participation mechanisms and the digitalization of public administration.

Keywords: political, transformation, institutional, reform, constitutional, modernization; president, Republic, citizen, society, rule of law, political system.

O‘zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning transformatsiyasi – bu jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan, davlatchilik asoslarini mustahkamlash va demokratik yangilanishlarga qaratilgan bosqichma-bosqich evolyutsion jarayondir. O‘zbekiston Respublikasining siyosiy transformatsiyasi postsovet

modernizatsiyasi sharoitida amalga oshirilgan institutsional, normativ va boshqaruv o'zgarishlarining murakkab hamda ko'p bosqichli jarayonini ifodalaydi. Yani Dastlabki davr (1991–2016 yillar): Mustaqillikka erishilgach, milliy davlatchilik poydevori shakllandi, huquqiy tizim va milliy armiya barpo etildi hamda o'ziga xos taraqqiyot modeli yaratildi.

1991yilda davlat mustaqilligiga erishilganidan buyon respublika siyosiy tizimni shakllantirishning birnecha bosqichlarini bosib o'tdi, ular hokimiyatning markazlashuvi, institutlarning bosqichma-bosqich isloh qilinishi hamda yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashuv bilan amalga oshirildi. O'zbek yo'lining o'ziga xosligi islohotlarning evolyutsion xarakteri bilan ifodalab, ular davlat barqarorligi va boshqaruvchanligini asragan holda ommaviy hokimiyat mexanizmlarini bosqichma-bosqich isloh qilishga qaratilgan.

1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi suverenitet, hokimiyatlar bo'linishi, xalq hokimiyati hamda inson huquq va erkinliklarining ustuvorligi tamoyillarini mustahkamladi. Ammo mustaqillikning dastlabki o'n yilliklaridagi institutsional amaliyot kuchli prezidentlik respublikasi modelining shakllanganini, unda ijro etuvchi hokimiyatning ustun roli mavjudligini isbotladi. Postsovet transformatsiyalarni o'rganuvchi tadqiqotchilar ta'kidlashicha, siyosiy noaniqlik va iqtisodiy inqiroz sharoitida Markaziy Osiyo davlatlari asosan barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida hokimiyat vertikalini mustahkamlash strategiyasini tanlagan[1]. O'zbekistonda bu yondashuv prezident qo'lida boshqaruv vakolatlarining konsolidatsiyalashuvi hamda qarorlar qabul qilishning markazlashgan tizimini shakllantirishda namoyon bo'ldi. Bu esa mintaqaviy tahdidlar davrida nisbiy ichki barqarorlikni ta'minlash imkonini berdi, biroq ayni paytda siyosiy plyuralizm rivojlanishini chekladi.

1990–2000-yillarda parlament tizimi, partiyaviy qurilish va sud hokimiyati institutsional jihatdan shakllantirildi. Ikkipalatali parlament—Oliy Majlis tashkil etildi, bosh vazir instituti joriy qilindi, siyosiy partiyalarning rasmiy vakolatlari kengaytirildi. Shu bilan birga, siyosiy raqobat cheklangan xarakterga ega bo'lib qoldi, partiya tizimi esa ustun ijro hokimiyati vertikali doirasida faoliyat yuritdi.

Bunday siyosiy rejim konfiguratsiyasi ilmiy adabiyotlarda ko‘pincha “gibrid” yoki “boshqariladigan” modernizatsiya modeli sifatida tavsiflanadi.

Siyosiy transformatsiyaning muhim bosqichi 2016 yildan keyin boshlandi. Mamlakat oliy rahbariyatining almashuvi jamiyat-siyosiy sohani liberallashtirish, davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish hamda fuqarolarning huquqiy kafolatlarini kuchaytirishga qaratilgan islohotlarning yanada faol bosqichiga o‘tishni ko‘rsatdi. 2017 yil 9 fevralda Prezident farmoni tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan beshta ustuvor yo‘nalish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi, 2022 yilda esa 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi qabul qilindi. Ushbu hujjatlar davlat va jamiyat qurilishi, qonun ustuvorligini ta‘minlash, iqtisodiyot va ijtimoiy siyosatni rivojlantirish sohalaridagi kompleks islohotlarni belgilab berdi[2,194]. Asosiy yo‘nalishlardan biri sud tizimini isloh qilish bo‘ldi. Sudyalar mustaqilligini ta‘minlash bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rildi, Oliy sudyalar kengashi tashkil etildi, sud qarorlarini qayta ko‘rib chiqish mexanizmlari joriy etildi. Sud hokimiyatining rolini kuchaytirish huquqiy davlatni shakllantirish va fuqarolarning davlat institutlariga bo‘lgan ishonchini oshirishning zarur sharti sifatida qaraldi. Ilmiy adabiyotlarda sud tizimining institutsional mustaqilligi siyosiy transformatsiya chuqurligining eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri ekani ta‘kidlanadi.

Davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratildi. Prezidentning virtual qabulxonalari hamda elektron hukumat portallarining yaratilishi qayta aloqa kanallarini kengaytirib, jamoatchilik oldida hisobdorlik darajasini oshirdi. Ma‘muriy boshqaruv tizimni raqamlashtirish byurokratik to‘siqlarni kamaytirishga hamda boshqaruvning yanada shaffof tizimini shakllantirishga xizmat qildi. Ushbu jarayonlar ochiq boshqaruv elementlarining bosqichma-bosqich institutsionallashtirishini ko‘rsatadi. 2023 yilgi konstitutsiyaviy islohot siyosiy tizim evolyutsiyasida muhim bosqich bo‘ldi. Konstitutsiyaning yangilangan tahriri kengaytirilgan ijtimoiy kafolatlarni mustahkamladi, inson huquqlarini himoya qilishga oid normalarni kuchaytirdi hamda O‘zbekistonni ijtimoiy davlat sifatida belgiladi[3,496]. Hujjatda barqaror

rivojlanish tamoyillari, oilani qo'llab-quvvatlash va fuqarolar uchun munosib turmush sharoitlarini ta'minlash masalalari o'z aksini topdi. Shu bilan birga, kuchli prezidentlik boshqaruv modeli saqlanib qolmoqda, bu esa institutsional kursning izchilligini namoyon etadi.

O'zbek transformatsiyasining o'ziga xos jihati modernizatsion tashabbuslarni siyosiy tizim boshqaruvchanligini saqlash bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Islohotlarning geolyutsion xarakteri ijtimoiy xatarlarni minimallashtirish hamda mintaqaviy beqarorlik sharoitida barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi[4]. Qator postsovet davlatlarida siyosiy beqarorlik bilan kechgan keskin demokratlashtirish senariylaridan farqli ravishda, O'zbekiston institutsional yangilanishning bosqichma-bosqich strategiyasiga amal qilmoqda. Transformatsiyaning muhim omillaridan biri tashqi siyosiy faollikning kuchayishidir. O'zbekiston Markaziy Osiyo davlatlari, xalqaro tashkilotlar va moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni sezilarli darajada kengaytirdi[5].

Mintaqaviy integratsiya ishonchni mustahkamlash va ichki islohotlar uchun qulay sharoitlar yaratishga xizmat qilmoqda. Tahlilchilarning baholashicha, tashqi ochiqlik institutsional o'zgarishlar uchun qo'shimcha rag'bat bo'lib xizmat qilgan. Ijobiy dinamikaga qaramay, siyosiy tizim bir qator tarkibiy cheklovlarni saqlab qolmoqda[6]. Partiyaviy raqobat hana cheklangan bo'lib qolmoqda, siyosiy elitalar rotatsiyasi mexanizmlari esa yetarli darajada rivojlanmagan. Demokratlashtirish jarayonlari sud hokimiyati mustaqilligini yanada mustahkamlashni hamda fuqarolik ishtiroki imkoniyatlarini kengaytirishni talab etadi. Bundan tashqari, davlat apparatini modernizatsiya qilish byurokratik madaniyatning inertligi bilan to'qnash kelmoqda. Siyosiy o'tish nazariyasi nuqtayi nazaridan, O'zbekiston tajribasi nazorat qilinadigan transformatsiya variantini namoyon etadi, bunda islohotlarning tashabbuskori hukmron elita bo'lib, o'zgarishlar yuqoridan amalga oshiriladi. Bunday model siyosiy izchillikni saqlagan holda institutlarni bosqichma-bosqich yangilashni nazarda tutadi[7]. Uning barqarorligi ko'p jihatdan davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash hamda turli ijtimoiy guruhlar manfaatlarini muvozanatini saqlash qobiliyatiga bog'liq.

O'zbekistonning siyosiy transformatsiyasino-lineer rivojlanish yo'li tamoyiliga asoslangan. Zamonaviy davrdagi siyosiy transformatsiyaning no-lineer xarakteri rivojlanish uchun oldindan belgilangan universal yo'nalishning yo'qligida, shuningdek, institutsional izchillik elementlari bilan modernizatsion o'zgarishlarning uyg'unlashuvida namoyon bo'ladi. Mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng, respublikaqa tor postsovet davlatlariga xos keskin o'tish yo'lini tanlamadi, balki barqarorlikni saqlash va kuchli prezident hokimiyatini ustuvor qo'yish bilan bosqichma-bosqich islohotlar strategiyasini tanladi. Turli davrlarda islohotlarning intensivligi ajralib turdi: 1990–2000-yillardagi institutsional konsolidatsiya bosqichi 2016 yildan keyingi faol islohotlar, jumladan qonunchilikni liberallashtirish va 2023 yilgi konstitutsiyaviy o'zgarishlar bilan almashti[8]. Shu bilan birga, modernizatsiya avvalgi boshqaruv modelidan keskin uzilishsiz amalga oshirildi, bu markazlashgan ijro hokimiyati bilan huquqiy davlat va jamoatchilik ishtiroki mexanizmlarining bosqichma-bosqich kengayib borishini uyg'unlashtirdi.

Shunday qilib, O'zbekiston siyosiy evolyutsiyasi ko'p vektorli va adaptiv dinamikani namoyon etadi, bu ichki va tashqi omillar ta'sirini aksettiradi va zamonaviy tarixiy jarayonning no-lineerligini tasdiqlaydi. Umuman olganda O'zbekiston Respublikasining siyosiy transformatsiyasi barqarorlikni saqlagan va hokimiyat izchilligini ta'minlagan holda amalga oshiriladigan bosqichma-bosqich va institutsional yo'nalishli modernizatsiya jarayonidir. Qator postsovet davlatlarida tizimli inqirozlar bilan kechgan keskin o'tish ssenariylaridan farqli o'laroq, o'zbek modeli siyosiy tizimni isloh qilishda evolyutsion yondashuvga asoslangan. 1991 yildan keyin shakllangan prezidentlik respublikasi boshqaruv resurslarini konsentratsiya qilish va barqaror davlat tuzilmasini yaratishni ta'minladi. Keyingi davrda parlament, sudtizimi va partiyaviyvakillik mexanizmlarining bosqichma-bosqich institutsional mustahkamlanishi yuz berdi. 2016 yildan keyingi islohotlar bosqichi alohida ahamiyatga ega bo'ldi, chunki modernizatsiya kompleks xarakterga ega bo'lib, deyarli barcha jamoat boshqaruvi sohalarini qamrab oldi. 2023 yilgi konstitutsiyaviy islohot davlatning ijtimoiy yo'nalishini va kengaytirilgan inson huquqlari kafolatlarini mustahkamladi, bu esa islohotlarning huquqiy

institutsionalizatsiyasiga intilishni ko'rsatadi. Shu bilan birga, ijro hokimiyatining dominant roli saqlanib qolmoqda, bu milliy rivojlanish modelining o'ziga xosligi va siyosiy jarayonlarning boshqaruvchanligini ustuvor qo'yishini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan (2023 yil tahriri bilan). Lez.uz
2. Huntington S. Polititskiy poryadok v menyayushchikhsya obshchestvakh. M.: Progress-Traditsiya, 2004. 194 s.
3. Lewis D. Uzbekistan: State Building in Central Asia. London: Routledge, 2008. 496 p.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2017–2021 yillarga mo'ljallangan beshta ustuvor yo'nalish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" to'g'risida" 2017 yil 7 fevraldagi farmoni; 2022–2026 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston rivojlanish strategiyasi, 2022 yil 18 yanvar.
5. O'Donnell G., Schmitter P. Transitions from Authoritarian Rule. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangilangan tahrir), 2023 yil 30 aprel referendum natijalariga asosan qabul qilingan. Lez.uz
7. International Crisis Group. Central Asia Reports. Brussels, turli yillar.
8. Carothers T. The End of the Transition Paradigm // Journal of Democracy. 2002. Vol. 13. № 1.

=====

1940-1980 YILLARDA O'ZBEKISTONDA QISHLOQ AHOLISINI DORI-DARMON BILAN TA'MINLASH VA DORIXONA TARMOG'INING RIVOJLANISHI

Tajimirzaev Elyorbek Akramovich
Andijon davlat pedagogika instituti
Tarix kafedrası dotsenti, t.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Maqolada 1940-1980 yillarda O'zbekistonda qishloq aholisini dori-darmon bilan ta'minlash va dorixona tarmog'ining rivojlanishi arxiv hujjatlari, ilmiy adabiyot va davriy matbuot materiallari asosida statistik ma'lumot orqali yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: qishloq, sog'liqni saqlash, dorixona, dori, shahar, qishloq aholisi, kolxoz, feldsher-akusher.

Аннотация: В статье на основе архивных документов, научной литературы и материалов периодической печати посредством статистических данных освещается обеспечение сельского населения

лекарственными средствами и развитие аптечной сети в Узбекистане в 1940-1980 годах.

Ключевые слова: село, здравоохранение, аптека, лекарство, город, сельское население, колхоз, фельдшер-акушер.

Abstract: *The article highlights the provision of medicines to the rural population and the development of the pharmacy network in Uzbekistan in the 1940s-1980s through statistical data based on archival documents, scientific literature, and periodical press materials.*

Keywords: *village, healthcare, pharmacy, medicine, city, rural population, collective farm, paramedic-obstetrician.*

Sovet davri sog‘liqni saqlash tizimida dorixonalar aholiga tibbiy xizmat ko‘rsatishning muhim tarkibiy qismi hisoblangan. Ular faqat dori vositalarini sotish yoki tarqatish bilan cheklanib qolmasdan, balki davolash-profilaktika muassasalari faoliyatini dori-darmon bilan ta‘minlash, aholi o‘rtasida sanitariya-gigiena bilimlarini yoyish, shifokorlar ko‘rsatmasiga muvofiq dori tayyorlash, ayrim hollarda maxsus retseptura asosida dori shakllarini ishlab chiqish kabi vazifalarni ham bajargan. Shu ma’noda dorixona tizimi sog‘liqni saqlash sohasining yordamchi bo‘g‘ini emas, balki uning to‘laqonli institutsional qismi sifatida namoyon bo‘ladi.

1925-yilning fevral oyida Turkiston Respublikasi Dorixona boshqarmasi o‘rniga O‘zbekiston SSR Bosh dorixona boshqarmasi tashkil etildi. Uning tasarrufiga 28 ta xo‘jalik hisobidagi dorixona (shundan uchta qishloq joylarda), bitta dorixona ombori va bitta nazorat-analitik laboratoriyasi birlashtirildi. O‘sha davrda respublikada jami 223 nafar farmasevt bo‘lib, ulardan faqat bir kishi oliy farmasevtik ma‘lumotga ega edi, mahalliy millat vakillari orasida esa faqat bir nafar o‘zbek farmasevt bor edi [1.32]. Dorixona ish hajmiga, retsept buyicha tayyorlab beriladigan dorilar soniga va tovar oborotiga kura olti kategoriyaga bo‘lingan.

I, II, III va IV kategoriyadagi dorixonalarda bir yilga belgilangan retseptlar soni va tovar oborotiga muvofiq bo‘lim tashkil qilinib, uni moddiy javobgar shaxs boshqargan.

Dorixona quyidagicha tuzilgan:

Zahira dori-darmonlar bo‘limi. Bu yerda dorixonaga keladigan medikamentlar va boshqa meditsina buyumlari saqlanib, ularni dorixonaning bo‘limlariga tarqatilgan. Hamda davolash-profilaktika muassasalari, dorixona punktlari,

dorixona filiallari, dorixonaga biriktirilgan lotoklar va kioskalarni dori-darmonlar bilan ta'minlab, zapas dori-darmonlar bo'limida konsentratlar, yarim fabrikatlar tayyorlanadi hamda dorixonaning o'zida tayyorlangan.

Retseptura-ishlab chiqarish bo'limi aholidan retseptlar va davolash-profilaktika muassasalaridan talabnomalar qabul qilish, ular asosida dori tayyorlashni amalga oshirgan. Dorilar retseptsiz sotiladigan bo'lim aholiga tayyor dorilar, sanitariya, gigiena buyumlari, mineral suvlar va dorixonadagi boshqa buyumlarni sotish bilan shug'ullangan.

Tayyor dorilar bo'limi – aholiga tayyor dorilar chiqargan.

Optika bo'limi – ko'zoynaklarni mayda remont qilish, aholiga va davolash-profilaktika muassasalariga xirurgiya asboblari, bemorlarni parvarish qilish buyumlarining shisha qismlarini chiqargan. Respublika sog'liqni saqlash ministrligi tizimida dorixonalar bosh boshqarmasining kon'yuktur informatsiya bo'limi, oblastlardagi dorixonalarining tegishli bo'limlari ishlab turgan [2.3].

Shaharlarda markaziy dorixonalar, tuman markazlarida tuman dorixonalari, yirik kasalxonalar qoshida maxsus dorixona bo'limlari, qishloq joylarda esa feldsherlik-akusherlik punktlari yoki qishloq vrachlik ambulatoriyalari huzurida dori tarqatish punktlari faoliyat ko'rsatgan. Bu ko'p bosqichli tizim nazariy jihatdan aholining turli qatlamlarini farmasevtik xizmat bilan qamrab olishga qaratilgan bo'lsa-da, amalda hududlar o'rtasida farq katta bo'lgan. Shaharlarda dorixonalar tarmog'i nisbatan yaxshi rivojlangan, qishloqlarda esa dori ta'minoti ko'pincha uzluksiz emas, balki mavsumiy yoki cheklangan shaklda yo'lga qo'yilgan.

1937-yilda Toshkentda Farmasevtika instituti ochildi. 1942-yil may oyidan Respublika bosh apteka boshqarmasi tarkibida farmasevtika zavodi ish boshlagan. 1946-1960-yillar orasida 146 ta apteka yangidan tashkillandi. XX asrning 60-yillariga kelib respublikada ximiya-farmasevtika zavodi, shahar hududlarida 141 ta va qishloq hududlarida 190 ta apteka, 1976 ta apteka punktlari, 19 ta apteka magazini, 9 ta ombor, 96 ta laboratoriyalar faoliyat olib borgan [1.72]. Agar 1914-yilda O'zbekistonda bitta dorixona hisobiga 100-170 ming aholi to'g'ri kelgan bo'lsa, XX asrning 60-yillariga kelib bu ko'rsatkich 12,3 ming kishini, ayrim

hududlarda esa 5–7 ming kishini tashkil etgan. Dorixonalarda tayyorlanadigan va beriladigan dori shakllari hajmi ham ortib borgan. Jumladan, 1925-yilda 378,7 mingta retsept bo'yicha dori shakli berilgan bo'lsa, 1967-yilda bu ko'rsatkich qariyb 35 millionga yetgan. Agar 1924-yilda 1 million 888 ming so'mlik tibbiy tovarlar berilgan bo'lsa, 1950-yilda bu ko'rsatkich 10 million 406 ming so'mni, 1960-yilda 25 million 947 ming so'mni, 1969-yilda esa 50 million so'mni (eski pul hisobida – 500 million so'm) tashkil etgan [3.8]. Sovet sog'liqni saqlash modelida dorixonalar davlat mulki asosida tashkil etilgan bo'lib, ularning faoliyati markazlashgan tarzda boshqarilgan. Dorixonalar sog'liqni saqlash vazirligi, viloyat va tuman sog'liqni saqlash bo'limlari, ayrim hollarda maxsus dorixona boshqarmalari orqali idora etilgan. Bu tizimda farmasevtik xizmatning barcha asosiy yo'nalishlari – dori vositalarini qabul qilish, saqlash, taqsimlash, hisobini yuritish va aholiga yetkazish – rejaviy iqtisodiyot qoidalari asosida amalga oshirilgan. Sovet mafkurasiga xos bo'lgan tarzda barcha sohalarda sotsialistik musobaqalar tashkil etib borilgan. Shu jumladan apteka ishini tashkillash, aholiga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash maqsadida aptekalar faoliyati nazorat qilinib, g'oliblar boshqalarga namuna sifatida e'lon qilingan. 1965-1970-yillar davomida Toshkent viloyati qishloqlaridagi №132, 135, 419, Samarqand viloyatida №26 va 207, Farg'ona viloyatida №43, 44, 45, 115, 212, 281, 349, Andijon viloyatida № 60, Namangan viloyatida №48, 136, Surxondaryo viloyatida № 76,77, Sirdaryo viloyatida № 17 va 118 aptekalar doimiy ravishda g'oliblikni qo'lga kiritgan [3.10].

Apteka bosh boshqarmasi xodimlari tomonidan qishloqlarda aholi o'rtasida sanitariya-ma'rifiy ishlarni olib borishga harakat qilingan. Buning uchun radio, televidenie va matbuot imkoniyatlaridan keng foydalanildi. Jumladan, «O'z-o'zini davolashning zarari haqida», «Uy sharoitida dori-darmonlarni qabul qilish va saqlash qoidalari», «Vitaminlar haqida», «Birinchi yordam aptechkasi», «Kolxoz aptechkasi», «Ona va bola aptechkasi», «O'quvchi-turist aptechkasi», «Shifobaxsh o'tlar haqida», «Grippga qarshi vositalar», «Antibiotik va gormonal vositalarning nojo'ya ta'siri», «Dala mehnatkashlarini medikamentlar bilan ta'minlash»,

«Farmasevtika sanoati yangiliklari» va shu kabi mavzularda broshyuralar chiqarilgan va leksiyalar o‘qib borilgan.

Qishloq aholisiga dori-darmon yordamini maksimal darajada yaqinlashtirish maqsadida feldsherlik-akusherlik punktlari qoshida II guruhga mansub 2 500 ta dorixona punkti tashkil etilib, barcha zarur medikamentlar, sanitariya va gigiena buyumlari bilan ta’minlangan. Bu feldsherlik punktiga murojaat qilganlarga darhol zarur dori-darmonlarni qo‘llash imkonini bergan.

Qishloq xo‘jalik ishlari bilan band bo‘lganlar va yaylov chorvachiligi xodimlariga ko‘chma medikamentlar savdosi xizmat qilgan. Birinchi shifokorgacha bo‘lgan yordamni ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan keng assortimentdagi tibbiy tovarlar bilan maxsus jihozlangan va ta’minlangan 60 ga yaqin avtolavka har kuni respublikaning turli hududlaridagi dehqonchilik brigadalariga, kolxoz va sovxozlarning bo‘limlari hamda mexanizatsiyalashgan zvenolariga, shuningdek, yaylov chorvachiligi o‘tovlariga qatnab turgan. Kolxoz va sovxozlarning barcha sanitariya postlari «Kolxoz aptechkasi», «Mexanizator aptechkasi», «Maxsus aptechka» kabi tayyor birinchi yordam qutilari bilan ta’minlashga harakat qilingan. O‘zGAPU (O‘zbekiston SSR Bosh dorixona boshqarmasi) farmasevtika fabrikasi ularni chiqarishni to‘liq o‘zlashtirgani tufayli joriy yilda aptechkalar bilan ta’minlash darajasi sezilarli darajada yaxshilandi. Jumladan aholining shaxsiy avtomashinalarida ham birinchi yordam qutilari bo‘lishiga erishilgan.

Dorixonalarda olib borilayotgan savdo-sotiq ishlari, aholiga xizmat ko‘rsatish sifati nazorat qilinib, yaxshi ko‘rsatkichga ega bo‘lgan apteka jamoasi boshqalarga o‘rnak sifatida ko‘rsatildi. Namangan oblasti Chust rayonidagi ilg‘or tajriba maktabi hisoblangan Kosonsoy dorixonasi oblastda birinchi o‘rinni egallagan. U 136-sonli dorixonadan barcha zarur medikament va tibbiy tovarlar bilan ta’minlangan. Ularga «Kommunistik mehnat jamoasi» unvoni berilgan [3.15].

Ambulatoriyaga qatnab davolanadigan ba’zi bemorlar, chunonchi sil kasalligi, onkologik kasallik, qandli diabet bilan og‘rigan bemorlar, shizofreniklar, urush qatnashchilari nogironlar, bir yoshgacha bo‘lgan bolalar, leykoz bo‘lgan, teri-tanosil va qon kasalligi bilan og‘rigan bemorlarga bepul dori bilan ta’minlangan [2.5].

O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 1965-yil 21-iyundagi "Respublika aholisini dori-darmonlar bilan ta'minlashni yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 384-sonli qarori qabul qilingan. Shundan so'ng Toshkent viloyatida aptekalar soni 28 taga oshgan. Shuningdek, ishlab turgan aptekalar ta'mirdan chiqarilib, ulardagi jihozlar yangilangan. Statistik ma'lumotlar Toshkent viloyatida 1965-yilda 12,8 ming kishiga bitta apteka xizmat ko'rsatgan bo'lsa, 1966-yilda 12,2 ming kishiga to'g'ri kelganini ko'rsatadi [4.28]. Shu bilan birga kamchiliklar ham talaygina bo'lib, amaliyotda qishloq dorixonalari tez-tez dori yetishmovchiligi muammosiga duch kelgan. Ayrim zarur preparatlar, ayniqsa antibiotiklar, yurak-qon tomir kasalliklariga qarshi dorilar, bolalar uchun maxsus vositalar, vitamin preparatlari va shoshilinch yordamga kerakli ba'zi dori turlari muntazam ravishda tanqis bo'lgan. Bunday vaziyat, ayniqsa, chekka tumanlar va qishloq punktlarida keskinroq sezilgan. Sababi, avval markaziy shahar dorixonalari ta'minlanib, qolgan zaxiralar qishloq hududlariga yo'naltirilgan.

Dori ta'minotidagi uzilishlar bir qator omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, ishlab chiqarish hajmi har doim ham sog'liqni saqlash tizimining real ehtiyojlariga mos kelmagan. Ikkinchidan, transport va logistika masalalari, ayniqsa qishloq hududlariga yetkazib berishda, jiddiy to'siq bo'lgan. Uchinchidan, dorixona tarmog'idagi hisob-kitob va ehtiyojni prognoz qilish ishlari ko'p hollarda real talabni emas, o'tgan yillar ko'rsatkichlarini takrorlagan. Bu esa o'z navbatida ba'zi turdagi dori vositalari bo'yicha ortiqcha zaxira, boshqalari bo'yicha esa doimiy tanqislikka olib kelgan.

Shu bilan birga, sovet davri dorixonalari aholi uchun nisbatan arzon narx siyosati asosida ishlagan. Davlat subsidiyasi tufayli asosiy dori vositalari keng aholi qatlamlari uchun iqtisodiy jihatdan qulay bo'lgan. Bu holat sog'liqni saqlashning ijtimoiy yo'naltirilganligini ko'rsatadi. Biroq arzonlik har doim ham yetarlilik va sifat bilan uyg'un holda bo'lmagan. Dori vositasi narxi past bo'lsa-da, uni topish qiyin bo'lgan sharoitda bu tizimning ijtimoiy samaradorligi pasaygan.

Farmasevtik faoliyat uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalar – tarozilar, o'lchash idishlari, aralashtirish va qadoqlash vositalari, retseptura bo'limi jihozlari,

laboratoriya inventarlari ko'p hollarda eskirgan yoki yetarli emas edi. Ayniqsa, dorini retseptura asosida tayyorlaydigan dorixonalarda zamonaviy uskunalarning yo'qligi ish sifati va tezligiga ta'sir ko'rsatgan. Bu holat qishloq dorixonalarida yanada keskin namoyon bo'lib, ular faqat tayyor dorilarni tarqatish bilan cheklanib qolgan.

Andijon viloyat aholisi va davolash-profilaktika muassasalarini dori-darmon bilan ta'minlash 91 ta xo'jalik hisobidagi va 14 ta byudjet turidagi dorixonalar, 5 bo'limli dorixona bazasi, 58 ta filial va 285 ta dorixona punktlari orqali amalga oshirilgan. Ulardan 8 tasi I guruhga kirgan. Bir dorixonaga to'g'ri keladigan o'rtacha aholi yuklamasi 11,9 ming kishini tashkil etgan. Umuman olganda, bir dorixonaga tushadigan yuklama me'yor doirasida bo'lsa-da, Moskva, Izboskan, Xo'jaobod tumanlari va Andijon shahrida dorixonalar yuklamasi ancha yuqori ekanligini ta'kidlash lozim. Mavjud dorixonalardan 9 tasi sanitariya va yong'inga qarshi talablarga javob bermagan, ayniqsa bu dorixona bazasiga tegishli edi [5.9].

Sovet davri tibbiyot tizimi qishloq aholisiga tibbiy xizmatni kengaytirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan bo'lsa-da, amalda shahar va qishloq o'rtasidagi farq uzoq vaqt saqlanib qolgan. Bu holat dorixonalar misolida ham yaqqol ko'rinadi. Qishloqlarda to'liq funksional dorixona emas, ko'pincha kichik dori tarqatish punktlari, ambulatoriya yoki feldsher-akusherlik punkti (FAP) qoshidagi cheklangan zahirali bo'limlar faoliyat ko'rsatgan.

Bunday punktlarda dori assortimenti ancha tor bo'lib, asosan eng zarur vositalar bilan cheklangan. Murakkab preparatlar, maxsus retsept talab qiluvchi dorilar yoki tez buziladigan vositalarni tuman markazidan olib kelishga to'g'ri kelgan. Bu esa aholi, ayniqsa nogironlar, qariyalar, homilador ayollar va bolali oilalar uchun qo'shimcha qiyinchilik tug'dirgan.

Samarqand viloyatida qishloq hududlaridagi dori vositalarida ham katta tanqislik mavjud bo'lgan. Shu bilan birga, dorixonalarda va tibbiy materiallar savdosida dori vositalari topilib tursa-da, shifokorlik muassasalari ular bilan muntazam ravishda ta'minlanmagan [6.25].

Qishloq dorixonalarining kam rivojlanganligi hududiy tengsizlikni kuchaytirgan. Shahar aholisiga nisbatan qishloq aholisining dori vositalaridan foydalanish imkoni ancha cheklangan bo'lgan. Shuning uchun dorixonalar tarixi faqat tibbiyot yoki farmasevtika tarixi emas, balki ijtimoiy tengsizlik, infratuzilma rivoji va davlatning hududiy siyosati tarixi bilan ham bog'liq.

1971-1975-yillarda respublikada 180 ta dorixona tashkil etilgan bo'lib, ulardan 134 tasi qishloqlarda ochilgan. 117 ta dorixona kolxoz va sovxozlar tomonidan qurilgan binolarda va 600 tadan ortiq dorixona punktlari feldsherlik va akusherlik punktlarida joylashgan edi. 1975 yilda respublika qishloq aholisiga 839 ta dorixona va 3379 ta dorixona punktlari xizmat ko'rsatgan. Paxta ekish va paxtani yig'ish kompaniyasi davrida qishloq aholisini dori, bog'lama metiallar, sanitariya va gigiena predmetlari bilan ta'minlash uchun bevosita shiypolarda 116 ta maxsus jihozlangan furgonlar savdoni yo'lga qo'ygan [7.109]. Bu yillarda qishloq dorixona muassasalarining savdo aylanmasi oshib bordi. Jumladan, 1970-yilda ular 19338 ming rublga tibbiy mahsulotlar sotgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 1974-yilda 22,061 ming rublga yetgan. Qishloqlarda aholi jon boshiga medikamentlarga (dori vositalari sotib olish) bo'lgan ehtiyoj 1970-yilda 3 so'm 17 tiyin bo'lgan bo'lsa, 1974-yilda 4 so'm 40 tiyinni tashkil etgan. Respublikaning qishloq dorixona muassasalarida 1974-yilda 1470 nafar mutaxassislar xizmat qilgan bo'lsa, ulardan 507 nafari oliy ma'lumotga ega bo'lgan [7.110].

O'zbekiston sog'liqni saqlash tizimida dorishunoslar sonini ortib borishi dinamikasi [8.66]

1-jadval

	1965	1970
Oliy ma'lumotli dorishunoslar	1532	2275
Shaharda	1266	1805
Qishloqda	266	470
O'rta ma'lumotli dorishunoslar	1844	2627
Shaharda	1283	1737
Qishloqda	561	890

1940-1980-yillarda dorixonalar tizimi muayyan yutuqlarga erishganini inkor etib bo'lmaydi. Aholini dori vositalari bilan davlat nazorati ostida ta'minlash yo'lga qo'yildi, shahar va tumanlarda dorixonalar tarmog'i kengaydi, tibbiyot muassasalari

bilan o‘zaro hamkorlik mustahkamlandi, dori vositalarining aholi uchun iqtisodiy jihatdan maqbulligi ta’minlandi.

XX asrning 80-yillariga kelib qishloq hududlarida dorixonalar soni ko‘paytirildi. Bunga paxta siyosatining oqibatlari tobora aholi salomatligida aks etayotgani ham sabab bo‘ldi. 1980-yilda respublikada 1444 ta dorixona bo‘lib (1965-yilda 765 ta), shundan 970 tasi qishloq joylarida (1965-yilda 526 ta) dorixona faoliyat yuritgan. Bundan tashqari, qishloq joylarda 3357 dorixona punkti (1965-yilda 2478), tibbiy asbob-uskunalar va optika do‘konlari yaratildi [9.60].

Yuqorida ta’kidlanganidek, 80-yillarning ikkinchi yarmidan qishloqlardagi og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat qalqib chiqishni boshlagach, qishloq aholisini sog‘ligi haqida oz bo‘lsa-da, o‘ylana boshlandi. Tibbiyot va farmasevtika sohasi mutaxassislarining umumiy sonida sezilarli ijobiy dinamika kuzatildi. Bu jarayonda, ayniqsa, qishloq joylarida kadrlar ta’minotining jadal ortishi alohida ajralib turadi [8.117].

O‘rta farmasevtik ma’lumotga ega farmasevtlar soni umumiy hisobda 783 nafarga ortdi. Ushbu ko‘rsatkich shahar aholisiga xizmat ko‘rsatish sohasida 454 nafarni, qishloq hududlarida esa 329 nafarni tashkil etdi [9.59].

Biroq mazkur yutuqlar tizimning ichki ziddiyatlarini to‘liq bartaraf etmagan. Markazlashgan rejali boshqaruv sharoitida real ehtiyojni tez va aniq hisobga olish qiyin bo‘lgan. Moddiy-texnika bazaning sustligi, transport muammolari, kadrlar tanqisligi va qishloq hududlaridagi cheklangan infratuzilma sabab farmasevtik xizmat sifati hududlar kesimida keskin farq qilgan. Bu holat dorixonalar tizimida miqdoriy o‘lish har doim ham sifat o‘zgarishiga olib kelmaganini ko‘rsatadi.

Demak, dorixonalar faoliyatini baholashda ikki yoqlama yondashuv zarur. Bir tomondan, u aholini minimal darajada dori vositalari bilan qamrab olgan ijtimoiy institut sifatida ahamiyatli bo‘lgan. Ikkinchi tomondan esa, rejaviy iqtisodiyotning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro‘yxati

1. Сагатов Р.С. Развитие народного здравоохранения в Узбекистане. – Ташкент, 1958.

2. Ўзбекистонда дорихона тармоқларининг характеристикаси ва тузилиши. – Ташкент, 1978.
3. Жураев Н. Развитие аптечной сети Узбекистана. – Ташкент, 1970.
4. Toshkent viloyat davlat arxivi (Tosh VDA), 721-fond, 1-ro'yxat, 835-ish
5. Andijon viloyat davlat arxivi (And VDA), 286-fond, 1-ro'yxat, 67-ish
6. O'zbekiston ilmiy-texnikaviy va tibbiy hujjatlari Milliy arxivi (O'z ITTH MA), 59-fond, 1-ro'yxat, 29-ish
7. O'zbekiston Milliy arxivi (O'z MA), 837-fond, 41-ro'yxat, 3907-ish
8. Рахимов З. Социально экономические основы развития здравоохранения в Узбекистане. – Ташкент: Медицина, 1984.
9. Арипов С.А., Арипова Т.У., Хусанбаева А.К. Сельское здравоохранение Узбекистана. – Ташкент, 1985.

=====

RAQAMLI JAMIYAT SHAROITIDA SHAXS SHAKLLANISHI VA MA'NAVY-AXLOQIY QADRIYATLAR EVOLYUTSIYASI: FALSAFIY- ANTROPOLOGIK TAHLIL

Muxtarova To'fixon

Toshkent davlat texnika instituti dotsenti
+998909545137

Annotatsiya: Maqolada raqamli jamiyat sharoitida shaxs shakllanishi va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar evolyutsiyasi falsafiy-antropologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shaxs shakllanishining klassik konsepsiyalari (Dyurkgeym, Veber, Burdye, Kuli, Mid, Giddens) raqamli sharoitda qayta talqin etilib, «raqamli shaxs» va «raqamli axloq» kategoriyalari asoslanadi. Qadriyatlar uzatilishining vertikal mexanizmi gorizonttal, tarmoqli va algoritmik shaklga o'tayotgani ko'rsatilib, milliy yadro qadriyatlarni saqlagan holda an'anaviy va raqamli mexanizmlarni uyg'unlashtirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: raqamli shaxs, ijtimoiylashuv, qadriyatlar evolyutsiyasi, raqamli axloq, raqamli identiklik, algoritmik ijtimoiylashuv, klip-ong, aksiologiya, milliy qadriyatlar.

Аннотация: В статье с философско-антропологической точки зрения анализируются формирование личности и эволюция духовно-нравственных ценностей в условиях цифрового общества. Классические концепции формирования личности (Дюркгейм, Вебер, Бурдьё, Кули, Мид, Гидденс) переосмысляются в цифровых условиях, обосновываются категории «цифровая личность» и «цифровая этика». Показан переход от вертикального механизма передачи ценностей к горизонтальному, сетевому и алгоритмическому, что требует сочетания традиционных и цифровых механизмов при сохранении ядра национальных ценностей.

Ключевые слова: цифровая личность, социализация, эволюция ценностей, цифровая этика, цифровая идентичность, алгоритмическая социализация, клиповое сознание, аксиология, национальные ценности.

Abstract: *The article provides a philosophical-anthropological analysis of personality formation and the evolution of spiritual-moral values in a digital society. Classical concepts of personality formation (Durkheim, Weber, Bourdieu, Cooley, Mead, Giddens) are reinterpreted in digital conditions, and the categories of «digital personality» and «digital ethics» are substantiated. The study shows a shift from a vertical mechanism of value transmission to a horizontal, networked, and algorithmic one, requiring a combination of traditional and digital mechanisms while preserving the core of national values.*

Keywords: *digital personality, socialization, evolution of values, digital ethics, digital identity, algorithmic socialization, clip consciousness, axiology, national values.*

KIRISH

Raqamli jamiyatning shakllanishi markaziy falsafiy savolni kun tartibiga chiqaradi: bunday muhitda shaxs qanday shakllanadi va uning qadriyatlar tizimi qanday o'zgaradi? Muammoning ilmiy qo'yilishi shundaki, shaxs shakllanishining klassik konsepsiyalari industrial jamiyat sharoitida ishlab chiqilgan bo'lib, ular raqamli muhitning o'ziga xos hodisalarini — algoritmik ijtimoiylashuv, virtual identiklik, klip-ong — to'liq izohlay olmaydi [1; 2]. Ijtimoiylashuv endi oila, mahalla va maktab bilangina cheklanmay, ko'p markazli jarayonga aylanmoqda, unda an'anaviy agentlar yoniga algoritmlar va global oqimlar qo'shiladi.

Ayni vaqtda raqamli makon qadriyatlarning uzatilish mexanizmini ham o'zgartirmoqda: an'anaviy, vertikal uzatish o'rnini gorizontal, tarmoqli va algoritmik shakllantirish egallamoqda. Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli jamiyat sharoitida shaxs shakllanishi va qadriyatlar evolyutsiyasini falsafiy-antropologik tahlil qilish hamda «raqamli shaxs» va «raqamli axloq» kategoriyalarini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shaxs shakllanishining ijtimoiy tabiati klassik sotsiologik-falsafiy an'anada asoslangan. E. Dyurkgeym kollektiv ong va anomiya tushunchalarini [1], M. Veber qadriyatga asoslangan ijtimoiy harakat tahlilini, P. Burdye esa habitus va madaniy kapital konsepsiyasini ishlab chiqdi [2]. Simvolik interaksionizm Ch. Kuli

«ko‘zgu-Men» konsepsiyasi orqali insonning o‘zini boshqalar nazari orqali idrok etishini [3], Dj. Mid esa shaxsning «I» va «Me» qismlarini ko‘rsatdi [4]. Raqamli sharoitda bu qarashlar yangi mazmun kasb etadi: E. Giddens identiklikni «o‘zlikning refleksiv loyihasi» sifatida talqin qiladi [5], Sh. Terkl raqamli muloqotning «birga yolg‘iz» paradoksini [6], Yu.N. Harari esa algoritmlar insonni o‘zidan yaxshiroq «bilishi» xavfini asoslaydi [7].

Aksiologik yo‘nalishda L. Floridi axborot etikasi orqali raqamli sharoitda axloqiy me‘yorlarning o‘zgarishini tahlil qiladi [8], Sh. Shvarts universal qadriyatlar nazariyasini [9], R. Inglehart esa qadriyatlarning avlodlararo evolyutsiyasini asoslaydi [10]. Mahalliy olimlardan A. Erkayev ma‘naviyat falsafasini, Q. Nazarov aksiologiyani chuqur tadqiq etgan [11; 12], Z.S. Aripovanning monografiyasida esa raqamli shaxs va qadriyatlar transformatsiyasi yaxlit tizimda o‘rganilgan [13]. Shunga qaramay, shaxs shakllanishi va qadriyatlar evolyutsiyasini yagona falsafiy-antropologik ramkada birlashtirish qo‘shimcha asoslashni talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini ijtimoiy-falsafiy tahlilning tizimli, dialektik va antropologik yondashuvlari tashkil etadi. Tahlil jarayonida aksiologik, germeneytik va komparativ usullardan foydalanildi: klassik nazariyalar raqamli hodisalar bilan qiyoslanib, qadriyatlar transformatsiyasi tarixiy-mantiqiy izchillikda o‘rganildi. Nazariy bazani xorijiy va mahalliy nufuzli manbalar, jumladan 2020–2026-yillarda chop etilgan tadqiqotlar tashkil etdi.

ASOSIY QISM

«Raqamli shaxs» kategoriyasi. Raqamli sharoitda klassik konsepsiyalar o‘z ahamiyatini saqlaydi, ammo qayta talqin qilinishni talab qiladi. Shaxs transformatsiyasi uch o‘lchamda — kognitiv, identifikatsion va aksiologik — kechadi va har birida u ziddiyatli, ikki yoqlama jarayon sifatida namoyon bo‘ladi: imkoniyat (tez axborot, erkin ifoda, global qadriyatlarga kirish) va xavf (klip-ong, identiklik parchalanishi, qadriyat relativizmi) birligida. Shu asosda raqamli shaxs — an’anaviy institutlar bilan bir qatorda algoritmlar va tarmoqli muhit ta’sirida shakllanadigan, virtual va real identikligini uyg‘unlashtirishga intiluvchi zamonaviy

subyekt sifatida ta'riflanadi. Kuli «ko'zgu-Men»i raqamli sharoitda «layklar ko'zgusi»ga aylanadi, Mid «I» va «Me»si esa virtual rollar va impulsiv o'zlik o'rtasidagi kuchaygan taranglik sifatida namoyon bo'ladi.

Qadriyatlar evolyutsiyasi va uzatish mexanizmi. Raqamli makonda qadriyatlar transformatsiyasi uch o'q bo'yicha kechadi: uzatish mexanizmi vertikaldan (avloddan avlodga) gorizontal, tarmoqli va algoritmik shaklga o'tadi; mazmun shakli og'zaki-marosimiydan vizual, tezkor va klipliga aylanadi; qadriyatlar maqomi barqaror-umumiydan plyuralistik-relativga siljiydi (1-jadval). Sh. Shvartsning universal qadriyatlar nazariyasi bu jarayonni tizimli tahlil qilish imkonini beradi: raqamli muhit doiraning ba'zi qutblarini — gedonizm, yutuq, o'zini namoyish — kuchaytirib, boshqalarini — an'anaviylik, kamtarlik, jamoaviy mas'uliyat — zaiflashtirish tendensiyasiga ega [9]. Shu bois raqamli sharoitda qadriyat tarbiyasi muvozanatni tiklashga, ya'ni zaiflashayotgan ma'naviy qutblarni ongli mustahkamlashga yo'naltirilishi lozim.

1-jadval

Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar transformatsiyasi

Jihat	An'anaviy holat	Raqamli holat	Mualliflik bahosi
Uzatish mexanizmi	Vertikal (avloddan avlodga)	Gorizontal, algoritmik	Aralash model zarur
Mazmun shakli	Og'zaki, marosimiy	Vizual, tezkor, klipli	Ma'no chuqurligini saqlash
Maqomi	Barqaror, umumiy	Plyuralistik, relativ	Yadro qadriyatlarni mustahkamlash
Nazorat	Jamoaviy, an'anaviy	Algoritmik, tashqi	Ichki ma'naviy nazoratni tiklash

Manba: mualliflik ishlanmasi.

«Raqamli axloq» kategoriyasi. Qadriyatlar transformatsiyasi yangi axloqiy kategoriyani taqozo etadi. Mualliflik talqinida raqamli axloq — shaxsning raqamli muhitdagi faoliyati, muloqoti va qarorlarini boshqaruvchi, halollik, mas'uliyat, hurmat, adolat va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan axloqiy me'yorlar va

qadriyatlar tizimidir. Uning markaziy imperativi: tekshirmagan axborotni tarqatma, zarar yetkazmaydigan tarzda muloqot qil. Bu imperativning dolzarbligi empirik jihatdan ham tasdiqlanadi: yolgʻon axborot kuchliroq hissiy munosabat uygʻotgani bois haqiqiy axborotdan tezroq va kengroq tarqaladi [14]. Raqamli etika anʼanaviy axloq tamoyillarini raqamli sharoitga moslashtiradi, ammo ularning maʼnaviy mohiyatini oʻzgartirmaydi.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tahlil natijasida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. shaxs shakllanishining klassik konsepsiyalari oʻz ahamiyatini saqlaydi, biroq raqamli sharoitda ijtimoiylashuv koʻp markazli jarayonga aylangani bois ular algoritmik va tarmoqli omillarni hisobga oluvchi tarzda qayta talqin qilinishi zarur;

2. raqamli shaxs kognitiv, identifikatsion va aksiologik oʻlchamlarda ziddiyatli — imkoniyat va xavf birligida — shakllanadigan zamonaviy subyekt boʻlib, uning oʻzagida virtual va real identiklikni uygʻunlashtirish muammosi turadi;

3. qadriyatlar evolyutsiyasi uzatish mexanizmi, mazmun shakli va maqomi boʻyicha kechadi; unga samarali javob taqiq emas, balki milliy yadro qadriyatlarni saqlagan holda anʼanaviy va raqamli mexanizmlarni uygʻunlashtiruvchi «raqamli axloq»ni shakllantirishdir.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shaxs va qadriyatlar oʻzgarishini texnologik determinizm yoki oddiy tanazzul sifatida emas, balki dialektik, ikki yoqlama jarayon sifatida talqin qilish zarurligini koʻrsatadi. «Raqamli avlod qadriyatlarni yoʻqotmoqda» degan bir tomonlama qarashga javoban shuni taʼkidlash lozimki, muammo qadriyatlarning yoʻqolishida emas, balki ularning uzatish mexanizmi va namoyon boʻlish shaklining oʻzgarishidadir. Shu bois tarbiya strategiyasi ham yangi — vizual, interaktiv va tarmoqli — mexanizmlar orqali chuqur milliy maʼnolarni yetkazishga qaratilishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli jamiyat sharoitida shaxs shakllanishi va qadriyatlar evolyutsiyasining falsafiy-antropologik tahlili shuni koʻrsatadiki, hal qiluvchi omil texnologiyada

emas, balki shaxsning ma'naviy avtonomiyasi va milliy qadriyatlar yadrosining mustahkamligidadir. Shu asosda quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- ta'lim tizimida «raqamli axloq va media-savodxonlik» yo'nalishini rivojlantirish va tanqidiy tafakkurni shakllantirish;
- milliy qadriyatlarni vizual, interaktiv va tarmoqli formatlarda yetkazuvchi yoshbop raqamli kontentni davlat ko'magida ishlab chiqish;
- oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligida qadriyatlarni uzatishning an'anaviy va raqamli mexanizmlarini uyg'unlashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Durkheim E. The Division of Labour in Society. — New York: Free Press, 1984. — 352 p.
2. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. — Cambridge: Harvard University Press, 1984. — 640 p.
3. Cooley C.H. Human Nature and the Social Order. — New York: Scribner, 1902. — 460 p.
4. Mead G.H. Mind, Self, and Society. — Chicago: University of Chicago Press, 1934. — 440 p.
5. Giddens A. Modernity and Self-Identity. — Stanford: Stanford University Press, 1991. — 264 p.
6. Turkle S. Alone Together. — New York: Basic Books, 2011. — 384 p.
7. Harari Y.N. Homo Deus: A Brief History of Tomorrow. — London: Harvill Secker, 2016. — 448 p.
8. Floridi L. The Fourth Revolution. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 272 p.
9. Schwartz S.H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values // Online Readings in Psychology and Culture. — 2012. — Vol. 2. — P. 1–20.
10. Inglehart R. Cultural Evolution. — Cambridge: Cambridge University Press, 2018. — 288 p.
11. Erkayev A. Ma'naviyat falsafasi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
12. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya). — Toshkent, 2011.
13. Aripova Z.S. Raqamli jamiyat sharoitida shaxs shakllanishining ma'naviy-axloqiy mezonlari va sog'lom turmush tarzi madaniyati. Monografiya. — Andijon, 2026. — 124 b.
14. Vosoughi S., Roy D., Aral S. The spread of true and false news online // Science. — 2018. — Vol. 359. — P. 1146–1151.

O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-SIYOSIY TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TARMOQ KASABA UYUSHMALARINING IJTIMOIIY SHERIKLIK TIZIMIDAGI O‘RNI (2017-2026-YILLAR MISOLIDA)

Ahmadjonov Bahromjon Olimjonovich

*Andijon davlat chet tillari instituti
Ijtimoi gumanitar fanlar pedagogika va psixalogiya kafedrası
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda 2017-2026-yillarda amalga oshirilgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar sharoitida tarmoq kasaba uyushmalarining institutsional rivojlanishi va ijtimoiy sheriklik tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Mamlakatda fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish, mehnat munosabatlarini takomillashtirish, xodimlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda davlat, ish beruvchi va xodimlar o‘rtasidagi ijtimoiy muloqotni kuchaytirish jarayonlarida kasaba uyushmalarining vazifalari o‘rganiladi. Shuningdek, yangi Mehnat kodeksi, “Kasaba uyushmalari to‘g‘risida”gi qonunchilik va ijtimoiy sheriklik mexanizmlarining kasaba uyushmalari faoliyatiga ta’siri yoritiladi. Tadqiqotda tarixiy, qiyosiy, institutsional va tizimli tahlil usullaridan foydalanilgan. Maqolada tarmoq kasaba uyushmalarining an’anaviy vakillik funksiyalaridan zamonaviy ijtimoiy sheriklik va mehnat huquqlarini himoya qilish mexanizmlariga o‘tish jarayoni ilmiy jihatdan asoslandi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-siyosiy transformatsiya, tarmoq kasaba uyushmalari, ijtimoiy sheriklik, mehnat munosabatlari, fuqarolik jamiyati, mehnat huquqlari, kasaba uyushmalari, institutsional rivojlanish, raqamlashtirish, Yangi O‘zbekiston.

Аннотация: В статье анализируется институциональное развитие отраслевых профсоюзов и их роль в системе социального партнерства в условиях общественно-политических преобразований, осуществляемых в Новый Узбекистане в 2017-2026 годах. Рассматриваются процессы развития институтов гражданского общества, совершенствования трудовых отношений, защиты прав и законных интересов работников, а также укрепления социального диалога между государством, работодателями и работниками. Особое внимание уделяется влиянию нового Трудового кодекса, законодательства о профессиональных союзах и механизмов социального партнерства на деятельность отраслевых профсоюзов. В исследовании применены исторический, сравнительный, институциональный и системный методы анализа. Обосновывается процесс трансформации отраслевых профсоюзов от традиционных форм представительства интересов работников к современным механизмам социального партнерства и защиты трудовых прав.

Ключевые слова: общественно-политическая трансформация, отраслевые профсоюзы, социальное партнерство, трудовые отношения, гражданское общество, трудовые права, профессиональные союзы, институциональное развитие, цифровизация, Новый Узбекистан.

Abstract: This article examines the institutional development of sectoral trade unions and their role in the social partnership system amid the socio-political transformation taking place in New Uzbekistan during 2017-2026. Particular attention is paid to the development of civil society institutions, the improvement of labour relations, the protection of employees' rights and legitimate interests, and the strengthening of social dialogue among the state, employers and employees. The article also analyses the impact of the new Labour Code, legislation on trade unions, and social partnership mechanisms on the activities of sectoral trade unions. Historical, comparative, institutional and systemic approaches are applied in the research. The study substantiates the transformation of sectoral trade unions from traditional forms of employee representation towards modern mechanisms of social partnership and protection of labour rights.

Keywords: socio-political transformation, sectoral trade unions, social partnership, labour relations, civil society, labour rights, trade unions, institutional development, digitalization, New Uzbekistan.

Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy sohalarini qamrab olib, mavjud ijtimoiy institutlarning mazmun-mohiyati va faoliyat mexanizmlarini bosqichma-bosqich takomillashtirmoqda. Ayniqsa, 2017-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakat taraqqiyotini yangi bosqichiga qadam qo'yilishi davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni qayta ko'rib chiqish, inson huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarining rolini kuchaytirish hamda ijtimoiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishiga olib keldi. Mazkur jarayonlar tarkibida mehnat munosabatlarini modernizatsiya qilish va xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish ham muhim yo'nalishlardan biriga aylandi.

Ijtimoiy-siyosiy transformatsiya jarayonlarining muhim xususiyatlaridan biri jamiyatdagi mavjud institutlarning yangi sharoitga moslashuvi bilan bog'liq. Bunda kasaba uyushmalari alohida o'rin egallaydi. Chunki kasaba uyushmalari nafaqat xodimlarning mehnat, ijtimoiy-iqtisodiy huquq va manfaatlarini ifodalovchi tashkilot, balki davlat, ish beruvchi va xodim o'rtasidagi ijtimoiy muloqotni

ta'minlovchi fuqarolik jamiyati instituti sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiya jarayonlarini tarmoq kasaba uyushmalari faoliyatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda o'rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lmoqda.

Kasaba uyushmalarining jamiyatdagi o'rni tarixan mehnatkashlarning manfaatlarini jamoaviy tarzda himoya qilish ehtiyojidan kelib chiqqan bo'lsa, zamonaviy sharoitda ularning funksional vazifalari yanada kengayib bormoqda. Endilikda kasaba uyushmalaridan mehnat shartnomalarining bajarilishini nazorat qilish, mehnatni muhofaza qilish, munosib mehnat sharoitlarini ta'minlash, xodimlarning huquqiy savodxonligini oshirish, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, gender tengligini ta'minlash hamda mehnat nizolarini konstruktiv hal etishda faol ishtirok etish talab qilinmoqda. Bu esa kasaba uyushmalari faoliyatining an'anaviy vakillik modelidan zamonaviy ijtimoiy sheriklik modeliga tomon transformatsiyalanayotganini ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda ushbu jarayonning huquqiy asoslarini mustahkamlash borasida ham muayyan ishlar amalga oshirildi. Xususan, 2019-yilda "Kasaba uyushmalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qabul qilinishi kasaba uyushmalarining huquqiy maqomini, ularning asosiy vazifalari va faoliyat tamoyillarini yanada aniq belgilashda muhim qadam bo'ldi [1, 18]. Mazkur huquqiy asos kasaba uyushmalarining xodimlar manfaatlarini ifodalash va himoya qilish, ish beruvchilar bilan muzokaralar olib borish, jamoa shartnomalari va kelishuvlarini tuzishda ishtirok etish imkoniyatlarini mustahkamlamoqda.

Shu bilan birga, ijtimoiy sheriklik tushunchasining O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayotida tobora kengroq qo'llanilishi kasaba uyushmalari faoliyatining mazmunini ham o'zgartirmoqda. Ijtimoiy sheriklikning asosiy mazmuni davlat, ish beruvchilar va xodimlar manfaatlarini muvofiqlashtirish, yuzaga keladigan ijtimoiy va mehnat masalalarini muzokara hamda kelishuv asosida hal qilishdan iborat [2, 13]. Bunday yondashuv mehnat munosabatlarida faqat bir tomon manfaatlarini ustuvor qo'yishdan voz kechib, o'zaro mas'uliyat va manfaatlar muvozanatiga asoslangan tizimni shakllantirishga xizmat qilib kelmoqda.

Ayniqsa, tarmoq kasaba uyushmalarining mazkur jarayondagi o'zni alohida ahamiyatga ega. Chunki tarmoq kasaba uyushmalari muayyan soha yoki tarmoqda faoliyat yurituvchi xodimlarning umumiy manfaatlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'lib, mehnat munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ijtimoiy sheriklik mexanizmlarini amalga oshiradi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, davlat xizmatlari, transport, qurilish, sanoat va boshqa sohalarda faoliyat yurituvchi xodimlarning mehnat sharoitlari bir-biridan farq qilishi sababli tarmoq kasaba uyushmalarining ijtimoiy sheriklikdagi ishtiroki ham o'ziga xos xususiyat kasb etmoqda.

2017-yildan keyingi davrda amalga oshirilgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mehnat bozoridagi munosabatlarning ham yangi mazmun bilan boyishiga sabab bo'ldi. Mehnat munosabatlarida qonuniylik, xodim huquqlarini himoya qilish, mehnat shartnomalarini rasmiylashtirish, munosib mehnat sharoitlarini yaratish kabi masalalarga e'tibor kuchaydi. Mazkur jarayonlarda kasaba uyushmalarining huquqiy va tashkiliy imkoniyatlarini kengaytirish zarurati ham yuzaga keldi. Natijada kasaba uyushmalari faoliyatini zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish masalasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

2023-yilda yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining kuchga kirishi ushbu jarayonning muhim huquqiy bosqichlaridan biri bo'ldi. Yangi Mehnat kodeksida mehnat munosabatlarini tartibga solishning zamonaviy mexanizmlari, xodim va ish beruvchining huquq hamda majburiyatlari, mehnat shartnomalarini tuzish va bekor qilish tartibi, jamoaviy mehnat munosabatlari hamda xodimlarning huquqiy kafolatlari yanada takomillashtirildi. Bu esa kasaba uyushmalarining xodimlar manfaatlarini himoya qilish borasidagi faoliyatini yangi huquqiy sharoitda tashkil etishni talab qiladi.

Shu jihatdan, O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy transformatsiya jarayonlarini faqat davlat boshqaruvi yoki siyosiy institutlardagi o'zgarishlar doirasida emas, balki fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi bilan birgalikda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Kasaba uyushmalarining institutsional rivojlanishi ushbu

transformatsiyaning ijtimoiy yo‘nalishini ko‘rsatuvchi muhim indikatorlardan biri hisoblanadi. Zero, xodimlarning huquq va manfaatlarini samarali himoya qilish, ijtimoiy muloqotning ochiqligini ta‘minlash va mehnat munosabatlarida tomonlarning teng huquqli ishtirokini kuchaytirish demokratik jamiyatning muhim belgilaridan biridir.

Shunday qilib, 2017-2026-yillar davomida Yangi O‘zbekistonda kuzatilgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiya kasaba uyushmalarining jamiyatdagi o‘rni va faoliyat mexanizmlariga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Ushbu davrda kasaba uyushmalarining huquqiy asoslari takomillashib, ijtimoiy sheriklik, jamoaviy muzokaralar, mehnat huquqlarini himoya qilish va xodimlarning ijtimoiy manfaatlarini ta‘minlash borasidagi vazifalari kengaydi. Mazkur o‘zgarishlar tarmoq kasaba uyushmalarini zamonaviy fuqarolik jamiyatining faol institutlaridan biri sifatida qayta ko‘rib chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

2019-yildan keyingi davrda Yangi O‘zbekistonda kasaba uyushmalari faoliyatining mazmuni va tashkiliy mexanizmlarida yuz bergan o‘zgarishlarni ijtimoiy sheriklik institutining rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq holda baholash mumkin. Chunki zamonaviy mehnat munosabatlarida xodimlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish faqat huquqiy kafolatlarning mavjudligi bilan emas, balki ushbu kafolatlarning amalda ta‘minlanishini nazorat qiluvchi va xodimlar manfaatlarini ifodalovchi institutsional mexanizmlarning samaradorligi bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan kasaba uyushmalari davlat, ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi munosabatlarda muhim vositachi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ijtimoiy sheriklikning mazmuni, avvalo, mehnat munosabatlarida tomonlarning o‘zaro manfaatlarini muvofiqlashtirishga asoslanadi. Bunda kasaba uyushmalarining asosiy vazifasi ish beruvchi bilan qarama-qarshilikni kuchaytirish emas, balki xodimlarning qonuniy manfaatlarini himoya qilgan holda konstruktiv muzokara va kelishuv mexanizmlaridan foydalanishdan iborat [3, 25]. Mazkur yondashuv Yangi O‘zbekistonda shakllanayotgan zamonaviy ijtimoiy muloqot modelining muhim xususiyatlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tarmoq kasaba uyushmalarining bu boradagi ahamiyati ularning muayyan sohada faoliyat yurituvchi xodimlarning kasbiy va ijtimoiy ehtiyojlarini chuqurroq bilishi bilan belgilanadi. Masalan, ta'lim tizimida pedagog xodimlarning ish yuklamasi, mehnat sharoitlari va kasbiy rivojlanishi bilan bog'liq masalalar ustuvor bo'lsa, sog'liqni saqlash sohasida mehnat xavfsizligi, ish vaqti, kasbiy xavf va xodimlarning ijtimoiy himoyasi muhim o'rin tutadi. Sanoat va transport tarmoqlarida esa ishlab chiqarish xavfsizligi, mehnatni muhofaza qilish, ish haqi va kasbiy xavflarni kamaytirish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Demak, tarmoq tamoyili kasaba uyushmalariga umumiy mehnat siyosatini muayyan sohaning real ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish imkonini berib kelmoqda.

Shu bilan birga, ijtimoiy sheriklikning samaradorligi faqat kasaba uyushmalarining huquqiy vakolatlari bilan emas, balki ularning amaliy faoliyatidagi tashabbuskorlik darajasi bilan ham belgilanadi. Xodimlarning murojaatlarini o'rganish, jamoaviy muzokaralarda faol ishtirok etish, jamoa shartnomalarining bajarilishini monitoring qilish, mehnatni muhofaza qilish talablariga rioya etilishini kuzatish va aniqlangan muammolar yuzasidan ish beruvchilar bilan muzokara olib borish kasaba uyushmalarining amaliy faoliyatidagi asosiy yo'nalishlarga aylanmoqda.

Bu jarayonda jamoa shartnomasi alohida ahamiyatga ega. Jamoa shartnomasi xodimlar va ish beruvchi o'rtasidagi munosabatlarni faqat huquqiy jihatdan rasmiylashtiribgina qolmay, balki tashkilotdagi mehnat va ijtimoiy masalalarni kelishuv asosida hal qilish imkonini beradi. Kasaba uyushmalari ushbu jarayonda xodimlarning manfaatlarini ifodalovchi tomon sifatida ishtirok etishi orqali ijtimoiy sheriklikning bevosita subyektiga aylanadi. Shu sababli jamoa shartnomalarining mazmuni va ularning amalda bajarilishi tarmoq kasaba uyushmalari faoliyatining samaradorligini baholashning muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

O'zbekistonda mehnat munosabatlarining huquqiy bazasi takomillashib borishi mazkur mexanizmlarning mazmuniga ham ta'sir ko'rsatdi. Xususan, yangi tahrirdagi Mehnat kodeksining kuchga kirishi bilan xodim va ish beruvchi

o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishning zamonaviy yondashuvlari mustahkamlandi. Mehnat shartnomasi, xodimning huquqiy kafolatlari, ish vaqti va dam olish vaqti, mehnatni muhofaza qilish hamda jamoaviy mehnat munosabatlari bilan bog'liq normalarning takomillashtirilishi kasaba uyushmalarining huquqiy himoya faoliyati uchun ham yangi sharoit yaratmoqda [6, 28].

Mazkur o'zgarishlarning yana bir muhim jihati shundaki, xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilish masalasi faqat mehnat nizolari yuzaga kelganidan keyin aralashish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Zamonaviy kasaba uyushmasi faoliyatida profilaktik yondashuv, ya'ni huquqbuzarliklarning oldini olish, xodimlarning huquqiy savodxonligini oshirish va ish beruvchilar bilan muntazam ijtimoiy muloqot olib borish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday yondashuv kasaba uyushmalarining himoya faoliyatini yuzaga kelgan muammolarga javob berishdan xodimlarning huquq va manfaatlarini oldindan himoya qilish hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olishga yo'naltirib kelmoqda.

Ayniqsa, mehnatni muhofaza qilish masalasida tarmoq kasaba uyushmalarining imkoniyatlari kengdir. Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarning oldini olish, xavfsiz mehnat sharoitlarini yaratish, xodimlarning mehnatni muhofaza qilish talablariga rioya etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish kabi vazifalar xodimlarning hayoti va sog'lig'ini himoya qilish bilan bevosita bog'liq. Shu sababli mehnatni muhofaza qilishni faqat texnik yoki ma'muriy masala sifatida emas, balki ijtimoiy sheriklikning muhim yo'nalishi sifatida baholash maqsadga muvofiq bo'lmoqda.

Ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning yana bir muhim natijasi kasaba uyushmalarining ijtimoiy himoya bilan bog'liq funksiyalarining kengayishi bo'ldi. Xodimlarning daromadlari, sog'lig'i, dam olishi, sanatoriy-sog'lomlashtirish xizmatlaridan foydalanishi, bolalar va oilalarni qo'llab-quvvatlash, ehtiyojmand xodimlarga ko'mak berish kabi yo'nalishlar kasaba uyushmalarining ijtimoiy funksiyasini namoyon etadi. Bunday faoliyat mehnat munosabatlarning faqat

iqtisodiy jihatlari bilan cheklanib qolmasdan, xodimning ijtimoiy farovonligi bilan ham bog'liq ekanini ko'rsatadi [7, 25].

Shuningdek, so'nggi yillarda gender tengligi, yoshlar bilan ishlash va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarni qo'llab-quvvatlash masalalarining dolzarblashuvi tarmoq kasaba uyushmalari oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Xususan, ayollar bandligini qo'llab-quvvatlash, ularning mehnat huquqlarini himoya qilish, kasbiy rivojlanishi uchun sharoit yaratish hamda mehnat va oilaviy majburiyatlarni uyg'unlashtirishga ko'maklashish zamonaviy kasaba uyushmalari faoliyatining ijtimoiy yo'nalishini kuchaytirmoqda.

2020-yilda COVID-19 pandemiyasi tufayli yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat esa ushbu vazifalarning naqadar muhim ekanini yaqqol ko'rsatdi. Pandemiya mehnat bozorida masofaviy ish, vaqtincha ish faoliyatini to'xtatish, daromadlarning qisqarishi va ayrim xodimlarning ijtimoiy himoyaga ehtiyojining ortishi kabi yangi holatlarni yuzaga keltirdi. Bunday sharoitda kasaba uyushmalarining xodimlar bilan tezkor aloqa o'rnatishi, ularning muammolarini aniqlashi va ish beruvchilar bilan kelishuvlar asosida tegishli choralarni ishlab chiqishi ijtimoiy sheriklikning amaliy ahamiyatini yanada oshirib kelmoqda.

Pandemiya keyingi davr esa kasaba uyushmalari faoliyatida raqamli kommunikatsiya vositalaridan foydalanishning tezlashishiga olib keldi. Xodimlar bilan elektron aloqa, onlayn murojaatlar, masofaviy maslahatlar va raqamli axborot almashinuvi kasaba uyushmalarining an'anaviy faoliyat shakllarini to'ldira boshladi. Bu holat, bir tomondan, xodimlar bilan tezkor aloqa o'rnatish imkoniyatini kengaytirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, kasaba uyushmalaridan raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishni talab qilmoqda.

Shu o'rinda raqamlashtirish jarayonini faqat texnik yangilanish sifatida baholash yetarli emas. Raqamli transformatsiya kasaba uyushmalarining xodimlar bilan munosabatlarini, axborot almashinuvi usullarini va tashkiliy boshqaruv mexanizmlarini ham o'zgartirishi mumkin. Xodimlarning murojaatlarini elektron shaklda qabul qilish va tizimlashtirish, muammolarni tezkor tahlil qilish, huquqiy

ma'lumotlarni raqamli platformalar orqali yetkazish kasaba uyushmalarining xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [1, 32].

Biroq raqamlashtirish bilan bir qatorda yangi muammolar ham yuzaga kelmoqda. Raqamli mehnat munosabatlarining kengayishi xodimlarning ish va shaxsiy vaqt chegaralarini belgilash, masofadan ishlash sharoitida mehnat huquqlarini himoya qilish, axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilish kabi masalalarni dolzarb qilmoqda. Demak, zamonaviy tarmoq kasaba uyushmalari oldida nafaqat an'anaviy mehnat huquqlarini himoya qilish, balki raqamli iqtisodiyot sharoitida paydo bo'layotgan yangi huquqiy va ijtimoiy muammolarga javob berish vazifasi ham turibdi.

Umuman olganda, 2017-2026-yillar davomida Yangi O'zbekistonda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy transformatsiya tarmoq kasaba uyushmalarining faoliyatini mazmunan kengaytirib, ularning ijtimoiy sheriklik tizimidagi rolini kuchaytirish uchun huquqiy va institutsional zamin yaratdi. Ushbu davrda kasaba uyushmalari xodimlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bilan bir qatorda, mehnat munosabatlarini barqarorlashtirish, ijtimoiy muloqotni rivojlantirish, mehnatni muhofaza qilish va ijtimoiy himoyani ta'minlash kabi yo'nalishlarda ham faoliyat yuritish zaruratiga duch kelmoqda.

Shu bilan birga, mazkur jarayonni faqat erishilgan natijalar nuqtayi nazaridan emas, balki mavjud muammolar va kelgusidagi vazifalar nuqtayi nazaridan ham baholash lozim. Chunki kasaba uyushmalarining haqiqiy samaradorligi ularning huquqiy maqomi bilangina emas, balki xodimlarning real muammolarini hal etishdagi ta'sirchanligi, ish beruvchilar bilan muzokara olib borish salohiyati, jamoaviy manfaatlarni ifodalash darajasi va yangi mehnat shakllariga moslashish qobiliyati bilan belgilanadi.

Shu nuqtayi nazardan, Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning keyingi bosqichida tarmoq kasaba uyushmalarining faoliyatini yanada takomillashtirish uchun ijtimoiy sheriklikning amaliy mexanizmlarini kuchaytirish, xodimlarning huquqiy savodxonligini oshirish, raqamli xizmatlarni rivojlantirish, mehnatni muhofaza qilish ustidan jamoatchilik nazoratini

takomillashtirish hamda yoshlar va ayollar manfaatlarini ifodalashning zamonaviy shakllarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekistonda 2017-2026-yillar davomida kechgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiya jarayonlari kasaba uyushmalarining jamiyatdagi o'rnini va faoliyat yo'nalishlariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Mazkur davrda kasaba uyushmalarining faoliyatini faqat xodimlarning ijtimoiy-maishiy manfaatlarini ta'minlash bilan izohlash yetarli bo'lmay qoldi. Ularning mehnat huquqlarini himoya qilish, ish beruvchilar bilan muzokara olib borish, jamoaviy mehnat munosabatlarini tartibga solish va ijtimoiy muloqotni rivojlantirishdagi roli tobora ortmoqda.

Tadqiqot natijalari, avvalo, kasaba uyushmalarining institutsional transformatsiyasi huquqiy islohotlar bilan chambarchas bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. 2019-yilda "Kasaba uyushmalari to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi kasaba uyushmalarining huquqiy maqomini mustahkamlash va ularning xodimlar manfaatlarini ifodalash borasidagi faoliyatini yangi huquqiy asosga olib chiqishda muhim bosqich bo'ldi [1, 12]. 2023-yilda yangi tahrirdagi Mehnat kodeksining kuchga kirishi esa mehnat munosabatlarini zamonaviy huquqiy tamoyillar asosida tartibga solish jarayonini yanada kuchaytirmoqda [2, 23].

Ikkinchidan, tarmoq kasaba uyushmalarining ijtimoiy sheriklik tizimidagi o'rnini ularning muayyan tarmoqdagi xodimlarning o'ziga xos manfaatlarini ifodalash imkoniyati bilan belgilanadi. Tarmoq xususiyatlarini hisobga olish mehnatni muhofaza qilish, ish vaqti, mehnatga haq to'lash, kasbiy xavfsizlik, xodimlarning ijtimoiy himoyasi va kasbiy rivojlanishi bilan bog'liq masalalarni yanada aniqroq shaklda hal qilish imkonini beradi. Shu sababli tarmoq kasaba uyushmalari umumiy kasaba uyushmalari tizimining quyi bo'g'ini emas, balki muayyan mehnat sohasidagi ijtimoiy sheriklikni amaliy jihatdan ta'minlovchi muhim institut sifatida baholanishi lozimdir.

Uchinchidan, zamonaviy sharoitda kasaba uyushmalarining samaradorligi ularning xodimlar manfaatlarini faqat nizolar yuzaga kelganidan keyin himoya qilish qobiliyati bilan emas, balki muammolarning oldini olishga qaratilgan faoliyati bilan

ham belgilanadi. Jamoaviy muzokaralar, jamoa shartnomalari, mehnatni muhofaza qilish bo'yicha nazorat, huquqiy maslahatlar va muntazam ijtimoiy muloqot ana shunday preventiv mexanizmlar sifatida namoyon bo'lmoqda.

To'rtinchidan, COVID-19 pandemiyasi va undan keyingi davr mehnat munosabatlarida yangi yondashuvlarning shakllanishini tezlashtirdi. Masofaviy mehnat, elektron aloqa, raqamli xizmatlar va onlayn murojaatlar kabi shakllarning kengayishi kasaba uyushmalarining tashkiliy faoliyatini ham modernizatsiya qilish zaruratini yuzaga keltirdi. Bu jarayon kelgusida tarmoq kasaba uyushmalarining raqamli transformatsiyasini yanada jadallashtirishni talab qilmoqda [4, 27].

Beshinchidan, tarmoq kasaba uyushmalarining ijtimoiy funksiyasi ham yangi mazmun bilan boyib bormoqda. Xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilish bilan bir qatorda, ayollar va yoshlarning manfaatlarini qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj xodimlarga ko'maklashish, sog'lom mehnat muhitini shakllantirish va xodimlarning kasbiy rivojlanishiga ko'maklashish kabi yo'nalishlar kasaba uyushmalarining zamonaviy ijtimoiy institut sifatidagi ahamiyatini oshirmoqda [5, 21].

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari kasaba uyushmalari faoliyatida hali foydalanilmagan imkoniyatlar mavjudligini ham ko'rsatadi. Xususan, raqamli kommunikatsiya imkoniyatlaridan tizimli foydalanish, xodimlarning murojaatlarini tahlil qilishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish, mehnat huquqi bo'yicha huquqiy maslahat xizmatlarini kengaytirish, yosh xodimlarni kasaba uyushmalari faoliyatiga faol jalb qilish hamda ijtimoiy sheriklikning tarmoq darajasidagi mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Yangi O'zbekistonda 2017-2026-yillarda kechgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiya jarayonlari tarmoq kasaba uyushmalarining an'anaviy vakillik funksiyalarini yangi mazmun bilan boyitib, ularni ijtimoiy sheriklik, mehnat huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy muloqot va xodimlarning farovonligini ta'minlashga yo'naltirilgan zamonaviy institut sifatida rivojlantirish uchun muhim shart-sharoit yaratdi. Bu esa kasaba uyushmalarining Yangi O'zbekiston fuqarolik jamiyati tizimidagi o'rnini yanada kuchaytirish imkonini bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Kasaba uyushmalari to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-588-son, 2019-yil 6-dekabr // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2023.
3. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. O'RQ-798-son, 2022-yil 28-oktabr. - Toshkent: Adolat, 2023.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
7. O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi. Kasaba uyushmalari faoliyatiga oid rasmiy materiallar. - Toshkent: O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi.
8. International Labour Organization. Social Dialogue and Tripartism. - Geneva: International Labour Office.

=====

O'ZBEKISTON QISHLOQLARDA EPIDEMIK VA PARAZITOLIK KASALLIKLARGA QARSHI KURASH TADBIRLARI (1940-1960 YILLAR)

Tajimirzaev Elyorbek Akramovich
Andijon davlat pedagogika instituti
Tarix kafedrası dotsenti, t.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Maqolada 1940-1960 yillarda O'zbekiston qishloqlarda epidemik va parazitolik kasalliklarga qarshi kurash tadbirlari arxiv hujjatlari, ilmiy adabiyot va davriy matbuot materiallari asosida statistik ma'lumot orqali yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: qishloq, kasallik sanitariya-epidemiologiya stansiyasi, infeksiya, kolxoz, brusellez kasalligi, tibbiy xizmat.

Аннотация: В статье на основе архивных документов, научной литературы и материалов периодической печати посредством статистических данных освещены мероприятия по борьбе с эпидемическими и паразитарными заболеваниями в сельской местности Узбекистана в 1940-1960-х годах.

Ключевые слова: село, болезнь, санитарно-эпидемиологическая станция, инфекция, колхоз, бруцеллез, медицинская служба.

Abstract: The article highlights the measures taken to combat epidemic and parasitic diseases in the villages of Uzbekistan in the 1940s-1960s through statistical data based on archival documents, scientific literature, and periodical press materials.

Keywords: village, sanitary-epidemiological station, infection, collective farm, brucellosis, medical service.

XX asrning birinchi yarmida parazitlar kasalliklari, ayniqsa bezgak yuqumli kasalliklari orasida eng oldingi o'rinni egalladi. Shunga ko'ra o'sha davrda shu kasalliklarga qarshi kurash olib boradigan ixtisoslashgan muassasalar tashkil etildi. Respublikada bezgakka qarshi juda ko'p stansiyalar va punktlar ishlagan. Keyinchalik bezgakka qarshi stansiyalar leyshmanioz, rishta, kanalar orqali yuqadigan spiroxetoz, amyobiaz singari tropik kasalliklarga ham qarshi kurash olib borgan. Shu sababli ular tropik stansiyalar deb yuritilgan. Ayni paytda boshqa sanitariya-epidemiologiya muassasalari ham rivojlandi. Agar 1914-yilda O'zbekistonda 13 ta tropik stansiya, 9 ta Paster stansiyasi, 9 ta bakteriologiya stansiyalari ish olib borgan bo'lsa, 1924-yilga kelib esa dastlabki tashkiliy o'zgarishlar amalga oshirilib, tropik stansiyalar (6 ta) va punktlar (27 ta) tashkil etilgani, shuningdek, laboratoriyalar va Paster muassasalarining soni ikki baravarga oshgani epidemiologik nazoratning ilk institutsional asoslari yaratilganini anglatadi [1.10].

1937-yilda 7 ta sanitariya-epidemiologiya stansiyasi ochildi. 1966-yilda ularning soni 166 taga yetdi [2.17]. Epidemik kasalliklarga qarshi kurashish va sanitariya-gigiena kamchiliklarini bartaraf etishda dastlab sanitariya-bakteriologiya laboratoriyalari, keyinchalik esa Davlat sanitariya inspeksiyasi, sanitariya-epidemiologiya va dezinfektsiya stansiyalari katta rol o'ynadi. Bu muassasalar profilaktika ishlarini olib borgan umumiy tibbiyot tarmog'i bilan uzviy hamkorlikda ishladi.

1940-yilga kelib sanitariya-epidemiologiya tizimi ancha kengaygan: tropik stansiyalar 73 taga, punktlar 363 taga, sanitariya-epidemiologiya stansiyalari 30 taga yetgan. Bu ko'rsatkichlar, ayniqsa, yuqumli va parazitlar kasalliklarga qarshi

kurashishda hududiy tarmoqning shakllanganini va profilaktik tibbiyotning davlat siyosati darajasiga ko'tarilganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bakteriologiya laboratoriyalari 18 taga va paster stansiyalari 6 taga ortishi ilmiy-amaliy diagnostika imkoniyatlarining kengayganidan dalolat beradi [3.81].

1950-yillarga kelib tizim yanada murakkablashib, diversifikatsiya qilingan. Xususan, tropik stansiyalar 138 tagacha ko'paygan bo'lsa-da, tropik punktlar sonining 69 tagacha qisqarishi xizmatlarni markazlashtirish va yiriklashtirish tendensiyasini ko'rsatadi. Sanitariya-epidemiologiya stansiyalari 69 taga va bakteriologiya laboratoriyalari 74 taga o'sishi esa epidemiologik nazorat va laborator tashxisning ustuvor ahamiyat kasb etganini tasdiqlaydi. Paster muassasalari sonining 21 tagacha oshishi quturish va boshqa xavfli infeksiyalarga qarshi profilaktika choralarining kuchaytirilganini anglatadi [1.10].

Qashqadaryo oblastida 1948-yilda oblast rahbariyati va O'zSSR qishloq xo'jaligi ministrligi darajasida chorva mollarini brusellezga qarshi emlash bo'yicha rejalar belgilandi, lekin ular bajarilmay qolib ketgan.

Chorvachilik keng qo'llanilgan Qashqadaryo oblastida chorva hayvonlarining barchasi brusellez kasalligiga o'z vaqtida tekshirilmagan, 1950-1951-yilda yirik shoxli qoramollarning 71,9 foiz, mayda shoxli chorva 58,8 foizga tekshirilgan [4.15].

Insonlarga bu kasalning yuqish ko'rsatkichi yuqorilaganidan so'ng kasalxonalarda alohida o'rin ajratila boshlandi. Xususan, brusellez ko'p uchraydigan rayonlar shifoxonalarida 62 ta o'rin ajratilgan, jumladan, Qarshida – 25 o'rin, G'uzor, Qamashi, Ko'kbuloq rayonlarida 5 tadan va Koson rayonida 7 ta o'rin ajratilgan [4.16]. Qashqadaryo oblastida 1951-yilda 665 nafar kishi bu kasallikdan davolangan, bu ko'rsatkich 1950-yildagiga nisbatan 131 nafar kishiga, ya'ni 24,5 foizga ko'paygan. Oblastning barcha rayonlarida mazkur kasallikka chalinib, ro'yxatga olingan bemorlar soni ko'paygan, ayniqsa, G'uzor rayonida (215 foiz) bu ko'rsatkich baland edi [4.16].

Buxoro oblasti Kirov va Stalin kolxozlarida ham brusellez kasalligi aniqlagan [5.26]. Chorva bilan shug'ullanadigan cho'ponlarga tibbiy xizmat ko'rsatish yomon

ahvolda edi. Jumladan, Buxoro oblasti G'ijduvon rayonining cho'l hududidagi Ko'kcha uchastkasi cho'ponlariga tibbiy yordam ko'rsatish uchun 1952-yilda feldsher tayinlangan. Ammo, feldsher umuman cho'ponlar bilan uchrashishga harakat qilmaganligiga qaramay doimiy ravishda maosh va dori-darmonlarni olib turgan. Shuningdek, Konimex sovxozi markazidan 300 km. uzoqlikdagi Ispan quduqda joylashgan chorvadorlar ham tibbiy punktga ega bo'lmaganligi sababli tibbiy yordam olish imkoni bo'lmagan. Ehtiyoj tug'ilganda cho'ponlar rayonga tasodifan kelib qolgan tibbiy xodimlardan yordam olgan. Qashqadaryo oblastidagi kabi Buxoro oblastida ham brusellez kasalligiga qarshi kurashish yetarli darajada bo'lmaganligi oqibatida 1951-yilda 1950-yildagiga nisbatan kasallanish darajasi 47 foizga oshganligi ko'rinadi [6.69].

Asrlar davomida aholi orasida uchrab turgan leprozoriya kasalligiga chalanganlarni chegaralash uchun hududlarda maxsus joylar ajratilgan. Qoraqalpog'istonda joylashgan bu lagerning moddiy-texnik bazasi yetarli bo'lmay, hatto ichimlik suvida ham yetishmovchilik bo'lgan [7.2].

Borovski kasalligidan qolgan chandiqlar $1,5 \times 3$ santimetrdan 3×7 santimetrgacha bo'lib, asosan tananing ochiq qismlarida joylashgan. Chandiqlar oyoqlarda 36,16, qo'llarda 31,3 va yuzda 17,09 foiz holatda uchragan. Demak, holatlarning kamida 84,55 foizida tananing moskit chaqishiga ko'proq duchor bo'ladigan ochiq qismlari zararlangan [8.42]. Bu teri leyshmaniozining transmissiv yo'l bilan – kasallik tashuvchi moskitlar orqali yuqishiga mos keladi.

Ayrim bemorlarda qo'l-oyoq, tana va yuz bir vaqtda zararlangan. Bir bemorda o'rtacha beshta, ayrimlarida esa 32 tagacha chandiq bo'lishi kasallik tashuvchilari faol bo'lgan davrda odamlarning ko'p marta chaqilganini ko'rsatadi [8.42]. Bu holat turar joylarning tabiiy o'choqlarga yaqinligi, moskitlar sonining ko'pligi va shaxsiy himoya choralarining yetarli bo'lmagani bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Kasallik barcha yosh guruhlarida uchragan. Eng katta ulush 31–41 yoshdagilarga – 32,1 foizga, keyin 21–31 yoshdagilarga – 20,3 foizga to'g'ri kelgan. Umuman, 21–41 yoshdagilar kasallanganlarning 52,4 foizini tashkil etgan [8.42].

Bu mehnatga layoqatli aholining dala ishlari va tabiiy o'choqlar bilan aloqasi yuqori bo'lgani bilan izohlanishi mumkin.

Bolalar va o'smirlar orasida ham kasallik keng tarqalgan: 18 yoshgacha bo'lganlar jami 26,8 foizni tashkil etgan [8.42]. Bu infeksiya faqat kasbiy faoliyat bilan cheklanmagani, kasallik tashuvchi moskitlar turar joylar atrofida ham faol bo'lganini ko'rsatadi.

Erkaklar va ayollar sonining deyarli teng bo'lishi kasallanishda jinsga xos keskin farq kuzatilmaganini anglatadi. Bunda erkaklar dala va chorvachilik ishlari orqali, ayollar esa dala mehnati va uy-joylarning tabiiy o'choqlarga yaqinligi tufayli xavf ostida bo'lgan bo'lishi mumkin.

Kasallikni boshidan kechirgan 728 nafar shaxsning 346 nafari 1940–1945-yillarda kasallangan. Bu jami holatlarning 47,5 foizini tashkil etgan. 1945–1950-yillarda 217, 1950–1955-yillarda 133, 1955–1960-yillarda esa 32 holat qayd etilgan [8.42]. Shu tariqa, har bir keyingi besh yillikda kasallanish muntazam kamayib borgan:

1940–1945 yillarga nisbatan 1955–1960-yillarda qayd etilgan holatlar soni qariyb 10,8 marta kamaygan [8.43].

Surxondaryo oblastida olib borilgan tadqiqotda geografik jihatdan turli hududlarda joylashgan Sarbozor, Qo'shkapa va O'rta Chim qishloqlari qiyoslangan. 1940–1945-yillarda kasallik barcha uch qishloqda bir xil darajada tarqalgan bo'lsa, 1945-yildan keyin Sarbozor va O'rta Chimda kasallanish to'xtagan, Qo'shkapada esa yangi holatlar qayd etilishda davom etgan [8.42].

Bu farq tadqiqotchilar tomonidan yerlarni o'zlashtirish va landshaftning o'zgarishi bilan izohlangan. Sarbozor va O'rta Chimda tashlandiq hamda botqoqlangan yerlar o'zlashtirilib, donli ekinlar va makkajo'xori ekiladigan maydonlarga aylantirilgan. Natijada katta qumsichqonlar yashaydigan tabiiy muhit qisqargan va kasallik qo'zg'atuvchisining rezervuarlari kamaygan [9.3].

Qishloq aholisi o'rtasida sanitariya-ma'rifiy ishlarning yetarli emasligi, zamburug'li kasalliklarning yuqumliligi haqida bilimning pastligi va bemorlarning o'z vaqtida davolanmasligi kasallik o'choqlarining saqlanib qolishiga sabab

bo'lgan. Masalan, 1958-yilda respublikaning 249 ta qishlog'idagi 798 ta oila epidemiologik jihatdan o'rganilgan, ulardan 987 nafar bemorda favus va trixofitiya aniqlangan [10.64]. Epidemiologik tekshiruvda kasallikning qaerdan yuqqanligi, bemorning kimlar bilan muloqotda bo'lganligi, oilada va maktabda boshqa kasallar bor-yo'qligi, hayvonlar bilan aloqa kabi omillar o'rganilgan. Ko'p hollarda kasallik oilada bir kishidan boshqasiga yuqib, ayrim oilalarda bir vaqtning o'zida bir nechta bemor aniqlangan.

Trixofitiya holatlarining 26,4 foizi oilada, 18,2 foizi maktabda, 12,4 foizi sataroshxona bilan bog'liq deb baholangan. Favusda oilaviy yuqish 26,3 foizni, mikrosporiyada esa 40,7 foizni tashkil etgan [10.65]. Biroq holatlarning katta qismida infeksiya manbasini aniqlash imkoni bo'lmagan.

Bemorlarning bir qismi kasallik boshlanganidan keyin bir necha hafta va oy o'tgach tibbiy muassasaga murojaat qilgan. Bu davrda ular oila va jamoada infeksiya manbai bo'lib qolgan.

1959-yilda O'zbekistonda 182 ta sanitariya-epidemiologiya stansiyasi mavjud bo'lib, 2 ta respublika, 9 ta oblast, 25 ta shahar va 146 ta rayon stansiyalarini tashkil etardi. Ularning asosiy qismi qishloq hududlarida joylashgan [11.4]. Bu sanitariya-epidemiologiya xizmati tizimida 938 nafar shifokor, jumladan 397 sanitariya shifokori, 278 epidemiolog, 239 bakteriolog va laboratoriya shifokori, 24 nafar sanitar ma'rifiy ishlar bo'yicha shifokor, 7 nafar dezinfeksionist shifokor, shuningdek 2 384 nafar o'rta tibbiyot xodimi ishlagan. Sanitariya-epidemiologiya stansiyalari qoshida 172 ta bakteriologik va 24 ta sanitariya-gigiena laboratoriyasi faoliyat ko'rsatib, asosiy turdagi tadqiqotlarni amalga oshirgan. Dezinfeksiya xizmati 255 ta ko'chma bug' va bug'-formalin kameralari bilan ta'minlangan bo'lib, ularning aksariyati, ya'ni 208 tasi avtotransportlarga o'rnatilgan, 47 tasi statsionar. Ko'p sanitariya-epidemiologiya stansiyalariga avtotransport ajratilgan [11.4].

Yuqumli kasalliklarning oldini olishning eng yaxshi vositasi shaxsiy gigienadir. Qishloq aholisi ariqlardan, quduqlardan suv ichgan bo'lib, vodoprovod tarmog'i kam edi. Xususan, 1959-yilda respublikaning rayon markazlarida, sovxoz va kolxoz hududlarida jami 169 ta vodoprovod va 2 mingga yaqin quduq mavjud

bo'lgan. Shu sababdan qishloqlardagi ichimlik suvi tizimini yaxshilashga harakat qilingan. 1959-yil 15-iyunda O'zSSR hukumati respublikada vodoprovod va kanalizatsiya qurilishi to'g'risida qaror qabul qildi [11.4].

SSSR Ministrlar Sovetining 1960-yil 14-yanvardagi "Meditsina xizmati ko'rsatishni va SSSR aholisi sog'ligini saqlashni yanada yaxshilash choralari to'g'risida"gi qarorida poliomelit, tulyaremiya, difteriya va ba'zi kasalliklarni tugatish vazifasi qo'yildi [12.19]. Shu bilan birga ich terlama, ko'kyo'tal, askaridoz, o'tkir ichak infeksiyalari, brusellez bilan kasallanishni keskin kamaytirishga erishish lozim edi. Umuman olganda, 1958–1966-yillar davomida sanitariya-epidemiologiya xizmati tizimi sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilgan. Bu davrda sanitariya-epidemiologiya stansiyalari soni 160–180 atrofida barqarorlashgan bo'lib, ularning hududiy qamrovi kengaygan. Bakteriologiya laboratoriyalari soni ham yuqori darajada saqlanib (160 dan ortiq), laborator diagnostika tizimi barqaror va tizimli tus olgan [1.10]. Tropik muassasalarning alohida tur sifatida qisqarishi esa ularning umumiy sanitariya-epidemiologiya xizmati tarkibiga integratsiya qilinganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, paster stansiyalari sonining ma'lum darajada o'zgarib turishi profilaktika tadbirlarining qayta tashkil etilganini aks ettiradi.

XX asrning ikkinchi yarmida chechak, difteriya, ko'kyo'tal, skarlatina, poliomelit, gripp va kamdan-kam quturish, sibir yarasi, traxoma, qoqshol, terlama kabi kasalliklar uchrab turdi [13.4]. 1960-yilda Surxondaryo oblasti Qamashi rayoni Chim qishloq kengashida Borovski kasalligi bilan kasallanish dinamikasini aniqlash maqsadida aholi tibbiy ko'rikdan o'tkazildi. Tadqiqotchilar hovlima-hovli yurish, aholini tibbiy ko'rikdan o'tkazish, chandiqlarni tekshirish, ambulatoriya jurnallari va ro'yxatga olish ma'lumotlarini o'rganish usullaridan foydalangan. Kolxozchilar, veterinarlar va tibbiyot xodimlarining bemorlarni aniqlashga jalb etilishi kasallikka qarshi kurash tibbiyot muassasalari doirasidan chiqib, jamoaviy tus olganini ko'rsatadi. Bu yerda jami 728 nafar kasallikni boshidan kechirgan shaxs aniqlangan [8.42]. Biroq bu raqam 1960-yilda yangidan kasallanganlarni emas, balki turli yillarda kasallanib, tanasida chandiq saqlanib qolgan aholini qamrab olgan. Shu

sababli mazkur ko'rsatkichni bir yillik kasallanish darajasi deb emas, balki aholi orasidagi kasallikning retrospektiv tarqalishi sifatida baholash lozim.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda oziq-ovqat tanqisligi, kerakli vitaminlar yetishmasligi, to'g'ri turmush tarzini tashkil etish to'g'risidagi bilimlarni yetishmasligi oqibatida tuberkulyoz – sil kasalligi ko'paygan. O'zbekiston Ministrlar Sovetining 1960-yil 21-oktyabrdagi "Respublikada tuberkulyoz bilan kasallanishning oldini olishning choralari haqida"gi 868-sonli qarori qabul qilindi. Maxsus kasalxonalarda koykalar soni ko'paytirilib, 4 yil davomida 1045 taga yetkazildi. Bundan tashqari 3 ta bolalar sanatoriyasi, 300 o'rinli maktab-internat ham ishlagan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, XX asrning o'rtalari va ikkinchi yarmida O'zbekiston qishloqlarida tibbiy-epidemiologik holat murakkab va qarama-qarshi dinamikaga ega bo'lgan. Ilmiy tahlil shuni anglatadiki, sog'liqni saqlash tizimining institutsional kengayishi, sanitariya-epidemiologiya stansiyalari va laboratoriyalar tarmog'ining rivojlanishi natijasida vabo, o'lat, rishta va tabiiy chechak kabi og'ir yuqumli manbalar butunlay tugatildi. Shu bilan birga, Borovskiy kasalligi misolida kasallik tarqalishi landshaft o'zgarishi, yerlarni o'zlashtirish va tabiiy o'choqlarning qisqarishi kabi antropogen omillar bilan bevosita bog'liqligi aniqlandi. Chorvador aholi orasida brusellezning keng tarqalishi va kurash tadbirlarining yetarlicha yo'lga qo'yilmagani sohadagi tashkiliy va tibbiy-sanitariya bo'shliqlarini namoyish etadi. Tadqiqot natijalari aholini ommaviy emlash hamda profilaktik tekshiruvlar difteriya, ko'kyo'tal va sil kasalliklari ko'rsatkichlarini sezilarli darajada pasaytirganini tasdiqlaydi. Biroq qishloq aholisining sifatli ichimlik suvi va kanalizatsiya tizimi bilan ta'minlanmagani, ariq suvlaridan foydalanish holatlari qorin tifi hamda o'tkir oshqozon-ichak infeksiyalarining surunkali saqlanishiga sabab bo'lgan.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati

1. Заиров К.С. Развитие и успехи здравоохранения Узбекистана за 50 лет // Медицинский журнал Узбекистана. 1967. – №10.
2. Аъзамхўжаев С.А., Юсупов Э.И. Халқ соғлиғи. – Тошкент: Медицина, 1969.

3. Мўминова К. С. Профилактика и лечение дерматомикозов в сельских районах Узбекистана. Илмий-амалий қўлланма / Монография. – Ташкент: Медицина. 1992
4. O‘zbekiston ilmiy-texnikaviy va tibbiy hujjatlari Milliy arxivi (O‘z ITTN MA), 40-fond, 3-ro‘yxat, 94-ish.
5. Buxoro viloyat davlat arxivi (BuxVDA), 1130-fond, 4-ro‘yxat, 366-ish
6. O‘zbekiston ilmiy-texnikaviy va tibbiy hujjatlari Milliy arxivi (O‘z ITTN MA), 40-fond, 3-ro‘yxat, 77-ish.
7. O‘zbekiston milliy arxivi (O‘z MA) , R-837 fond, 38-ro‘yxat, 8110-ish
8. Мирахмедов М., Теркулова А. «О распространении болезни Боровского в Чимском сельсовете Камышинского района Сурхандарьинской области» // Медицинский журнал Узбекистана. 1962. – №1.
9. Магдиев Р. Малярия и её ликвидация в гор. Каттакургане Узбекской ССР. Автореф...дисс. на соис.уч.степ.канд.мед.наук. – Ташкент, 1955.
10. Тахиров К.Н. Опыт эпидемиологического обследования очагов грибковых заболеваний в сельских местностях Ташкентской области // Медицинский журнал Узбекистана, 1960. – №6.
11. Заиров К. С., Бойко В. М., Чиченин П. И. Организация и проведение санитарных и противоэпидемических мероприятий в сельских районах Узбекистана // Медицинский журнал Узбекистана», 1959. – № 8.
12. Аъзамхўжаев С.А., Юсупов Э.И. Халқ соғлиги. – Тошкент: Медицина, 1969.
13. O‘zbekiston milliy arxivi (O‘z MA) , R-837 fond, 38-ro‘yxat, 9182-ish

УДК 94(575.1):321

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВА ДАВАНЬ В КИТАЙСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ ХРОНИКАХ

Худоёров Нойибжон Марипжонович

Андижанский государственный университет
доцент кафедры истории Узбекистана
Андижанская область, Республика Узбекистан

E-mail: noyibxudoyorov1970@gmail.com

Телефон: +998 90 148 09 08

ORCID: 0009-0007-6337-9862

Рузибоев Самандарбек Собиржон угли

Андижанский государственный университет
независимый исследователь
Андижанская область, Республика Узбекистан

E-mail: roziboyevsamandar00@gmail.com

Телефон: +998 93 757 41 77

ORCID: 0009-0003-7833-5759

Аннотация. В статье на основе сведений китайских исторических хроник анализируются система политического управления государства Давань и его внешние связи. Рассматривается роль правителя Давани, Фу-вана, Фу-го-вана и совета старейшин в системе государственного управления, а также политическое значение дипломатических отношений с Китаем. Результаты исследования свидетельствуют о наличии в государстве Давань сложной системы политического управления и развитых дипломатических связей.

Ключевые слова: Давань, китайские исторические хроники, «Ши цзи», политическое управление, дипломатические отношения, Фу-ван, Фу-го-ван, совет старейшин.

Abstract. This article analyzes the political system and foreign relations of the ancient state of Davan based on Chinese chronicles. Particular attention is paid to the role of the ruler, the offices of Fu-wan and Fu-go-wan, and the council of elders in the administrative structure. The study also examines diplomatic relations between Davan and China. The findings indicate the existence of a relatively developed political system and active diplomatic contacts in Davan.

Keywords: Davan, Chinese chronicles, Shiji, political administration, diplomatic relations, Fu-wan, Fu-go-wan, council of elders.

Введение. История древнего государства Давань и его взаимоотношения с Китаем исследовались зарубежными и отечественными учёными с различных научных позиций. Вопросы дипломатических связей и межгосударственных отношений в древности получили широкое освещение в трудах Б. Лафонта, А. Подани, П. Каплана и Ф. Адкока [Lafont, 2001, с. 39–60; Podany, 2010; Kaplan, 2016, с. 132–157; Adcock, 1948, с. 1–12]. Проблемы легитимности политической власти и её символических оснований были проанализированы в исследованиях Д. Лаундервилля, Е. А. Чиглинцева и соавторов [Launderville, 2003; Chiglintsev et al., 2019, с. 83–87].

Основная часть. В последние годы изучение государства Давань и связанных с ним китайских исторических источников становится одним из всё более актуальных направлений в историографии Узбекистана. В частности, Н. М. Худоёров и С. С. Рузибоев в своих исследованиях подробно рассмотрели вопросы исторической достоверности «Ши цзи», археографического анализа источников эпохи династии Хань, а также различные аспекты истории государства Давань [Khudoyorov & Ruziboev, 2025; Khudoyorov & Ro‘ziboyev, 2025; Khudoyorov & Ro‘ziboyev, 2024]. Вместе с тем система политического управления государства Давань и его дипломатические отношения до настоящего времени не получили достаточного комплексного освещения в качестве самостоятельного объекта научного исследования.

Основными источниками для изучения системы политического управления государства Давань являются китайские исторические хроники. Однако в этих источниках институты государственного управления, а также конкретные полномочия и функции должностных лиц подробно не раскрываются. В связи с этим реконструкция политической системы государства Давань требует сравнительного анализа письменных источников с историографическими и археологическими материалами. Сведения китайских хроник о правителе и находившихся в его окружении должностных лиц позволяют говорить о существовании в государстве Давань относительно развитой системы управления.

В китайских исторических источниках правитель Давани упоминается как носитель высшей политической власти в государстве [Sima Qian, Shiji, гл. 123]. Вместе с тем в источниках встречаются сведения о высокопоставленных должностных лицах, действовавших при дворе правителя, — Большом помощнике (Фу-ван) и Малом помощнике (Фу-го-ван). Наличие подобных должностей позволяет предположить, что в аппарате государственного управления существовало определённое распределение административных полномочий. По мнению некоторых исследователей, такие институты управления играли важную роль в координации деятельности центральной власти и организации процесса принятия политических решений [Dong, 2021].

Упоминаемый в китайских хрониках совет старейшин свидетельствует о наличии в системе политического управления Давани элементов коллегиального управления [Sima Qian, Shiji, гл. 123]. Вместе с тем имеющиеся источники не содержат подробных сведений о полномочиях этого совета и степени его реального политического влияния. Поэтому вопрос о том, являлся ли данный орган самостоятельным институтом принятия решений либо выполнял преимущественно совещательную функцию при правителе, до настоящего времени остаётся окончательно не решённым. Эта проблема продолжает оставаться предметом научной дискуссии и различных интерпретаций в историографии.

Как отмечают исследователи, в древних обществах политическая власть опиралась не только на формальные административные институты, но и на религиозные и символические механизмы легитимации [Launderville, 2003].

Внешние связи государства Давань, особенно его дипломатические отношения с Китаем, занимали важное место в его политическом развитии. Зафиксированные в китайских хрониках обмен посольствами и политические контакты позволяют говорить об активном участии Давани в системе международных отношений своего времени [Sima Qian, Shiji, гл. 123]. Дипломатические связи служили не только средством продвижения внешнеполитических интересов государства, но и способствовали

укреплению его внутренней политической стабильности. По мнению исследователей, в древних государствах дипломатические отношения являлись одним из важных средств укрепления политической власти и повышения государственного престижа [Lafont, 2001, с. 39–60].

В отношениях между Китаем и Давань важное место занимали обмен посольствами и дипломатическими дарами. Подобные практики способствовали развитию политических контактов, укреплению взаимного доверия и согласованию интересов государств. В древней дипломатии послы выступали не только в качестве политических представителей, но и как важные посредники, обеспечивавшие поддержание межгосударственных связей. Как отмечает Подани, дипломатическое представительство являлось неотъемлемой частью политических и административных отношений между древними государствами [Podany, 2010]. Послы занимали важное место в ведении переговоров, защите политических интересов государства и развитии межгосударственного сотрудничества. По мнению Каплана, эффективность дипломатических отношений нередко зависела не только от политических факторов, но и от характера личных взаимоотношений между политическими деятелями [Kaplan, 2016, с. 132–157].

Обмен дарами в дипломатических отношениях также занимал определённое место в политической практике древних государств. Подобные действия служили выражением взаимного уважения, укреплению союзов и развитию политических контактов между государствами. Как отмечают исследователи, дипломатические дары являлись символическим выражением межгосударственных отношений и политического влияния [Fischer & Wicke, 2011, с. 94–103]. Кроме того, древняя дипломатия была тесно связана не только с внешнеполитическими целями, но и с внутренними политическими интересами государств [Adcock, 1948, с. 1–12].

Политическая система государства Давань не ограничивалась исключительно административными институтами, но была тесно связана с существовавшими в обществе обычаями, обрядами и традиционными

верованиями. Легитимность политической власти нередко укреплялась не только посредством официальных властных полномочий, но также через символические и культурные механизмы. Как отмечают исследователи, символы власти и обрядовые практики играли важную роль в обеспечении устойчивости политических систем древних обществ [Chiglintsev et al., 2019, с. 83–87].

Фрагментарный характер сохранившихся источников существенно осложняет реконструкцию политической системы государства Давань. Несмотря на то что китайские хроники содержат отдельные сведения о государственном управлении, должностных лицах и политических институтах, они не позволяют в полной мере восстановить политическую структуру Давани. Для более глубокого изучения данного вопроса необходим сравнительный анализ письменных источников и археологических данных. Имеющиеся материалы позволяют говорить о существовании в Давани сформировавшейся системы политического управления, однако ряд вопросов, связанных с её организационной структурой и практическим функционированием, по-прежнему остаётся предметом научных дискуссий в историографии.

Заключение. Таким образом, сведения, сохранившиеся в китайских исторических хрониках, подтверждают существование в государстве Давань сформировавшейся системы политического управления. Упоминания о правителе, Фу-ване, Фу-го-ване и совете старейшин позволяют говорить об определённом распределении властных полномочий в системе государственного управления.

Дипломатические отношения с Китаем, в том числе обмен посольствами и дипломатическими дарами, также свидетельствуют об активном участии государства Давань в системе международных отношений древнего мира.

Вместе с тем фрагментарность сохранившихся письменных источников не позволяет полностью реконструировать политическую структуру государства Давань. В связи с этим одним из перспективных направлений

дальнейших исследований является комплексный сравнительный анализ письменных источников и археологических материалов, который позволит глубже изучить политическую организацию Давани и характер её внешних связей.

Список использованной литературы

1. Adcock F. E. The Development of Ancient Greek Diplomacy // *L'antiquité classique*. 1948. Vol. 17. Fasc. 1. P. 1–12.
2. Chiglintsev E. A., Bikeyeva N. Yu., Griger M. V., Vostrikov I. V., Ahmadiev F. N., Zaitsev A. A., Shadrina N. A., Dusaeva E. M. Images of Power in the Societies of Antiquity and the Middle Ages: Symbols and Ritual Practices of the East and West // *Journal of Politics and Law*. 2019. Vol. 12. No. 5. P. 83–87.
3. Dong Y. Comparison of Forms and Concepts of Confrontation against Monarch Power in Ancient China and in Medieval Western Europe // *Scientific and Social Research*. 2021. Vol. 3. No. 3.
4. Fischer E., Wicke D. Review of: Feldman M. H. *Diplomacy by Design: Luxury Arts and an “International Style” in the Ancient Near East, 1400–1200 BCE* // *Die Welt des Orients*. 2011. Vol. 41. No. 2. P. 94–103.
5. Kaplan P. The Ring of Polycrates: Friendship and Alliance in the East Mediterranean // *Journal of Ancient History*. 2016. Vol. 4. No. 2. P. 132–157.
6. Khudoyorov N. M., Ruziboev S. S. Sima Qian's Shiji Work: Historical Truth or Ideological Construction? // *Journal of Modern Educational Achievements*. 2025. Vol. 3. P. 31–44.
7. Xudoyorov N., Ro‘ziboyev S. Xan sulolasi manbalarining arxeografik tahlili // *История и археология Турана*. Самарканд, 2025. № 7. С. 43–49.
8. Lafont B. International Relations in the Ancient Near East: The Birth of a Complete Diplomatic System // *Diplomacy & Statecraft*. 2001. Vol. 12. No. 1. P. 39–60.
9. Launderville D. *Piety and Politics: The Dynamics of Royal Authority in Homeric Greece, Biblical Israel, and Old Babylonian Mesopotamia*. Grand Rapids: W. B. Eerdmans Publishing Company, 2003. 407 p.
10. Podany A. H. *Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East*. New York: Oxford University Press, 2010. 352 p.
11. Sima Qian. Shiji. Chapter 123: Dayuan liezhuan. Chinese Text Project.
12. Xudoyorov N. M., Ro‘ziboyev S. S. Farg‘ona vodiysi qadim tarixini yoritishga doir adabiyotlarga qisqacha sharh // *Farg‘ona vodiysi moddiy madaniyati yangi tadqiqotlarda: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari*. Andijon, 2024. B. 86–95.

INSON EVOLUTSIYASINING DARAJALARI, INTELEKT BOSQICHLARI

Yusupova Ra'no Tolibjonovna

Andijon davlat texnika instituti

*“Tillar va Gumanitar fanlar” kafedrası katta o‘qituvchisi
falsafa fanlari falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Maqolada inson va uning jamiyat hayotidagi o‘rni va vazifalarini amalga oshirishda intellektning ahamiyati, intellektning fundamental tushuncha ekanligi va falsafiy kategoriya sifatidagi roli ahamiyat qaratiladi. Hozirgi sun‘iy intellekt taraqqiyot, ishlab chiqarish, fan va san‘atda necho‘g‘lik ahamiyatli ekanligiga va hu jihatdan insondagi individual ong uning darajalari sun‘iy intellekt va uni boshqarish muhim ekanligiga e‘tibor beriladi.

Kalit so‘zlar: intellekt, sun‘iy intellekt, ong darajalari, individ, evolutsiya, mezon, fuqarolik, ijtimoiy, mavze, ahloq.

Аннотация: В статье рассматривается значение интеллекта в реализации роли и задач человека в общественной жизни, подчёркивается, что интеллект является фундаментальным понятием и играет важную роль как философская категория. Особое внимание уделяется значению современного искусственного интеллекта в развитии, производстве, науке и искусстве. Также акцентируется внимание на важности индивидуального сознания человека, его уровней, а также управления искусственным интеллектом.

Ключевые слова: интеллект, искусственный интеллект, уровни сознания, индивид, эволюция, критерий, гражданственность, социальное, пространство, мораль.

Abstract: The article discusses the significance of intellect in fulfilling the role and functions of humans in social life, emphasizing that intellect is a fundamental concept and plays an important role as a philosophical category. Special attention is given to the importance of contemporary artificial intelligence in development, production, science, and art. The article also highlights the significance of individual human consciousness, its levels, and the importance of managing artificial intelligence.

Keywords: intellect, artificial intelligence, levels of consciousness, individual, evolution, criterion, citizenship, social, space, ethics.

Inson evolyutsiyasi haqida ilmiy farazlar ko‘p So‘ngilari quyidagicha: agar Yer sayyorasining taxminiy yoshi to‘rt yarim milliard yil ekanligini va insonning “ongli” xatti-harakati eng yaxshi holatda farazlarga ko‘ra 30 000 yildan oshmasligini

hisobga olsak, insoniyat endigina oyoqqa turayotganini tushunamiz, chunki uning evolyutsion darajasi juda past. Aristotelning insonning o'ziga xos axloqi borligi haqidagi g'oyasiga asoslanadigan bo'lsak, odamlar shu tushunchaga muvofiq yashab, oqibatlari achinarli ekanligini ko'ramiz. Mavjud axloqiy qoidalar zamonaviy insonga moslashtiriladi va u xuddi bola kabi ularga o'yinchoq sifatida qaraydi va injiqliklarni qondirish uchun, zamonaviy insonning xulq-atvori uning evolyutsion yoshiga mos keladi va u bu darajaga xos bo'lgan narsani qiladi. Evolyutsiya har doim ham progressiv emasligi sababli, u to'xtashi, chekinishi va muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin. Shubha yo'qki, odamzot insoniy odob-axloq darajasi ancha yuqori bo'lgan davrlarni boshidan kechirgan, ammo bugun biz juda katta tezlikda pastlikka sirg'alib ketayotganday. Bu uning pasayishning sababi oddiy: zamonaviy ta'limning maqsadi - odamlarning miyasini dasturlash, ular o'zlarining kasbiy va ijtimoiy ishlarini yaxshiroq bajarishlari uchun imkoniyat yetmasligi mumkin. Ta'limda asosiy e'tibor imkon qadar ko'proq ma'lumot uzatishga qaratilgan bo'lib, shaxsning ma'naviy kamoloti butunlay e'tiborga olinmaydi yoki tizimli yondashuv yetishmaydi.

Fanning asosiy asosiy maqsadi va iddaosi "Intellekt insonning eng qimmatli qobiliyatidir" degan fikrdir. Shu bilan birga, intellekt ongdan ajralgan holda ko'rib chiqiladi, ong nafaqat ijodiy aqlni belgilab berishi, balki biz, afsuski, amalda foydalanmayotgan hushyorlikning yuqori yoki past darajasiga bog'liq holda katta imkoniyatlarga ega ekanligi haqida kam fikrlaymiz.

Insonning eng qimmatli fazilati - o'zining mukammal namoyon bo'lishida Logos timsoliga aylangan oliy ongdir. Logos so'zini metafizik ma'noda dastlab Geraklit ishlatgan, so'ngra bu tushuncha stoiklar tomonidan ishlab chiqilgan va u hozirgi kungacha o'z ma'nosini saqlab kelmoqda, chunki tabiat odamlar uchun inkor etilgan doimiylikka ega. Logos - bu koinotda tartib o'rnatadigan va uni boshqaradigan energiya yoki eng yuqori kuch. Insoniyat oliy ong nima ekanligini tushunib, uni asosiy qadriyat deb bilsagina, insonning oliy maqsadini belgilab beruvchi madaniy modelga ega bo'lamiz. Bu maqsad vertikal ravishda ko'tarilgan evolyutsiyadir. Inson ongi va u mavjudlikning yagona ma'nosi bo'lib, ularsiz aqlga

ega bo'lish hech qanday ma'noga ega emas.

Kashfiyotlar va ixtirolarning yaxshilikka ishlatilishi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir davlat kerak. Olimlarning mas'uliyatsizligi va axloqsizligi tufayli insoniyat juda katta zarar ko'radi, chunki fan bilimdan buzg'unchi maqsadlarda foydalanishni taqiqlovchi qat'iy axloqiy qoidalarga bo'ysunmaydi.

Ilmiy taraqqiyot inson ongi u bilan parallel ravishda rivojlansagina oqlanadi va bu hali sodir bo'lmayapti. Shuning uchun biz xavfli qarama-qarshilikda yashayapmiz - yadroviy arsenallar ongi evolyutsion nuqtai nazardan, yumshoq qilib aytganda, go'dak bo'lganlarning qo'lida. Agar 21-asr fani individual ong darajasini, ya'ni odamning hushyorlik darajasini va u ongli ravishda to'plagan tajribasini o'rganishga qodir bo'lgan qurilmani ishlab chiqsa, vaziyat o'zgarishi mumkin bo'lar edi. Quyidagi savol va mulohazalarda qo'yilgan masalalarga munosabat bildirish joiz.

1. Bir shaxsning boshqa shaxsga nisbatan haqiqiy ahamiyatini baholashning ilmiy jihatdan rad etib bo'lmaydigan usulini o'rnatish. Yuksak ong asosiy fazilat bo'lib, ong darajasiga mos ravishda insonning qadr-qimmatini belgilash. Endi aqlida odamlarni faqat ijtimoiy mavqei, tashqi ko'rinishi, boyligi va diplomiga qarab baholanmaydi.

2. Insonga tegishli yuqori mezonlarni belgilash mukammallik, o'rtacha va yuqori bo'lishga intilish.

3. Inson nomukammalligining eng past mezonlarini aniqlashga - o'rtacha va past degan tamoyillardan kelib chiqish.

Bu mezonlardan kelib chiqqan holda, eng qadrli kishilar jamiyatda eng yuqori rahbarlik lavozimlarini egallaydilar, unchalik qadrli bo'lmaganlar esa o'zlarining aqliy qobiliyatlariga mos keladigan oddiy lavozimlarni egallaydilar va o'ta og'ir hollarda ular ba'zi fuqarolik huquqlaridan mahrum bo'lishlari mumkin edi. Shu bilan birga, barcha xohlovchilarning rivojlanishiga yordam berish jamiyatning burchi darajali vazifasi bo'ladi.

Biz teng tug'ilganmiz, lekin yetarli sharoit bo'lsa asta-sekin shaxsiy mukammallik tufayli farqlarga ega bo'lamiz. Biz tugallanmagan holda tug'ilganmiz

va agar shunday bo'lib qolsak, bu sharmandalik yoki norozilik uchun sabab bo'lishi mumkin emas, balki o'zimizni anglashni rag'batlantirishi kerak. Jamiyat bizni bu borada qo'llab-quvvatlashi kerak, chunki kamolotga erishgan odamlarga ega bo'lishdan jamiyat ko'p yaxshi manfaat oladi.

To'liq ma'naviy va axloqiy huquqlarga ega bo'lishni xohlaydiganlar uchun eng muhim fanlar o'qitilishi va amaliyotda mustahkamlanishi uchun oliy ongni rivojlantirish uchun maxsus maktablar bo'lishi kerak. Bunday maktablarda ta'lim butunlay ixtiyoriy bo'lishi kerak, chunki vaqt o'tishi bilan olingan natijalarni ko'rgan ilm olishda ilg'or bo'lganlarning hammasi bu bilimlarni hech qanday majburlashsiz egallashga intiladi.

Dunyo aql-idrok daholarini hayratda qoldiradi va hurmat qiladi, lekin ong daholarini tanimaydi, ular kam va noma'lumlikda yashashni afzal ko'radi. Ularning dahosi jismoniy emas, balki ruhiy tartibdir. Ko'pchilik, insonlar ehtimol, so'rashi mumkin: ko'proq vijdonli odamlar axloqliroqmi?

Bu savolga javob berish uchun shuni tushunishimiz kerakki, transsendental ong holati boshqa odamlarga zarar etkazish yoki axloqsiz xatti-harakatlar qilish imkoniyatini istisno qiladi. Inson yuksak ongning yuksak aql mavjudligini inkor etmaydigan ma'naviyatning eng mukammal shakli ekanligini anglaganida buni qabul qiladi. Yuqori ma'naviy daraja har doim yuqori axloqiy va evolyutsion darajaga mos keladi. Inson ma'naviy jihatdan qanchalik rivojlangan bo'lsa, u o'ziga shunchalik ko'p talablar qo'yadi va uning ixtiyoriy o'zini o'zi boshqarish darajasi yuqori bo'ladi. Insoniyatning axloqiy muammosi - individual ma'naviyat va evolyutsiyaga intilishning yo'qligi, chunki bunday tushunchalar bizning madaniyatimizga noma'lum. Takrorlash joizki bizning odatiy tushunchamizda ongli ravishda tanlagan har bir kishi uchun ma'naviy rivojlanishning dunyoviy yo'liga kirish imkoniyati mavjud emas. Odamlar bu yo'l ularga qanchalik ko'p ma'naviy imkoniyatlar berishini tasavvur ham qila olmaydilar.

Oddiy odamning xulq-atvorini axloqiy deb atash mumkin emas, chunki inson evolyutsiyasining umumiy darajasi juda past. Ularning axloqi darajasi ham xuddi shunday past. Shuning uchun, faqat nima qilish mumkin va mumkin emasligi

haqidagi tavsiyalarga asoslangan axloqni singdirishga bo'lgan barcha urinishlar samarasizdir. Axloq ong bilan bog'lanmagan bo'lsa, u haqiqat bo'lishi amri mahol. Zotan, odamlar faqat o'z shikoyat va talablarida qat'iyatli bo'lib, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish vaqti kelganida qat'iyatli bo'lishi unutadilar.

Xulosa

Inson evolyutsiyasi davomida ong va intellektning rivojlanishi uning jamiyatdagi o'rni va axloqiy fazilatlarini belgilaydi. Hozirgi zamonda insoniyatning evolyutsion darajasi hali juda past bo'lib, bu uning madaniy, axloqiy va ma'naviy rivojlanishida muhim cheklovlarni yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimi esa ko'proq ma'lumot uzatishga qaratilgan bo'lib, insonning ma'naviy kamolotini yetarlicha rivojlantirmaydi, natijada inson ongi va aqliy salohiyati bilan muvofiqlikda rivojlanmayapti.

Shu bois, inson ongining yuqori darajalari — xususan, oliy ong va ma'naviyat — uning shaxsiy va ijtimoiy hayotdagi o'rni, axloqiy qadriyatlari va jamiyatdagi roli uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Insoniyatning barqaror rivoji uchun ong va intellektni rivojlantirish, shuningdek, axloqiy tamoyillarni ong bilan bog'lash muhimdir. Faqat shunday yondashuv bilan insoniyat o'zining evolyutsion potentsialini to'la amalga oshirib, yuqori madaniy va axloqiy darajalarga erishishi mumkin.

Yuqori ong va ma'naviyatga intilish jamiyatning asosiy vazifasi bo'lib, shaxsning mukammallikka intilishi va individual ong darajasi asosida ijtimoiy me'yorlarni belgilash, shuningdek, har bir insonning o'z imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarishiga ko'maklashish lozim. Zamonaviy xavf-xatarlarni yengish uchun esa ilm-fan va texnologiyalarning axloqiy mas'uliyat bilan boshqarilishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islomov, M. (2018). *Inson va jamiyat: falsafiy-madaniy tadqiqotlar*. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
2. Mirzaev, B. (2016). *Inson ongining rivojlanish tamoyillari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. Qodirov, S. (2019). *Axloq falsafasi va inson evolyutsiyasi*. Toshkent: "Ilm-fan" nashriyoti.

4. Tursunov, A. (2020). *Oliy ong va shaxsning ma'naviy kamoloti*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.

=====

FALSAFIY TAFAKKUR TARIXIDA INSON KONSEPSIYASINING EVOLYUSIYASI

Ergashev Ozodbek Shavkatovich

Andijon davlat texnika instituti

Tillar va gumanitar fanlar kafedrası

katta o'qituvchisi, Falsafa fanlari falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada inson muammosining falsafiy tafakkur tarixida shakllanishi va taraqqiyoti tahlil qilinadi. Insonning tabiat, jamiyat va ma'naviy borliq bilan munosabati, uning mohiyati, erkinligi, mas'uliyati turli falsafiy ta'limotlar nuqtai nazaridan yoritiladi. Qadimgi Sharq falsafasida insonning axloqiy-ma'naviy tabiati, antik falsafada insonning aqliy va ijtimoiy mohiyati, Yangi davr falsafasida sub'ekt sifatidagi mavqei hamda zamonaviy falsafada uning mavjudlik, erkinlik, tanlov va mas'uliyat muammolari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: inson, falsafiy antropologiya, ong, tafakkur, erkinlik, mas'uliyat, ma'naviyat, axloq, shaxs, jamiyat, qadriyat, mavjudlik, ijtimoiy borliq.

Аннотация. В данной статье анализируется становление и развитие проблемы человека в истории философской мысли. Отношения человека с природой, обществом и духовным бытием, его сущность, свобода, ответственность освещаются с точки зрения различных философских учений. В философии Древнего Востока анализируется нравственно-духовная природа человека, в античной философии - умственная и социальная сущность человека, в философии Нового времени - его статус как субъекта, а в современной философии - проблемы его существования, свободы, выбора и ответственности.

Ключевые слова: человек, философская антропология, сознание, мышление, свобода, ответственность, духовность, мораль, личность, общество, ценность, существование, социальное бытие.

Abstract. This article analyzes the formation and development of the human problem in the history of philosophical thought. The relationship of man with nature, society, and spiritual existence, his essence, freedom, and responsibility are illuminated from the perspective of various philosophical teachings. In ancient Eastern philosophy, the moral and spiritual nature of man is analyzed; in ancient philosophy, the mental and social essence of man; in New Age philosophy, his status as a subject; and in modern philosophy, the problems of his existence, freedom, choice, and responsibility.

Keywords: *human, philosophical anthropology, consciousness, thinking, freedom, responsibility, spirituality, morality, personality, society, value, existence, social being.*

Inson muammosi falsafiy tafakkurning eng qadimiy va universal mavzularidan biri hisoblanadi. Inson kim? Uning tabiati va mohiyati nimadan iborat? Insonni boshqa tirik mavjudotlardan ajratib turuvchi xususiyatlar nimalardan iborat? U erkinmi yoki ob'ektiv zaruratga bo'ysundirilganmi? Insonning jamiyatdagi o'rni va maqsadi nimada? Uning hayotiga ma'no beruvchi asosiy qadriyatlar qaysilar? Bunday savollar insoniyatning ma'naviy va intellektual taraqqiyoti davomida turli shakllarda namoyon bo'lib kelgan. Inson masalasining falsafiy ahamiyati shundaki, u nafaqat alohida shaxsning mavjudligi, balki jamiyat taraqqiyoti, madaniyat, axloq, siyosat, ilm-fan va sivilizatsiyaning umumiy xususiyatlarini anglash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan insonni o'rganish faqat antropologiya yoki psixologiyaning vazifasi emas, balki falsafaning umummetodologik vazifalaridan biri hamdir.

Inson haqidagi qarashlar tarixiy taraqqiyotning turli bosqichlarida o'zgarib borgan. Dastlab inson tabiat va kosmosning bir qismi sifatida tasavvur qilingan bo'lsa, keyinchalik u aql sohibi, axloqiy sub'ekt, ijtimoiy mavjudot, erkin shaxs va nihoyat, murakkab bioijtimoiy hamda madaniy tizim sifatida talqin qilindi. [1, 55]

Inson haqidagi dastlabki falsafiy tasavvurlar Qadimgi Sharq sivilizatsiyalari — Misr, Mesopotamiya, Hindiston, Xitoy va Markaziy Osiyo hududlarida shakllangan dunyoqarashlar bilan bog'liq. Qadimgi Sharq tafakkurida inson, avvalo, koinot va tabiat bilan uzviy bog'liq mavjudot sifatida qaralgan. Inson hayotining ma'naviy mazmuni, yaxshilik va yomonlik, adolat, burch, taqdir va o'lim kabi masalalar muhim o'rin egallagan. Qadimgi Hind falsafasida inson muammosi ruhiy kamolot, karma, qayta tug'ilish va moksha g'oyalari bilan bog'liq holda talqin qilingan. Insonning asosiy vazifasi tashqi dunyoga qaramlikdan xalos bo'lib, o'z ichki mohiyatini anglash va ma'naviy yuksalishga erishishdan iborat deb hisoblangan. Qadimgi Xitoy falsafasida esa insonning jamiyat va axloqiy munosabatlardagi o'rniga katta e'tibor berilgan. Konfutsiy ta'limotida insonning komilligi uning

axloqiy fazilatlarini, kattalarga hurmat, burch, mas'uliyat va ijtimoiy munosabatlardagi me'yorlarga amal qilishi bilan bog'langan. Bu qarashlarda shaxsning kamoloti jamiyatdan ajralgan holda emas, balki ijtimoiy munosabatlar tizimida amalga oshishi ta'kidlangan. [2, 78]

Zardushtiylik an'anasida ham insonning axloqiy tanlovi muhim ahamiyat kasb etadi. «Avesto»da ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal tamoyili insonning ma'naviy mavqeini belgilaydi. Inson yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurashda faol ishtirok etuvchi, o'z tanlovi va xatti-harakatlari uchun mas'ul sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. [3, 16]

Qadimgi Yunon falsafasi inson muammosini maxsus falsafiy tahlil ob'ektiga aylantirishda muhim bosqich bo'ldi. Dastlabki yunon faylasuflari asosan kosmos va tabiatning ibtidosi haqida fikr yuritgan bo'lsalar, keyinchalik inson, uning bilishi va axloqiy hayotiga qiziqish kuchaydi. Suqrot falsafasida inson o'zini anglash g'oyasi markaziy o'ringa chiqadi. «O'zingni angla» tamoyili insonning haqiqiy kamoloti tashqi boylik yoki hokimiyatda emas, balki o'z mohiyatini anglash va axloqiy takomillashishda ekanini ifodalaydi. Aflotun insonni ruh va tana birligi asosida talqin qiladi. Uning qarashlarida inson hayotida aqlning ustuvorligi va ruhning yuksak maqsadlarga intilishi muhim hisoblanadi. Arastu esa insonni «siyosiy mavjudot» sifatida tavsiflab, uning jamiyatdan tashqarida to'laqonli mavjud bo'la olmasligini ta'kidlaydi. Arastuning inson haqidagi qarashlarida biologik, ijtimoiy va ratsional jihatlar bir-biri bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Inson aqlga ega mavjudot sifatida bilim olish, axloqiy tanlov qilish va jamiyat hayotida ishtirok etish qobiliyatiga ega. Shu tariqa antik falsafa insonni tabiatning oddiy bir qismi sifatidagina emas, balki aql, axloq va ijtimoiy munosabatlar sohasida faol harakat qiluvchi sub'ekt sifatida tushunish uchun nazariy asos yaratdi.

O'rta asrlar falsafasida inson muammosi asosan diniy-ma'naviy dunyoqarash bilan uyg'unlashgan holda tadqiq etildi. G'arb Yevropa falsafasida insonning yaratilishi, gunoh, najot, iroda va Xudo bilan munosabati asosiy masalalardan biri bo'ldi. Shu bilan birga, Sharq va islom falsafiy tafakkurida insonga oid masalalar ancha keng qamrovda tahlil qilindi. Islom falsafasi insonni aql, ruh, axloq va jamiyat

bilan bog‘liq murakkab mavjudot sifatida talqin qildi. Abu Nasr Forobiy insonning kamolotini aql va fazilat bilan bog‘laydi. Uning «Fozil odamlar shahri» haqidagi ta’limotida insonning baxt-saodatga erishishi jamiyatning adolatli va ma’rifiy tashkil etilishi bilan uzviy bog‘liq. Forobiy uchun inson yakka holda emas, balki ijtimoiy munosabatlar jarayonida o‘z qobiliyatlarini rivojlantiradi. Abu Ali ibn Sino insonning ruhiy va aqliy qobiliyatlarini tahlil qilishga katta e’tibor bergan. Uning falsafiy qarashlarida inson o‘zligini anglash, aql va ruh masalalari muhim o‘rin tutadi. Abu Rayhon Beruniy esa insonni tabiat, jamiyat va madaniyat bilan bog‘liq holda o‘rgangan. U turli xalqlarning urf-odatlarini, e’tiqodlari va madaniy xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish orqali inson hayotining ijtimoiy-madaniy xilma-xilligini ko‘rsatib berdi. Bu davr falsafasining muhim jihati shundaki, inson faqat moddiy yoki tabiiy mavjudot emas, balki ma’naviy kamolotga intiladigan, axloqiy mas’uliyatga ega mavjudot sifatida qaraldi.

Uyg‘onish davrida insonga bo‘lgan munosabatda jiddiy o‘zgarish yuz berdi. Gumanizm g‘oyalari insonning qadr-qimmati, ijodiy imkoniyatlari va erkinligini oldingi o‘ringa olib chiqdi. Inson endi faqat diniy me’yorlarga bo‘ysunuvchi mavjudot sifatidagina emas, balki o‘z taqdirini shakllantirishga qodir, ijodkor va erkin sub’ekt sifatida talqin qilina boshladi. Piko della Mirandolaning inson qadr-qimmati haqidagi qarashlarida insonning o‘ziga berilgan imkoniyatlardan foydalanib, o‘zini o‘zi kamol toptirish qobiliyati alohida ta’kidlanadi. Bu davrda insonning ijodiy salohiyati, individualligi va dunyodagi faol roli falsafiy tafakkurning markaziga ko‘tarildi. Gumanizm inson qadriyatini universal mezon sifatida qaror toptirishga zamin yaratdi. Keyingi falsafiy konsepsiyalarda inson huquqlari, erkinlik, shaxs avtonomiyasi va ijtimoiy adolat kabi g‘oyalarning rivojlanishi aynan shu intellektual an’ana bilan bog‘liq bo‘ldi.

XVII–XVIII asrlar falsafasida inson masalasi ratsionalizm, empirizm va ma’rifatparvarlik g‘oyalari asosida yangi mazmun kasb etdi. Rene Dekart insonning mohiyatini tafakkur bilan bog‘lab, «Men fikrlayapman, demak, men mavjudman» tamoyili orqali insonni ongli sub’ekt sifatida asoslashga harakat qildi. Bu yondashuv falsafada sub’ektivlik va ong muammosining alohida yo‘nalish sifatida

shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Jon Lokk inson shaxsining shakllanishida tajribaning ahamiyatini ta'kidladi. Uning qarashlarida inson ongi tayyor bilimlar bilan to'ldirilgan holda emas, balki tajriba jarayonida shakllanadi. Immanuil Kant inson muammosini yanada chuqurlashtirib, insonni ham tabiat olamiga, ham axloqiy erkinlik sohasiga mansub mavjudot sifatida talqin qildi. Kant falsafasida «Inson nima?» degan savol falsafaning boshqa asosiy savollarini birlashtiruvchi umumiy muammo sifatida namoyon bo'ladi. Kant uchun insonning qadr-qimmati uning aql va axloqiy avtonomiyasi bilan belgilanadi. Insonni vosita sifatida emas, balki maqsad sifatida hurmat qilish zarurligi haqidagi g'oya zamonaviy inson huquqlari falsafasining muhim nazariy asoslaridan biriga aylandi.

XIX asrda inson muammosi ijtimoiy, tarixiy va iqtisodiy munosabatlar bilan bog'liq holda tahlil qilina boshladi. Gegel insonni tarixiy taraqqiyot jarayonida o'zligini anglab boradigan ma'naviy sub'ekt sifatida qaradi. Uning fikricha, inson erkinligi tarixiy taraqqiyot davomida asta-sekin rivojlanadi. Shu davrda Artur Shopengauer va Fridrix Nitshe kabi faylasuflar insonning iroda, instinkt, kuch va mavjudlikka bo'lgan munosabatini tadqiq etdilar. Nitshe insonni o'z-o'zini yengish va yangi qadriyatlarni yaratishga intiladigan mavjudot sifatida talqin qildi. Demak, XIX asrda inson falsafasi ratsional sub'ekt doirasidan chiqib, uning ijtimoiy, iqtisodiy, irodaviy va ekzistensial xususiyatlarini ham qamrab ola boshladi.

Zamonaviy falsafada inson muammosi yanada murakkablashdi. Ekzistensializm, fenomenologiya, falsafiy antropologiya, pragmatizm, strukturalizm va poststrukturalizm kabi yo'nalishlar insonning turli qirralarini tahlil qildi. Ekzistensializm inson mavjudligining betakrorligi, erkinligi, tanlovi va mas'uliyatiga e'tibor qaratadi. Jan-Pol Sartr inson o'z tanlovlari orqali o'zini shakllantiradi, degan g'oyani ilgari suradi. Bu nuqtai nazarda inson tayyor va o'zgarmas mohiyatga ega emas, balki o'z faoliyati va qarorlari orqali o'zligini yaratadi. [4, 142]

Martin Xaydegger inson mavjudligini «borliq» muammosi bilan bog'lab, insonning dunyoda mavjud bo'lish tarzini tahlil qildi. Insonning vaqt, o'lim, tashvish va ma'no bilan munosabati uning falsafiy konsepsiyasida muhim o'rin tutadi.

Falsafiy antropologiya vakillari insonni biologik, ijtimoiy va ma'naviy jihatlarining birligi sifatida o'rganishga intildilar. Maks Sheler insonni tabiatdagi boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi asosiy jihat uning ma'naviy dunyosi va qadriyat yaratish qobiliyatida deb hisoblaydi. XXI asrda esa inson muammosiga raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, biotexnologiya, globalizatsiya va texnogen sivilizatsiya ta'siri kuchaymoqda. Inson va mashina munosabati, raqamli identiklik, shaxsiy ma'lumotlar, algoritmik qarorlar, virtual muhit va inson qadr-qimmatini himoya qilish kabi masalalar zamonaviy falsafiy antropologiyaning yangi yo'nalishlarini belgilamoqda.

Falsafiy tafakkur tarixini tahlil qilish insonning bir vaqtning o'zida biologik va ijtimoiy mavjudot ekanini ko'rsatadi. Insonning biologik tabiati uning fiziologik ehtiyojlari, irsiy xususiyatlari va tabiiy muhit bilan munosabatlarida namoyon bo'lsa, ijtimoiy tabiati til, ong, mehnat, madaniyat, axloq, ta'lim va ijtimoiy munosabatlar orqali shakllanadi. Insonning biologik va ijtimoiy jihatlarini bir-biridan ajratib qarash uning murakkab tabiatini to'liq anglash imkonini bermaydi. Inson tabiiy asosga ega bo'lsa-da, uning shaxs sifatida shakllanishi ijtimoiy muhit va madaniy tajriba bilan uzviy bog'liq. Shaxsning shakllanishida oila, ta'lim, mehnat jamoasi, ijtimoiy institutlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlar muhim ahamiyatga ega. Shu ma'noda insonning mohiyatini faqat uning biologik xususiyatlari orqali tushuntirish yetarli emas.

Inson muammosining muhim falsafiy jihatlaridan biri erkinlik va mas'uliyat munosabatidir. Erkinlik insonning o'z harakatlari va qarorlarini tanlash imkoniyatini ifodalaydi. Biroq erkinlik mutlaq va cheksiz holat emas. U ob'ektiv sharoitlar, ijtimoiy me'yorlar, boshqa insonlarning huquq va manfaatlar bilan chegaralanadi. Haqiqiy erkinlik insonning o'z qarorlarining oqibatlarini anglashi va ular uchun mas'uliyatni zimmasiga olishi bilan bog'liq. Shuning uchun erkinlik va mas'uliyat bir-birini to'ldiruvchi kategoriyalar sifatida qaralishi lozim. Bu masala zamonaviy ijtimoiy hayotda ham alohida ahamiyatga ega. Masalan, iqtisodiy va moliyaviy qarorlarda shaxsiy manfaat bilan jamiyat manfaati o'rtasidagi muvozanat, kasbiy etika, halollik va mas'uliyat insonning ijtimoiy-axloqiy mavqeini belgilaydi.

Zamonaviy sivilizatsiyada inson qadr-qimmati universal qadriyat sifatida e'tirof etilmoqda. Inson huquqlari, shaxs erkinligi, ijtimoiy adolat, tenglik va insonparvarlik g'oyalari jamiyat taraqqiyotining muhim mezonlariga aylandi. Texnologik taraqqiyot inson hayotini yengillashtirish bilan birga yangi falsafiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Sun'iy intellekt, avtomatlashtirish va raqamlashtirish inson mehnati va kasbiy faoliyatining mazmuniga ta'sir qilmoqda. Shu sababli texnologiya taraqqiyotining asosiy mezoni faqat iqtisodiy samaradorlik emas, balki uning inson qadr-qimmati va ijtimoiy farovonlikka ta'siri bilan ham belgilanishi zarur. Insonparvarlik tamoyili texnologik taraqqiyotning markazida inson manfaatlari turishi kerakligini anglatadi. Shu nuqtai nazardan zamonaviy falsafa inson va texnologiya munosabatlarini axloqiy, ijtimoiy va antropologik jihatdan qayta ko'rib chiqish vazifasiga duch kelmoqda.

Inson falsafiy tafakkur tarixida doimo markaziy tadqiqot ob'ektlaridan biri bo'lib kelgan. Qadimgi Sharq falsafasida inson asosan tabiat va koinot bilan uyg'unlikda, axloqiy-ma'naviy mavjudot sifatida talqin qilingan bo'lsa, antik falsafada uning aqliy va ijtimoiy mohiyatiga urg'u berildi. O'rta asrlar falsafasida insonning ma'naviy tabiati, ruh va aql munosabati, axloqiy mas'uliyati masalalari rivojlantirildi. Uyg'onish davrida inson qadr-qimmati va ijodiy imkoniyatlari birinchi o'ringa chiqdi. Yangi davr falsafasi insonni ratsional sub'ekt va avtonom shaxs sifatida anglashga asos soldi. XIX asrda uning ijtimoiy, tarixiy va irodaviy jihatlari chuqur tahlil qilindi. XX asr falsafasi esa insonning mavjudligi, erkinligi, tanlovi, mas'uliyati va hayot ma'nosi kabi ekzistensial masalalarni markazga qo'ydi. Hozirgi davrda inson muammosi biotexnologiya, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, globalizatsiya va texnogen sivilizatsiya sharoitida yangi mazmun kasb etmoqda. Bu esa insonni faqat biologik yoki ijtimoiy mavjudot emas, balki ma'naviy, axloqiy, madaniy va texnologik muhitni shakllantiruvchi sub'ekt sifatida kompleks o'rganishni taqozo etadi. Shunday qilib, falsafiy tafakkur tarixida inson haqidagi qarashlarning evolyusiyasi insonni anglash jarayonining doimiy va ochiq xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Inson o'zini anglash bilan bir vaqtda o'z mavjudligining mazmuni, jamiyatdagi o'rni va kelajakdagi mas'uliyatini ham belgilab boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гаффаров З., Тўлаганов А. Фалсафа асослари. — Тошкент: Ўзбекистон, 2005.
2. Беруний Абу Райхон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. — Тошкент: Фан, 1998.
3. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. — Москва: Эксмо, 2016.
4. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм — это гуманизм. — Москва: АСТ, 2018.

=====

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЁЖИ УЗБЕКИСТАНА

Юсупова Элеонора Фердинандовна

*Доктор философии (PhD) по политическим наукам, доцент
Национального педагогического университета Узбекистана
имени Низами*

Аннотация. В данной статье исследована роль национальных ценностей в формировании политического сознания молодёжи Узбекистана. Показано, что ценностные установки, такие как общинность, почитание старшего поколения, толерантность и межэтническое согласие, занимают значимое место в менталитете народов Узбекистана и оказывают значительное влияние на формирование политического сознания современной молодёжи. Установлено, что национальные ценности являются не только основой сохранения культурной идентичности узбекского общества, но и существенным фактором становления политических взглядов и гражданских установок молодого поколения.

Ключевые слова: политическое сознание, национальные ценности, молодёжь, гражданская ответственность, демократическое развитие.

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston yoshlarining siyosiy ongini shakllantirishda milliy qadriyatlarning o'rni tadqiq etilgan. Jamoviylik, katta avlod vakillarini hurmat qilish, bag'rikenglik va millatlararo totuvlik kabi qadriyatlar O'zbekiston xalqlari mentalitetida muhim o'rin egallashi hamda zamonaviy yoshlarning siyosiy ongini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi yoritilgan. Shuningdek, milliy qadriyatlar nafaqat o'zbek jamiyatining madaniy o'ziga xosligini saqlashning muhim asosi, balki yosh avlodning siyosiy qarashlari va fuqarolik nuqtayi nazarining shakllanishida ham muhim omil ekanligi aniqlangan.

***Kalit so‘zlar:** siyosiy ong, milliy qadriyatlar, yoshlar, fuqarolik mas’uliyati, demokratik rivojlanish.*

***Abstract.** This article examines the role of national values in shaping the political consciousness of youth in Uzbekistan. It demonstrates that value orientations such as communality, respect for the older generation, tolerance, and interethnic harmony occupy a significant place in the mentality of the peoples of Uzbekistan and exert a considerable influence on the formation of the political consciousness of contemporary youth. The study establishes that national values serve not only as a foundation for preserving the cultural identity of Uzbek society but also as a significant factor in shaping the political views and civic attitudes of the younger generation.*

***Keywords:** political consciousness, national values, youth, civic responsibility, democratic development.*

В современной политической науке изучение политического сознания непосредственно связано с анализом ценностной системы, определяющей политическое поведение личности и развитие политических институтов. Особую роль в ней играют национальные ценности, отражающие исторический опыт народа, его культурные традиции и духовно-нравственные ориентиры. Они способствуют формированию политической культуры, обеспечивают преемственность общественного развития и сохранение национальной идентичности. Особенно значимо их влияние на молодёжь, поскольку именно в этот период активно формируются политические убеждения, гражданская ответственность, ценностные ориентации и модели общественно-политического участия. Современные процессы глобализация и цифровизации формируют единое информационно-коммуникационное пространство, где взаимодействуют различные культурные и ценностные модели. В этих условиях национальные ценности приобретают особое значение, способствуя сохранению культурной самобытности, укреплению национальной идентичности и защите общества от внешнего информационного и идеологического воздействия.

Политическое сознание можно рассматривать как целостную совокупность политических знаний, убеждений, ценностей, оценок,

эмоциональных представлений и установок, посредством которых человек или социальная группа воспринимает и осмысливает политическую реальность. Оно формирует отношение к государству, политическим институтам и процессам, а также к деятельности различных участников политической жизни. «Иными словами, политическое сознание отражает все те идеалы, нормы и иные воззрения человека, на которые он ориентируется и которые использует для адаптации к механизмам власти и выполнения в политике присущих ему функций» [5, 298].

В узбекской научной мысли изучение соотношения национальных ценностей и политического сознания характеризуется определёнными особенностями. Формирование этого исследовательского направления происходило под воздействием процессов государственного строительства в условиях независимости, укрепления национального самосознания и преобразования политической системы. В связи с этим анализ ценностных основ политического сознания приобрёл особую теоретическую и практическую значимость, поскольку национально-ценностные факторы рассматриваются как важное условие общественно-политической стабильности, социальной консолидации и устойчивого развития государства.

Одной из составляющих национального менталитета и национальных ценностей узбекского народа, как отмечает один из известных узбекских историков, академик А.Аскарров, является общинность [3]. Это продиктовано, как подчеркивает автор, своеобразием менталитета восточных народов, национальными обрядами, традициями нации. Общинность представляет собой одну из базовых духовно-нравственных ценностей узбекского народа, сложившуюся в процессе его многовекового исторического развития. Её основу составляют принципы коллективной ответственности, взаимопомощи, солидарности и совместного участия членов общества в решении вопросов, затрагивающих общественные интересы. Этнолог А.Аширов связывает формирование общинности и патернализма как важных составляющих

национального менталитета с социально-экономическими, географическими и климатическими факторами обитания [4, 54].

Общинность занимает особое место среди традиционных ценностей узбекского народа, формировавшихся на протяжении его историко-культурного развития. Её наиболее характерным проявлением является институт махалли, основанный на принципах общественного самоуправления, взаимопомощи и коллективной ответственности. Деятельность махалли способствует совместному решению значимых социальных вопросов, поддержанию общественной солидарности и сохранению традиций взаимной поддержки. С политологической позиции общинность оказывает существенное воздействие на формирование политического сознания, ориентированного на учёт общественных интересов, уважение к государственным и общественным институтам, взаимодействие и достижение социального согласия. В условиях становления гражданского общества и демократических преобразований данная ценность приобретает ещё большую значимость, содействуя развитию гражданской ответственности, расширению участия граждан в общественной жизни и повышению политической активности молодёжи.

Уважение к представителям старшего поколения и признание их авторитета занимают важное место в системе национальных ценностей узбекского народа. Эта традиция, сформированная на протяжении длительного исторического развития, способствует сохранению связи между поколениями. Старшее поколение выступает носителем нравственных норм, жизненного опыта и культурных традиций, обеспечивая их передачу молодёжи и поддерживая устойчивость семейных и общественных устоев. Данная ценность отражена и законодательно. Конституция Республики Узбекистан в Статье 80 закрепляет, что «Совершеннолетние трудоспособные дети обязаны заботиться о своих родителях» [1, 48]. Благодаря семейному воспитанию и активному участию в общественной жизни старшие способствуют усвоению молодыми людьми норм поведения, чувства долга,

уважения к общественным правилам и социальной ответственности. В дальнейшем эти установки распространяются и на отношение к государству, его институтам и правовой системе, поскольку уважение к авторитету старших формирует понимание значимости дисциплины, законности, ответственности. В результате уважение к старшему поколению выполняет не только важную культурно-воспитательную функцию, но и оказывает существенное влияние на формирование политического сознания молодёжи, способствуя развитию правовой культуры, гражданской ответственности и конструктивного взаимодействия граждан с государственными институтами.

Толерантность и межэтническое согласие занимают важное место в системе общественных ценностей Узбекистана и выражаются в уважительном отношении и мирном взаимодействии между представителями различных национальностей, культур и религий. Многовековые традиции добрососедства, взаимного уважения и культурного диалога способствовали формированию благоприятных условий для сохранения этнического и религиозного многообразия страны. Современное общество Узбекистана отличается значительным национальным и конфессиональным разнообразием: здесь проживают представители более 130 национальностей и народностей, а также действуют 16 религиозных конфессий, что свидетельствует о сложившейся системе межнационального и межконфессионального согласия. Как отмечает Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев: «...укрепление дружбы и солидарности между людьми разных национальностей и религий, проживающими в регионе, обеспечение стабильного и устойчивого развития нашей прекрасной земли, а также повышение творческого потенциала нашего народа и его уверенности в будущем – это не только задача всех нас, руководителей и должностных лиц, но и священный человеческий долг» [2, 8].

Исторически сложившиеся в обществе нормы взаимного уважения, добрососедства и сотрудничества являются важным условием поддержания социальной стабильности, укрепления доверия между гражданами и

сохранения общественной гармонии. В процессе формирования политического сознания молодёжи они способствуют развитию уважительного отношения к этническому и культурному многообразию, пониманию равенства граждан вне зависимости от их национальной или религиозной принадлежности и готовности к открытому межкультурному взаимодействию. Освоение ценностей толерантности формирует навыки конструктивного диалога, мирного урегулирования разногласий и выработки взаимоприемлемых решений в общественно-политической жизни. Вследствие этого межэтническое согласие и толерантность становятся значимыми условиями развития демократической политической культуры молодёжи, укрепления гражданской идентичности и социальной солидарности, а также формирования ответственности за сохранение мира и стабильности в обществе.

Таким образом, национальные ценности играют значительную роль в формировании политического сознания молодёжи Узбекистана. Национальные ценности и политическое сознание тесно взаимосвязаны, поскольку обе категории определяют особенности восприятия человеком общественно-политической действительности. Данная взаимосвязь основывается на общей ценностно-мировоззренческой базе, складывающейся под воздействием исторического наследия народа, его этнокультурных особенностей, традиций, характера общественного развития и устоявшихся форм коллективного поведения. В этом контексте национальные ценности формируют фундамент духовных, нравственных и мировоззренческих ориентиров личности, а политическое сознание выражает их проявление в отношении человека к государству, политической власти, общественным институтам и происходящим политическим процессам.

Литература:

1. Конституция Республики Узбекистан. – Ташкент: O'zbekiston, 2023 С.48.
2. Mirziyoyev Sh.M. Xalqchil islohotlar xalqimiz manfaatlariga xizmat qiladi. 7-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. B.8.

3. Аскарлов А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи: ўқув қўлланма. – Тошкент: Университет, 2007. Б.326.

4. Аширов А. Ўзбек миллий менталитети ҳақида баъзи мулоҳазалар // Ўзбек халқининг келиб чиқиши: илмий-методологик ёндашувлар, этногенетик ва этник тарих: Республика илмий-назарий семинари материаллари. – Тошкент, 2004. Б.54.

5. Соловьёв А.И. Политология: политическая теория, политические технологии. – Москва: Аспект Пресс, 2003. С.298.

=====

O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIM TIZIMINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI: SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA

Tursunov Uktam Saypullayevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

*“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

e-mail: utursunov089@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-4942-0601>

UDK: 94(575.151)

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimining shakllanishi va rivojlanishi jarayoni tarixiy-tahliliy jihatdan o‘rganilgan. Surxondaryo viloyatida inklyuziv ta’lim uchun zarur infratuzilmani shakllantirish, umumta’lim maktablarini ta’mirlash, jihozlash va zamonaviy sharoitlar bilan ta’minlash borasida amalga oshirilgan ishlar tahlil etilgan. Tadqiqot natijasida inklyuziv ta’limning rivojlanishi O‘zbekistonda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularni ijtimoiy hayotga integratsiya qilish va ta’lim muassasalarida teng imkoniyatlar yaratishning muhim omiliga aylangani asoslangan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, nogironligi bo‘lgan shaxslar, maxsus ta’lim, normativ-huquqiy asoslar, Surxondaryo viloyati, resurs markazlari.

Аннотация: В данной статье с историко-аналитической точки зрения исследуется процесс становления и развития системы инклюзивного образования в Узбекистане. Анализируются работы, проведенные в Сурхандарьинской области по созданию необходимой инфраструктуры для инклюзивного образования, ремонту и оснащению общеобразовательных школ, а также обеспечению их современными условиями. В результате исследования обосновано, что развитие инклюзивного образования стало важным фактором расширения возможностей получения образования детьми с особыми образовательными потребностями, их интеграции в общественную жизнь и создания равных возможностей в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: инклюзивное образование, лица с инвалидностью, специальное образование, нормативно-правовая база, Сурхандарьинская область, ресурсные центры.

Abstract: *This article examines the formation and development of the inclusive education system in Uzbekistan from a historical and analytical perspective. It analyzes the measures implemented in Surkhandarya Region to establish the necessary infrastructure for inclusive education, renovate and equip general education schools, and provide them with modern facilities. The study demonstrates that the development of inclusive education has become an important factor in expanding educational opportunities for children with special educational needs, facilitating their integration into social life, and ensuring equal opportunities in educational institutions.*

Keywords: *inclusive education, persons with disabilities, special education, regulatory and legal framework, Surkhandarya Region, resource centers.*

Kirish.

XXI asrda ta'lim tizimini insonparvarlashtirish, barcha fuqarolar uchun teng ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish hamda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni jamiyatga to'laqonli integratsiya qilish dunyo ta'lim siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Inklyuziv ta'lim nafaqat nogironligi bo'lgan bolalarning umumiy ta'lim muassasalarida bilim olish imkoniyatini kengaytirish, balki ularning ijtimoiy, ma'naviy va intellektual rivojlanishi uchun teng sharoit yaratishga xizmat qiladigan kompleks tizim sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim muassasalarida to'siqsiz muhitni shakllantirish, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish, maxsus metodik ta'minotni takomillashtirish va ta'lim jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Keyingi yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. 2018-yilda nogironligi bo'lgan abituriyentlar uchun qo'shimcha davlat grantlari kvotalarining joriy etilishi, 2019-yilda xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish vazifalarining belgilanishi mazkur yo'nalishdagi islohotlarning huquqiy va tashkiliy asoslarini yanada mustahkamladi. 2020-yilda yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda "inklyuziv ta'lim" tushunchasining alohida norma sifatida mustahkamlanishi esa ushbu tizimning huquqiy maqomini belgilashda muhim bosqich bo'ldi.

Muhokama.

2014-2016 yillarda Yevropa Ittifoqi bilan birga “O‘zbekistonda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim” loyihasi amalga oshirildi. Loyiha doirasida O‘zbekistonda 5 ta tajriba-sinov maydonchalari tashkil etildi. 1,3 mingdan ko‘proq o‘qituvchilar inklyuziv ta’lim bo‘yicha o‘qidilar. Pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo‘yicha ta’lim muassasalarining o‘quv rejalariga ta’lim tizimiga inklyuziv amaliyotni tatbiq etishga doir 3 ta o‘qitish moduli kiritildi. 2 mingdan ko‘proq imkoniyati cheklangan bolalar va ularning ota-onalariga inklyuziv ta’lim xizmatlari ko‘rsatildi. Toshkent, Samarqand, Namangan, Xorazm va Surxondaryo viloyatlarida 5 ta tajriba-resurs markazi hamda 15 ta tajriba maktablari tashkil etilib, ularga 800 nafardan ortiq bolalar qamrab olindi[1].

Nogironligi bo‘lgan shaxslar oliy ma’lumotga ega bo‘lishlari uchun 2018-yil 2-iyun kuni Respublika Vazirlar Mahkamasi nogironligi bo‘lgan abituriyentlar o‘rtasida qo‘shimcha 2% davlat granti kvotalarini taqsimlash tartibini joriy etuvchi 417-sonli qarorni qabul qildi. Qaror asosida 11-sinf yoki o‘rta maxsus ta’lim tashkiloti yoxud boshlang‘ich professional ta’lim kasb-hunar maktabini tugatganligi haqidagi hujjatga ega hamda I va II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslarga kirish imtihonlarida to‘plash mumkin bo‘lgan eng yuqori ballning 30 foizidan kam bo‘lmagan taqdirda davlat kvotasi doirasida talabalikka tavsiya etilishi belgilab qo‘yildi[2].

2019-yilga kelib, O‘zbekiston Xalq ta’limi tizimida nogironligi bor bolalar uchun 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va 21 ta maktab-internat mavjud bo‘lib, ularda 20 610 nafar bola o‘qidi. Shuningdek, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan va uzoq muddatli davolanishga muhtoj 13 437 nafar bolalar uyda bilim oldi. Alohida sharoitlarda tarbiyalash va ta’lim berishga muhtoj bolalarning ta’limi 2 ta ixtisoslashtirilgan o‘quv-tarbiya muassasasida amalga oshirildi. O‘qitish tizimini yanada takomillashtirish va jahon talablariga darajasiga ko‘tarish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 aprelda PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi. Konsepsiyaning 3-

bobida imkoniyati cheklangan bolalar uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, umumta'lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich, boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (pedagog-defektolog, bolalarni ruhiy-pedagogik kuzatish bo'yicha mutaxassislar), zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun bo'ladigan uskuna va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilandi[3].

2020-yil 23-sentabr kuni qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining 20-moddasida ilk bora "Inklyuziv ta'lim" tushunchasi kiritildi. Unda jismoniy, aqliy, sezgi yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan kishilar uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etilishi va uning tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanishi ko'rsatib o'tildi[4].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860-sonli qaroriga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish maqsadida qator me'yoriy huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, 2020—2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va uni 2020—2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi", shuningdek, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari tasdiqlandi. Konsepsiyaning birinchi bosqichi 2020-2022-yillarda bo'lishi rejalashtirilib, bunda inklyuziv ta'lim tizimi sohasidagi normativ bazani takomillashtirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, nogironligi bor bolalarni kamsitishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilandi. Ikkinchi bosqich 2023 — 2025-yillarni o'z ichiga olib inklyuziv ta'lim tizimini bosqichma-bosqich boshqa umumiy o'rta ta'lim muassasalarida joriy qilinishi ko'zda tutildi[5].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 18-aprelda qabul qilgan "Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta'lim berish sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-

tadbirlari to'g'risida" PQ-209-son Qaroriga asosan ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun "Nurli maskan" ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari tashkil etildi. Bu maktablar Ichki ishlar vazirligiga birlashtirildi. "Nurli maskan" maktablari o'quvchilari uchun axborot texnologiyalari, xorijiy tillar, kasb-hunar va tadbirkorlikni o'rgatish bo'yicha o'quv kurslari tashkil etilishi belgilandi. Tibbiy-ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish agentligiga ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning kunlik ehtiyojini qoplash maqsadida 1 100 dona maxsus hasa, 2000 dona relyefli chizma chizish grafik to'plamlari bilan ta'minlash vazifasi yuklatildi[6].

Respublika hukumati belgilab bergan vazifalarni bajarish juda katta hajmdagi ishni amalga oshirishni talab qilar edi. Chunonchi, 2023-yilda Surxondaryo viloyatida 958 ta umumta'lim maktabi mavjud bo'lib, jami 96 ta umumta'lim maktabida qurilish-ta'mirlash ishlari olib borildi. Shu jumladan, 2 ta yangi maktab qurildi, 61 ta maktab mukammal ta'mirlandi, 33 ta maktab rekonstruksiya qilindi. 2024-yilda 96 ta umumta'lim maktabi uchun 40,9 mlrd. so'mlik 57532 dona mebel, o'quv-laboratoriya jihozlari, sport anjomlari va boshqa texnik uskunalar berildi. Viloyat maktablaridagi 150 ta hojatxona zamonaviy ko'rinishga keltirildi, 297 ta maktab hamda 145 ta maktabgacha ta'lim tashkiloti autsorsing asosidagi tizimga o'tkazildi[7].

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim konsepsiyasini joriy qilishda katta natijalarga erishildi. Jumladan, 2024-yilda alohida ta'lim olishga ehtiyoji bor bolalarning 24 foizi, 2025-yilda esa 40 foizi oddiy maktablarda o'qishi uchun barcha sharoitlar yaratildi. Shuningdek, inklyuziv ta'limning resurs markazlari soni 14 barobarga ko'payib, 200 tadan oshdi. Ikkinchidan, nogironligi bo'lgan shaxslarni kasb-hunarga o'qitish va ular uchun munosib ish o'rinlarini yaratish orqali ularning daromadini ko'paytirishga qaratilgan chora-tadbirlar yanada kuchaytirildi. Bu borada ularni zamonaviy kasb-hunarga o'qitish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda[8].

Xulosa.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanish tajribasi dastlabki tajriba-sinov loyihalaridan boshlab, davlat siyosati darajasida mustahkamlangan kompleks

tizimga qadar bo‘lgan evolyutsion jarayonni aks ettiradi. Surxondaryo viloyatida amalga oshirilgan ishlar esa umumrespublika islohotlarining hududiy darajadagi amaliy ifodasi bo‘lib, ta’lim muassasalarida teng imkoniyatlar va to‘siqsiz ta’lim muhitini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, inklyuziv ta’limning kelgusidagi samaradorligi ta’lim infratuzilmasini yanada takomillashtirish, malakali pedagog va defektologlar tayyorlash, individual ta’lim yondashuvlarini kengaytirish hamda jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish bilan bevosita bog‘liq bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar:

1. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.10.2020 й., 07/20/4860/1383-сон // <https://lex.uz/acts/5044711>
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 2 iyundagi 417-son “Oliy ta’lim muassasalariga nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘shimcha davlat granti kvotalari asosida o‘qishga qabul qilish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 05.06.2018-y., 09/18/417/1311-son // <https://lex.uz/docs/-3765153>
3. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 06/19/5712/3034-son // <https://lex.uz/docs/-4312785>
4. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son // <https://lex.uz/docs/-5013007>
5. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 14.10.2020-y., 07/20/4860/1383-son // <https://lex.uz/docs/-5044711>
6. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 19.04.2022-y., 07/22/209/0316-son // <https://lex.uz/uz/docs/-5966089>
7. Surxondaryo viloyati xalq ta’limi boshqarmasining joriy arxivi, 2020-2025 yillar bo‘yicha hisoboti, 16-hujjat, 10-bayonnoma, 15-varaq.
8. Surxondaryo viloyati xalq ta’limi boshqarmasining joriy arxivi, 2020-2025 yillar bo‘yicha hisoboti, 18-hujjat, 12-bayonnoma, 9-11-varaqlar.

BOZOR IQTISODIYOTIGA O'TISH DAVRIDA SURXONDARYO VILOYATIDA XOTIN-QIZLARNI IJTIMOIIY MUHOFAZA QILISH VA BANDLIGINI TA'MINLASH

S. B. Radjapova

TerDu Jahon tarixi kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida xotin-qizlarni ijtimoiy muhofaza qilish, ularning mehnat bilan bandligini ta'minlash, sog'lig'ini saqlash, og'ir va zararli mehnat sharoitlarini yaxshilash hamda ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar Surxondaryo viloyati misolida tahlil etiladi. Tadqiqotda 1990-yillarning ikkinchi yarmi va 2000-yillar boshlarida viloyatda xotin-qizlar bilan bog'liq ijtimoiy muammolar, jumladan, ishsizlik, og'ir mehnat sharoitlari, kam ta'minlanganlik, o'z joniga qasd qilish holatlari hamda ularning oldini olishga qaratilgan davlat va jamoatchilik tadbirlari yoritilgan. Shuningdek, 1999-yilning "Ayollar yili" deb e'lon qilinishi munosabati bilan qabul qilingan davlat dasturining Surxondaryo viloyatidagi ijrosi, xotin-qizlarni kasbga o'qitish, yangi ish o'rinlari yaratish, kasanachilik va tadbirkorlikni rivojlantirish borasidagi ishlar tahlil qilingan. 2004-yil 25-maydagi PF-3434-son Farmonning xotin-qizlarning ijtimoiy-huquqiy himoyasini kuchaytirishdagi ahamiyati ham ochib berilgan. Tadqiqot natijasida bozor iqtisodiyotiga o'tishning dastlabki murakkab davrida xotin-qizlarni ijtimoiy muhofaza qilish siyosati bosqichma-bosqich takomillashib, ularning bandligi, sog'lig'i, huquqiy himoyasi va iqtisodiy faolligini ta'minlashga qaratilgan kompleks tizim shakllanganligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: xotin-qizlar, ijtimoiy muhofaza, bandlik, ishsizlik, bozor iqtisodiyoti, Surxondaryo, "Ayollar yili", mehnat muhofazasi, kasbga o'qitish, kasanachilik, tadbirkorlik, xotin-qizlar qo'mitasi, davlat dasturi, ijtimoiy himoya.

Abstract. This article analyzes the measures implemented in Uzbekistan during the transition to a market economy to ensure social protection of women, promote their employment, safeguard their health, improve working conditions in hazardous and physically demanding jobs, and increase their socio-political participation, with particular emphasis on the Surkhandarya region. The study examines the social problems faced by women in the region during the second half of the 1990s and the early 2000s, including unemployment, difficult working conditions, low-income status, and cases of suicide, as well as state and community-based measures aimed at preventing such problems. Particular attention is paid to the implementation in Surkhandarya of the state program adopted in connection with the declaration of 1999 as the "Year of Women," including measures to provide women with vocational training, create new jobs, and develop home-based employment and entrepreneurship. The article also highlights the significance of Presidential Decree

No. PF-3434, adopted on May 25, 2004, in strengthening the social and legal protection of women. The study concludes that during the challenging initial stage of the transition to a market economy, the policy of social protection of women was gradually improved, resulting in the formation of a comprehensive system aimed at ensuring women's employment, health, legal protection, and economic participation.

Keywords: *women, social protection, employment, unemployment, market economy, Surkhandarya, "Year of Women," labor protection, vocational training, home-based employment, entrepreneurship, Women's Committee, state program, social welfare.*

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Ayniqsa, iqtisodiy tizimning bozor munosabatlariga asoslangan yangi shaklga o'tkazilishi ijtimoiy hayotda ham yangi vazifalarni yuzaga keltirdi. Ushbu jarayon aholining turli qatlamlari, xususan, xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeiga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. Bozor iqtisodiyotiga o'tishning dastlabki bosqichida ishlab chiqarish tizimining qayta tashkil etilishi, ayrim korxonalar faoliyatining qisqarishi, ish o'rinlarining kamayishi, mehnat bozorida raqobatning kuchayishi hamda oilalarning moddiy imkoniyatlaridagi tafovutlarning ortishi xotin-qizlar oldida yangi ijtimoiy muammolarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, qishloq joylarda istiqomat qiluvchi, ko'p bolali, kam ta'minlangan yoki maxsus kasbiy malakaga ega bo'lmagan ayollarning mehnat bozoriga moslashishi murakkab kechdi.

Shu sababli mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O'zbekistonda xotin-qizlarni ijtimoiy muhofaza qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida shakllandi. Xotin-qizlarning mehnat huquqlarini himoya qilish, ularni ish bilan ta'minlash, kasbga o'rgatish, onalik va bolalikni muhofaza qilish, sog'liqni saqlash, kam ta'minlangan oilalarni moddiy qo'llab-quvvatlash hamda ayollarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Bu jarayon Surxondaryo viloyatida ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, hududning demografik tarkibi, qishloq xo'jaligiga ixtisoslashuvi, mehnat resurslarining salmog'i va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liq holda kechdi. Bozor iqtisodiyotiga o'tishning dastlabki yillarida xotin-qizlar orasida yuzaga kelgan ijtimoiy

muammolarning eng og‘ir ko‘rinishlaridan biri o‘z joniga qasd qilish holatlarining mavjudligi edi. Surxondaryo viloyatiga oid arxiv materiallarida qayd etilishicha, o‘z joniga qasd qilgan ayollar soni 1996-yilda 62 nafarni, 1997-yilda 48 nafarni, 1998-yilning birinchi choragida esa 9 nafarni tashkil etgan.[1] Bundan tashqari, xotin-qizlar o‘rtasida o‘ziga o‘zi o‘t qo‘yish kabi fojiali holatlar ham uchragan. Jumladan, 1996-yilda bunday holat 18 nafar, 1997-yilda 21 nafar, 1998-yilning birinchi choragida esa 2 nafarni tashkil etgan.[2] Arxiv hujjatlarida 1996-yil 29-aprelda fuqaro Muhabbat Xursandovanning o‘ziga o‘t qo‘yish natijasida vafot etganligi ham qayd etilgan. Mazkur holatlar o‘sha davrda xotin-qizlar duch kelgan muammolarning naqadar murakkab bo‘lganligini ko‘rsatadi. Bunday salbiy hodisalarni faqat iqtisodiy qiyinchiliklar bilan izohlash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Oilaviy nizolar, ijtimoiy bosim, ishsizlik, moddiy yetishmovchilik, huquqiy savodxonlikning pastligi va psixologik yordamning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi kabi omillar ham bunday holatlarning yuzaga kelishiga ta‘sir ko‘rsatgan. Shu sababli xotin-qizlar bilan ishlash tizimida profilaktik, huquqiy va ma‘naviy-ma‘rifiy yo‘nalishlarga alohida e‘tibor berila boshlandi. 2002-yilda Surxondaryo viloyatida xotin-qizlar o‘rtasida o‘z joniga qasd qilish holatlari 80 nafarni tashkil etgan.[3] Ushbu holatning oldini olish maqsadida 2003-yilda xotin-qizlar bilan turli shakldagi targ‘ibot-tashviqot ishlari olib borildi. “Huquqingizni bilasizmi?”, “Savol bering — javob beramiz”, “Muqaddas ayol”, “Ayol ma‘naviyati” kabi mavzularda seminarlar, davra suhbatlari va uchrashuvlar tashkil etildi. Nodavlat tashkilotlar, huquqni muhofaza qiluvchi idoralar va xotin-qizlar qo‘mitalari hamkorligida huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan tadbirlar amalga oshirildi. Natijada 2003-yilda xotin-qizlar o‘rtasidagi o‘z joniga qasd qilish holatlari 12 taga kamaygan.[4] Bu ko‘rsatkich xotin-qizlar bilan tizimli va maqsadli ishlash, ularning muammolarini o‘z vaqtida aniqlash hamda huquqiy va ma‘naviy ko‘mak ko‘rsatish ijtimoiy muammolarning oldini olishda muhim omil bo‘lganligini ko‘rsatadi. Xotin-qizlarning ijtimoiy muhofazasini davlat siyosati darajasida kuchaytirishda 1999-yil alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. Mazkur yil O‘zbekistonda “Ayollar yili” deb e‘lon qilinib, xotin-

qizlarning huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan keng qamrovli davlat dasturi amalga oshirildi.[5]

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 18-fevraldagi 73-son qarori bilan "Oila, davlat va jamiyat qurilishida ayollarning o'rnini kuchaytirish, ularning huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy manfaatlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish yuzasidan davlat dasturi tadbirlari to'g'risida"gi hujjat qabul qilindi.[6] Mazkur davlat dasturining Surxondaryo viloyatidagi ijrosini ta'minlash maqsadida viloyat hokimining 1999-yil 1-martdagi 68-son qarori qabul qilindi.[7]

Mazkur qaror va dasturlar asosida viloyatda xotin-qizlarning bandligini oshirish, ularni kasbga yo'naltirish, sog'lig'ini muhofaza qilish, og'ir mehnat sharoitlarini yaxshilash, huquqiy bilimlarini oshirish va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Bu davrda xotin-qizlar qo'mitalari faoliyatining mazmuni ham kengayib, ular nafaqat ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, balki bandlik, mehnat muhofazasi, sog'liqni saqlash va huquqiy himoya bilan bog'liq masalalarni hal etishda ham faol ishtirok eta boshladi.

Xotin-qizlarning mehnat sharoitlarini yaxshilash masalasida Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 17-martdagi 117-son "O'ta zararli va og'ir mehnat sharoitlarida ishlayotgan ayollarning daromadiga imtiyozli soliq solish to'g'risida"gi qarori muhim huquqiy asos bo'ldi.[8] Mazkur hujjatning ijrosini ta'minlash maqsadida Surxondaryo viloyatida 1999-yil 30-martda viloyat hokimligining 94-son qarori qabul qilindi.[9] Ushbu hujjatlar doirasida og'ir va zararli mehnat sharoitida ishlayotgan ayollarning mehnat sharoitlarini o'rganish, ularning sog'lig'ini nazorat qilish, ish va dam olish tartibiga rioya etilishini ta'minlash, sanitariya-gigiyena sharoitlarini yaxshilash hamda zarur hollarda sanatoriya va dam olish maskanlariga yuborish choralari ko'rildi. Surxondaryo viloyatida og'ir va o'ta og'ir mehnat sharoitida ishlayotgan xotin-qizlar, asosan, paxta tozalash zavodlari, dori ishlab chiqarish korxonalari, bosmaxonalar, sanitariya-epidemiologiya stansiyalari, dezinfektsiya idoralari, biologik laboratoriyalar, ko'mir konlari, temir-beton buyumlari zavodlari va boshqa ishlab

chiqarish korxonalarida faoliyat olib borgan.[10] Viloyat xotin-qizlar qo'mitasi tomonidan ushbu korxonalarda ishlayotgan ayollar soni, ularning mehnat sharoitlari va sog'lig'i bilan bog'liq masalalar o'rganildi.

Masalan, og'ir va o'ta og'ir mehnat sharoitida ishlayotgan ayollar Sariosiyo tumanida 39 nafarni, Boysun tumanida 42 nafarni tashkil etgan. Sharg'un shahar g'isht zavodida 9 nafar, Sariosiyo ijara bosmaxonasida 5 nafar, Sharg'un ko'mir konida 24 nafar ayol mehnat qilgan. Boysun tumani sanitariya-epidemiologiya stansiyasida 25 nafar, sog'liqni saqlash bo'limida esa 15 nafar ayol og'ir sharoitlarda faoliyat olib borgan.[11] Denov tumanida suv oqova tizimida 4 nafar, sog'liqni saqlash bo'limida 21 nafar, sanitariya-epidemiologiya stansiyasida 5 nafar, Xayrobod paxta zavodida 19 nafar, Denov paxta zavodida 13 nafar, paxta titish fabrikasida 8 nafar va yog' ekstraksiyasi zavodida 37 nafar ayol og'ir mehnat sharoitida ishlagan.[12]

Mazkur raqamlar viloyat iqtisodiyotida ayollar mehnatining salmog'i yuqori bo'lganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ularning mehnat sharoitlari sog'liq uchun xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan sohalarda ham ayollar bandligining mavjudligi davlat tomonidan mehnat muhofazasiga oid chora-tadbirlarni kuchaytirishni talab qilgan. Shu maqsadda o'ta og'ir mehnat sharoitida ishlayotgan ayollar uchun besh kunlik ish haftasi joriy etildi, ish haqlariga belgilangan tartibda ustamalar qo'llanildi, tibbiy ko'riklar tashkil etildi hamda mehnat sharoitlari doimiy nazoratga olindi.[13]

Xotin-qizlarning bandligini ta'minlash masalasi ham ushbu davrda alohida ahamiyat kasb etdi. 1999-yilning dastlabki to'qqiz oyida Surxondaryo viloyatida 275 nafar ayol ishga joylashtirilgan, 258 nafar xotin-qizga kasb mahoratlari o'rgatilgan. Ularning kasb o'rganish davrida ishsizlikka ko'maklashish jamg'armasidan 759,5 ming so'm mablag' ajratilgan.[14] Bundan tashqari, bozor iqtisodiyoti sharoitida boshqa fuqarolar bilan teng raqobatlasha olmaydigan 723 nafar ayol hokimlik qarorlari asosida "band" etilgan yoki yaratilgan minimal ish joylariga joylashtirilgan.[15] 1999-yilda viloyatda xotin-qizlarning kasbiy tayyorgarligiga ham alohida e'tibor berildi. Viloyat moliya boshqarmasi tomonidan kam ta'minlangan ayollarning 138 nafari ishga joylashtirildi, 225 nafar ayol

tikuvchilik, to'quvchilik, pazandachilik, hamshiralik va boshqa kasblarga o'qitildi.[16] Ko'p bolali ayollardan 202 nafari, ta'lim muassasalarini tugatgan 221 nafari, nogiron ayollardan 1 nafari hamda jazoni ijro etish muassasasidan qaytgan ayollardan 1 nafari mehnatga jalb etilib, doimiy ishga joylashtirildi.[17] Ish bilan ta'minlangan ayollarning keyingi mehnat faoliyati va ularga ish joylarida yaratilgan sharoit ham xotin-qizlar qo'mitasi va mas'ul tashkilotlar tomonidan nazorat qilib borildi.

Shuningdek, ish bilan ta'minlanmagan 475 nafar ayol ishsiz deb e'tirof etilib, ularga ishsizlik nafaqasi tayinlangan. Ish so'rab murojaat qilgan 235 nafar ayol vaqtinchalik haq to'lanadigan ishlarga jalb etilgan.[18] 1999-yil oxiriga kelib Surxondaryo viloyatida jami 6268 ta yangi ish o'rni yaratilgan.[19] Mazkur ko'rsatkich hududda yangi mehnat imkoniyatlarini yaratish va aholini, xususan, xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash borasida amalga oshirilgan ishlarning ko'lamini ko'rsatadi. Qishloq joylarda xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish uchun ularni tadbirkorlikka o'rgatish ham muhim yo'nalishlardan biri bo'ldi. Maktabni tamomlagan qizlarni "Biznes-maktablar"da o'qitish orqali ularga tadbirkorlikka oid bilim va ko'nikmalar berish yo'lga qo'yildi. Bunday yondashuv qishloq ayollarining faqat yollanma mehnatga emas, balki mustaqil tadbirkorlik faoliyatiga ham jalb etilishiga imkon yaratdi. Ayniqsa, qishloq joylarda kasanachilik, hunarmandchilik va oilaviy tadbirkorlikning rivojlantirilishi ayollar bandligini ta'minlashning muhim shakliga aylandi. 1999-yilda viloyatda 1 million 701,8 ming nafar aholi istiqomat qilgan bo'lib, shundan 846,1 ming nafari xotin-qizlardan iborat edi.[20] Turmush sharoiti og'ir bo'lgan ayollar soni 34 192 nafarni tashkil etgan. Shu sababli mazkur qatlamni kasbga yo'naltirish, ish bilan ta'minlash va ijtimoiy holatini yaxshilash davlat va mahalliy boshqaruv organlarining muhim vazifalaridan biriga aylandi. Viloyat tashkilotlari, jamoa xo'jaliklari va muassasalarida, kichik biznes va yakka tartibdagi faoliyatdan tashqari, tarmoqlar bo'yicha ishlovchilarning umumiy soni 360 255 nafarni tashkil etib, shundan 133 837 nafari ayollar edi.[21] Ayollar bandligi tarmoqlar kesimida ham turlicha bo'lgan. Jumladan, qishloq xo'jaligida 71 521 nafar, sog'liqni saqlash va sport sohasida 17 877 nafar, xalq ta'limida 27 280

nafar, sanoatda 5053 nafar ayol mehnat qilgan. Shuningdek, boshqaruv organlarida 2983 nafar, madaniyatda 1808 nafar, qurilishda 1615 nafar, moliya tizimida 956 nafar ayol faoliyat yuritgan.[22] Ushbu raqamlar xotin-qizlar mehnatining asosiy qismi qishloq xo'jaligi, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga to'g'ri kelganligini ko'rsatadi. 2000-yilga kelib viloyatda ayollar uchun 3062 ta ish o'rni yaratildi. Mazkur ish o'rinlarining 492 tasi ko'p bolali va yolg'iz ayollarga, 247 tasi ko'p bolali ayollarga ajratildi.[23] Bu esa bandlik siyosatida ijtimoiy himoyaga ko'proq ehtiyoj sezadigan guruhlarga ustuvorlik berilganligini ko'rsatadi. Ayollar salomatligini muhofaza qilish borasida ham muayyan ishlar amalga oshirildi. 2001-yilda Xonjiza dam olish uyida 350 nafar ona va bola sog'lomlashtirildi. O'ta yordamga muhtoj 1125 ta oila uchun viloyat xotin-qizlar qo'mitasi va homiy tashkilotlar tomonidan 54 ming AQSh dollari miqdorida mablag' ajratildi.[24] Bunday tadbirlar xotin-qizlarni ijtimoiy muhofaza qilishning moddiy yordam bilan bir qatorda sog'liqni tiklash va oilaviy farovonlikni ta'minlash yo'nalishlarini ham qamrab olganligini ko'rsatadi. Shunday qilib, bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida Surxondaryo viloyatida xotin-qizlarni ijtimoiy muhofaza qilish jarayoni murakkab va ko'p qirrali kechgan. Dastlabki yillarda iqtisodiy qiyinchiliklar, ishsizlik, og'ir mehnat sharoitlari va oilaviy muammolar xotin-qizlarning ijtimoiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda davlat tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar va huquqiy mexanizmlar ushbu muammolarni bosqichma-bosqich yumshatishga xizmat qildi. Ayniqsa, 1999-yil "Ayollar yili" doirasida amalga oshirilgan davlat dasturi xotin-qizlarning ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy manfaatlarini himoya qilishning muhim bosqichini tashkil etdi. 2004-yilgi PF-3434-son Farmon esa xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirib, ularning huquqiy himoyasi, bandligi, sog'lig'i, kasbiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish masalalarini kompleks tarzda qamrab oldi.

Umuman, 1990-yillarning ikkinchi yarmi va 2000-yillar boshlarida Surxondaryo viloyatida xotin-qizlarni ijtimoiy muhofaza qilishning asosiy yo'nalishlari bandlikni ta'minlash, kasbga o'qitish, yangi ish o'rinlari yaratish, og'ir mehnat sharoitlarini yaxshilash, bepul tibbiy ko'riklar tashkil etish, kam

ta'minlangan oilalarga moddiy yordam ko'rsatish, xotin-qizlarning huquqiy savodxonligini oshirish va ularning siyosiy faolligini kuchaytirishdan iborat bo'ldi. Ayniqsa, kasanachilik, oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes va hunarmandchilikni rivojlantirish ayollar bandligini ta'minlashning yangi va samarali shakllariga aylandi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur davrda amalga oshirilgan chora-tadbirlar O'zbekistonda xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilishning institutsional asoslari shakllangan muhim tarixiy bosqich sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Surxondaryo viloyatiga oid arxiv materiallari. Xotin-qizlar o'rtasida o'z joniga qasd qilish holatlari to'g'risidagi statistik ma'lumotlar, 1996–1998-yillar.
2. O'sha manba. Xotin-qizlarning o'ziga o'zi o't qo'yish holatlari to'g'risidagi ma'lumotlar.
3. Surxondaryo viloyati xotin-qizlar qo'mitasining 2002-yilga oid hisobot materiallari.
4. Surxondaryo viloyati xotin-qizlar qo'mitasining 2003-yilgi targ'ibot-tashviqot va profilaktik tadbirlarga oid materiallari.
5. O'zbekiston Respublikasi davlat dasturlari materiallari. 1999-yil "Ayollar yili" davlat dasturi.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 18-fevraldagi 73-son qarori.
7. Surxondaryo viloyati hokimining 1999-yil 1-martdagi 68-son qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 17-martdagi 117-son qarori.
9. Surxondaryo viloyati hokimligining 1999-yil 30-martdagi 94-son qarori.
10. Surxondaryo viloyat xotin-qizlar qo'mitasining og'ir va o'ta og'ir mehnat sharoitida ishlayotgan ayollar faoliyatiga oid materiallari.
11. O'sha manba.
12. O'sha manba.
13. Surxondaryo viloyati hokimligi va xotin-qizlar qo'mitasining 1999-yilgi mehnat muhofazasiga oid materiallari.
14. Surxondaryo viloyat xotin-qizlar qo'mitasi. 1999-yil bandlik va kasbga o'qitish bo'yicha hisobot materiallari.
15. O'sha manba.
16. Surxondaryo viloyati moliya boshqarmasi va xotin-qizlar qo'mitasining 1999-yilga oid ma'lumotlari.
17. O'sha manba.
18. Surxondaryo viloyati mehnat organlarining 1999-yilgi bandlikka oid ma'lumotlari.
19. Surxondaryo viloyati hokimligi. 1999-yilda yangi ish o'rinlari yaratish bo'yicha ma'lumotlar.
20. Surxondaryo viloyati statistika va hokimlik ma'lumotlari, 1999-yil.

21. O'sha manba.
22. O'sha manba.
23. Surxondaryo viloyati xotin-qizlar qo'mitasi. 2000-yilgi bandlik ma'lumotlari.
24. Surxondaryo viloyat xotin-qizlar qo'mitasi. 2001-yilgi ijtimoiy himoya materiallari.

=====

ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF PERSONNEL SUPPLY FOR THE HEALTHCARE SYSTEM IN THE SURKHANDARYA REGION IN THE FIRST YEARS OF INDEPENDENCE

Khujanazarov Absalam Ziyadullaevich

Termez State University of Engineering and Agrotechnologies

Doctor of Philosophy in History (PhD)

Abstract. *This article analyzes the problems of providing the healthcare system of the Surkhandarya region with qualified personnel during the early years of independence from historical and socio-economic perspectives. Based on archival sources and statistical data, the study highlights the systemic crisis in the healthcare sector in the early 1990s, the shortage of specialists with higher and secondary specialized medical education, as well as disparities in staffing rural areas. The causes of these problems and their impact on the development of the regional healthcare system are scientifically generalized.*

Keywords: *healthcare system, medical personnel, staff shortage, medical education, regional disparity, social infrastructure.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mustaqillikning dastlabki yillarida Surxondaryo viloyati sog'liqni saqlash tizimini malakali kadrlar bilan ta'minlash muammolari tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda arxiv manbalari va statistik ma'lumotlar asosida o'tgan asrning 90-yillari boshida sog'liqni saqlash sohasidagi tizimli inqiroz, oliy va o'rta maxsus tibbiy ma'lumotli mutaxassislar yetishmasligi, shuningdek, qishloq joylarda kadrlar bilan ta'minlashdagi tafovutlar yoritib berilgan. Ushbu muammolarning kelib chiqish sabablari va ularning hududiy sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirishga ta'siri ilmiy jihatdan umumlashtirilgan.*

Kalit so'zlar: *sog'liqni saqlash tizimi, tibbiyot xodimlari, kadrlar yetishmasligi, tibbiy ta'lim, hududiy nomutanosiblik, ijtimoiy infratuzilma.*

Аннотация. *В данной статье с исторической и социально-экономической точек зрения анализируются проблемы обеспечения системы здравоохранения Сурхандарьинской области квалифицированными кадрами в первые годы независимости. На основе архивных источников и статистических данных в исследовании освещается системный кризис в*

сфере здравоохранения в начале 1990-х годов, нехватка специалистов с высшим и средним специальным медицинским образованием, а также диспропорции в укомплектовании сельских районов. Научно обобщены причины этих проблем и их влияние на развитие региональной системы здравоохранения.

***Ключевые слова:** система здравоохранения, медицинские кадры, нехватка кадров, медицинское образование, региональное неравенство, социальная инфраструктура.*

INTRODUCTION. During the years of independence, extensive work has been carried out in the field of medical training. On this basis, an increase in the number and share of medical personnel was achieved. During the years of Soviet rule, despite the large number of doctors serving the population in the republic, the effectiveness of their work did not correspond to the actual figures.

In the Surkhandarya region, maintaining the level of medical care achieved during the years of independence until the 1990s and reforming it at the level of modern requirements has become one of the most important and urgent tasks of the transition period. During this period, many problems had accumulated regarding the provision of the republic's population with qualified medical personnel.

MATERIALS AND METHODS. During the period of independence in Uzbekistan, a number of scientific monographs, articles, and other works on the history of the healthcare system were published. This field has also been studied by historians, and scientific works in the form of dissertations have been published. In recent years, the scientific articles, monographs, and scientific works of G.E. Muminova [1], N.F. Rasulov [2], S.A. Dzhumanov [3], O.R. Ochilova [4], and A. Khujanazarov [5;6;7] dedicated to the study of the healthcare system deserve attention.

DISCUSSION. In remote and hard-to-reach areas of the republic, there was a shortage of general practitioners and narrow specialists. Issues regarding the further improvement of the system for training highly qualified personnel in the field, strengthening its institutional and educational-pedagogical potential, organizing the educational process of medical educational institutions in accordance with international standards, conducting systematic scientific research on current

problems in the fields of public health protection, rehabilitation, and sports medicine, as well as further improving the quality of medical care provided to the population of the regions, became particularly acute.

For this reason, it is necessary to improve the professional development system for medical and sanitary workers, train mature and profoundly knowledgeable personnel in the field based on modern educational standards, provide medical organizations, especially primary healthcare institutions, with professional specialists, and ensure that medical educational institutions are staffed with.

RESULTS. During the period under study, attention to medical specialists in the Surkhandarya region increased somewhat during the years of independence. Their experience was summarized, and their ties with republican scientific and methodological centers were strengthened. While 4,100 doctors with higher education worked in the regional healthcare system in 1991, this figure reached 4,310 by 1992. In particular, if we take the example of the Altynsay district alone, 188 doctors with higher education worked in the district in 1991, and by 1995 their number reached 210 [8]. The increase in the number of medical workers, along with the improvement of public services, has created opportunities for the creation of new medical departments and the improvement of the quality of medical services.

In 1992-1993, along with the growth of the region's population, the share of medical services provided to the population also increased. This can be seen in the example of the Termez district. For example, in 1992–1993, a series of events were held in the Termez district to recruit qualified specialists and provide them with material and moral support. In 1992, 33 medical workers with higher education provided medical services to the population in the region, and in 1993, 39 [9]. These indicators increased in the districts of the region as follows. In 1992, there were 143 in Termez [10].

In the Termez district, the number of doctors with higher education increased to a certain extent from year to year, and the lack of sufficient opportunities for specialists to work and live, as well as the lack of material interest, necessitated

serious research in this field. In particular, as a result of the neglect of work to stimulate and support young specialists, they were left to their own devices.

During the years of independence, attention to medical specialists in the districts has increased, their experience has been generalized, and their ties with republican scientific and methodological centers have been strengthened. While 3,399 doctors with higher education worked in the regional healthcare system in 1990, this number reached 3,549 by 1991 [11]. The increase in the number of medical workers, along with the improvement of public services, created conditions for the creation of new medical departments and the improvement of the quality of medical services.

Termez, Denau, and Sherabad medical schools made a great contribution to the training of secondary medical personnel. Additionally, the Tashkent and Samarkand Medical Institutes provided practical assistance in improving the qualifications and methodological work of district medical workers.

Thanks to independence, attention to the medical field intensified in 1992, and many hospitals in the district were renovated. In order to improve the medical services provided to the population, modern medical equipment was imported from foreign countries. While 81.5% of the seats per 10,000 people of the region's population were accounted for in 1992, by 1993 this figure reached 79.3%. This figure was 57.1 percent in Jarkurgan [12]. Nevertheless, during the first years of independence, significant changes were also implemented in the healthcare system. At the heart of this work were such good intentions as preserving the health of the people of the oasis and raising a healthy and harmoniously developed future generation.

CONCLUSION. Thus, during the period under study, a number of problems remained regarding the provision of specialized personnel to the regional medical sector during the years of independence. In particular, the activities of visiting nurses in rural medical centers were not sufficiently organized, and the training of specialists capable of operating modern medical equipment was not at the proper

level. For this reason, an increase in certain diseases occurred among the region's population.

The issues of constantly replenishing the ranks of healthcare workers and increasing the efficiency of medical services provided to the population, as well as providing high-quality medical services to the population, became one of the main issues on the agenda during the period under study.

REFERENCES.

1. Mo'minova G.E. O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimi tarixi (1917–1991 yillar). – Toshkent: Yangi nashr, 2015. –336 b.
2. Расулов Н.Ф. История развития педиатрии в Узбекистане.: Автореф. дис. ... канд. мед. наук. – Ташкент, 2006.
3. Djumanov S.A. O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimi asosiy yo'nalishlarining rivojlanishi tarixi (1991–2015 yy.): Tarix fan. bo'y. fals. dokt. (PhD) ... diss. – Toshkent, 2019.
4. Ochilova O.R. O'zbekistonda sog'liqni saqlash sohasini rivojlantirishda xalq tabobatining o'rni.: Tarix fan. bo'y. fals. dokt. (PhD) ... diss. – Qarshi, 2022.
5. Хужаназаров А.З., Алламуратов Ш.А. Реформы в системе здоровья Узбекистана в последние годы //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 1 (76). – С. 19-23.
6. Хужаназаров А.З., Алламуратов Ш.А. Система здравоохранения в Узбекистане: проблемы и реформы //Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 7. – №. 2.
7. Xo'janazarov A.Z. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda tibbiyot sohasida amalga oshirilgan islohotlar //GOLDEN BRAIN. – 2025. – Т. 3. – №. 17. – С. 256-261.
8. Surxondaryo viloyatining ijtimoiy rivojlanishidagi ayrim ko'rsatkichlar tahlili. 1991-2000. VXISB. 2-kitob. 111-bet.
9. "Surxon tongi" gazetasi. 1994 yil 28 iyun soni.
10. Xujanazarov A.Z. O'zbekistonda tibbiyot tizimi taraqqiyoti: natijalar va tahlillar (Surxondaryo viloyati misolida, 1991-2020 yy.): Tarix fan. bo'y. fals. dokt. (PhD) ... diss. – Termiz, 2023.
11. Termiz tumani sog'liqni saqlash bo'limi joriy arxivi. 115-yig'ma jild. 36-varaq.
12. Jarqo'rg'on tumani sog'liqni saqlash bo'limi joriy arxivi. 98-yig'ma jild. 88-111-varaq.

13. Xo‘janazarov A. Mustaqillikning ilk yillarida Surxondaryo viloyati sog‘liqni saqlash tizimi holati //TAMADDUN NURI JURNALI Учредители: "Tafakkur-Tamaddun" LLC. – 2024. – Т. 11. – №. 62. – С. 257-259.

=====

MUSTAQILLIKNING DASTLABKI YILLARIDA SURXONDARYO VILOYATIDA KUTUBXONACHILIK SOHASI: MUAMMOLAR, RIVOJLANISH JARAYONLARI VA MA’NAVIY-MA’RIFIY FAOLIYAT

Abdushukurov Ma’ruf

*Adib Sobir Termiziy nomidagi Surxondaryo viloyat
axborot-kutubxona markazi direktori
mabdushukurov44@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston mustaqilligining dastlabki yillarida Surxondaryo viloyatida kutubxonachilik sohasining holati, mavjud muammolar, soha xodimlarini ijtimoiy va moddiy qo‘llab-quvvatlash, kutubxona muassasalarining moddiy-texnik bazasi, kadrlar salohiyati hamda aholiga, xususan, qishloq mehnatkashlari va yoshlarga kutubxona-bibliografik xizmat ko‘rsatish jarayonlari tarixiy-tahliliy jihatdan o‘rganilgan. Tadqiqotda O‘zbekiston Milliy arxivi fondlarida saqlanayotgan hujjatlar, Surxondaryo viloyatiga oid statistik ma’lumotlar va davriy materiallardan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: Surxondaryo, kutubxonachilik, kitobxon, ma’naviyat, ma’rifat, kadrlar, ko‘chma kutubxona, brigada abonementi.

Аннотация: В данной статье в историко-аналитическом аспекте исследуется состояние библиотечного дела в Сурхандарьинской области в первые годы независимости Узбекистана, существующие проблемы, социальная и материальная поддержка работников отрасли, материально-техническая база библиотечных учреждений, кадровый потенциал, а также процессы библиотечно-библиографического обслуживания населения, в частности сельских тружеников и молодежи. В исследовании использованы документы, хранящиеся в фондах Национального архива Узбекистана, статистические данные по Сурхандарьинской области и материалы периодической печати.

Ключевые слова: Сурхандарья, библиотечное дело, читатель, духовность, просвещение, кадры, передвижная библиотека, бригадный абонемент.

Abstract: This article examines, from a historical and analytical perspective, the state of library services in the Surkhandarya region during the early years of Uzbekistan’s independence, existing challenges, social and material support for library workers, the material and technical condition of library institutions, human

resource capacity, and the provision of library and bibliographic services to the population, particularly rural workers and young people. The study draws on documents preserved in the funds of the National Archives of Uzbekistan, statistical data on the Surkhandarya region, and periodical materials.

Keywords: *Surkhandarya, librarianship, reader, spirituality, enlightenment, personnel, mobile library, brigade subscription.*

Kirish.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlar yuz bera boshladi. Ayniqsa, milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash, ma'naviy qadriyatlarni qayta baholash va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mazkur jarayonda kutubxonalar alohida o'rin egalladi. Chunki kutubxona nafaqat kitob saqlanadigan va kitobxonlarga xizmat ko'rsatadigan muassasa, balki jamiyatning ma'naviy-intellektual rivojiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim madaniy-ma'rifiy maskan sifatida namoyon bo'ldi.

Mustaqillikning dastlabki yillari iqtisodiy qiyinchiliklar, moliyaviy resurslarning cheklanganligi va ijtimoiy sohadagi muammolar bilan kechgan bo'lsa-da, madaniyat va ma'rifat muassasalari faoliyatini saqlab qolish hamda rivojlantirishga e'tibor qaratildi. Surxondaryo viloyatida ham kutubxonalar tarmog'ini saqlash, soha xodimlarini moddiy rag'batlantirish, aholiga kutubxona xizmatini yetkazish va yoshlarni kitob mutolaasiga jalb etish borasida qator tadbirlar amalga oshirildi.

Muhokama.

Mustaqillikning dastlabki yillarida madaniyat sohasining boshqa yo'nalishlari qatori kutubxonachilik tizimi ham murakkab iqtisodiy sharoitda faoliyat yuritdi. O'zbekiston Milliy arxivida saqlanayotgan 7-fond hujjatlaridagi ma'lumotlarga ko'ra, 1992–1993-yillarda Surxondaryoda madaniyat xodimlariga 246 ta uy va boshqa kommunal imtiyozlar berilgan. Bu davlat tomonidan madaniyat sohasi xodimlarining ijtimoiy ahvolini yaxshilashga qaratilgan dastlabki amaliy choralar qatoriga kiradi.

1993-yil dekabrighacha viloyatda madaniyat xodimlarining ish haqi uchun oyiga 89 mln 265 ming so‘m mablag‘ ajratilgan. Mazkur davrda bu mablag‘ bir nafar madaniyat xodimiga o‘rtacha 35 ming so‘mdan to‘g‘ri kelgan. 1994-yil 1-yanvardan budget tashkilotlari xodimlarining ish haqi 12 foizga oshirilishi natijasida madaniyat xodimlarining o‘rtacha oylik ish haqi 82,3 ming so‘mni tashkil etgan.

Mazkur chora-tadbirlar madaniyat, jumladan, kutubxonachilik sohasi xodimlari mehnatini ijtimoiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash yo‘lidagi dastlabki qadamlar sifatida baholanishi mumkin. Biroq ish haqining oshirilishi va ayrim ijtimoiy imtiyozlarning berilishi sohadagi mavjud muammolarni to‘liq bartaraf eta olmadi.

Xususan, viloyatdagi G‘afur G‘ulom nomidagi viloyat bolalar kutubxonasi binosi ta‘mirlalab holatda bo‘lgan. Adib Sobir Termiziy nomidagi viloyat ilmiy-universal kutubxonasining moddiy-texnik holati ham talab darajasida emas edi. Tuman markazlaridagi markazlashgan kutubxonalar binolarida ham shunga o‘xshash muammolar kuzatilgan.

1993-yilda Uzun tumanidagi markaziy kutubxonaning boshqa noqulay joyga ko‘chirilishi va uning avvalgi binosining ichki ishlar bo‘limiga berilishi sohadagi muammolarning yaqqol ko‘rinishlaridan biri bo‘ldi. Mazkur vaziyat tuman kutubxonachilik tizimining faoliyatini yanada murakkablashtirdi. Holatni o‘rgangan Surxondaryo viloyati madaniyat ishlari boshqarmasi boshlig‘i A.A. Ibragimov viloyat hokimi qabulida bo‘lib, kutubxona binosini yana kutubxona balansiga qaytarish masalasini ko‘tardi. Natijada binoni kutubxona ixtiyoriga qaytarish masalasida ijobiy qarorga erishildi.

Bu voqea kutubxonachilik sohasi xodimlarining o‘z muassasalari manfaatlarini himoya qilish, mavjud muammolarni davlat va mahalliy boshqaruv organlari oldiga qo‘yish borasidagi faolligini ham ko‘rsatadi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida Surxondaryo viloyati kutubxonachilari aholiga xizmat ko‘rsatishning an‘anaviy shakllari bilan cheklanib qolmay, ko‘chma kutubxonalar, brigada abonementlari va avtoda‘vatxonalar orqali qishloq mehnatkashlariga madaniy xizmat ko‘rsatishni yo‘lga qo‘ydilar.

Ayniqsa, paxta yig'im-terimi davrida dala shiyponlarida mehnat qilayotgan aholiga kitob va axborot yetkazish muhim vazifalardan biri bo'ldi. 1993-yilning o'zida dala shiyponlarida 1440 ta ko'chma kutubxona, 33 ta avtoda'vatxona va 96 ta tashviqot jamoasi aholiga madaniy xizmat ko'rsatgan.

Sentabr, oktabr va noyabr oylarida Uzun tumanining "Ur to'qmoq", Sherobod tumanining "Durbin" hamda Sariosiyo, Qumqo'rg'on, Angor, Denov va Termiz tumanlarining badiiy tashviqot jamoalari va avtoda'vatxonalari tomonidan olib borilgan xizmatlar mehnatkashlar orasida katta qiziqish uyg'otgan.

Ko'chma kutubxonalar va brigada abonementlarida qishloq xo'jaligi, badiiy adabiyot, san'at va texnikaga oid adabiyotlarni targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratildi. "Yangi adabiyotlar", "Kundalik xabarlar", "Bugun olamda nima gap", "Ilg'or tajriba hayotga", "Paxta – O'zbekiston boyligi", "Paxtamiz – faxrimiz" kabi mavzularda kitob ko'rgazmalari, suhbatlar va bibliografik obzorlar tashkil etildi.

Arxiv ma'lumotlarida paxtakorlarga faol xizmat ko'rsatgan tumanlar qatorida Sariosiyo, Uzun, Sherobod, Denov, Sho'rchi, Qiziriq va Angor tumanlari kutubxona xodimlari alohida qayd etilgan. Masalan, Angor tumani markazlashgan kutubxona tizimi xodimlari dala shiyponlarida 89 ta ko'chma kutubxona hamda 19 ta brigada abonementini tashkil etgan.

Mazkur xizmatlardan 9954 nafar kitobxon foydalangan bo'lib, ularga 176 367 nusxa kitob berilgan. Ushbu ko'rsatkichlar kutubxonachilik tizimining qishloq aholisi orasida kitobxonlikni rivojlantirish va madaniy xizmatni bevosita mehnat jamoalariga yetkazishdagi salohiyatini ko'rsatadi.

Shu ma'noda kutubxonalar faoliyati faqat bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish bilan cheklanmagan. Kitobxonlarga turli mavzulardagi adabiyotlarni yetkazish orqali ularning dunyoqarashini kengaytirish, mustaqillik sharoitida yangi ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarni anglashiga ko'maklashish vazifasi ham bajarilgan.

Mustaqillikning dastlabki yillarida kutubxonalarning asosiy vazifalaridan biri yoshlarni kitob mutolaasiga jalb etish va ularning ma'naviy dunyosini boyitishdan iborat bo'ldi. Viloyatning deyarli barcha kutubxonalarida yoshlar bilan ishlash,

ommaviy tadbirlar tashkil etish va ularni kutubxonalarga faol jalb qilish masalalariga e'tibor qaratildi.

Kutubxonalarda "Mash'al", "O'lkashunoslik", "Nafosat", "Kitobsevarlar" kabi qiziquvchilar klublarining tashkil etilishi yoshlar bilan ishlashning samarali shakllaridan biri bo'ldi. Mazkur klublarda kitobxonlik, o'lkashunoslik, adabiyot va san'atga oid turli tadbirlar o'tkazildi.

Yoshlarning "Kutubxona va mahalla" ko'rik-tanlovida faol ishtirok etgani ham kutubxonalarning jamoatchilik bilan aloqalarini kuchaytirganini ko'rsatadi. "Bizning hamyurt", "Mahallamiz tarixi", "Hududimizda hunarmandchilik", "Bir yigitga 70 hunar oz", "Mahallamiz an'analari va marosimlari" kabi o'lkashunoslik burchaklari, kartotekalar, fotoko'rgazmalar va albomlarni tayyorlashda yoshlar faol qatnashgan.

Shuningdek, Nodira, Bobur, Alisher Navoiy va Abdulla Qodiriy kabi mumtoz va zamonaviy o'zbek adabiyoti namoyandalarining asarlarini targ'ib qilishga katta e'tibor berildi. Bunday tadbirlar yosh avlodning milliy adabiyot va tarixiy-madaniy merosga qiziqishini kuchaytirishga xizmat qildi.

Mustaqillikning dastlabki o'n yilligida Surxondaryo viloyatida kutubxonachilik sohasining muhim muammolaridan biri malakali kadrlarning yetishmasligi edi.

1993-yilda viloyat kutubxonalarida jami 733 nafar xodim faoliyat olib borgan. Ularning 137 nafari oliy, 101 nafari maxsus oliy, 116 nafari o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lgan. Qolgan xodimlar esa umumiy o'rta ma'lumot asosida kutubxonachilik faoliyatini olib borgan.

Mazkur raqamlar kutubxonachilik tizimida professional kadrlar ulushi past bo'lganini ko'rsatadi. Bunday holat soha nufuziga ham ta'sir ko'rsatgan. Jamiyatda kutubxonada ishlash uchun maxsus oliy ma'lumot talab etilmaydi, degan qarashning shakllanishi yoshlarning kutubxonachilik kasbiga qiziqishini susaytiruvchi omillardan biriga aylangan.

Shu sababli kadrlar malakasini oshirish va professional tayyorgarlikni kuchaytirish masalasi dolzarb bo'lib qoldi. 1998-yilda Sherobod, Boysun va Termiz

tumani kutubxonalarining 90 nafar xodimi malaka oshirish kurslaridan o'tkazildi. Bu tadbir kutubxonachilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini takomillashtirishga qaratildi.

Bundan tashqari, viloyat kutubxonalari xodimlari uchun to'rt marta turli mavzularda seminar mashg'ulotlari o'tkazilib, to'qqizta uslubiy qo'llanma tayyorlandi va kutubxonalarga tarqatildi. Mazkur tadbirlar kutubxonachilarning metodik ta'minotini yaxshilashga xizmat qildi.

1998-yilda kutubxonachilar orasida kasbiy mahorat va tashabbuskorlikni oshirish maqsadida bir qator ko'rik-tanlovlar tashkil etildi. Jumladan, Respublika madaniyat ishlari vazirligi Nizomi asosida 1998-yil 12-sentabrda "Yosh kutubxonachi" viloyat ko'rik-tanlovi o'tkazildi.

Tanlovda viloyatning yosh kutubxonachilari o'z kasbiy bilim va mahoratlarini namoyish etdilar. Yakunda Denov shahar 10-tarmoq kutubxonachisi Shukurova Dilrabo birinchi o'rinni egallab, respublika bosqichida ishtirok etdi va mazkur bosqichda ikkinchi o'ringa sazovor bo'ldi.

Bu natijani Surxondaryo viloyatida kutubxonachilik sohasida yosh va iqtidorli kadrlar shakllanib borayotganining muhim ko'rsatkichi sifatida baholash mumkin.

Shuningdek, 1998-yilda viloyat madaniyat ishlari tizimidagi 418 ta kutubxona o'rtasida "Kutubxona – oila xizmatida" ko'rik-tanlovi tashkil etildi. Denov shahri markazlashgan kutubxonalar tizimi, Jarqo'rg'on, Sho'rchi, Uzun, Sariosiyo va Angor tumanlari kutubxonalarida mazkur tanlov doirasida ibratli ishlar amalga oshirildi.

Viloyat kutubxonalarida 18 080 ta oilaviy abonement tashkil etildi. Bu ko'rsatkich 1997-yilga nisbatan 8000 taga ko'p edi. Tanlov yakunida Uzun tumani markazlashgan kutubxonalar tizimidagi 24-tarmoq kutubxonasi g'olib deb topildi.

Mazkur ko'rik-tanlovlar kutubxonalar faoliyatini yangi shakllar asosida tashkil etish, oilalarni kitobxonlikka jalb qilish va kutubxonalarni mahalla hamda oila bilan yanada yaqinlashtirishga xizmat qildi.

1990-yillarning ikkinchi yarmida kutubxonalar faoliyatida ma'naviy-ma'rifiy yo'nalish yanada kuchaydi. Hukumat tomonidan ma'naviyat va ma'rifatni

rivojlantirishga qaratilgan qaror va dasturlar kutubxonalar faoliyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi.

“Ma'naviy-ma'rifiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va ularning samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qaror ijrosi doirasida viloyatdagi 418 ta kutubxonadan 153 tasi o'rganib chiqildi. O'rganish natijalari madaniyat boshqarmasi kengashida muhokama qilinib, kutubxonalarga uslubiy va amaliy yordam ko'rsatildi hamda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish bo'yicha yo'riqnomalar berildi.

1998-yilda buyuk allomalar merosini targ'ib qilishga ham katta e'tibor qaratildi. Muhammad ibn Muso al-Buxoriy tavalludining 1225 yilligi va Ahmad al-Farg'oniy tavalludining 1200 yilligi munosabati bilan viloyat kutubxonalarida davra suhbatlari, adabiy kechalar, kitobxonlar konferensiyalari va ko'rgazmalar tashkil etildi.

Adib Sobir Termiziy nomidagi viloyat ilmiy-universal kutubxonasida 22-oktabr kuni “Moziydan taralgan ziyo” nomli adabiy kecha o'tkazilib, Imom al-Buxoriyning hayoti va ilmiy merosi keng targ'ib qilindi. Tadbir doirasida katta kitob ko'rgazmasi tashkil etilib, “Al-jome' as-sahih” asari, buyuk allomalar asarlari va Imom al-Buxoriy hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan davriy nashrlar namoyish etildi.

Shunga o'xshash tadbirlar Jarqo'rg'on tuman markaziy kutubxonasida “Buyuk muhaddis”, Angor tuman markaziy kutubxonasida “O'zbekiston – buyuklar yurti”, Sariosiyo tuman madaniyat uyida “Ajdodlar xotirasi avlodlar yodida” nomlari ostida o'tkazildi. G'afur G'ulom nomidagi viloyat bolalar kutubxonasida esa “Azaliy buyuklik maskani” mavzusidagi tadbir tashkil qilindi.

Kutubxonalarda “Ahmad al-Farg'oniy – 1225 yoshda” va “Imom al-Buxoriy – 1200 yoshda” nomli kartotekalarning tashkil etilishi ham mazkur muassasalarning ilmiy-ma'rifiy axborot markazi sifatidagi faoliyatini kengaytirgan.

Kutubxonalar faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan ularning fondlarini yangi adabiyotlar bilan muntazam to'ldirib borishga bog'liq edi. Mustaqillikning

dastlabki yillarida iqtisodiy qiyinchiliklarga qaramay, kutubxona fondlarini yangilash uchun mablag‘ ajratilishi davom ettirildi.

1998-yilda Adib Sobir Termiziy nomidagi viloyat ilmiy-universal kutubxonasiga 71 384 so‘mlik 229 nomdagi 1377 nusxa yangi adabiyot xarid qilindi. Ularning 208 nomdagisi o‘zbek tilidagi adabiyotlar edi. Shu yil davomida mazkur kutubxona 7548 nafar kitobxonga xizmat ko‘rsatgan.

Kutubxona fondidagi kitoblar soni 1997-yilga nisbatan 827 taga ko‘paygan. Viloyat miqyosida esa 1998-yilda kutubxonalarga 1 478 043 so‘mlik 22 687 nusxa yangi adabiyotlar olingan.

Ushbu ko‘rsatkichlar kutubxona fondlarini yangilash davlat va mahalliy budjet mablag‘lari bilan bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘zbek tilidagi adabiyotlar ulushining ortishi mustaqillik sharoitida milliy adabiyot, tarix va ma‘naviy merosga bo‘lgan ehtiyojni qondirish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etdi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillikning dastlabki yillarida Surxondaryo viloyatida kutubxonachilik sohasi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda shakllanish va rivojlanish bosqichini boshdan kechirdi. Dastlab moddiy-texnik baza, kutubxona binolari, moliyaviy ta‘minot va malakali kadrlar masalasida jiddiy muammolar mavjud bo‘lgan.

Surxondaryo kutubxonachilarining tashabbuskorligi ayniqsa qishloq mehnatkashlariga xizmat ko‘rsatish, ko‘chma kutubxonalar va brigada abonementlarini tashkil etish, yoshlarni kitobxonlikka jalb qilish, o‘lkashunoslik ishlarini rivojlantirish hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib etishda yaqqol namoyon bo‘ldi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar:

1. Axunjanov E. Kutubxonashunoslik, arxivshunoslik, kitobshunoslik: nazariyasi va tarixi. – Toshkent, 2011.
2. Axunjanov E. Vatan kutubxonachiligi tarixi. 1-qism. – Toshkent, 2004.
3. Axunjanov E. Vatan kutubxonachiligi tarixi. 2-qism. – Toshkent, 2008.
4. Бартольд В. В. Учёное мусульманского Ренессанса. Соч. Т. – М., 1967.
5. Беловицкая А. А. Общее книговедение. – М., 1987.
6. Davlatov S. Kutubxonachilik ishi tarixi. – Toshkent, 2006.

7. Qosimova O., Yesimov T. Umumiy kutubxonashunoslik. – Toshkent, 1994.
8. Ртвеладзе Э. В., Лившиц В. А. Памятники древней письменности. – Ташкент, 1985.
9. Дворкина М. Я., Козлова Е. И. Теоретические вопросы создания модельных муниципальных библиотек // Библиотековедение. – 2019.
10. G‘aniyeva B. I. Kutubxonachilik sohasidagi izlanishlarning ilmmetrik ko‘rsatkichlari. – Toshkent, 2021.
11. O‘zbekiston Milliy arxivi. M-7-fond. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi hujjatlari.
12. Kun.uz
13. Library.uz

=====

SURXONDARYO VILOYATIDA AXBOROT-KUTUBXONA XIZMATLARINING RIVOJLANISHI

Abdushukurov Ma’ruf

*Adib Sobir Termiziy nomidagi Surxondaryo
viloyat axborot-kutubxona markazi direktori*
mabdushukurov44@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Surxondaryo viloyatida axborot-kutubxona xizmatlarining rivojlanish jarayoni Adib Sobir Termiziy nomidagi Surxondaryo viloyat axborot-kutubxona markazi faoliyati misolida tahlil qilingan. Markazning yangi binoga ko‘chirilishi natijasida uning moddiy-texnik bazasi, kitob fondi, elektron resurslari, foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari va axborot-bibliografik faoliyatida yuz bergan o‘zgarishlar statistik ma’lumotlar asosida yoritilgan. Shuningdek, markazda zamonaviy axborot texnologiyalarining joriy etilishi, elektron resurslardan foydalanish, kitobxonlar klublari faoliyati, yoshlarni kutubxonaga jalb etish, QR-kodli elektron kitoblarni ommalashtirish, mutaxassislar malakasini oshirish va xalqaro hamkorlik yo‘nalishlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: axborot-kutubxona xizmati, kitobxon, kitob fondi, elektron katalog, axborot texnologiyalari, QR-kod, o‘lkashunoslik, bibliografik xizmat.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс развития информационно-библиотечного обслуживания в Сурхандарьинской области на примере деятельности Сурхандарьинского областного информационно-библиотечного центра имени Адиба Собира Термизий. На основе статистических данных освещаются изменения, произошедшие в материально-технической базе центра, объёме книжного фонда, электронных ресурсах, возможностях обслуживания пользователей и информационно-библиографической деятельности в результате перехода

центра в новое здание. Также анализируются внедрение современных информационных технологий, использование электронных ресурсов, деятельность читательских клубов, привлечение молодёжи к библиотеке, популяризация электронных книг с QR-кодами, повышение квалификации специалистов и развитие международного сотрудничества.

Ключевые слова: информационно-библиотечное обслуживание, читатель, книжный фонд, электронный каталог, информационные технологии, QR-код, краеведение, библиографическое обслуживание.

Abstract: This article analyzes the development of information and library services in the Surkhandarya Region based on the activities of the Surkhandarya Regional Information and Library Center named after Adib Sobir Termiziy. Based on statistical data, the study highlights changes in the center's material and technical facilities, book collection, electronic resources, user service capabilities, and information and bibliographic activities following its relocation to a new building. The article also examines the introduction of modern information technologies, the use of electronic resources, the activities of reading clubs, the involvement of young people in library services, the promotion of electronic books through QR codes, professional development of specialists, and the development of international cooperation.

Keywords: information and library services, reader, book collection, electronic catalog, information technologies, QR code, local history, bibliographic services.

Kirish.

Bugungi kunda axborotlashgan jamiyat sharoitida aholining bilim, ta'lim va axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishda axborot-kutubxona muassasalarining o'rni tobora ortib bormoqda. Kutubxonalar an'anaviy ravishda kitob fondlarini shakllantirish, saqlash va foydalanuvchilarga yetkazish vazifalarini bajargan bo'lsa, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ularning faoliyat mazmuni sezilarli darajada kengaydi. Hozirgi kutubxona foydalanuvchiga bosma nashr bilan bir qatorda elektron resurs, raqamli axborot, bibliografik ma'lumot, masofaviy xizmat va multimedia materiallarini taqdim etuvchi zamonaviy axborot-ma'rifiy markaz sifatida faoliyat yuritmoqda.

O'zbekistonda axborot-kutubxona tizimini rivojlantirish, kutubxonalarni zamonaviy moddiy-texnik baza bilan ta'minlash, kitob fondlarini boyitish, elektron resurslarni kengaytirish va kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonlarning hududlarda amaliy ifodasi axborot-kutubxona markazlari faoliyatida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Surxondaryo viloyatida ham axborot-kutubxona xizmatlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, aholining kitob va axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, yoshlarni mutolaaga jalb qilish hamda raqamli texnologiyalarni kutubxona faoliyatiga joriy etish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirilgan.

Muhokama.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 16-iyundagi 208-son qarori asosida Surxondaryo viloyati Termiz shahrida Adib Sobir Termiziy nomidagi axborot-kutubxona markazining yangi binosi barpo etildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017-yil 10–11-fevral kunlari Surxondaryo viloyatiga tashrifi davomida berilgan topshiriqlar asosida markaz binosiga qo'shimcha ravishda "Kitob olami" kitob savdo majmuasi hamda kitobxonlar uchun qahvaxona tashkil etildi.

2018-yil 20-yanvardan markaz yangi binoda faoliyat yurita boshladi. Yangi binoning ishga tushirilishi axborot-kutubxona xizmatlarini tashkil etishda yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Markaz zamonaviy jihozlar bilan ta'minlanib, kitobxonlarning mutolaa qilishi, axborot izlash, elektron resurslardan foydalanishi va ta'lim olishi uchun turli funksional hududlar tashkil etildi.

Markazning bir kunda 220 nafargacha kitobxonga xizmat ko'rsatish imkoniyati mavjud bo'lib, kitob fondi 225 432 nusxani, elektron kitoblar fondi esa 4 535 tani tashkil etgan. Markaz tarkibida 59 o'rinli bukkaffe, 36 o'rinli kompyuter zali, 90 o'rinli Wi-Fi hududi, 24 o'rinli huquqiy-axborot zali va 16 o'rinli o'quv markazining tashkil etilishi kutubxona xizmatlarining an'anaviy shakldan zamonaviy xizmat modeliga o'tayotganini ko'rsatadi.

Mazkur infratuzilma foydalanuvchilar uchun nafaqat kitob o'qish, balki mustaqil ta'lim olish, internet orqali axborot izlash, huquqiy ma'lumotlardan foydalanish va turli ma'rifiy tadbirlarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Kitob fondi va elektron resurslarning rivojlanishi

Axborot-kutubxona faoliyatining asosiy ko'rsatkichlaridan biri uning fondi hisoblanadi. Kutubxona fondining mazmunan boyligi va muntazam yangilanib borishi foydalanuvchilarning axborot ehtiyojlarini qondirishning muhim shartidir.

Surxondaryo viloyat axborot-kutubxona markazi faoliyatida 2017–2018-yillarda kitob fondi va elektron resurslar hajmida o'zgarish kuzatilgan.

Diagramma ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2017-yilga nisbatan 2018-yilda kitob fondi 1 557 nusxaga ko'paygan. Eng katta o'zgarish elektron resurslar sonida kuzatilgan: ular 1 696 tadan 4 535 taga yetib, 2 839 taga oshgan.

Bu holat kutubxona faoliyatida raqamli resurslarning ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Zamonaviy foydalanuvchi uchun faqat bosma nashrlarning mavjudligi yetarli bo'lmay, elektron axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatining yaratilishi ham muhim hisoblanadi.

Fondning tarkibida Prezident asarlari, huquqiy adabiyotlar, jahon va o'zbek adabiyoti, ma'naviy-ma'rifiy nashrlar, diniy-ma'rifiy adabiyotlar hamda darsliklarning mavjudligi foydalanuvchilarning turli axborot ehtiyojlarini qondirishga xizmat qilgan.

Yangi binoda faoliyat boshlanishi markazning foydalanuvchilar bilan ishlash ko'rsatkichlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

2017-yilda kutubxona foydalanuvchilari soni 10 822 nafarni tashkil etgan bo'lsa, 2018-yilda bu ko'rsatkich 18 247 nafarga yetgan. Demak, bir yil davomida foydalanuvchilar soni 7 425 nafarga ko'paygan.

Qatnovchilar soni ham 54 394 nafardan 94 249 nafargacha oshgan. Bu 39 855 nafar qo'shimcha qatnovni anglatadi. Kitob berilishi esa 15 605 tadan 80 084 tagacha ko'tarilgan.

Mazkur ko'rsatkichlar yangi kutubxona binosining qulayligi, xizmat turlarining kengayishi va zamonaviy infratuzilmaning kitobxonlar faolligiga ijobiy ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi.

2017-yilga nisbatan 2018-yilda qatnovchilar soni 57 foizga, kitob berilishi 94 foizga, foydalanuvchilar soni esa 59 foizga o'sgan. Ayniqsa, kitob berilishidagi 94 foizlik o'sish foydalanuvchilarning kutubxona fondiga bo'lgan talabining sezilarli darajada oshganidan dalolat beradi.

Markaz xizmatlaridan foydalanuvchilarning asosiy qismini maktab o'quvchilari, kasb-hunar kollejlari va oliy ta'lim muassasalari talabalari tashkil etgani kutubxonaning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini ham ko'rsatadi.

Zamonaviy axborot-kutubxona xizmatlarining muhim yo'nalishlaridan biri axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishdir. Markazda 36 o'rinli kompyuter zali tashkil etilishi foydalanuvchilarga internet va elektron axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini yaratdi.

Foydalanuvchilar "NORMA", "LEX.UZ", "Kitob.uz", "ZiyoNET", "Natlib.uz" va boshqa axborot-qidiruv tizimlari orqali zarur ma'lumotlarni izlash imkoniyatiga ega bo'ldilar.

2017-yilda kompyuter zaliga tashrif buyurganlar soni 70 nafarni tashkil etgan bo'lsa, 2018-yilda bu ko'rsatkich 11 175 nafarga yetgan. Axborot oluvchilar soni esa 354 nafardan 16 090 nafargacha oshgan.

Mazkur ko'rsatkichlar raqamli axborot xizmatlariga bo'lgan ehtiyojning jadal ortganini ko'rsatadi. Demak, kutubxona faoliyatiga axborot texnologiyalarining kiritilishi foydalanuvchilarning nafaqat kutubxona fondidan, balki kengroq elektron axborot makonidan foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytirgan.

Markazning yangi binosiga qo'shimcha ravishda "Kitob olami" kitob savdo majmuasi va kitobxonlar uchun qahvaxonaning tashkil etilishi kitobxonlik muhitini shakllantirishda o'ziga xos amaliy ahamiyat kasb etdi.

2018-yildan “Surxondaryo kitob olami” MChJ tomonidan kitob savdosi yo‘lga qo‘yilib, savdo maydoni 59 o‘ringa mo‘ljallangan va zamonaviy tarzda jihozlangan. Mazkur savdo maskanida 2 548 turdagi 6 940 dan ortiq kitob mavjud bo‘lib, ularning umumiy qiymati 225 million so‘mni tashkil etgan.

Sotuvga Prezident asarlari, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti asarlari, yuridik adabiyotlar, jahon adabiyoti, o‘zbek adabiyoti, o‘zbek adabiy merosiga oid nashrlar, ma’naviy-ma’rifiy va diniy-ma’rifiy adabiyotlar hamda darsliklar chiqarilgan.

Bunday majmuaning kutubxona bilan yonma-yon faoliyat yuritishi kitobxonning kitob bilan bevosita muloqotini kuchaytirish, yangi nashrlar bilan tanishish va o‘z shaxsiy kutubxonasini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirgan.

Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda kutubxonaning faqat adabiyot beruvchi muassasa sifatidagi faoliyati yetarli emas. Kitobxonlarni mutolaa jarayoniga faol jalb etish, ular o‘rtasida fikr almashish va adabiy muhit yaratish ham muhimdir.

2018-yilda markazda “Ilhom”, “Matematika” va “Maktab o‘quvchilari” kitobxonlar klublari tashkil etildi. Ushbu klublarda 274 nafar ishtirokchi qatnashib, yil davomida 47 marotaba kitob taqdimotlari, viktorinalar, davra suhbatlari va boshqa mashg‘ulotlar tashkil etildi.

Mazkur faoliyat kutubxona xizmatlarining foydalanuvchi bilan bevosita muloqotga asoslangan shakllarini kengaytirgan. Ayniqsa, yosh kitobxonlar uchun maxsus klublarning tashkil etilishi ularning kitobxonlik qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilgan.

O‘zbekiston Yoshlar ittifoqining Surxondaryo viloyat kengashi bilan hamkorlikda 200 dan ortiq uyushmagan yoshlarning kutubxonaga a‘zo qilinishi ham yoshlar bilan ishlashning samarali yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan.

Axborot-kutubxona xizmatlarining zamonaviy shakllaridan biri elektron kitoblarni aholiga qulay va tezkor yetkazishdir. Markaz tomonidan aholiga qulay mutolaa muhitini yaratish maqsadida aholi gavjum joylarda 21 ta tabloda 200 dan ortiq QR-kodli elektron kitoblar joylashtirilgan.

Mazkur tashabbus kutubxona xizmatlarini an'anaviy bino chegarasidan tashqariga olib chiqish imkonini bergan. Foydalanuvchi kutubxonaga bevosita kelmagan holda ham QR-kod orqali elektron adabiyotlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan.

Shuningdek, markazning veb-sayti hamda Instagram va Telegram ijtimoiy tarmoqlaridagi sahifalarida elektron resurslar, kam o'qilayotgan, biroq mazmunan muhim adabiyotlarning elektron variantlari, buktreylerlar va videoroliklar joylashtirilgan.

Adib Sobir Termiziy nomidagi axborot-kutubxona markazi viloyatdagi axborot-kutubxona muassasalari uchun hududiy markaz sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu sababli markazning vazifalari faqat bevosita kitobxonlarga xizmat ko'rsatish bilan cheklanmaydi.

2018-yil davomida viloyatdagi kutubxonalar uchun uslubiy qo'llanmalar tayyorlangan, mutaxassislar ishtirokida 27 marotaba o'quv seminarlari va treninglar o'tkazilgan. Mazkur mashg'ulotlar kutubxona xodimlarining kasbiy bilim va ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan.

Kutubxonachilik sohasida zamonaviy texnologiyalar, elektron resurslar va yangi xizmat shakllarining joriy etilishi xodimlardan muntazam ravishda yangi bilimlarni egallashni talab qiladi. Shu jihatdan hududiy metodik markaz sifatidagi faoliyat viloyat kutubxona tizimining umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

2018-yil aprel oyida kutubxonashunoslikka oid "Central Asia-2018" xalqaro konferensiyasining tashkil etilishi ham markazning ilmiy-amaliy va xalqaro aloqalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Tadbirda respublika miqyosida qariyb 2 ming nafar kutubxonachi hamda 15 ta xorijiy davlat vakillari ishtirok etgani kutubxonachilik sohasida tajriba almashish uchun keng imkoniyat yaratgan.

Kutubxona faoliyatini ommalashtirish, yangi foydalanuvchilarni jalb qilish va aholida kutubxonaga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishda ekskursiyalar ham muhim ahamiyatga ega.

2018-yil davomida markazda 332 ta ekskursiya tashkil etilib, ularda qariyb 3 ming nafar ishtirokchi qatnashgan. Ushbu ko'rsatkich markazning nafaqat

kitobxonlar, balki keng jamoatchilik uchun ham ma'rifiy maskan sifatidagi o'rnini ko'rsatadi.

Ekskursiyalar orqali o'quvchilar, talabalar va boshqa tashrif buyuruvchilar kutubxona fondi, elektron resurslar, kompyuter zali, o'quv markazi va boshqa xizmatlar bilan tanishtirilgan. Bu esa yangi foydalanuvchilarni kutubxona xizmatlariga jalb etishning samarali vositalaridan biridir.

Xulosa.

Surxondaryo viloyatida axborot-kutubxona xizmatlarining rivojlanishi zamonaviy infratuzilma, boy kitob fondi, elektron resurslar, axborot texnologiyalari va foydalanuvchilarga yo'naltirilgan xizmatlarning o'zaro uyg'unligi asosida kechmoqda. Markazda kompyuter zali, Wi-Fi hududi, huquqiy-axborot zali, o'quv markazi va bukkaffening tashkil etilishi kutubxonani zamonaviy axborot va ma'rifat markaziga aylantirishga xizmat qilgan. Elektron resurslar sonining ko'payishi, QR-kodli elektron kitoblarning aholi gavjum joylarga joylashtirilishi va ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanish esa kutubxona xizmatlarining raqamli muhitga kirib borayotganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, Surxondaryo viloyatida axborot-kutubxona xizmatlarining rivojlanishi kutubxonalarni an'anaviy kitob saqlash va berish maskanidan zamonaviy axborot, ta'lim, ilmiy va madaniy markazga aylantirish jarayonining muhim ko'rinishidir. Bu jarayon aholining axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish va viloyatning ma'naviy-ma'rifiy salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil 16-iyundagi 208-son qarori.
2. Adib Sobir Termiziy nomidagi Surxondaryo viloyat axborot-kutubxona markazi faoliyati to'g'risida ma'lumot. – Termiz, 2018.
3. Ademodi D.T., Adepoju E.O. Computer Skill among Librarians in Academic Libraries on Ondo and Ekiti States, Nigeria // Library Philosophy and Practice. – 2009.
4. Hashim L.B., Mokhtar W.N. Trends and Issues in Preparing New Era Librarians and Information Professionals.

5. Валеев Р.И. Становление и развитие сети государственных общедоступных библиотек Татарстана во второй половине XX века: автореф. дис. ... – Казань, 2005.

6. Onwubiko E.Ch. Effect of Library Staff Attitudes on Job Performance: A Study of the Library of Alex Ekwueme Federal University, Nigeria // Library Philosophy and Practice (e-journal). – 2019.

=====

BAQTRIYA - SUG'D – SIRDARYO - FARG'ONA MIGRATSIYALARI VA EYLATON MADANIYATI RIVOJIGA DOIR MULOHAZALAR

Ma'rufov Sherzod Komil o'g'li

Guliston davlat universiteti

Tarix kafedrası katta o'qituvchisi

tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada Baqtriya–Sug'd–Sirdaryo–Farg'ona yo'nalishidagi qadimgi migratsiya talqin etiladi. Hunarmandchilik, mehnat qurollari va uy-joylardagi umumiyliklar asosida Sirdaryo orqali Farg'onaga ko'chgan aholining Eylaton madaniyati rivojiga hissasi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Baqtriya, Sug'd, Sirdaryo, Farg'ona, migratsiya, Nurtepa, Eylaton, hunarmandchilik.

Аннотация: Рассматривается древняя миграция по направлению Бактрия–Согд–Сырдарья–Фергана. На основе общности ремесленных традиций, орудий труда и жилищ обсуждается вклад переселенцев, прошедших через Сырдарьинский регион, в развитие эйлатанской культуры.

Ключевые слова: Бактрия, Согд, Сырдарья, Фергана, миграция, Нуртепа, Эйлатан, ремесло.

Abstract: The article interprets ancient migration along the Bactria–Sogd–Syr Darya–Fergana route. Similarities in crafts, tools and dwellings are used to discuss the contribution of groups migrating through the Syr Darya region to the development of Eylatan culture.

Keywords: Bactria, Sogd, Syr Darya, Fergana, migration, Nurtepa, Eylatan, crafts.

Qadimgi Farg'ona va Sirdaryo hududlari o'rtasidagi aloqalarni o'rganishda aholi migratsiyasi muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada ilgari surilayotgan asosiy qarashga ko'ra, Yevroosiyo dashtlaridan dastlab janubga siljigan chorvador guruhlar Baqtriya hududlarida o'troq dehqonchilik va hunarmandchilik tajribasi bilan tanishgan. Keyinchalik ularning bir qismi Sug'dga, undan Sirdaryo bo'ylariga kirib

kelgan; navbatdagi bosqichda ayrim guruhlar shu hudud orqali Farg‘ona vodiysiga borib joylashgan. Bu harakat davomida o‘zlashtirilgan ishlab chiqarish va turmush an‘analari yangi manzilgohlarga ko‘chirilgan.

G.P. Ivanov Farg‘onada charxda ishlangan och fonli sopollar paydo bo‘lishini janubdan kelib o‘rnashgan chorvador guruhlar faoliyati bilan bog‘laydi. Uning talqinida miloddan avvalgi X asr oxiri–IX asrlarda Janubiy O‘zbekiston hududlarida yashagan guruhlar mahalliy kulollardan charxda idish yasashni o‘rgangan va ularning bir qismi miloddan avvalgi VIII asrda Farg‘onaga siljigan [3, 5–12]. Bu qarashda migratsiya bilan birga mehnat qurollari yashash uslublari ham ko‘chishi mumkinligi ilgari suriladi. Demak, keyingi manzilgohlardagi janubiy an‘analar faqat tayyor buyumlar savdosi orqali emas, ularni ishlab chiqara oladigan aholi harakati orqali ham tushuntiriladi.

M.X. Isamiddinov Eylaton–Oqtom madaniyatining ilk bosqichini Ko‘ktepa materiallari va miloddan avvalgi VII asrda Sug‘ddan Farg‘onaga yo‘nalgan migratsiya bilan bog‘laydi [4, 187]. Ivanov va Isamiddinovning taklif etgan sanalari aynan bir xil bo‘lmasa-da, ularning qarashlarida janubiy hududlar, Sug‘d va Farg‘ona o‘rtasida aholi hamda ishlab chiqarish tajribasining siljishi umumiy masala sifatida namoyon bo‘ladi. Bizningcha, ushbu jarayonda Sirdaryo bo‘yi manzilgohlari muhim oraliq bosqichni tashkil etgan. Baqtriyada o‘zlashtirilgan tajriba Sug‘d orqali Sirdaryo hududlariga kirib kelib, keyinchalik Farg‘onaga uzatilgan.

Sirdaryo hududining bu jarayondagi o‘rnini tabiiy sharoit ham izohlaydi. Turkiston tog‘ tizmasining yaylovlari va soylar bo‘yidagi unumdor yerlar chorvachilikni davom ettirish hamda dehqonchilikni yo‘lga qo‘yish uchun qulay muhit yaratgan. Shu sababli Sug‘d tomondan kelgan aholining ma‘lum qismi mazkur yerlarda o‘rnashib qolgan, boshqa qismi esa sharqqa harakatini davom ettirgan, deb hisoblaymiz. Bu qarash Sirdaryo bo‘yidagi manzilgohlarning janubiy va sharqiy hududlar bilan moddiy umumiyliklarini bir tarixiy jarayon doirasida tushuntirishga xizmat qiladi.

Nurtepa kulolchilik majmuasi migratsion bog‘liqliklarni yoritishda muhim dalildir. Bu yerda qo‘lda ishlangan kosa, xurmacha, qozon va manqaldonlar bilan birga charxda tayyorlangan idishlar ham uchraydi. Ayrim qozonlarning tagida mato qolipi izlari, gardishi yoki yelkasida g‘urrasimon quloqlar saqlangan. Charx mahsulotlari orasida oqish, pushti va qizil angobli idishlar, qadahlar hamda baland taglikli shakllar mavjud [5, 19–31]. Ularning ayrim xususiyatlarini Shimoliy Baqtriya kulolchilik an‘analari bilan qiyoslash mumkin. Bizningcha, bu umumiylik janubda o‘zlashtirilgan ko‘nikmalarning aholi bilan birga Sirdaryo bo‘yiga yetib kelganini ko‘rsatuvchi belgilar majmuasiga kiradi.

Bunda qo‘lda va charxda ishlab chiqarishning birga mavjudligi alohida ahamiyatga ega. Ko‘chib kelgan jamoalar avvalgi chorvadorlik turmushiga mos uy-ro‘zg‘or an‘analarini saqlagan holda, Baqtriya va Sug‘d muhitida o‘rgangan murakkabroq hunarmandchilik usullarini ham qo‘llagan. Shuning uchun Nurtepa sopollarini birgina tashqi ta‘sirning natijasi sifatida emas, migratsiya davomida to‘plangan tajribaning mahalliy sharoitda davom ettirilishi sifatida talqin etamiz. Sopol shakli, yuzaga ishlov berish va tayyorlash texnikasidagi yaqinliklar birgalikda qaralganda mazkur bog‘liqlik yaqqolroq ko‘rinadi.

Mehnat qurollari ham ushbu jarayonning xo‘jalik mazmunini ochadi. Donni qayta ishlashga xizmat qilgan tosh yorg‘ichoqlar, o‘roq va pichoqlar dehqonchilik, hosilni qayta ishlash hamda kundalik ishlab chiqarish amaliyotlarini ifodalaydi. Ularni Sug‘d va Baqtriyadagi o‘troq xo‘jalik tajribasi bilan qiyoslashda qurolning vazifasi, ishlatilgan material va yasaliş usuli muhimdir. Bunday buyumlar kulolchilik va uy-joy dalillari bilan birga ko‘chib kelgan aholining faqat chorvachilik emas, o‘troq ishlab chiqarishga oid bilimlarni ham olib kelganini izohlashga yordam beradi. Keng tarqalgan qurol turining o‘zi esa muayyan migratsiya yo‘nalishini belgilovchi yagona dalil sifatida olinmaydi.

Uy-joy va qurilish an‘analarida ham shunday bog‘liqlik kuzatiladi. Nurtepada yerto‘la turar joylar, yengil karkasli inshootlar, paxsa va xom g‘ishtli qurilmalar qayd etilgan [5, 19–31]. S. Qudratov “Sardobalar o‘lkasi” kitobida yirik imoratlar bilan yarim yerto‘lalarining birga uchrashiga hamda qo‘lda ishlangan sopollarning

salmoqli o'rniga e'tibor qaratadi [1, 14]. Biz ushbu uyg'unlikni ko'chib kelgan jamoalar chorvadorlik an'alarini saqlagan holda o'troq qurilish tajribasini o'zlashtirganining ifodasi deb baholaymiz. Eski Xovosdagi devor qoldiqlarining Ko'ktepa qurilishlari bilan qiyoslanishi ham Sug'd–Sirdaryo munosabatlarining keyingi davomiyligini yoritadi [2, 24–29].

Baqtriya va Sug'ddagi tajribani o'zlashtirib, Sirdaryo hududlariga kirib kelgan aholining bir qismi keyinchalik Farg'ona vodiysiga borib joylashgan, degan qarash maqolaning asosiy xulosaviy yo'nalishidir. Bu guruhlar o'zlari bilan kulolchilik ko'nikmalari, xo'jalik yuritish usullari va turar joy barpo etishga oid tajribani olib borgan. Ivanovning janubiy kulolchilik tajribasini o'zlashtirgan chorvadorlar haqidagi talqini hamda Isamiddinovning Sug'd–Farg'ona migratsiyasi haqidagi qarashi mazkur bog'lanishni asoslashga xizmat qiladi [3, 5–12; 4, 187]. Sirdaryo bosqichini ajratish esa bu ilmiy qarashlarni oraliq hudud materiallari bilan bog'lovchi muallif talqinidir.

Shu nuqtayi nazardan, ko'chib borgan aholi Eylaton madaniyatining rivojiga o'z hissasini qo'shgan, deb hisoblaymiz. Bu hissa, avvalo, janubda o'zlashtirilib, Sug'd va Sirdaryo hududlarida davom ettirilgan charx kulolchiligi hamda idishlarga ishlov berish tajribasining Farg'ona muhitiga olib kirilishida namoyon bo'lgan. Yangi ko'nikmalar vodiydagi mavjud ishlab chiqarish an'analari bilan uyg'unlashib, Eylaton–Oqtom majmuasining shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qilgan. Demak, ushbu madaniyat taraqqiyotida mahalliy aholi bilan bir qatorda Sirdaryo orqali ko'chib kelgan guruhlarining ham ishtirokini hisobga olish lozim.

Eski Xovosdan Eylaton an'anasiga xos, mahalliy kulollar yasagan deb tavsiflangan idishlarning topilishi ikki hudud o'rtasidagi madaniy yaqinlik davom etganini ko'rsatadi [2, 24–29]. Bunday topilmalarni faqat Farg'onadan Sirdaryoga kelgan ta'sir sifatida talqin qilish aloqalarning oldingi tarixini to'liq ochmaydi. Taklif etilayotgan yondashuvda ular aholi ko'chishi orqali vujudga kelgan umumiy ishlab chiqarish an'alarining keyingi yashovchanligi bilan bog'lanadi. Shu bilan birga, Eski Xovosning keyingi qatlamlari ilk migratsiyaning bevosita sanasini belgilamaydi; ular oldin shakllangan bog'liqlikning davomiyligini yoritadi.

Aholi siljishi yangi manzilgohlar va xo‘jalik aloqalarining rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Sirdaryo hududida o‘rnashib qolgan jamoalar yaylovlardan foydalanish, soy suvini taqsimlash, hunarmandchilik mahsulotlarini ayirboshlash orqali o‘zaro bog‘langan. Nurtepadagi sug‘orish izlari, ark va mudofaa inshootlari doimiy yashash hamda jamoaviy mehnatni tashkil etish imkoniyatlarini ko‘rsatadi [5, 19–31]. Bizningcha, migratsiya davomida shakllangan xo‘jalik tajribasi ana shu uyushuvning iqtisodiy asoslaridan biri bo‘lgan. Farg‘onaga o‘tgan guruhlar bilan umumiy turmush va ishlab chiqarish an‘analari esa hududlararo ijtimoiy aloqalarga zamin yaratgan.

Qiyosiy tahlil asosida Baqtriya–Sug‘d–Sirdaryo–Farg‘ona yo‘nalishini o‘zaro bog‘liq migratsion bosqichlar sifatida talqin etamiz. Dastlab janubga siljigan aholi Baqtriyada hunarmandchilik va o‘troq xo‘jalik tajribasini o‘zlashtirgan; bu tajriba Sug‘d orqali Sirdaryo manzilgohlariga yetib kelgan. Sopolchilik, mehnat qurollari va uy-joy an‘analaridagi umumiyliklar shu tarixiy bog‘liqlik doirasida izohlanadi. Keyinchalik Sirdaryo orqali Farg‘onaga ko‘chgan guruhlar Eylaton madaniyati rivojiga ishlab chiqarish ko‘nikmalari bilan hissa qo‘shgan, degan xulosani ilgari suramiz. Shunday qilib, Sirdaryo hududi ushbu jarayonda aholi o‘rnashgan, tajriba saqlangan va sharqqa uzatilgan muhim tarixiy makon sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Кудратов С. Сардобалар ўлкаси. – Тошкент, 2010. – Б. 14–15.
2. Грицина А.А. Раскопки городища Эски Хавас // Қадимий Жиззах воҳаси – Марказий Осиё цивилизацияси тизимида (сиёсий, иқтисодий, маданий ҳаёт): Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент: VNESHINVESTPROM, 2019. – Б. 24–29.
3. Иванов Г.П. Археологические культуры Ферганы: дисс. ... канд. ист. наук. – Самарканд, 1999. – С. 5–12.
4. Исамиддинов М.Х. Истоки городской культуры Самаркандского Согда (проблемы взаимодействия культурных традиций в эпоху раннежелезного века и в период античности). – Ташкент: Изд-во народного наследия имени А. Кадыри, 2002. – С. 187.
5. Негматов Н.Н., Беляева Т.В. Исследование Нуртепе в 1981 г. // Археологические работы в Таджикистане. Вып. XXI (1981 г.). – Душанбе: Дониш, 1988. – С. 19–31.

=====

RAQAMLI JAMIYAT SHAROITIDA SHAXS MA'NAVIY IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-FALSAFIY MEZONLARI

Aysachev Abdulfotix Abdulfaizovich

Andijon davlat texnika instituti

Buxgalteriya hisobi kafedrasi i.f.f.d.(PhD), dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli jamiyat sharoitida shaxs, xususan yoshlar ma'naviy immunitetini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy mezonlari tahlil qilinadi. Raqamli jamiyat shaxs borlig'ining yangi ontologik makoni sifatida talqin etilib, «raqamli ma'naviyat» kategoriyasi, raqamli tahdidlar tasnifi, ma'naviy immunitet komponentlari va sun'iy intellekt ta'siri ko'rib chiqiladi. Natijalarga ko'ra, ma'naviy immunitet taqiq orqali emas, balki tanqidiy tafakkur, mustahkam qadriyatlar tizimi va ma'naviy avtonomiyani rivojlantirish orqali shakllanadigan faol qobiliyatdir.

Kalit so'zlar: raqamli jamiyat, raqamli ma'naviyat, ma'naviy immunitet, ma'naviy avtonomiya, yoshlar ma'naviy xavfsizligi, sun'iy intellekt, media-savodxonlik, axborot etikasi, qadriyatlar, raqamli madaniyat.

Аннотация: В статье анализируются социально-философские критерии формирования духовного иммунитета личности, в частности молодежи, в условиях цифрового общества. Цифровое общество трактуется как новое онтологическое пространство бытия личности; рассматриваются категория «цифровая духовность», классификация цифровых угроз, компоненты духовного иммунитета и влияние искусственного интеллекта. Результаты показывают, что духовный иммунитет формируется не через запреты, а посредством критического мышления, устойчивой системы ценностей и духовной автономии.

Ключевые слова: цифровое общество, цифровая духовность, духовный иммунитет, духовная автономия, духовная безопасность молодежи, искусственный интеллект, медиаграмотность, информационная этика, ценности, цифровая культура.

Abstract: This article analyzes the socio-philosophical criteria for forming the spiritual immunity of the individual, particularly the youth, in a digital society. The digital society is interpreted as a new ontological space of human existence; the study examines the category of «digital spirituality», the classification of digital threats, the components of spiritual immunity, and the impact of artificial

intelligence. The findings substantiate that spiritual immunity is formed not through prohibition, but as an active capacity developed through critical thinking, a stable value system, and spiritual autonomy.

Keywords: *digital society, digital spirituality, spiritual immunity, spiritual autonomy, youth spiritual security, artificial intelligence, media literacy, information ethics, values, digital culture.*

KIRISH

Raqamli inqilob — internet, sun'iy intellekt va katta hajmli ma'lumotlar (Big Data) asosida yuzaga kelgan ijtimoiy o'zgarishlar majmui — inson borlig'ining barcha qatlamlariga, jumladan uning ma'naviy-axloqiy olamiga ham chuqur kirib bordi [1]. M. Kastels ta'kidlaganidek, zamonaviy jamiyat tarmoqli jamiyatga aylandi va unda hokimiyat, bilim hamda madaniy ma'nolar axborot oqimlari orqali tarqaladi [2]. Bunday sharoitda shaxs shakllanishi endi an'anaviy institutlar — oila, mahalla, maktab doirasi bilangina cheklanmay, kibermakonning global muhitida kechmoqda. Raqamli muhitning ta'siri ikki yoqlama: u bir tomondan bilim va ijod uchun imkoniyat ochsa, boshqa tomondan ma'naviy ildizsizlanish, qadriyatlar relyativizmi, raqamli qaramlik va manipulyatsiya kabi xavflarni keltirib chiqaradi.

Aholisining qariyb yarmini yoshlar tashkil etadigan O'zbekistonda raqamli muhitda ma'naviy barqaror, milliy o'zligini anglagan shaxsni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi [3]. Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli jamiyat sharoitida shaxs ma'naviy immunitetini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy mezonlarini asoslash hamda uni mustahkamlashning ilmiy-amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Axborot va tarmoqli jamiyat nazariyasi D. Bell, E. Toffler va M. Kastels asarlarida ishlab chiqilgan bo'lib, ular bilim va axborotni yangi jamiyatning asosiy resursi sifatida ko'rsatadi [2; 4]. L. Floridi raqamli borliqni «infosfera» tushunchasi orqali tahlil etib, biz onlayn va oflayn hayot uzviy birikkan «onlife» holatida yashayotganimizni asoslaydi [5]. Sh. Zuboff «kuzatuv kapitalizmi» konsepsiyasi orqali raqamli platformalar inson e'tibori va xulq-atvorini iqtisodiy resursga aylantirib, uning ma'naviy avtonomiyasiga tahdid solishini ko'rsatadi [6]. B.-Ch.

Han sukunatning yo‘qolishidan, S. Terkl «birga yolg‘iz» paradoksidan, Yu.N. Harari esa «dataizm»ning insonparvarlik qadriyatlariga raqobatidan ogohlantiradi [7; 8; 9].

Mahalliy olimlardan A. Erkayev ma’naviyat falsafasi, Q. Nazarov aksiologiya masalalarini tadqiq etgan [10; 11], Z.S. Aripovning monografiyasida esa «raqamli ma’naviyat» konsepsiyasi yaxlit tizimda ishlab chiqilgan [12]. Shunga qaramay, yoshlar ma’naviy immunitetini raqamli tahdidlar kontekstida yaxlit falsafiy tahlil qilish qo‘shimcha ilmiy asoslashni talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini ijtimoiy-falsafiy tahlilning tizimli va dialektik yondashuvlari tashkil etadi. Tahlil jarayonida aksiologik, antropologik, germenevtik, komparativ hamda tizimli-struktur usullaridan foydalanildi. Nazariy bazani xorijiy va mahalliy nufuzli manbalar, jumladan Scopus va Web of Science bazalaridagi 2020–2026-yillarda chop etilgan tadqiqotlar tashkil etdi.

ASOSIY QISM

«Raqamli ma’naviyat» kategoriyasi. Raqamli sharoitda ma’naviyatni tahlil qilish uchun an’anaviy kategoriyalar yetarli emas. Raqamli ma’naviyat — shaxsning raqamli muhitda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarga asoslanib, axborotni tanqidiy idrok etgan holda ongli va mas’ul mavjud bo‘lish hamda texnologiyalardan inson kamoloti yo‘lida foydalanish madaniyatidir [12]. U to‘rt o‘lchamni mujassam etadi: aksiologik (qadriyatga asoslanganlik), axloqiy-volitiv (ongli mas’uliyat), kognitiv (tanqidiy idrok) va gumanistik (insonparvar munosabat). Konsepsiya doirasida ma’naviy avtonomiya, infoaxloqiy subyektlik va raqamli-aksiologik immunitet kabi yangi kategoriyalar yaxlit tizimga birlashtiriladi.

Yoshlar ma’naviy xavfsizligiga raqamli tahdidlar. Yoshlar — raqamli texnologiyalarning eng faol iste’molchilari bo‘lib, ongi va qadriyatlar tizimi hali shakllanish jarayonida ekanligi sababli axborot oqimlarining salbiy ta’siriga ayniqsa moyildir. Platformalarning asosiy ta’sir mexanizmi — e’tibor iqtisodiyotidir. Sh. Zuboff ko‘rsatganidek, ular foydalanuvchi e’tibori va xulq-atvor ma’lumotlarini tovarga aylantirib, uni iloji boricha uzoqroq ekran oldida ushlab turishga intiladi

hamda ma'naviy avtonomiyasiga tahdid soladi [6]. Bundan tashqari, Vosoughi va hamkasblariga ko'ra, yolg'on yangiliklar kuchliroq hissiy munosabat uyg'otgani bois haqiqiy axborotdan tezroq tarqaladi [13]; tanqidiy tahlil ko'nikmalari to'liq shakllanmagan yoshlar esa bunday axborotning asosiy nishoniga aylanadi. Tahdidlar quyidagi guruhlariga ajratiladi (1-jadval).

1-jadval

Yoshlar ma'naviy xavfsizligiga raqamli tahdidlar tasnifi

Tahdid guruhi	Namoyon bo'lishi	Ma'naviy oqibati	Himoya yo'nalishi
Kognitiv	Feyk axborot, posthaqiqat, klip-fikrlash	Tanqidiy tafakkur zaiflashuvi	Media-savodxonlik, fakt-cheking
Psixomotsional	FOMO, taqqoslash, kiberbulling	Tashvish, o'zini past baholash	Psixologik bardoshlilik
Aksiologik	Qadriyatlar relyativizmi, iste'molchilik	Ma'naviy yo'nalishni yo'qotish	Milliy qadriyatlarni mustahkamlash
Mafkuraviy	Ekstremizm, destruktiv g'oyalar	Radikallashuv, o'zlik eroziyasi	Ma'naviy immunitet, profilaktika
Bihevioral	Internet qaramligi, raqamli charchoq	Real hayotdan uzilish	Raqamli gigiyena, detoks

Manba: mualliflik ishlanmasi (Castells 1996; Zuboff 2019; Vosoughi va b. 2018 asosida).

Ma'naviy immunitet va uning komponentlari. Ma'naviy immunitet — shaxsning destruktiv axborot-mafkuraviy ta'sirlarni mustaqil aniqlash, ularga qarshilik ko'rsatish va o'z ma'naviy yaxlitligini saqlash qobiliyatidir. Biologik immunitetdan farqli o'laroq, u tug'ma emas, tarbiya orqali shakllanadi; passiv himoya emas, faol tanqidiy munosabatdir. Uning mohiyati uch komponentda namoyon bo'ladi: kognitiv (axborotni tanqidiy tahlil qilish), aksiologik (mustahkam qadriyatlar tizimi) hamda irodaviy-amaliy (qadriyatga muvofiq harakat irodasi). Uni shakllantirishda oila birlamchi omil bo'lsa, ta'lim tizimi media-savodxonlik orqali kognitiv komponentini rivojlantiradi.

Sun'iy intellekt va shaxs ongi. Generativ sun'iy intellekt (ChatGPT kabi katta til modellari)ning keng tarqalishi inson tafakkuri uchun imkoniyatlar bilan birga jiddiy savollarni ham keltirib chiqardi. Jon Sirlning «xitoy xonasi» argumenti SI sintaktik amallarni bajara olsa-da, haqiqiy semantik tushunishga ega emasligini ko'rsatadi [14]: u ma'noni hisoblay oladi, lekin yashay olmaydi; axloqiy normalarni

qayta ishlay oladi, lekin mas'uliyatni his qila olmaydi. Generativ SIga haddan tashqari tayanish esa mustaqil tafakkur va ijodiy mustaqillikning zaiflashuviga olib kelishi mumkin. I. Kant imperativiga ko'ra, raqamli davrda shaxs algoritmlar uchun vosita emas, qadr-qimmatga ega maqsad bo'lib qolishi shart; shu bois SIDan foydalanishning maqbul yo'li inkor ham, cheksiz tayanish ham emas, balki inson ustuvorligini saqlashga asoslangan ongli munosabatdir.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tahlil natijasida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. raqamli jamiyat shaxs uchun nafaqat texnologik muhit, balki ma'no yaratuvchi yangi ontologik makon bo'lib, shaxs ma'naviy-axloqiy shakllanishi aynan shu makonda kechadi;

2. «raqamli ma'naviyat» kategoriyasi aksiologik, axloqiy-volitiv, kognitiv va gumanistik o'lchamlarni qamrab oluvchi yaxlit ijtimoiy-falsafiy asosdir;

3. yoshlar ma'naviy xavfsizligiga tahdidlar besh guruhga — kognitiv, psixoemotsional, aksiologik, mafkuraviy va bihevioral tahdidlarga ajraladi; ma'naviy immunitet esa kognitiv, aksiologik va irodaviy komponentlarni qamrovchi integrativ qobiliyat sifatida oila, mahalla va ta'lim uyg'unligida shakllanadi;

4. sun'iy intellekt shaxs ongiga ikki yoqlama ta'sir ko'rsatadi; asosiy xavf texnologiyada emas, undan mustaqil fikrlashni almashtiruvchi tarzda foydalanishda bo'lib, ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashda taqiq yondashuvidan immunitetni kuchaytirish yondashuviga o'tish zarur.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari ma'naviy immunitetni izolyatsiya yoki taqiq mahsuli emas, balki faol, o'rganiladigan qobiliyat sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. O'zbekiston, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Xitoy tajribasining qiyosiy tahlili samarali strategiya cheklovchi va imkoniyat yaratuvchi yondashuvlarni uyg'unlashtirishni talab qilishini asoslaydi; O'zbekiston uchun maqbul model — milliy qadriyatlarni mustahkamlash orqali ichki ma'naviy immunitetni shakllantirishni raqamli savodxonlik ta'limi bilan to'ldirishdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli jamiyat sharoitida shaxs ma'naviy immunitetini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy tahlili quyidagi yaxlit xulosaga olib keldi: raqamli texnologiyalar inson ma'naviyatining dushmani ham, o'rini bosuvchisi ham emas — ular shaxsning ma'naviy yetukligini sinovdan o'tkazuvchi va, to'g'ri yo'naltirilganda, uni qo'llab-quvvatlovchi vositadir. Pirovardida hal qiluvchi omil insonning o'zida — uning qadriyatlari, irodasi, tanqidiy ongi va ma'naviy avtonomiyasida qoladi. Shu asosda quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- umumiy o'rta va oliy ta'lim tizimiga «Mediasavodxonlik va raqamli etika» o'quv kursini bosqichma-bosqich joriy etish;
- milliy ma'naviy meros asosida yoshbop raqamli kontent ishlab chiqarishni davlat granti bilan qo'llab-quvvatlash va «raqamli gigiyena» treninglarini tashkil etish;
- generativ sun'iy intellektidan akademik halollik asosida foydalanish bo'yicha metodik ko'rsatmalar ishlab chiqish hamda oila bilan hamkorlikda «raqamli tarbiya»ni yo'lga qo'yish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni. — Toshkent, 2022-yil 28-yanvar.
2. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. — Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. — 656 p.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni. — Toshkent, 2020-yil 5-oktyabr.
4. Toffler A. The Third Wave. — New York: Bantam Books, 1980. — 544 p.
5. Floridi L. The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 272 p.
6. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. — New York: PublicAffairs, 2019. — 704 p.
7. Han B.-C. The Transparency Society. — Stanford: Stanford University Press, 2015. — 96 p.
8. Turkle S. Alone Together. — New York: Basic Books, 2011. — 384 p.
9. Harari Y.N. Homo Deus: A Brief History of Tomorrow. — London: Harvill Secker, 2016. — 448 p.
10. Erkayev A. Ma'naviyat falsafasi. — Toshkent: Ma'naviyat, 2018.

11. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya). — Toshkent, 2011.
12. Aripova Z.S. Raqamli jamiyat sharoitida shaxs shakllanishining ma'naviy-axloqiy mezonlari va sog'lom turmush tarzi madaniyati. Monografiya. — Andijon, 2026. — 124 b.
13. Vosoughi S., Roy D., Aral S. The spread of true and false news online // Science. — 2018. — Vol. 359. — P. 1146–1151.
14. Searle J. Minds, Brains, and Programs // Behavioral and Brain Sciences. — 1980. — Vol. 3. — P. 417–457.

=====

FARG'ONA VODIYSIDA SUV XO'JALIGI TIZIMINI MEXANIZATSIYALASH: RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA TIZIMLI MUAMMOLAR (1951–1991-YILLAR)

Mamajanov Azizbek Alisher o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti Dsc doktoranti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Farg'ona, O'zbekiston Respublikasi
E-mail: mamajonovazizbek19911508@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3036-5863*

Annotatsiya. Maqolada 1951–1991-yillar doirasida Farg'ona vodiysi, xususan, Markaziy Farg'onada suv xo'jaligi tizimini mexanizatsiyalash jarayonlari, ularning tashkiliy-iqtisodiy asoslari va ziddiyatli natijalari tahlil qilinadi. Tadqiqotning manbaviy asosini arxiv hujjatlariga havolalar, statistik ma'lumotlar, davriy nashrlar va tarixiy-iqtisodiy adabiyotlar tashkil etadi. Tarixiylik, muammoviy-xronologik, tarixiy-qiyosiy va manbalarni tanqidiy tahlil qilish usullari asosida ixtisoslashtirilgan qurilish trestlarining faoliyati, mashina-mexanizmlar parkining kengayishi, sug'orish va kollektor-drenaj tarmoqlarining rivojlanishi o'rganiladi. Tahlil mexanizatsiyalash irrigatsiya qurilishlari ko'lamini kengaytirganini, biroq texnikadan foydalanishdagi uzilishlar, malakali kadrlar yetishmovchiligi, moliyalashtirish va loyihalashtirishdagi kamchiliklar uning samaradorligini cheklaganini ko'rsatadi. Paxtachilikning ekstensiv rivojlanishiga xizmat qilgan texnik yangilanish suvdan foydalanish samaradorligi hamda yerlarning meliorativ barqarorligi bilan yetarli darajada uyg'unlashtirilmagan. Natijada yangi maydonlarni o'zlashtirishdagi yutuqlar ayrim hududlarda sho'rlanish, botqoqlanish va xo'jalik xarajatlarining ortishi bilan birga kechgan.

Kalit so'zlar: Farg'ona vodiysi, Markaziy Farg'ona, suv xo'jaligi, mexanizatsiyalash, irrigatsiya, melioratsiya, paxta yakkahokimligi, qurilish trestlari, kollektor-drenaj tarmoqlari, sug'oriladigan yerlar.

Аннотация: В статье анализируются процессы механизации системы водного хозяйства Ферганской долины, в частности Центральной Ферганы, в

1951–1991 годах, их организационно-экономические основы и противоречивые результаты. Источниковую базу исследования составляют ссылки на архивные документы, статистические данные, периодические издания и историко-экономическая литература. На основе принципа историзма, проблемно-хронологического и историко-сравнительного методов, а также критического анализа источников рассматриваются деятельность специализированных строительных трестов, расширение парка машин и механизмов, развитие оросительных и коллекторно-дренажных сетей. Анализ показывает, что механизация способствовала расширению масштабов ирригационного строительства, однако перебои в использовании техники, нехватка квалифицированных кадров, недостатки финансирования и проектирования ограничивали её эффективность. Техническое обновление, обеспечивавшее экстенсивное развитие хлопководства, не было в достаточной степени согласовано с повышением эффективности водопользования и обеспечением долгосрочной мелиоративной устойчивости земель. В результате достижения в освоении новых площадей в отдельных районах сопровождались засолением, заболачиванием и ростом хозяйственных затрат.

Ключевые слова: Ферганская долина, Центральная Фергана, водное хозяйство, механизация, ирригация, мелиорация, хлопковая монокультура, строительные тресты, коллекторно-дренажные сети, орошаемые земли.

Abstract: This article analyzes the mechanization of water management in the Fergana Valley, particularly Central Fergana, between 1951 and 1991, examining its organizational and economic foundations and contradictory outcomes. The study draws on references to archival documents, statistical data, periodicals, and historical and economic literature. Guided by the principle of historicism and employing problem-oriented chronological analysis, historical comparison, and critical source analysis, it examines the activities of specialized construction trusts, the expansion of machinery and equipment fleets, and the development of irrigation and collector-drainage networks. The analysis demonstrates that mechanization expanded the scale of irrigation construction; however, disruptions in machinery use, shortages of skilled personnel, and shortcomings in financing and project design constrained its effectiveness. Technological modernization, which supported the extensive development of cotton production, was insufficiently aligned with efficient water use and the long-term maintenance of favorable soil and drainage conditions. Consequently, achievements in bringing new land into cultivation were accompanied in some areas by salinization, waterlogging, and rising economic costs.

Keywords: Fergana Valley, Central Fergana, water management, mechanization, irrigation, land reclamation, cotton monoculture, construction trusts, collector-drainage networks, irrigated land.

KIRISH

XX asrning ikkinchi yarmida Fargʻona vodiysida suv xoʻjaligi tizimining rivojlanishi sovet agrar siyosati, paxtachilikka ixtisoslashuv va yangi yerlarni oʻzlashtirish jarayonlari bilan uzviy bogʻliq kechdi. Sugʻoriladigan maydonlarni kengaytirish uchun kanallarni rekonstruksiya qilish, suv koʻtarish inshootlarini barpo etish, kollektor-drenaj tarmoqlarini rivojlantirish hamda katta hajmdagi tuproq ishlarini bajarish talab etildi. Bunday vazifalar irrigatsiya qurilishida qoʻl mehnatidan mashinalashgan ishlab chiqarishga oʻtishni jadallashtirdi.

Biroq texnik imkoniyatlarning kengayishi suv va yer resurslaridan oqilona foydalanishni oʻz-oʻzidan taʼminlamadi. Paxtachilikning ustuvorligi sharoitida yangi maydonlarni xoʻjalik aylanmasiga kiritish koʻpincha mavjud yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, suv yoʻqotishlarini kamaytirish va almashlab ekishni takomillashtirish vazifalaridan ustun qoʻyildi. Mustaqillik davridagi siyosiy baholarda ham paxta yakkahokimligining oziq-ovqat taʼminoti va iqtisodiy qaramlikka salbiy taʼsiri yoritildi[1]. Mazkur baholar davrning bevosita statistik dalillari bilan birgalikda, retrospektiv talqin sifatida koʻrib chiqilishi maqsadga muvofiq.

Markaziy Fargʻonani oʻzlashtirish dasturlarida 173,2 ming gektar choʻl yerlarini qishloq xoʻjaligiga jalb etish va 477,2 mln m³ tuproq ishlarini bajarish belgilangan. Ushbu vazifalar Katta Fargʻona kanalini rekonstruksiya qilish, Norin daryosida toʻgʻon qurish hamda Oxunboboyev nomli kanal imkoniyatlarini kengaytirish bilan bogʻlandi [2]. Mexanizatsiyalash alohida texnik tadbir boʻlib qolmay, hududni agrar oʻzlashtirish siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylangan.

Mavzuga oid adabiyotlarda Fargʻona vodiysining sugʻorilish tarixi, Markaziy Fargʻonani oʻzlashtirish va irrigatsiya-melioratsiya ishlarining iqtisodiy jihatlari yoritilgan. Shunga qaramay, mashina-mexanizmlar sonining ortishi bilan ulardan foydalanish samaradorligi, qurilish koʻlamining kengayishi bilan meliorativ natijalar oʻrtasidagi munosabatni birgalikda tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqot ishini amalga oshirishda tarixiylik tamoyili mexanizatsiyalash jarayonlarini oʻsha davrning xoʻjalik boshqaruvi va agrar

ustuvorliklari bilan bog'liq holda o'rganishga xizmat qildi. Muammoviy-xronologik usul yordamida tashkiliy-texnik bazaning shakllanishi, mexanizatsiya ko'lamining kengayishi va undan foydalanishdagi muammolar izchil tahlil etildi. Tarixiy-qiyosiy usul turli yillar, hududlar va qurilish tashkilotlari ko'rsatkichlarini taqqoslashda qo'llanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

1950-yillar boshida Farg'ona vodiysida irrigatsiya tizimlarini navbatdagi sug'orish mavsumiga tayyorlash jarayonida mavjud tarmoqlarning texnik holati va ulardan foydalanishni tashkil etish bilan bog'liq kamchiliklar kuzatilgan. O'zSSR Ministrlar Sovetining 1951-yil 8-fevraldagi qarorida irrigatsiya va kollektor-drenaj tarmoqlarini tozalash ishlari respublika bo'yicha 35 foizga, Farg'ona oblastida 22 foizga, Andijon oblastida 23 foizga bajarildi[3]. Keltirilgan ko'rsatkichlar har ikki oblastda bajarilgan ishlar ulushi respublika darajasidan past bo'lganini ko'rsatadi. Bunday sharoitda suv xo'jaligi oldida yangi irrigatsiya obyektlarini barpo etish bilan bir qatorda mavjud tarmoqlarni mavsumga o'z vaqtida tayyorlash va ularning ishchi holatini saqlash vazifasi ham turgan. Demak, irrigatsiya qurilishining kengayishi foydalanishdagi tizimlarga muntazam texnik xizmat ko'rsatish ehtiyojini kamaytirmagan.

Urushdan keyingi besh yillikda Andijon oblastida 39 ta rayon va rayonlararo kollektor ta'mirlanib, 1951-yilga kelib 44 ming gektar maydonning meliorativ holati yaxshilangan. Shu yil oxirigacha respublikada 368 ming gektar, jumladan, Andijon oblastida 52 ming gektar maydonni yangi sug'orish tarmog'iga o'tkazish muhim vazifa sifatida belgilangan. Beshinchi besh yillik direktivalarida ham Markaziy Farg'ona sug'oriladigan yerlarining meliorativ holatini yaxshilash ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida ko'rsatilgan[4]. Ushbu ma'lumotlarda bajarilgan ishlar bilan kelgusiga belgilangan topshiriqlar alohida mazmun kasb etadi: kollektorlarni ta'mirlash va yerlarning meliorativ holatini yaxshilash erishilgan natijalarni, maydonlarni yangi sug'orish tarmog'iga o'tkazish esa amalga oshirilishi lozim bo'lgan reja vazifasini ifodalaydi. Ularni farqlash davrning irrigatsiya siyosati va uning amaliy natijalarini tarixiy jihatdan aniq baholash imkonini beradi.

Yirik hajmdagi irrigatsiya-melioratsiya ishlarini bajarishda “Ferganavodstroy”, keyinchalik “Andijanvodstroy” va “Namanganvodstroy” kabi ixtisoslashtirilgan trestlarning faoliyati muhim o‘rin tutgan. Ushbu tashkilotlar doirasida texnik vositalarning jamlanishi qurilish ishlarini mexanizatsiyalash imkoniyatlarini kengaytirgan. Maxsus qurilish trestlari faoliyatining dastlabki bosqichida suv xo‘jaligi ishlarini mexanizatsiyalash darajasi 40,6 foizni tashkil etgan bo‘lsa, keyingi yillarda bu ko‘rsatkich 90 foizga yetkazilgan. 1966-yildan yer qazish ishlarida mexanizmlar asosiy ishlab chiqarish vositasiga aylangan, qo‘l mehnati esa cheklangan hajmda saqlanib qolgan [5]. Bu o‘zgarish qurilish ishlarini bajarish usullarida mashina mehnatining ustun mavqega ega bo‘lib borganini ko‘rsatadi.

Mexanizatsiyalash ko‘lamining kengayishi mashinalar parkining miqdoriy o‘sishi va quvvat ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar bilan birga kechgan. 1953-yilda 38 ta buldozer, skreper va greyder mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 1961-yilda ularning soni 608 taga yetgan. Xuddi shu davrda ekskavatorlar soni 48 tadan 268 taga, cho‘michlarining umumiy sig‘imi esa 26,45 m³ dan 130,45 m³ ga oshgan. Mexanizatorlar va qurilish mutaxassislarini tayyorlash maqsadida 400 kishiga mo‘ljallangan o‘quv-texnika kombinati ishga tushirilgan [6]. Texnika parkining kengayishi bilan kasbiy tayyorgarlikni tashkil etish o‘rtasidagi bog‘liqlik shu jarayonda yaqqol namoyon bo‘ladi: yangi mashinalarni ishlab chiqarishga jalb etish ularni boshqarish va ularga xizmat ko‘rsatish malakasiga ega xodimlarni tayyorlashni ham talab qilgan.

1954-yilda “Ferganavodstroy” trestiga 1,7 mln rubl qiymatidagi texnik vositalar ajratilgan. Besh yil davomida trestning texnik bazasi 3,5 baravardan ko‘proq kengaygan. Andijon oblastida yer qazish ishlarining 1952-yilda qariyb 40 foizi mashinalar yordamida bajarilgan bo‘lsa, 1960–1965-yillarda bu ko‘rsatkich 73–89 foizga yetgan. Shuningdek, tirkalma mexanizmlar soni 1961-yildagi 608 tadan 1972-yilda 3 085 taga yetgani qayd etilgan [7]. Ushbu ma’lumotlar texnik ta’minotning kengayishi bilan qurilish jarayonlarida mexanizmlardan foydalanish ulushining ortishi bir-biriga bog‘liq holda kechganini ko‘rsatadi.

Texnik ta'minotdagi o'zgarishlar barcha davrlarda bir yo'nalishda kechmagan. 1964–1965-yillarda ayrim mashinalarning boshqa tashkilotlarga o'tkazilishi natijasida mavjud park tarkibi qisqargan. Jumladan, traktorlar soni 294 tadan 213 taga, ekskavator cho'michlarining umumiy sig'imi esa 134,95 m³ dan 112,15 m³ ga kamaygan [8]. Bu holat qurilish tashkilotlarining texnik imkoniyatlari markazlashgan qayta taqsimlash qarorlariga bevosita bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. Binobarin, oldingi yillarda shakllangan moddiy-texnik salohiyatning saqlanishi ham tashkiliy-boshqaruv qarorlari bilan belgilanib, texnika parkining umumiy o'sishi ayrim davrlardagi qisqarishlar bilan birga kechgan.

Texnik bazaning kengayishi uni malakali xodimlar bilan ta'minlash masalasini ham dolzarblashtirgan. 1970-yilda “Ferganavodstroy” va “Andijanvodstroy” trestlaridagi ishchi hamda muhandis-texnik xodimlarning umumiy soni 4 899 kishiga yetgan. Shunga qaramay, 1972-yil boshida “Ferganavodstroy” trestida 46 nafar ekskavatorchi, 182 nafar skreperchi-buldozerchi va 108 nafar qurilish ishchisi yetishmagan [9]. Ikki trest bo'yicha keltirilgan umumiy xodimlar soni bilan alohida trestdagi kasbiy ehtiyojlar turli hisob doirasiga tegishli bo'lsa-da, ular mehnat resurslarining umumiy hajmi barcha mutaxassisliklar bo'yicha yetarli ta'minotni anglatmaganini ko'rsatadi. Texnik vositalarni ko'paytirish bilan ularni boshqaradigan va ta'mirlaydigan kadrlarni tayyorlash o'rtasidagi muvofiqlik shu jihatdan muhim ahamiyat kasb etgan.

Mexanizatsiyalashning amaliy ahamiyati katta hajmdagi tuproq, beton va temir-beton ishlarini bajarish imkoniyatlarining ortishida namoyon bo'lgan. 1953–1961-yillarda qurilish tashkilotlari tomonidan 253 748 m³ beton va temir-beton ishlari bajarilgan. Katta Farg'ona kanalining suv o'tkazish quvvatini sekundiga 100 m³ dan 188 m³ ga oshirish imkoniyati yaratilgan. Kanalning Xonobod tarmog'i qariyb 18 700 gektar, Qiziltepa tarmog'i esa 27 200 gektar yer maydonini sug'orish imkonini bergan [10]. Mazkur ko'rsatkichlar bajarilgan qurilish ishlari hajmi bilan suv yetkazib berish imkoniyatlarining kengayishi o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalaydi. Bunda beton va temir-beton ishlari hajmi amalga oshirilgan qurilishni, kanal va

uning tarmoqlariga oid ma'lumotlar esa suv o'tkazish hamda sug'orish imkoniyatlarini tavsiflaydi.

Farg'ona oblastida yangi sug'oriladigan yerlarni xo'jalik aylanmasiga kiritish besh yilliklar bo'yicha turlicha sur'atda amalga oshirilgan. 1956–1960-yillarda 18,76 ming gektar, 1961–1965-yillarda 17,48 ming gektar, 1966–1970-yillarda esa 15,13 ming gektar yangi sug'oriladigan yer foydalanishga kiritilgan. Mazkur davrda jami 51,37 ming gektar yer o'zlashtirilib, 62,05 ming gektar maydonning meliorativ holati yaxshilangan [11]. Bu natijalar sug'oriladigan yerlar ko'lamini kengaytirish va maydonlarning meliorativ holatini yaxshilash ishlari bir davrda olib borilganini ko'rsatadi. Ayni paytda yangi yerlarni foydalanishga topshirish hajmining besh yilliklar kesimida kamayib borishi o'zlashtirish jarayoni barqaror o'suvchi sur'atga ega bo'lmaganini bildiradi. Umumiy davriy natija bilan alohida bosqichlardagi o'zgarishlarni birgalikda ko'rib chiqish ushbu jarayonni aniqroq tavsiflash imkonini beradi.

Hududning suv ta'minotini yaxshilashda alohida gidrotexnika obyektlarining qurilishi ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. 1963-yilda uzunligi 31 km bo'lgan betonlashtirilgan Qo'qonsoy kanali qurilishi yakunlangan. Kanal vegetatsiya davrida 60 mln m³ dan ortiq suv olish va 18 ming gektardan ziyod maydonni sug'orish imkonini bergan [12]. Fayziobodsoy va Frunze nomli mashina kanallari hamda Karkidon suv omborining navbatma-navbat foydalanishga topshirilishi suv xo'jaligi infratuzilmasini kengaytirgan. Ushbu obyektlar qurilishi hududda sug'orish imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan ishlarning tarkibiy qismini tashkil etgan.

Markaziy Farg'ona yerlarining irrigatsiya-melioratsiya jihatidan tayyorlanishida ham hududiy tafovutlar mavjud bo'lgan. 1953–1972-yillarga oid ma'lumotlar bajarilgan tayyorgarlik ishlarining oblastlar bo'yicha taqsimotini ko'rsatadi.

Tayyorlangan maydon hajmi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Namangan oblastiga to'g'ri kelgan. Undan keyingi o'rinlarni Farg'ona va Andijon oblastlari egallagan. Mazkur taqsimot Markaziy Farg'onani o'zlashtirish doirasidagi irrigatsiya-melioratsiya tayyorgarligi hududlar bo'yicha bir xil hajmda amalga

oshirilmaganini bildiradi. Biroq ushbu ko'rsatkichlar tayyorlangan yerlarning xo'jalik foydalanishiga to'liq topshirilgan maydon bilan aynan tengligini anglatmaydi. Yerlarni qabul qilishda kanallardan sinov tariqasida suv oqizish va aniqlangan nuqsonlarni bartaraf etish tartibining qo'llanilishi qurilish tayyorgarligi bilan amaliy foydalanishga topshirish alohida bosqichlar bo'lganini ko'rsatadi [15]. Shu sababli o'zlashtirish natijalarini baholashda maydonlarning qaysi bosqichga tegishli ekani aniq belgilanishi zarur.

1971–1972-yillarga kelib nasoslar yordamida sug'orish qamrovi qariyb 70 ming gektarga yetgan. Abdusamat, Momoxon, Damko'l va Beshariq nasos stansiyalarining ishga tushirilishi suvni tabiiy oqim bilan yetkazish imkoniyati cheklangan maydonlarni o'zlashtirishga xizmat qilgan [16]. Nasos stansiyalari qurilishi sug'orish imkoniyatlarini hududning tabiiy suv yetkazish sharoitlari bilan cheklanib qolmagan holda kengaytirishga imkon bergan. Bu jarayon irrigatsiya infratuzilmasida suvni mexanik usulda ko'tarib berishga asoslangan obyektlarning ahamiyati ortganini ko'rsatadi.

Sug'orish tarmoqlarini betonlashtirish va kollektor-drenaj infratuzilmasini rivojlantirish ham qurilish ishlarining muhim yo'nalishlaridan bo'lgan. 1972-yilda vodiya beton va temir-beton bilan qoplangan kanallar uzunligi qariyb ming kilometr ga yetgan. "Jahonobod", "Kirov rovoti" va "Besh-bola" kanallarining betonlashtirilishi shu jarayonning tarkibiy qismini tashkil etgan. 1973-yil holatiga Markaziy Farg'onaning yangi sug'oriladigan rayonlarida 3 096 km irrigatsiya, 2 963 km kollektor-drenaj tarmoqlari hamda 1 956 ta gidrotexnika inshooti faoliyat ko'rsatgan [17]. Ushbu ma'lumotlar o'zlashtirilayotgan hududlarda suv yetkazib berish va zax suvlarini chiqarish vazifalarini bajaruvchi keng tarmoqli infratuzilma shakllanganini ko'rsatadi.

1970-yillar boshida qurilishning ayrim operatsiyalarida mexanizatsiyalash darajasi deyarli to'liq qamrovga yaqinlashgan. "Ferganavodstroy" va "Andijanvodstroy" trestlaridagi beton hamda yuklash-tushirish ishlariga oid ma'lumotlar bu o'zgarishni aniq ifodalaydi.

1966-yilda “Ferganavodstroy” va “Andijanvodstroy” trestlari tomonidan 1 778 ta gidrotexnika inshooti qurilib, 57 630 m³ beton va temir-beton ishlari hamda 56 516 ming m³ tuproq ishlari bajarilgan. Irrigatsiya obyektlari bilan birga yo‘llar, ichimlik suvi va elektr tarmoqlari, turar joylar, maktab hamda bolalar bog‘chalari ham barpo etilgan [19]. Qurilish ishlarining bunday tarkibi yangi yerlarni o‘zlashtirish ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratish, aholini joylashtirish va uning ijtimoiy ehtiyojlarini ta‘minlash bilan uzviy bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan irrigatsiya qurilishi yangi xo‘jaliklarning faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan transport, kommunal va ijtimoiy obyektlarni shakllantirish jarayonining tarkibiy qismini tashkil etgan.

1953–1972-yillarda Farg‘ona vodiysi oblastlarida bajarilgan yer qazish, beton va temir-beton ishlarining umumiy hajmi manbalarda 1 634 039 m³ sifatida keltirilgan. To‘qqizinchi besh yillikda vodiy bo‘yicha 800 mln m³ dan ortiq, jumladan, Markaziy Farg‘onada 388,7 mln m³ tuproq ishlarini bajarish rejalashtirilgan. Mazkur reja doirasida Bo‘z rayonida 3 500 gektar maydonning irrigatsiya-melioratsiya holati yaxshilangan, 876 gektar yer kapital tekislangan va 44 km kanal betonlashtirilgan [20]. Bu ma‘lumotlarda uzoq muddat davomida bajarilgan ishlar, navbatdagi besh yillik uchun belgilangan topshiriqlar hamda alohida rayonda erishilgan natijalar aks etgan. Ularning har biri o‘z davriy va hududiy doirasida baholanishi lozim.

Qurilish jarayonida rejalashtirilgan va amalda qayd etilgan xarajatlar o‘rtasidagi tafovut ham muhim muammolardan biri bo‘lgan. G‘arbiy Yozyovon massivida xarajat ko‘rsatkichi 760 rubldan 2 314 rublga, Ulug‘norda 715 rubldan 2 491 rublga, Oxunboboyev kanali tizimidagi massivda esa 563 rubldan 2 532 rublga oshgani keltirilgan [22]. Biroq ushbu summalarning hisob birligi aniq ko‘rsatilmagan. Shu bois ularni bir gektar maydonni o‘zlashtirish uchun sarflangan xarajat sifatida qat’iy talqin qilishga asos yetarli emas. Raqamlar xarajatlar o‘rtasidagi tafovutni ifodalaydi, ammo ularning qaysi hisob obyektiga tegishli ekanini aniqlashtirish zarur.

Andijon oblastida yerlarni xo‘jalik jihatidan o‘zlashtirish rejasi 1962-yilda 69,8 foizga, 1966-yilda 70,8 foizga va 1970-yilda 88 foizga bajarilgan [23]. Reja bajarilishi ko‘rsatkichining yaxshilanishiga qaramay, qayd etilgan yillarning hech birida topshiriqlar to‘liq amalga oshirilmagan. Bu natijalar irrigatsiya tayyorgarligi, moliyalashtirish va xo‘jalik infratuzilmasini yaratish bosqichlari o‘rtasidagi uzilishlar masalasini yuzaga chiqaradi. Yerlarni sug‘orishga tayyorlash bilan ularda xo‘jalik faoliyatini to‘liq yo‘lga qo‘yishning yakunlanishi bir vaqtda kechmagan. Biroq har bir bosqichdagi kechikishning umumiy reja bajarilishiga ta‘sirini faqat ushbu foizlar asosida alohida aniqlab bo‘lmaydi.

Meliorativ holatni saqlashdagi kamchiliklar ayrim maydonlarning qishloq xo‘jaligi foydalanishidan chiqishida namoyon bo‘lgan. 1965-yilda Farg‘ona vodiysida 15 ming gektar yer foydalanishdan chiqqan bo‘lib, shundan 6,5 ming gektari meliorativ holatning yomonlashuvi bilan bog‘liq bo‘lgan [24]. Bu ma‘lumot yangi yerlarni o‘zlashtirish bilan bir qatorda foydalanishdagi maydonlarni saqlab qolish ham muhim vazifa bo‘lganini ko‘rsatadi. Ayni paytda jami foydalanishdan chiqqan yerlar bilan meliorativ sabablar tufayli foydalanishdan chiqqan maydonlarni farqlash zarur: keltirilgan dalil barcha yo‘qotishlarni birgina omil bilan izohlashga asos bermaydi.

Shimoliy Bag‘dod, Qoraqalpoq, Damko‘l va Momoxonsoy kollektorlariga oid ma‘lumotlarda zax qochirish tizimlarining talabga javob bermasligi, botqoqlanish va hosildorlikning pastligi qayd etilgan [25]. Ushbu holatlar irrigatsiya tarmoqlarini kengaytirish bilan kollektor-drenaj tizimlarining faoliyatini ta‘minlash o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beradi. Sug‘orish imkoniyatlarining mavjudligi yerlarning meliorativ holati talab darajasida saqlanishini o‘z-o‘zidan kafolatlamagan. Zax qochirish tarmoqlaridagi kamchiliklar yerlarning foydalanish holati va qishloq xo‘jaligi natijalarini baholashda hisobga olinishi lozim bo‘lgan omillardan biri edi.

Bag‘dod rayonida 1968–1973-yillarda o‘rtacha paxta hosildorligi gektariga 25,8 sentnerni tashkil etib, qo‘shni Leningrad rayonidagi ko‘rsatkichdan 6,5 sentnerga past bo‘lgan [26]. Mazkur tafovutni kollektor-drenaj tizimlari haqidagi ma‘lumotlar bilan birgalikda o‘rganish meliorativ sharoitning ahamiyatini

baholashga yordam beradi. Biroq rayonlar o'rtasidagi hosildorlik farqini to'liq meliorativ holat bilan izohlash yetarlicha asoslangan xulosa bo'lmaydi. Buning uchun agrotexnik tadbirlar va ishlab chiqarishning boshqa sharoitlari ham qiyosiy tahlilga jalb etilishi kerak. Hosildorlik ko'rsatkichlari meliorativ muammolarning ahamiyatini yoritadi, ammo ularning ta'sirini boshqa omillardan ajratib o'lchamaydi.

1976-yilgi hisobotda Andijon oblastining irrigatsiya maydonlari 263 526 gektar deb qayd etilgan [27]. Yozyovon rayoniga oid ma'lumotlarda esa sug'oriladigan yerlarning katta qismida turli darajadagi sho'rlanish mavjudligi ko'rsatilgan [28]. Ushbu dalillar maydonlarning miqdoriy ko'lami bilan ularning meliorativ holati alohida ko'rsatkichlar ekanini bildiradi. Yerlarni sug'orishga tayyorlash muayyan qurilish natijasini ifodalagan bo'lsa, ulardan uzoq muddat foydalanish meliorativ holatni muntazam saqlashga bog'liq bo'lgan. Shuning uchun o'zlashtirish natijalarini maydonlar hajmi va ularning foydalanishga yaroqliligi bilan bog'liq holda baholash lozim.

Qurilish sifatini tekshirishga qaratilgan laboratoriya faoliyati ham mavjud bo'lgan. 1977-yilda "Ferganavodstroy" qurilish laboratoriyasida beton mustahkamligi bo'yicha 203 ta, tuproq bo'yicha 48 ta, shag'al bo'yicha 22 ta va qum bo'yicha 27 ta sinov o'tkazilgan [29]. Sinovlarning turli qurilish materiallarini qamrab olgani nazorat ishlari olib borilganini tasdiqlaydi. Biroq ularning soni nazoratning natijadorligini to'liq tavsiflamaydi. Qurilish nuqsonlari qay darajada kamayganini aniqlash uchun sinov natijalari, aniqlangan kamchiliklar va ularni bartaraf etish haqidagi ma'lumotlar ham talab etiladi. Shu sababli laboratoriya tekshiruvlarining mavjudligi bilan ularning qurilish sifatiga amaliy ta'sirini farqlash zarur.

Davr yakuniga oid ma'lumotlarda "Ferganavodstroy" tomonidan 1989-yilda 2 095 gektar, 1990-yilda esa 853 gektar yangi sug'oriladigan maydon foydalanishga topshirilgani qayd etilgan [30]. Ushbu ko'rsatkichlar mazkur trest faoliyatida yangi maydonlarni foydalanishga kiritish hajmi qisqarganini bildiradi. Biroq ikki yilga tegishli ma'lumotlar qisqarish sabablarini to'liq ochib bermaydi. Ularni aniqlash

uchun moliyalashtirish, texnik ta'minot va agrar siyosatdagi o'zgarishlarni tavsiflovchi qo'shimcha dalillarni o'rganish zarur.

Farg'ona vodiysidagi irrigatsiya-melioratsiya qurilishi katta hajmdagi ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani shakllantirgan. Uning xo'jalik natijalari esa texnikadan foydalanish, xarajatlarni boshqarish, yerlarni o'zlashtirish bosqichlarini muvofiqlashtirish hamda meliorativ holatni saqlash bilan bog'liq bo'lgan. Mayjud dalillar qurilish salohiyatining kengayishi va undan amaliy foydalanish o'rtasida muayyan tafovutlar saqlanganini ko'rsatadi. Shu bois davr natijalarini baholashda bajarilgan ishlar hajmi, foydalanishga topshirilgan maydonlar va ularning keyingi holati o'zaro bog'liq, ayni paytda mazmunan farqli ko'rsatkichlar sifatida tahlil qilinishi lozim.

XULOSA

1951–1991-yillar doirasida Farg'ona vodiysida suv xo'jaligini mexanizatsiyalash irrigatsiya qurilishini mashinalashgan ishlab chiqarish asosida rivojlantirishga xizmat qildi. Ixtisoslashtirilgan trestlar, kengaygan texnika parki va mutaxassislar tayyorlash tizimi katta hajmdagi tuproq ishlarini bajarish, kanallarni rekonstruksiya qilish, nasos stansiyalarini barpo etish hamda yangi maydonlarni sug'orishga tayyorlash imkonini yaratdi.

Biroq mexanizatsiyalashning miqdoriy ko'rsatkichlari bilan uning xo'jalik va meliorativ samaradorligi o'rtasida tafovut saqlanib qoldi. Texnikadan to'liq foydalanilmasligi, malakali kadrlar yetishmovchiligi, moliyalashtirish va loyiha ta'minotidagi uzilishlar qurilish ishlarining muddatlari hamda xarajatlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Kollektor-drenaj tarmoqlaridagi kamchiliklar ayrim hududlarda sho'rlanish, botqoqlanish va yerlarning foydalanishdan chiqishi bilan kechdi.

Mexanizatsiyalashning paxtachilikka yo'naltirilgan ekstensiv o'zlashtirish siyosatiga bog'liqligi texnik yangilanish natijalarini cheklagan asosiy omillardan biri bo'ldi. Shu bois mazkur jarayonni baholashda texnika soni va bajarilgan qurilish hajmi bilan birga suvdan foydalanish samaradorligi, yerlarning meliorativ holati, inshootlardan foydalanish xarajatlari va mehnat sharoitlarini ham hisobga olish zarur.

Tadqiqot texnik taraqqiyotning barqaror natijasi qurilish, foydalanish, ta'mirlash va meliorativ nazoratning o'zaro muvofiqligiga bog'liqligini ko'rsatadi. 1980–1991-yillar bo'yicha manbalarni kengaytirish va statistik tafovutlarni asl hujjatlar bilan tekshirish mazkur xulosalarni yanada aniqlashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN MANBALAR VA ADABIYOTLAR

1. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза // Халқ сўзи. — 2010. — 13 ноябрь.
2. Ўзбекистон ирригацияси: альбом. — Тошкент: Ўздавнашр, 1959. — Б.
- 3.
3. О'z МА, R.837-fond, 38-ro'yxat, 20-yig'majild, 79-varaq.
4. О'zR PAA FVB, 1-fond, 9-ro'yxat, 173-yig'majild, 6-varaq.
5. Ўзбекистон коммунисттик партияси съездларининг резолюциялари ва қарорлари. — Тошкент: Ўздавнашр, 1958. — Б. 465.
6. О'zR PAA FVB, 1-fond, 9-ro'yxat, 164-yig'majild, 61-varaq.
7. О'zR PAA FVB, 1-fond, 6-ro'yxat, 12-yig'majild, 5-varaq.
8. О'zR PAA FVB, 196-fond, 1-ro'yxat, 28-yig'majild, 15-varaq.
9. Народное хозяйство УзССР в 1972 г. — Ташкент: Узбекистан, 1973. — С. 181.
10. О'zR PAA FVB, 1-fond, 9-ro'yxat, 164-yig'majild, 64-varaq.
11. О'zR PAA FVB, 1-fond, 258-ro'yxat, 471-yig'majild, 13-varaq.
12. Мирзаев Қ. Қўқонсой канали барпо этилди // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. — 1963. — № 6. — Б. 22.
13. О'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi Norin–Qoradaryo irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi joriy arxivi, 57-fond, 1-ro'yxat, 381-yig'majild, 46-varaq.
14. О'z МА, R.2483-fond, 1-ro'yxat, 1495-yig'majild, 278-varaq.
15. FVDA, 1151-fond, 1-ro'yxat, 90-yig'majild, 18-varaq.
16. AVDA, 619-fond, 1-ro'yxat, 101-yig'majild, 62-varaq.
17. Гофуров А. Ирригация ва мелиорацияни ривожлантиришнинг иқтисодий проблемалари. — Тошкент: Ўзбекистон, 1974. — Б. 84.
19. FVDA, 1151-fond, 1-ro'yxat, 90-yig'majild, 5-varaq.
20. О'zR PAA AVB, 155-fond, 3-ro'yxat, 436-yig'majild, 53-varaq.
21. О'zR PAA FVB, 1-fond, 9-ro'yxat, 164-yig'majild, 79-varaq.
22. О'zR PAA FVB, 196-fond, 1-ro'yxat, 25-yig'majild, 36-varaq.
23. О'zR PAA FVB, 196-fond, 1-ro'yxat, 25-yig'majild, 37-varaq.
24. О'zR PAA FVB, 196-fond, 1-ro'yxat, 25-yig'majild, 32-varaq.
25. FVDA, 1151-fond, 1-ro'yxat, 90-yig'majild, 9-varaq.
26. FVDA, 1151-fond, 1-ro'yxat, 90-yig'majild, 12-varaq.
27. О'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi Norin–Qoradaryo irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi joriy arxivi, 57-fond, 1-ro'yxat, 381-

yig'majild, 4-varaq. Andijon oblast sug'orish tizimi boshqarmasining 1976-yilgi hisoboti.

28. O'zR PAA FVB, 196-fond, 12-ro'yxat, 245-yig'majild, 15-varaq.

29. Рустамов А. Центральная Фергана. — Ташкент: Мехнат, 1995. — С. 15.

30. AVDA, 619-fond, 1-ro'yxat, 101-yig'majild, 64-varaq.

=====

O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-SIYOSIY JARAYONLAR TRANSFORMATSIYASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY ASOSLARI

Xaidarov Rahmatullo Ergashevich

Kokand University Andijon filiali

Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning transformatsiyasi ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Unda inson omili, ijtimoiy institutlar, ijtimoiy ong, milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarning o'zaro aloqasi yoritiladi. Globallashuvning milliy ijtimoiy-siyosiy hayotga ta'siri S. Otamurotov qarashlari asosida, Alisher Navoiyning komil inson konsepsiyasi esa ma'naviy-axloqiy transformatsiyaning tarixiy-falsafiy asosi sifatida tahlil etiladi. Shuningdek, Karmin va Bernatskiyning nazariy qarashlari asosida transformatsion jarayonlarning falsafiy-metodologik jihatlari ochib beriladi. Tadqiqotda ijtimoiy-siyosiy transformatsiya inson, jamiyat, qadriyat va ijtimoiy ongning o'zaro ta'sirida kechadigan kompleks jarayon sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-siyosiy transformatsiya, ijtimoiy falsafa, inson omili, ijtimoiy institutlar, ijtimoiy ong, globallashuv, milliy o'zlik, ma'naviy qadriyatlar, komil inson, Alisher Navoiy, ijtimoiy reallik.

Аннотация: В статье социально-политическая трансформация в Узбекистане анализируется с социально-философской точки зрения. Раскрывается взаимосвязь человеческого фактора, социальных институтов, общественного сознания, национальной идентичности и духовных ценностей. Влияние глобализации на общественно-политическую жизнь рассматривается в контексте взглядов С. Отамуродова, а концепция совершенного человека Алишера Навои интерпретируется как историко-философская основа духовно-нравственной трансформации. На основе теоретических взглядов Кармина и Бернатского освещаются философско-методологические аспекты трансформационных процессов. Обосновывается необходимость рассматривать социально-политическую трансформацию как комплексный процесс взаимодействия человека, общества, ценностей и общественного сознания.

Ключевые слова: социально-политическая трансформация, социальная философия, человеческий фактор, социальные институты, общественное

сознание, глобализация, национальная идентичность, духовные ценности, совершенный человек, Алишер Навои, социальная реальность.

Abstract: *This article analyzes the transformation of socio-political processes in Uzbekistan from a socio-philosophical perspective. It examines the interrelationship between the human factor, social institutions, social consciousness, national identity, and spiritual values. The impact of globalization on national socio-political life is analyzed in accordance with the views of S. Otamurotov, while Alisher Navoi's concept of the perfect human is interpreted as a historical and philosophical foundation of spiritual and moral transformation. Based on the theoretical views of Karmin and Bernatsky, the philosophical and methodological aspects of transformational processes are also examined. The study substantiates the need to view socio-political transformation as a complex process shaped by the interaction of individuals, society, values, and social consciousness.*

Keywords: *socio-political transformation, social philosophy, human factor, social institutions, social consciousness, globalization, national identity, spiritual values, perfect human, Alisher Navoi, social reality.*

KIRISH

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jarayonlarning o'zaro ta'siri asosida shakllanadigan murakkab transformatsion jarayonlar bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda jamiyatning institutsional tuzilishi bilan bir qatorda insonning dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi, qadriyatlari va jamiyatdagi o'z o'rnini anglashi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston jamiyatida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni ham aynan mana shu kengroq ijtimoiy-falsafiy kontekstda tahlil qilish maqsadga muvofiq. Chunki transformatsiya jarayoni davlat boshqaruvi yoki siyosiy institutlarning o'zgarishi bilangina cheklanmaydi. U ijtimoiy munosabatlar, inson va jamiyat o'rtasidagi aloqalar, ijtimoiy ong, milliy o'zlik, ma'naviy qadriyatlar hamda fuqarolik mas'uliyatining yangicha mazmun kasb etishini ham nazarda tutadi.

A.Karmin va G.Bernatskiy ijtimoiy falsafani jamiyat va insonning o'zaro aloqadorligi, ijtimoiy reallik, davlat, ijtimoiy rivojlanish va tarixiy jarayonlarni falsafiy jihatdan anglash imkonini beruvchi muhim nazariy yo'nalish sifatida ko'rib chiqadilar. Ularning asarida "jamiyat", "ijtimoiy reallik", "davlat", "inson va jamiyat" kabi masalalarning bir tizimda tahlil qilinishi ijtimoiy transformatsiyani kompleks o'rganish uchun metodologik asos bo'la oladi [4.197–228].

Bundan tashqari, globallashuv sharoitida milliy o'zlik va milliy qadriyatlarni asrash masalasi ham alohida ahamiyatga ega. S.Otamurotov globallashuv jarayonlarini millatning ijtimoiy-madaniy hayoti, milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlari bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Uning "Globallashuv: Millatni asrash mas'uliyati" asari aynan globallashuv sharoitida milliylikni saqlash va zamonaviy jarayonlarga moslashish masalalariga bag'ishlangan [2].

O'zbek jamiyatining tarixiy-ma'naviy tajribasida inson masalasining alohida o'rin egallashi ham transformatsiya jarayonlarini tushunishda muhimdir. Xususan, Alisher Navoiy ijodida insonning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy kamoloti masalasi markaziy o'rinni egallaydi. M. Pardayeva Navoiy asarlaridagi komil inson g'oyasini insonning ma'naviy-axloqiy yetukligi bilan bog'liq holda tadqiq etgan [3]. Bu qarashlarni zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tahlil bilan uyg'unlashtirish inson omilining transformatsiyadagi rolini chuqurroq anglash imkonini beradi.

TADQIQOTNING MAQSADI

Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar transformatsiyasining ijtimoiy-falsafiy mazmunini aniqlash, ushbu jarayonda inson omili, ijtimoiy institutlar, ijtimoiy ong, milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarning o'rnini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

TADQIQOT VAZIFALARI

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- inson omilining jamiyatdagi transformatsion jarayonlarga ta'sirini tahlil qilish;
- ijtimoiy institutlar va ijtimoiy munosabatlarning o'zgarish mexanizmlarini ochib berish;
- globallashuvning milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarga ta'sirini tahlil qilish;
- Alisher Navoiyning komil inson konsepsiyasini zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot masalalari bilan bog'lash;
- ijtimoiy ong va ijtimoiy reallik o'rtasidagi o'zaro munosabatni aniqlash;

- O‘zbekiston sharoitidagi transformatsion jarayonlarning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlarini umumlashtirish.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotning nazariy asosini ijtimoiy falsafa, falsafiy antropologiya, globallashtirish falsafasi, milliy o‘zlik va ma’naviy qadriyatlar masalalariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar tashkil etadi.

Tadqiqotda tizimli, tarixiy-mantiqiy, qiyosiy, strukturaviy-funksional, dialektik va aksiologik metodlardan foydalanildi. Jumladan, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar alohida hodisalar sifatida emas, balki inson, ijtimoiy institutlar, qadriyatlar va ijtimoiy ongning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keluvchi yaxlit tizim sifatida tahlil qilindi.

A.Karmin va G.Bernatskiyning ijtimoiy falsafaga oid qarashlari jamiyatni ijtimoiy reallik sifatida anglash, inson va jamiyat munosabatlarini tahlil qilish hamda ijtimoiy rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini aniqlashda metodologik manba sifatida qo‘llanildi [4.197–228].

NATIJALAR

Ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning inson omiliga bog‘liqligi

Jamiyatdagi har qanday siyosiy yoki institutsional o‘zgarish, avvalo, inson faoliyati orqali amalga oshadi. Shu sababli ijtimoiy-siyosiy transformatsiyani insondan tashqarida mavjud bo‘lgan obyektiv jarayon sifatida tasavvur qilish to‘liq yondashuv bo‘la olmaydi.

Inson bir vaqtning o‘zida transformatsiyaning subyekti ham, obyekti ham hisoblanadi. Bir tomondan, inson yangi ijtimoiy munosabatlar, institutlar va qadriyatlarning shakllanishida faol ishtirok etadi. Ikkinchi tomondan esa, amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar uning dunyoqarashi, ehtiyojlari, imkoniyatlari va ijtimoiy mavqeiga ta’sir ko‘rsatadi.

A.Karmin va G.Bernatskiy insonni ijtimoiy mavjudot sifatida ko‘rib, uning shaxs sifatida shakllanishini jamiyat bilan uzviy bog‘laydilar. Ularning yondashuvida shaxsning ijtimoiylashuvi, ijtimoiy muhit va jamiyatdagi

munosabatlar inson faoliyatining mazmunini belgilovchi muhim omillardir [4.197–228].

Shundan kelib chiqib, O‘zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning samaradorligi ham faqat yangi institutlarning tashkil etilishi bilan emas, balki insonlarning ushbu o‘zgarishlarni anglash darajasi, ijtimoiy faolligi va mas’uliyat hissi bilan belgilanadi.

Globallashuv va milliy o‘zlik masalasi

Bugungi transformatsion jarayonlarni globallashuvdan ajratib tasavvur qilish mumkin emas. Globallashuv iqtisodiy va texnologik aloqalarni kengaytirish bilan bir qatorda, turli jamiyatlarning madaniy, axloqiy va siyosiy qarashlariga ham ta’sir ko‘rsatadi.

S. Otamurotov globallashuv sharoitida millatning o‘zligini saqlash masalasini muhim ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida qo‘yadi. Uning yondashuvida milliy o‘zlikni saqlash zamonaviy dunyodan ajralib qolish emas, balki global jarayonlarda milliy manfaat va qadriyatlarni anglagan holda faol ishtirok etish bilan bog‘liq [2].

Bu jihat O‘zbekiston uchun ham muhimdir. Chunki zamonaviy transformatsiya jarayonlari xalqaro aloqalarning kengayishi, axborot makonining globallashuvi va yangi ijtimoiy qadriyatlarning kirib kelishi bilan kechmoqda. Bunday sharoitda milliy o‘zlikni saqlash faqat tarixiy merosni asrash bilangina cheklanmay, uni zamonaviy ijtimoiy hayot bilan uyg‘unlashtirishni ham talab qiladi.

Demak, transformatsiya va milliy o‘zlik bir-biriga qarama-qarshi jarayonlar emas. Aksincha, milliy o‘zlikni anglash jamiyatning global o‘zgarishlarga moslashish salohiyatini oshirishi mumkin.

Ijtimoiy institutlarning transformatsiyasi

Jamiyatdagi transformatsiyaning muhim ko‘rsatkichlaridan biri ijtimoiy institutlarning o‘zgarishidir. Davlat, oila, ta’lim, mahalla, fuqarolik jamiyati, ommaviy axborot vositalari va boshqa ijtimoiy institutlar jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solishning asosiy mexanizmlaridir.

Transformatsiya jarayonida institutlarning vazifalari va jamiyatdagi funksiyalari ham o‘zgarib boradi. Masalan, ta’lim muassasasi faqat bilim beruvchi

institut bo'lib qolmasdan, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol va mas'uliyatli shaxsni shakllantirishga xizmat qilishi kerak.

Xuddi shuningdek, mahalla ham faqat ma'muriy-hududiy birlik sifatida emas, balki ijtimoiy hamkorlik, o'zaro yordam va fuqarolik faolligi shakllanadigan muhit sifatida namoyon bo'ladi.

A.Karmin va G.Bernatskiyning jamiyatni ijtimoiy reallik sifatida tahlil qiluvchi yondashuvi aynan shu nuqtada metodologik ahamiyat kasb etadi: jamiyatni faqat davlat yoki siyosiy institutlar yig'indisi emas, balki insonlar o'rtasidagi real munosabatlar tizimi sifatida ko'rish zarur [4.197–228].

Transformatsiya jarayonining yana bir muhim jihati ijtimoiy ongning o'zgarishidir. Jamiyatdagi yangi institutlar va siyosiy mexanizmlar qanchalik mukammal bo'lmasin, agar ijtimoiy ong ularni qabul qilishga tayyor bo'lmasa, transformatsiya kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Ijtimoiy ong insonlarning jamiyat, davlat, huquq, adolat, mas'uliyat va o'zaro munosabatlar haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi. Shu sababli ijtimoiy ongdagi transformatsiya jamiyatdagi institutsional o'zgarishlarning ichki mazmunini belgilaydi.

Karmin va Bernatskiy ijtimoiy reallikni insonlarning tasavvurlari, munosabatlari va amaliy faoliyatidan ajratib bo'lmasligini ko'rsatadi. Jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy tasavvurlar real ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi [4].

Shu ma'noda O'zbekistondagi transformatsiyaning muhim vazifalaridan biri fuqarolarning siyosiy-huquqiy va ijtimoiy tafakkurini rivojlantirishdir.

Komil inson konsepsiyasi va zamonaviy transformatsiya

O'zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiyani faqat zamonaviy siyosiy va iqtisodiy jarayonlar bilan izohlash yetarli emas. Uning chuqur tarixiy-ma'naviy ildizlari ham mavjud.

Alisher Navoiy ijodida insonning ma'naviy kamoloti, adolat, ilm-ma'rifat, xalq manfaatiga xizmat qilish va axloqiy poklik masalalari alohida o'rin tutadi. M. Pardayeva Navoiy asarlaridagi komil inson g'oyasini alohida ilmiy tadqiqot darajasida o'rgangan [3]. Mazkur yondashuvga ko'ra, insonning kamoloti faqat

shaxsiy manfaat bilan emas, balki uning jamiyat va xalq oldidagi mas'uliyati bilan ham belgilanadi.

Navoiy qarashlaridagi ushbu jihat zamonaviy ijtimoiy-siyosiy transformatsiya uchun ham muhim nazariy ahamiyatga ega. Chunki jamiyatning barqaror rivojlanishi faqat huquqiy yoki iqtisodiy mexanizmlarga emas, balki ma'naviy jihatdan yetuk, ijtimoiy mas'uliyatni anglaydigan insonlarga ham bog'liq.

Navoiy talqinidagi komil inson ilmi, axloqli, adolatparvar va xalq manfaatiga xizmat qiluvchi shaxsdir. Zamonaviy jamiyat sharoitida bu mezonlarni fuqarolik faolligi, huquqiy madaniyat, ijtimoiy mas'uliyat va vatanparvarlik tushunchalari bilan uyg'unlashtirish mumkin.

Shunday qilib, komil inson konsepsiyasi tarixiy-ma'naviy meros sifatida qolib ketmaydi, balki zamonaviy jamiyatda shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini tushuntirish uchun muhim aksiologik mezon vazifasini bajarishi mumkin.

“Inson – jamiyat – muhit” tizimida transformatsiya

Ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni tizimli tahlil qilish inson, jamiyat va muhit o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni hisobga olishni talab qiladi.

Inson jamiyatni o'zgartiradi, jamiyat esa insonni shakllantiradi. Shu bilan birga, tarixiy tajriba, ma'naviy qadriyatlar, siyosiy institutlar va ijtimoiy muhit inson faoliyatining mazmunini belgilaydi.

Mazkur munosabatlarni quyidagi tizim orqali ifodalash mumkin:

Inson → Jamoa → Ijtimoiy institut → Jamiyat → Tarixiy-madaniy muhit → Inson

Bu tizim yopiq emas, balki doimiy harakatdagi ijtimoiy jarayonni ifodalaydi. Unda har bir element boshqasiga ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, O'zbekistondagi transformatsiyani bir tomonlama “davlat islohoti” sifatida emas, balki inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning bosqichma-bosqich yangilanishi sifatida baholash maqsadga muvofiq.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiya bir necha o'zaro bog'liq darajalarda kechmoqda.

Birinchidan, **institutsional darajada** davlat va ijtimoiy institutlarning faoliyat mexanizmlari takomillashmoqda.

Ikkinchidan, **ijtimoiy darajada** insonlar o'rtasidagi munosabatlar, ijtimoiy faollik va fuqarolik mas'uliyatining yangi shakllari rivojlanmoqda.

Uchinchidan, **ma'naviy-aksiologik darajada** milliy va umuminsoniy qadriyatlarining zamonaviy mazmunini qayta anglash jarayoni yuz bermoqda.

To'rtinchidan, **shaxsiy-antropologik darajada** insonning jamiyatdagi o'rni, huquq va erkinliklari, ijtimoiy mas'uliyati hamda o'zini namoyon qilish imkoniyatlari haqidagi tasavvurlar o'zgarib bormoqda.

S. Otamurotovning globallasuv va milliy o'zlik masalasidagi qarashlari ushbu jarayonning tashqi — global omillarini tushuntirishga imkon beradi [2]. M. Pardayevaning Navoiydagi komil inson konsepsiyasiga oid tadqiqoti esa transformatsiyaning ma'naviy-axloqiy asoslarini ochib berishga xizmat qiladi [3]. A.Karmin va G.Bernatskiyning ijtimoiy falsafaga oid qarashlari esa ushbu jarayonlarni inson, jamiyat va ijtimoiy reallikning o'zaro aloqadorligi doirasida umumlashtirish imkonini beradi [4.197–228].

Demak, mazkur uch nazariy yo'nalishni uyg'unlashtirish orqali O'zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning yaxlit ijtimoiy-falsafiy modelini shakllantirish mumkin.

XULOSA

O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning transformatsiyasi murakkab va ko'p qatlamli ijtimoiy-falsafiy hodisa bo'lib, uni faqat siyosiy institutlarning o'zgarishi bilan cheklab bo'lmaydi.

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning markaziy subyekti inson bo'lib, uning ijtimoiy faolligi va mas'uliyati islohotlarning samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir.

2. Ijtimoiy institutlarning transformatsiyasi ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlar bilan birgalikda kechishi zarur.

3. Globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash jamiyatning modernizatsiyaga qarshiligi emas, balki global jarayonlarda o'zining tarixiy-madaniy identitetini saqlagan holda ishtirok etish qobiliyatidir.

4. Alisher Navoiyning komil inson konsepsiyasi zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida shaxsning axloqiy yetukligi, ijtimoiy mas'uliyati va xalq manfaatiga xizmat qilishini tushuntirish uchun muhim ma'naviy-falsafiy manba bo'lib xizmat qiladi.

5. A.Karmin va G.Bernatskiyning ijtimoiy falsafaga oid qarashlari O'zbekistondagi transformatsiyani inson, jamiyat, ijtimoiy reallik va tarixiy rivojlanishning o'zaro aloqadorligi asosida tahlil qilish uchun metodologik imkoniyat yaratadi.

Umuman olganda, O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning barqarorligi institutsional islohotlar bilan bir qatorda inson kapitali, ijtimoiy ong, milliy o'zlik va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning uyg'un rivojlanishiga bog'liq. Shu sababli zamonaviy transformatsiyani **“institut – inson – qadriyat – ijtimoiy ong – muhit”** tizimida tahlil qilish ilmiy jihatdan samarali yondashuv hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xaidarov R.E. “Hayrat ul-abror” dostonida Alisher Navoiy falsafiy qarashlari va inson konsepsiyasi. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Andijon, 2024.

2. Otamurotov S. Globallashuv: Millatni asrash mas'uliyati (siyosiy-falsafiy qirralari). – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2018.

3. Pardayeva M.D. Alisher Navoiy asarlarida komil inson g'oyasi. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2010.

4. Кармин А.С., Бернацкий Г.Г. Философия: учебник для вузов. – 2-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2009. – 558/560 с.

PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMI RIVOJLANISHINING HUDUDIIY XUSUSIYATLARI

Boymatov Tuychivoy Alijonovich
Farg'ona viloyati Kasbiy ta'lim
boshqarmasi boshlig'i
Email: tuychiboyboymatov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada professional ta'lim tizimining hududiy rivojlanish xususiyatlari, uning hududiy mehnat bozori ehtiyojlari bilan o'zaro bog'liqligi hamda professional ta'lim muassasalari faoliyatining rivojlanish tendensiyalari tadqiq etilgan. Hududlarda professional ta'lim xizmatlarini tashkil etish va rivojlantirishda demografik tarkib, iqtisodiyotning tarmoq tuzilmasi, mehnat resurslari salohiyati, ish beruvchilar talabi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi va pedagogik kadrlar salohiyatining ta'siri asoslab berilgan. Shuningdek, professional ta'lim tizimini hududiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijasida professional ta'limni hududiy mehnat bozori talablariga moslashtirish, ta'lim dasturlarini diversifikatsiya qilish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshirishning muhim omillari ekanligi asoslangan..

Kalit so'zlar: professional ta'lim, hududiy rivojlanish, mehnat bozori, kasbiy kompetensiya, ta'lim xizmatlari, ish beruvchi, kadrlar tayyorlash, hududiy iqtisodiyot, ta'lim sifati, raqamlashtirish.

Аннотация: В статье исследуются особенности территориального развития системы профессионального образования, ее взаимосвязь с потребностями регионального рынка труда, а также тенденции развития деятельности учреждений профессионального образования. Обосновано влияние демографической структуры, отраслевой структуры экономики, потенциала трудовых ресурсов, спроса работодателей, материально-технической базы образовательных учреждений и кадрового потенциала педагогов на организацию и развитие услуг профессионального образования в регионах. Кроме того, определены основные направления территориального развития системы профессионального образования, выявлены существующие проблемы и разработаны предложения по их устранению. В результате исследования обосновано, что адаптация профессионального образования к требованиям регионального рынка труда, диверсификация образовательных программ, усиление сотрудничества с работодателями, а также использование цифровых технологий являются важными факторами повышения эффективности системы профессионального образования.

Ключевые слова: профессиональное образование, территориальное развитие, рынок труда, профессиональная компетентность,

образовательные услуги, работодатель, подготовка кадров, региональная экономика, качество образования, цифровизация

Abstract: *This article examines the regional development characteristics of the vocational education system, its relationship with the needs of the regional labor market, and the development trends of vocational education institutions. It substantiates the influence of demographic structure, the sectoral structure of the economy, labor resource potential, employer demand, the material and technical infrastructure of educational institutions, and the professional capacity of teaching staff on the organization and development of vocational education services in the regions. Furthermore, the study identifies the key directions for the regional development of the vocational education system, highlights existing challenges, and develops proposals for addressing them. The findings demonstrate that aligning vocational education with regional labor market requirements, diversifying educational programs, strengthening cooperation with employers, and applying digital technologies are important factors in improving the effectiveness of the vocational education system.*

Keywords: *vocational education, regional development, labor market, professional competence, educational services, employer, workforce training, regional economy, quality of education, digitalization.*

Bugungi kunda iqtisodiyotning texnologik jihatdan yangilanishi, ishlab chiqarish jarayonlarining raqamlashtirilishi va yangi kasblarning shakllanishi professional ta'lim tizimiga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy mehnat bozori nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko'nikma, kasbiy kompetensiya, raqamli savodxonlik va tez moslashuvchanlikka ega bo'lgan mutaxassislarni talab qilmoqda.

Professional ta'lim tizimining samarali rivojlanishi mamlakat miqyosidagi umumiy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda, hududlarning iqtisodiy, demografik va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi. Chunki turli hududlarda iqtisodiyotning tarmoq tarkibi, korxonalar soni, yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatlari, aholi tarkibi va mehnat resurslarining kasbiy tuzilmasi bir-biridan farq qiladi. Shu nuqtayi nazardan professional ta'limni "yagona standart - yagona model" asosida rivojlantirishdan ko'ra, hududiy iqtisodiyotning real ehtiyojlariga moslashgan professional ta'lim modelini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Professional ta'limni isloh qilishda bugungi kunda raqamli iqtisodiyot sharoitida yuqori malakali, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash ushbu tizimining eng asosiy vazifalaridan biriga aylanmoqda. Texnika

yo‘nalishidagi kasbiy ta‘lim muassasalarda iqtisodiy fanlarni o‘qitish jarayonida nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki talabalarda real ishlab chiqarish va boshqaruv muhitida zarur bo‘ladigan tahliliy, boshqaruv va iqtisodiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb hisoblanadi. Bu esa o‘quv jarayonini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etishni, innovatsion metod va vositalardan foydalanishni talab etadi. [1, 131]

Bugungi kunda modellashtirish texnik va texnologik sohalarda, sanoat, xizmat ko‘rsatish, marketing va moliya, meditsina, transport va logistikada ko‘plab amaliyotli vazifalarni hal qilishda samarali usul sifatida qaraladi. Shuningdek, modellashtirish ilmiy bilish jarayonida fundamental usullardan biri bo‘lib, fizika, ximiya, biologiya, muhandislik, iqtisodiyot va ijtimoiyatshunoslikda keng qo‘llaniladi. Modellashtirishning mohiyati shundaki, u murakkab vaziyat va hodisalarni soddalashtirilgan yoki maksimal reallik darajasida namoyish etish imkonini beradi. Bu usul matematik usullar yoki maxsus dasturiy ta‘minotdan foydalanish orqali ob‘ektning turli parametrlarini baholash va prognoz qilish imkonini beradi. Kompyuter texnologiyalari, katta ma‘lumotlar analitikasi, neyron tarmoqlar, virtual va qo‘shimcha reallik vositalari rivojlanishi bilan modellashtirish ahamiyati tobora ortmoqda.

Mamlakatning taraqqiy etishi, mutaxassis kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlarga bo‘lgan talba tobora ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda nafaqat iqtisodiy sohada, balki muhandislik, texnologiya va boshqa texnik yo‘nalishlarda ham iqtisodiy qarorlar qabul qilish kompetensiyalariga ega bo‘lgan mutaxassislarga talab yuqori. Xalqaro tajribada simulyatsion o‘qitish texnologiyalari - biznes o‘yinlar, virtual laboratoriyalar, stsensariy asosidagi modellar, agentli modellashtirish va raqamli “tvins” (digital twin) texnologiyalari keng qo‘llanilib, talabalar bilimini amaliyot bilan uzviy bog‘lash imkonini bermoqda. Shu nuqtayi nazardan, texnika oliy ta‘lim tizimida iqtisodiy fanlarni imitatsion modellar asosida o‘qitish metodikasini ishlab chiqish ta‘lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro

standartlarga mos kadrlar tayyorlashga oid qaror va farmonlari ham ushbu tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi. [2, 47] Ta'lim muassasalarda o'quv jarayonini simulyatsiya asosida tashkil qilish - bu talabalarga nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirgan holda, ishlab chiqarishdagi real iqtisodiy jarayonlarni xavfsiz muhitda sinab ko'rish imkonini beradigan zamonaviy pedagogik texnologiya sifatida ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vosita bo'ladi. O'quv jarayoniga integratsiya qilishda tanlangan modellar darsliklar, amaliy mashg'ulotlar va talabalar tomonidan o'tkaziladigan loyihalarga kiritiladi. Talabalarga modellarni tahlil qilish, ulardagi omillarni o'zgartirish va natijalarni baholash o'rgatiladi. Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda talabalar modellar yordamida iqtisodiy holatni tahlil qilish, eng yaxshi yechimlarni izlash va qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini ko'rish imkoniga ega bo'ladilar. O'z-o'zini baholash va mulohaza yuritishda talabalar o'zlarining bajarilgan ishlarini va modellardan olingan natijalarni tahlil qilib, o'zlarini baholashadi. Bu ularning fanlarni chuqurroq tushunishlariga va muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishlariga yordam beradi.

Samaradorlik omillari sifatida talabalarning faol ishtirokini ta'minlash orqali simulyatsion modellar talabalarni faol ishtirok etishga undaydi, bu esa ularning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Nazariy va amaliyotni bog'lashda talabalar iqtisodiy nazariyalarni real dunyo muammolariga tatbiq qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'quv materialining qiziqarliligini oshirishda modellar talabalar uchun o'quv jarayonini qiziqarli va qiziqarli qilishga yordam beradi [3, 78]. Ushbu metodika texnik oliy ta'lim muassasalaridagi iqtisodiy fanlarni o'qitish samaradorligini oshiradi va talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlaydi.

Farg'ona viloyatida sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarining jadal rivojlanishi, yangi ishlab chiqarish quvvatlarining tashkil etilishi, mehnat bozorida kasbiy kompetensiyalarga bo'lgan talabning o'zgarishi kasbiy ta'lim tizimini hudud iqtisodiyoti ehtiyojlari bilan uzviy bog'liq holda boshqarishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, viloyatda kasbiy ta'limni boshqarish samaradorligini oshirish maqsadida "mehnat bozori ehtiyoji - kadrlar prognozi - kasbiy ta'lim - ishlab

chiqarish - bandlik” tamoyiliga asoslangan integratsiyalashgan boshqaruv mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiq.

Mazkur mexanizm doirasida Farg‘ona viloyati Kasbiy ta’lim boshqarmasi faoliyatini quyidagi o‘zaro bog‘liq ustuvor yo‘nalishlar asosida tashkil etish taklif etiladi.

Birinchidan, Farg‘ona viloyati iqtisodiyoti tarmoqlari uchun kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish. Bunda hududning sanoat, qurilish, to‘qimachilik, yengil sanoat, avtomobilsozlik, elektrotexnika, axborot texnologiyalari, xizmat ko‘rsatish va boshqa ustuvor tarmoqlarida kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni muntazam o‘rganish asosida kasbiy ta’lim muassasalarida tayyorlanayotgan mutaxassislar tarkibini mehnat bozori talablariga moslashtirish zarur. Buning uchun har bir kasb va mutaxassislik bo‘yicha talab, taklif va istiqbolli ehtiyoj ko‘rsatkichlarini qamrab olgan hududiy kadrlar prognozi shakllantirilishi lozim.

Ikkinchidan, sanoat korxonalari bilan dual ta’lim tizimini kuchaytirish. Xususan, Quvasoy, Oltiariq, Qo‘qon, Marg‘ilon, Farg‘ona shahri va boshqa hududlarda joylashgan sanoat korxonalarini kasbiy ta’lim jarayoniga keng jalb etish orqali o‘quvchilarning nazariy bilimlarini ishlab chiqarish amaliyoti bilan uyg‘unlashtirish taklif etiladi. Bunda korxonalarning kadrlarga bo‘lgan buyurtmasi, ishlab chiqarish texnologiyalari va kasbiy kompetensiyalarga qo‘yadigan talablari o‘quv dasturlarini shakllantirishning asosiy manbalari sifatida qaralishi kerak.

Uchinchidan, hudud iqtisodiyotining ustuvor tarmoqlari bo‘yicha ixtisoslashtirilgan kadrlar tayyorlash tizimini shakllantirish. Texnikumlarning ta’lim yo‘nalishlarini hududiy iqtisodiyotning tarmoq tarkibiga moslashtirish, ayniqsa, to‘qimachilik va yengil sanoat, avtomobilsozlik, elektrotexnika, qurilish, IT va xizmat ko‘rsatish sohalari uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashga ustuvorlik berish zarur. Bu yondashuv kasbiy ta’lim muassasalarining resurslaridan samarali foydalanish va ularning hududiy ixtisoslashuvini ta’minlash imkonini beradi.

To‘rtinchidan, “Texnikum - korxona - OTM” uch tomonlama hamkorlik modelini joriy etish. Mazkur model kasbiy ta’limning uzluksizligi va amaliy yo‘naltirilganligini ta’minlashga xizmat qiladi. Bunda texnikum ta’lim jarayonini,

korxona ishlab chiqarish amaliyoti va amaliy kompetensiyalarni, oliy ta'lim muassasasi esa ilmiy-metodik va innovatsion qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Natijada ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya kuchaytiriladi.

Beshinchidan, ishsiz yoshlarni qisqa muddatli kasbiy tayyorlash va qayta tayyorlash tizimiga jalb qilish. Mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblar bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish orqali ishsiz yoshlarni zamonaviy kasbiy ko'nikmalar bilan ta'minlash maqsadga muvofiq. Bunda kurslar mazmunini hududdagi bo'sh ish o'rinlari va ish beruvchilarning real ehtiyojlari asosida shakllantirish taklif etiladi.

Oltinchidan, xotin-qizlar va ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlarining kasbiy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish. Mazkur yo'nalishda moslashtirilgan kasblar, qisqa muddatli ta'lim dasturlari va inklyuziv ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish orqali mehnat bozoriga kirish imkoniyati cheklangan aholi qatlamlarining iqtisodiy faolligini oshirish mumkin. Bu esa kasbiy ta'limning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy samaradorligini ham ta'minlaydi.

Yettinchidan, xorijiy korxonalar talablari asosida xalqaro sertifikatlash tizimini joriy etish. Farg'ona viloyatida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar soni va tashqi mehnat bozori bilan integratsiyaning ortib borishi kasbiy ta'lim bitiruvchilarining xalqaro standartlarga mos kompetensiyalarga ega bo'lishini talab etadi. Shu sababli kasbiy ta'lim dasturlariga xalqaro standartlar, kasbiy sertifikatlash va xalqaro malaka mezonlarini bosqichma-bosqich integratsiya qilish maqsadga muvofiq.

Sakkizinchidan, har bir tuman va shahar kesimida "kadrlar balansi"ni shakllantirish. "Kadrlar balansi" hududdagi mehnat resurslari, mavjud ish o'rinlari, korxonalarning kadrlarga bo'lgan ehtiyoji, kasbiy ta'lim muassasalaridagi qabul parametrlari va bitiruvchilar soni o'rtasidagi mutanosiblikni ifodalovchi analitik instrument sifatida shakllantirilishi taklif etiladi. Ushbu yondashuv ortiqcha kadrlar tayyorlash yoki ayrim kasblar bo'yicha kadrlar tanqisligining oldini olish imkonini beradi.

To‘qqizinchidan, “bitiruvchi - ish joyi” raqamli monitoring tizimini joriy etish. Har bir texnikum bitiruvchisining ta’limni tamomlagandan keyingi mehnat faoliyatini elektron shaklda kuzatib borish, ularning ishga joylashishi, o‘zini o‘zi band qilishi, tadbirkorlik faoliyatini boshlashi yoki qayta tayyorlash kurslarida ishtirok etishi haqidagi ma’lumotlarni shakllantirish taklif etiladi. Mazkur tizim kasbiy ta’lim samaradorligini bitiruvchilarning real mehnat natijalari orqali baholash imkonini yaratadi.

O‘ninchidan, texnikumlarni hududiy iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha ixtisoslashtirish. Texnikumlarning moddiy-texnik bazasi, pedagogik salohiyati, hududdagi korxonalar tarkibi va mehnat bozori ehtiyojlarini hisobga olgan holda ularni muayyan iqtisodiy tarmoqlarga ixtisoslashtirish taklif etiladi. Masalan, ayrim texnikumlarni to‘qimachilik va yengil sanoat, boshqalarini avtomobilsozlik, elektrotexnika, qurilish, IT yoki xizmat ko‘rsatish sohalariga yo‘naltirish orqali ta’lim resurslaridan konsentratsiyalangan va samarali foydalanish mumkin.

Xulosa o‘rnida professional ta’lim tizimining rivojlanishi hududning demografik salohiyati, iqtisodiyot tarmoqlarining tarkibiy xususiyatlari, mehnat bozoridagi talab va ish beruvchilar ehtiyoji bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Viloyatda sanoat, to‘qimachilik va yengil sanoat, oziq-ovqat sanoati, qurilish, qishloq xo‘jaligi, xizmat ko‘rsatish, transport-logistika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi professional kadrlarga bo‘lgan talabning tarkibi va hajmini belgilab bermoqda.

Professional ta’lim tizimini rivojlantirishda asosiy vazifa faqat ta’lim oluvchilar sonini oshirish emas, balki tayyorlanayotgan kadrlar tarkibi va sifati bilan hududiy mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlashdan iborat. Shu nuqtai nazardan professional ta’lim muassasalarida mutaxassislik va kasblar tarkibini hudud iqtisodiyotining istiqbolli tarmoqlari bilan muvofiqlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Farg‘ona viloyatida professional ta’limni strategik rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri “ta’lim - ishlab chiqarish - mehnat bozori” integratsiyasini kuchaytirish hisoblanadi. Bunda ish beruvchilarni ta’lim dasturlarini shakllantirish,

o‘quv-ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish, dual ta’limni rivojlantirish va bitiruvchilarning kasbiy kompetensiyalarini baholash jarayonlariga keng jalb etish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, professional ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologik uskunalar bilan jihozlash, pedagog kadrlarning kasbiy va raqamli kompetensiyalarini muntazam oshirish, raqamli ta’lim texnologiyalarini keng joriy etish zarur. Ayniqsa, sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarida Industry 4.0 texnologiyalarining keng tarqalayotganini hisobga olgan holda, professional ta’lim mazmuniga avtomatlashtirish, robototexnika, raqamli boshqaruv, axborot texnologiyalari va zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalariga oid kompetensiyalarni kiritish maqsadga muvofiq.

Professional ta’lim tizimini hududiy rivojlantirishda tuman va shaharlarning iqtisodiy ixtisoslashuvini hisobga olish ham muhimdir. Ya’ni har bir hudud uchun mehnat bozori ehtiyojlariga mos “hududiy kasblar xaritasi”ni shakllantirish, unda mavjud ish o‘rinlari, istiqbolli tarmoqlar, talab yuqori bo‘lgan kasblar, kadrlar tanqisligi va yangi kasblarga bo‘lgan ehtiyojni aks ettirish zarur. Shuningdek, professional ta’lim tizimi samaradorligini baholashda muassasalar soni va ta’lim oluvchilar kontingenti kabi miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan cheklanmasdan, bitiruvchilarning ishga joylashish darajasi, ish beruvchilar qoniqishi, mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasi, dual ta’limda ishtirok etish darajasi va mehnat unumdorligi kabi natijaviy indikatorlardan foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduraxmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. . - 131-132 b.
2. Qosimova D.S. Mehnat bozori va ish bilan bandlik muammolari. Monografiya. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. 47-48 b.
3. Mutalibova M.T. Kasbiy ta’lim tizimida kadrlar tayyorlash va mehnat bozori ehtiyojlarini muvofiqlashtirish masalalari. Iqtisodiyot va jamiyat ilmiy jurnali 2020-yil 3 son, 78-79 b.
4. Xamidov O.X. Oliy va professional ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar. “Ta’lim sifati – o‘zgarish va rivojlanish garovi” Respublika ilmiy amaliy konferensiya materiallari – Toshkent, 2021, 118-119 b.
5. Hanushek, E. A., Woessmann, L. The Knowledge Capital of Nations: Education and the Economics of Growth. – Cambridge, MA: MIT Press, 2015.

XX ASRNING 70–80-YILLARIDA O‘ZBEKISTON QISHLOQLARIDA IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOT

Tojiboyev Firuzbek Ergashaliyevich
KUAF, “Tarx va ijtimoiy fanlar” kafedrası
katta o‘qituvchi

Annotatsiya: Maqolada XX asrning 70–80-yillarida O‘zbekiston qishloqlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot agrar siyosat, texnika ta’minoti, irrigatsiya va melioratsiya jarayonlari bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilgan mablag‘lar, yangi yerlarni o‘zlashtirish va paxtachilik sovxozlarini tashkil etishga oid ma’lumotlar qiyoslanadi. Ishlab chiqarishni kengaytirish bilan yerlarning unumdorligini saqlash o‘rtasidagi nomutanosiblik ochib beriladi. Agrar siyosatning ijtimoiy mazmuni moddiy manfaatdorlik, mehnat sharoiti va aholi yashash muhitiga ta’siri orqali yoritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston SSR, qishloq hayoti, agrar siyosat, paxtachilik, sovxoz, mexanizatsiya, irrigatsiya, melioratsiya, ekstensiv rivojlanish.

Аннотация: В статье социально-экономическая жизнь сёл Узбекистана в 1970–1980-е годы анализируется во взаимосвязи с аграрной политикой, техническим обеспечением, ирригацией и мелиорацией. Сопоставляются сведения о финансировании сельского хозяйства, освоении новых земель и создании хлопководческих совхозов. Раскрывается несоответствие между расширением производства и сохранением плодородия почв. Социальное содержание аграрной политики рассматривается через материальную заинтересованность, условия труда и влияние на среду проживания населения.

Ключевые слова: Узбекская ССР, сельская жизнь, аграрная политика, хлопководство, совхоз, механизация, ирригация, мелиорация, экстенсивное развитие.

Abstract: The article examines socioeconomic life in rural Uzbekistan during the 1970s and 1980s in relation to agricultural policy, machinery supply, irrigation, and land reclamation. It compares data on agricultural investment, the development of new farmland, and the establishment of cotton-growing state farms. The analysis identifies an imbalance between expanding production and maintaining soil productivity. The social implications of agricultural policy are considered through material incentives, working conditions, and effects on the living environment.

Keywords: Uzbek SSR, rural life, agricultural policy, cotton production, state farm, mechanization, irrigation, land reclamation, extensive development.

Kirish

XX asrning 70–80-yillarida O‘zbekiston qishloqlarining rivojlanishi agrar ishlab chiqarishning tashkil etilishi bilan uzviy bog‘liq bo‘ldi. Qishloq xo‘jaligini texnika bilan ta‘minlash, sug‘orish tarmoqlarini kengaytirish va yangi yerlarni o‘zlashtirish xo‘jalik faoliyatining asosiy yo‘nalishlari sifatida namoyon bo‘ldi. Ayni paytda yerlarning meliorativ holati va kiritilgan mablag‘larning natijadorligi bilan bog‘liq muammolar keskinlashdi. Shu sababli davrning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini ishlab chiqarishning miqdoriy o‘sishi hamda qishloq aholisi manfaatlari o‘rtasidagi munosabatlar orqali o‘rganish muhimdir.

Maqolaning maqsadi agrar siyosat, moddiy-texnika ta‘minoti va yer-suv resurslaridan foydalanishning O‘zbekiston qishloqlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga ta‘sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot 1970–1980-yillarni qamrab oladi. 1965-yilgi agrar islohotlar va 1960-yillardagi texnik o‘zgarishlar keyingi jarayonlarning iqtisodiy zamini sifatida tahlil qilinadi. Asosiy masala kapital mablag‘lar, yangi yerlar va texnika hajmining o‘sishi bilan xo‘jalik samaradorligi o‘rtasidagi nomutanosiblik sabablarini ochib berishdir.

Manbalar va tadqiqot usullari

Tadqiqotning manbaviy asosini agrar tarixga oid qo‘lyozma material, unda jamlangan statistik ko‘rsatkichlar va tarixiy-iqtisodiy adabiyotlarga havolalar tashkil etadi. Tahlilda qishloq xo‘jaligiga kapital qo‘yilmalar, texnika yetkazib berilishi, sug‘orish muomalasiga kiritilgan yerlar va meliorativ holat ko‘rsatkichlari o‘zaro qiyoslandi. Ijtimoiy jarayonlar mehnatning tashkil etilishi, xo‘jaliklarning moddiy manfaatdorligi va aholi yashash muhiti bilan bog‘liq holda o‘rganildi.

Tarixiy-qiyosiy, muammoviy-xronologik va statistik tahlil usullari qo‘llanildi. Umumittifoq ko‘rsatkichlari agrar siyosatning iqtisodiy sharoitini, respublika va viloyatlarga oid ma‘lumotlar esa uning hududiy natijalarini aniqlashga xizmat qildi. Reja topshiriqlari amalga oshirilgan ishlar hajmidan ajratildi. Foizli o‘zgarishlar boshlang‘ich davrga nisbatan hisoblandi; pul ko‘rsatkichlari tegishli davrning nominal rubli bilan ifodalandi.

Natijalar

Agrar islohotlar va moddiy manfaatdorlik

1970-yillardagi agrar jarayonlarning muhim siyosiy-iqtisodiy zaminini KPSS Markaziy Komitetining 1965-yil mart plenumi belgilab berdi. Unda kolxoz va sovxozlarning moddiy manfaatdorligini oshirish, ma'muriy aralashuvni cheklash hamda iqtisodiy rag'batlarni kuchaytirish ko'zda tutildi. Shaxsiy yordamchi xo'jaliklarga munosabatni yumshatish va ishlab chiqarishga fan-texnika yutuqlarini joriy etish ham shu yo'nalishning tarkibiy qismlari edi [1, 2].

SSSRda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining xarid narxlari 1965-yilda o'rtacha 20 foiz, 1970-yilda 25 foiz oshirildi. Rejadan tashqari davlatga sotilgan mahsulot uchun asosiy xarid narxiga 50 foizlik ustama belgilandi [2, 296]. Xarid narxlarini oshirish xo'jaliklarning mahsulot sotishdan oladigan tushumini ko'paytirish va ishlab chiqarishni kengaytirishga qiziqishini kuchaytirishga qaratildi. Ushbu iqtisodiy mexanizmning qishloq mehnatkashlari turmushiga ta'siri xo'jalik daromadining mehnatga haq to'lash va ishlab chiqarish xarajatlari o'rtasida taqsimlanishiga bog'liq edi.

Islohotlarning ijtimoiy mazmuni mehnat natijasi bilan moddiy rag'bat o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlashga urinishda namoyon bo'ldi. Biroq xo'jalik faoliyatiga ma'muriy aralashuvning davom etishi va ishlab chiqaruvchilarning mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlari cheklangani ushbu yo'nalishning izchil amalga oshishiga to'sqinlik qildi [3, 543]. Demak, iqtisodiy rag'batlarni kengaytirish bilan boshqaruv tizimini o'zgartirish bir xil darajada kechmagan.

Texnika ta'minoti va qishloq mehnati

O'zbekiston qishloq xo'jaligiga kapital qo'yilmalar 1958-yilda 240 million, 1959-yilda 274 million, 1961-yilda 321 million, 1964-yilda 533 million va 1965-yilda 601 million rublni tashkil etdi. 1958–1965-yillarda yillik kapital mablag' hajmi 361 million rublga ko'payib, 2,5 barobarga yetdi. Traktor, transport vositalari va qishloq xo'jalik mashinalarini xarid qilish xarajatlari 1959-yildagi 86 million rubldan 1965-yilda 158 million rublga oshdi [4, 102]. Bu o'zgarishlar 1970-yillardagi agrar ishlab chiqarishning texnik zaminini mustahkamladi.

Texnika yetkazib berish dinamikasi barcha turdagi mashinalar bo'yicha bir xil bo'lmagan. 1966–1970-yillarda 1961–1965-yillarga nisbatan ko'proq traktor, yuk avtomobili va kultivator yetkazilgan bo'lsa, paxta terish mashinalari soni kamaygan. Mazkur raqamlar mavjud texnika parkining jami hajmini emas, davr davomida keltirilgan texnika miqdorini ifodalaydi [5, 34].

1-jadval. O'zbekiston qishloq xo'jaligiga texnika yetkazib berilishi (dona)

Texnika turi	1961–1965	1966–1970
Traktorlar	55 047	87 773
Yuk avtomobillari	11 877	14 290
Paxta terish mashinalari	22 205	19 486
Kultivatorlar	51 092	67 436

Manba: [5, 34]. Hisob-kitoblarga ko'ra, ikki besh yillik oralig'ida traktorlar yetkazib berilishi 32 726 donaga yoki 59,4 foizga, yuk avtomobillari 2 413 donaga yoki 20,3 foizga, kultivatorlar 16 344 donaga yoki 32 foizga ko'paydi. Paxta terish mashinalari yetkazilishi esa 2 719 donaga yoki 12,2 foizga kamaydi.

Texnika ta'minotidagi bu farq mexanizatsiyaning tarkibiy nomutanosibligini ko'rsatadi. Traktor va kultivatorlar yetkazilishining o'sishi yerga ishlov berish imkoniyatlarini kengaytirdi, paxta terish mashinalari ta'minotining qisqarishi esa hosilni yig'ishtirish bosqichida texnik yangilanishning sustroq kechganini anglatadi. Qishloq mehnatini yengillashtirish uchun mashinalar soni bilan birga ularning ishlab chiqarish bosqichlari bo'yicha taqsimlanishi, ta'miri va mavsum davomida ishga yaroqliligini ta'minlash zarur edi.

Irrigatsiya, yangi yerlar va paxtachilikka ixtisoslashuv

1970–1980-yillarda O'zbekistonda irrigatsiya va melioratsiyaga ajratiladigan mablag'lar ko'paydi. 1971–1975-yillarda bu maqsadlar uchun 3,75 milliard rubl, 1976–1980-yillarda 5,75 milliard rubl, 1981–1985-yillarda esa 6,4 milliard rubl ajratilgan [6, 58].

O'zbekistonda irrigatsiya va melioratsiyaga ajratilgan mablag'lar: [6, 58].

2-jadval.

Davr	Mablagʻ, mlrd rubl
1971–1975	3,75
1976–1980	5,75
1981–1985	6,40

1971–1985-yillarda irrigatsiya va melioratsiyaga jami 15,9 milliard rubl ajratildi. 1976–1980-yillarda mablagʻ hajmi oldingi besh yillikka nisbatan 2 milliard rublga yoki 53,3 foizga, 1981–1985-yillarda esa 650 million rublga yoki 11,3 foizga koʻpaydi. Birinchi va uchinchi davrlar oʻrtasidagi nominal oʻsish 70,7 foizni tashkil etdi.

1971–1976-yillarda Oʻzbekistonda yarim million gektardan ortiq yangi yer oʻzlashtirildi. Mirzachoʻl, Markaziy Fargʻona va Qarshi–Sherobod hududlaridagi yangi yerlarda 50 ta paxtachilik sovxozlari tashkil etildi. Yangi xoʻjaliklar paxta yetishtirishning hududiy koʻlamini kengaytirdi. Yerlarni ishga tushirish sugʻorish tarmoqlarini qurish, texnika yetkazish va mehnatni sovxozlar doirasida tashkil etish bilan birga olib borildi. Shu tariqa suv xoʻjaligi qurilishi va paxtachilikka ixtisoslashuv oʻzaro bogʻlangan iqtisodiy jarayonga aylandi.

1976–1980-yillarda respublikada 450 ming gektar yangi yer oʻzlashtirildi. Jumladan, Qashqadaryoda 88 ming, Surxondaryoda 32 ming, Buxoroda 30 ming, Jizzaxda 6,6 ming va Qoraqalpogʻistonda 53 ming gektar yer ishga tushirildi [7, 235]. Sanab oʻtilgan besh hudud hissasiga jami 209,6 ming gektar, yaʼni respublika koʻrsatkichining qariyb 46,6 foizi toʻgʻri keldi. Qashqadaryoning oʻzi umumiy hajmning 19,6 foizini tashkil etdi. Demak, janubiy hududlardagi yer oʻzlashtirish ishlari agrar kengayishning muhim yoʻnalishlaridan biri boʻldi.

Jizzax choʻlida 156 ming gektar yangi yerni oʻzlashtirish va 30 ta sovxoz, jumladan, 22 ta paxtachilik sovxozini tashkil etish rejalashtirildi. Ushbu xoʻjaliklar uchun yiliga 250–300 ming tonna paxta, 30 ming tonna gʻalla, 100 ming tonna sabzavot hamda 50 ming tonna uzum va meva yetishtirib davlatga topshirish vazifasi belgilandi. Rejadagi sovxozlarning 73,3 foizi paxtachilikka ixtisoslashtirilishi yangi hududlarni oʻzlashtirishda paxta yetishtirish ustuvor boʻlganini koʻrsatadi. Gʻalla,

sabzavot va bog‘dorchilik mahsulotlari bo‘yicha topshiriqlar esa ushbu xo‘jaliklarda boshqa agrar tarmoqlarni ham rivojlantirish nazarda tutilganini bildiradi.

Samaradorlik va meliorativ muammolar

1970–1980-yillarda umumittifoq agrar ishlab chiqarishining o‘sinh sur‘atlari izchil pasaydi. SSSR qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotining o‘shishi 1971–1975-yillarda 13 foiz, 1976–1980-yillarda 9 foiz, 1981–1985-yillarda 5,5 foizni tashkil etdi [8, 313; 9, 204; 10, 186]. Birinchi va uchinchi besh yilliklar o‘rtasida o‘sinh sur‘ati 7,5 foiz punktga kamaydi. O‘zbekiston agrar tarmog‘ining rivojlanishi ana shu umumittifoq iqtisodiy sharoitida kechdi. Respublikada irrigatsiya xarajatlari oshgan bir paytda yerlarning unumdorligini saqlash va yangi maydonlardan barqaror hosil olish dolzarb muammoga aylandi.

1976-yilda Sirdaryo viloyatining Mirzacho‘l hududida 32,5 ming gektar yer o‘zlashtirilmay qoldi, yana 11 ming gektarda hosildorlik nihoyatda past bo‘ldi. Shu tariqa, o‘zlashtirish va unumdorlik bilan bog‘liq muammolar jami 43,5 ming gektar maydonni qamrab oldi. Mavjud yerlarning holatini yaxshilash ehtiyoji saqlanib turgan sharoitda yangi maydonlarni xo‘jalik muomalasiga kiritish davom ettirildi. Bu yo‘nalish meliorativ ishlar va yangi qurilish o‘rtasida mablag‘larni samarali taqsimlashni qiyinlashtirdi.

1986-yilga kelib respublikada 500 ming gektar yerning meliorativ holati talabga javob bermadi. 1976–1984-yillarda Jizzax, Qashqadaryo va Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligiga 8 milliard rubl sarflangan bo‘lsa-da, o‘zlashtirilgan yerlardan olinadigan foyda xarajatlarga mutanosib bo‘lmadi. Qashqadaryoda 1984-yilda paxta hosildorligi gektariga 15 sentnerni tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich har gektardan 1,5 tonna paxta olinganini anglatadi. Yerlarning sho‘rlanishi va meliorativ kamchiliklar kapital qo‘yilmalarning iqtisodiy qaytimini cheklagan asosiy omillar qatoriga kirdi.

Meliorativ muammolar qishloq aholisining yashash muhitiga ham ta‘sir ko‘rsatdi. 1980-yillarning ikkinchi yarmida yerosti suvlari sathining ko‘tarilishi aholi punktlaridagi daraxtlarning qurishi va binolar poydevorining shikastlanishi bilan kechdi. Sug‘orish inshootlari qurilishi bilan suvni chiqarib yuboruvchi

meliorativ tarmoqlar rivoji o'rtasidagi nomutanosiblik ishlab chiqarish maydonlari va aholi yashaydigan hududlar holatini yomonlashtirdi. Shuning uchun yer-suv xo'jaligidagi kamchiliklar dehqonchilik samaradorligi bilan birga turar joylarni saqlash va yashash muhitining barqarorligi masalasini ham keskinlashtirdi.

Muhokama

1970–1980-yillardagi agrar rivojlanishning asosiy ziddiyati resurslar hajmi bilan ulardan olinadigan natija o'rtasidagi farqda namoyon bo'ldi. Irrigatsiya va melioratsiya uchun besh yillik ajratmalar 3,75 milliard rubldan 6,4 milliard rublga ko'paydi, biroq 1986-yilda 500 ming gektar yerning meliorativ holati talabga javob bermas edi [6, 58]. Demak, moliyalashtirishning o'sishi bilan suv va yer resurslaridan foydalanish samaradorligi o'rtasida uzilish yuzaga kelgan. Qurilish hajmini oshirish mavjud yerlarning uzoq muddatli unumdorligini ta'minlash bilan yetarlicha uyg'unlashmagan.

Ekstensiv rivojlanish yangi maydonlarni o'zlashtirish hisobiga ishlab chiqarishni kengaytirishga tayandi. 1976–1980-yillarda 450 ming gektar yangi yerning ishga tushirilishi bu yo'nalishning ko'lamini ko'rsatadi [7, 235]. Biroq Sirdaryoda o'zlashtirilmay qolgan va kam hosil berayotgan yerlarning mavjudligi xo'jalik muomalasiga kiritilgan maydon bilan undan olinadigan mahsulot o'rtasida to'g'ridan to'g'ri mutanosiblik bo'lmaganini ochib beradi. Samaradorlikni oshirish uchun sug'orish, drenaj, agrotexnika va texnik xizmat bir butun ishlab chiqarish tizimi sifatida rivojlantirilishi zarur edi.

Qishloqdagi ijtimoiy munosabatlar xo'jalik faoliyatining tashkil etilishi bilan chambarchas bog'liq bo'ldi. Xarid narxlari va ustamalar xo'jaliklarning moddiy manfaatdorligini kuchaytirishga qaratildi, biroq ma'muriy aralashuv ishlab chiqaruvchilarning mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini chekladi [2, 296; 3, 543]. Yangi sovxozlar mehnatni tashkil etish ko'lamini kengaytirdi; texnika ta'minotining tarkibi esa ishlab chiqarishning turli bosqichlaridagi imkoniyatlarni belgiladi. Yerlarning meliorativ holati yomonlashishi xo'jalik daromadini oshirish imkoniyatlarini qisqartirib, aholi yashash muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Paxtachilikka ixtisoslashuv yangi yerlar, kapital mablag'lar va xo'jaliklar tuzilishini bir yo'nalishga birlashtirdi. Jizzaxda rejalashtirilgan 30 sovxozdan 22 tasining paxtachilikka mo'ljallanishi shu iqtisodiy ustuvorlikni yaqqol ifodalaydi. Natijada qishloq taraqqiyotini baholashda paxta yetishtirish hajmi bilan birga yerlarning holati, mehnatni tashkil etish va yashash muhiti o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olish zarur. Ishlab chiqarishni hududiy kengaytirishning ijtimoiy natijasi resurslar miqdoridan ko'ra ularning xo'jalik va aholi manfaatlariga qay darajada xizmat qilganiga bog'liq bo'ldi.

Xulosa

XX asrning 70–80-yillarida O'zbekiston qishloqlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti agrar siyosat, paxtachilikka ixtisoslashuv va yer-suv resurslarini kengaytirishga yo'naltirilgan faoliyat bilan bog'liq bo'ldi. Texnika ta'minoti va irrigatsiya xarajatlarining o'sishi ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirdi. Yangi sovxozlar tashkil etilishi esa agrar faoliyatning hududiy ko'lamini oshirdi.

Biroq moddiy resurslarning ko'payishi xo'jalik samaradorligini avtomatik ravishda ta'minlamadi. Ma'muriy boshqaruvning saqlanishi, mavjud yerlarning holatiga yetarli e'tibor berilmasligi va meliorativ muammolar ishlab chiqarish imkoniyatlarini chekladi. Mazkur ziddiyatlar qishloq hayotining iqtisodiy hamda ijtimoiy tomonlari o'zaro bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Davrning tarixiy tajribasi agrar taraqqiyotning barqarorligi yangi yerlarni o'zlashtirish bilan mavjud maydonlarning unumdorligini saqlash o'rtasidagi muvozanatga bog'liqligini ko'rsatadi. 1971–1985-yillarda irrigatsiya va melioratsiyaga jami 15,9 milliard rubl ajratilishi katta moddiy imkoniyat yaratdi. Ammo yerlarning meliorativ holati va xo'jalik boshqaruvidagi muammolar bu imkoniyatlarning to'liq ro'yobga chiqishini chekladi. O'zbekiston qishloqlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ishlab chiqarish ko'lamining kengayishi bilan mehnat manfaatdorligi va yashash muhiti sifatini ta'minlash o'rtasidagi ziddiyat davr oxirigacha saqlanib qoldi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar

1. Правда. 1965. 27 марта. С. 2.

2. Чунтулов В. Т. и др. Экономическая история СССР. Москва, 1987. С. 296.
3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Иккинчи китоб. Ўзбекистон совет мустанлачилиги даврида. Тошкент: Шарк, 2000. Б. 543.
4. Ўзбекистан за 7 лет (1959–1965 гг.). Краткий статистический сборник. Ташкент, 1966. С. 102.
5. Ўзбекистан за годы восьмой пятилетки (1966–1970 гг.). Ташкент, 1971. С. 34.
6. Раззоков А. Сув ва ҳаёт. Тошкент: Меҳнат, 1991. Б. 58.
7. Раззоков А. Ўзбекистон пахтачилиги тарихи (Ўтмиш ва ҳозир). Тошкент: Ўзбекистон, 1994. Б. 235.
8. Народное хозяйство СССР в 1975 г. Москва, 1976. С. 313.
9. Народное хозяйство СССР в 1980 г. Москва, 1981. С. 204.
10. Народное хозяйство СССР в 1985 г. Москва, 1986. С. 186.

=====

YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-SIYOSIIY JARAYONLARNING TRANSFORMATSIYASI

To‘lanov Mamasidiq

Qo‘qon Universiteti Andijon filiali

“Tarix va ijtimoiy” fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mustaqillik yillarida O‘zbekistonda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning transformatsiyasi, ayniqsa, 2017-yildan keyingi islohotlar davrida davlat va jamiyat munosabatlarining yangi bosqichga ko‘tarilishi tahlil qilinadi. Unda davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish, fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy faolligini oshirish, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish, inson huquq va erkinliklarini ta‘minlash, mahallaning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi rolini kuchaytirish hamda ommaviy axborot vositalarining jamiyatdagi o‘rnini kengaytirish kabi masalalarga alohida e‘tibor qaratiladi. Shuningdek, 2023-yilda yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning referendum orqali qabul qilinishi O‘zbekistonda siyosiy-huquqiy transformatsiyaning muhim bosqichi sifatida baholanadi. Maqolada ijtimoiy-siyosiy modernizatsiyaning yutuqlari bilan bir qatorda, uning oldida turgan ayrim muammolar va istiqboldagi vazifalar ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, transformatsiya, modernizatsiya, davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati, siyosiy faollik, inson huquqlari, mahalla, Konstitutsiya, demokratik islohotlar.

Аннотация: В данной статье анализируется трансформация социально-политических процессов в Узбекистане в годы независимости, особенно подъем отношений между государством и обществом на новый уровень в период реформ после 2017 года. Особое внимание уделяется таким

вопросам, как модернизация государственного управления, повышение политической и социальной активности граждан, развитие институтов гражданского общества, обеспечение прав и свобод человека, укрепление роли махаллы в социально-политической жизни и расширение роли средств массовой информации в обществе. Также важным этапом политико-правовой трансформации в Узбекистане рассматривается принятие новой Конституции на референдуме в 2023 году. В статье освещаются достижения социально-политической модернизации, а также некоторые проблемы и будущие задачи, стоящие перед ней.

Ключевые слова: Узбекистан, социально-политические процессы, трансформация, модернизация, государственное управление, гражданское общество, политический активизм, права человека, махалла, Конституция, демократические реформы.

Abstract: This article analyzes the transformation of socio-political processes in Uzbekistan since independence, particularly the elevation of state-society relations to a new level during the post-2017 reform period. Particular attention is paid to issues such as the modernization of public administration, increasing the political and social engagement of citizens, developing civil society institutions, ensuring human rights and freedoms, strengthening the role of the mahalla in socio-political life, and expanding the role of the media in society. The adoption of a new Constitution by referendum in 2023 is also considered an important stage in the political and legal transformation of Uzbekistan. The article highlights the achievements of socio-political modernization, as well as some of the challenges and future tasks facing it.

Keywords: Uzbekistan, socio-political processes, transformation, modernization, public administration, civil society, political activism, human rights, mahalla, Constitution, democratic reforms.

Har qanday jamiyat taraqqiyoti uning ijtimoiy-siyosiy tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Globallashtirish, raqamlashtirish, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy faolligining ortishi davlat boshqaruvi va jamiyat munosabatlariга yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatning ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotida muhim bosqichni tashkil etadi.

O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy transformatsiya tushunchasi, avvalo, davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish, jamiyat hayotida fuqarolarning ishtirokini kengaytirish, qonun ustuvorligini mustahkamlash, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash hamda davlat organlarining xalq oldidagi mas'uliyatini oshirish

jarayonlari bilan bog'liq. 2017-yildan boshlab mamlakatda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar ushbu jarayonlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Jahon banki ham 2017-yildan O'zbekistonda jamiyat, iqtisodiyot va davlat institutlarini qamrab olgan keng ko'lamli transformatsiya jarayoni boshlanganini qayd etadi. [2].

Ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning muhim jihati shundaki, u faqat davlat institutlaridagi o'zgarishlar bilan cheklanib qolmaydi. Bunday jarayon jamiyat a'zolarining dunyoqarashi, davlatga bo'lgan munosabati, siyosiy madaniyati, huquqiy ongi va fuqarolik mas'uliyatining o'zgarishini ham nazarda tutadi. Shu sababli O'zbekistondagi islohotlarni davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning yangilanishi sifatida ham baholash mumkin.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin o'zining siyosiy-huquqiy va ijtimoiy institutlarini shakllantirishga kirishdi. Konstitutsiyaviy davlat asoslarini yaratish, milliy qonunchilik tizimini rivojlantirish, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini tashkil etish mustaqillikning dastlabki davridagi asosiy vazifalardan bo'ldi.

Keyingi bosqichlarda davlat boshqaruvini takomillashtirish, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va ijtimoiy sohani rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Biroq 2017-yildan boshlangan islohotlar jarayoni o'zining keng qamrovi va davlat-jamiyat munosabatlariga yangicha yondashuvi bilan avvalgi bosqichlardan ajralib turadi.

2017–2021-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirish, qonun ustuvorligini ta'minlash, iqtisodiyotni rivojlantirish, ijtimoiy sohani takomillashtirish hamda xavfsizlik va tashqi siyosat yo'nalishlari ustuvor vazifalar sifatida belgilandi. Jahon banki hujjatlarida ham ushbu strategiya doirasida davlat institutlarini takomillashtirish, parlament rolini kuchaytirish, davlat boshqaruvini isloh qilish, fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish kabi vazifalar ko'zda tutilgani qayd etilgan[4].

Mazkur davrda “xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak” degan tamoyil ijtimoiy-siyosiy islohotlarning mazmun-mohiyatini ifodalovchi muhim g'oyalardan biriga aylandi. Davlat xizmatlarining aholiga

yaqinlashtirilishi, murojaatlar bilan ishlash tizimining takomillashtirilishi va aholi bilan bevosita muloqot mexanizmlarining kengaytirilishi davlat boshqaruvi falsafasidagi o'zgarishlarni ko'rsatdi.

Ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning muhim yo'nalishlaridan biri davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilishdir. Zamonaviy davlat boshqaruvi faqat ma'muriy buyruqbozlikka emas, balki ochiqlik, hisobdorlik, samaradorlik va fuqarolarning ehtiyojlarini inobatga olish tamoyillariga asoslanishi zarur.

O'zbekistonda davlat organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash, aholining murojaatlari bilan ishlash, elektron davlat xizmatlarini kengaytirish va davlat xizmatlarini raqamlashtirish bo'yicha sezilarli o'zgarishlar amalga oshirildi. Bu jarayon davlat va fuqaro o'rtasidagi masofani qisqartirishga xizmat qilmoqda.

Jahon bankining mamlakat bo'yicha tadqiqotlarida 2017-yildan boshlab aholi bilan muloqot va fuqarolarning mahalliy qarorlar qabul qilishdagi ishtirokini oshirishga qaratilgan mexanizmlar rivojlantirilgani qayd etilgan [4].

Mazkur jarayonda mahalla institutining o'rni ham alohida ahamiyatga ega. Mahalla aholining kundalik hayotiga eng yaqin bo'lgan ijtimoiy institut sifatida fuqarolarni birlashtirish, ijtimoiy muammolarni aniqlash va aholining ehtiyojlarini davlat organlariga yetkazishda muhim vositaga aylanmoqda.

Shu bilan birga, zamonaviy boshqaruv tizimi faqat yuqoridan pastga yo'naltirilgan boshqaruv emas, balki "pastdan yuqoriga" tashabbuslarni ham qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Fuqarolarning mahalliy masalalarni hal qilishda ishtirok etishi demokratik boshqaruvning muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning yana bir muhim ko'rinishi fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishidir. Fuqarolik jamiyati davlatdan mustaqil faoliyat yurituvchi jamoat tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar orqali namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda keyingi yillarda fuqarolik jamiyati institutlarining davlat va jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirishga e'tibor kuchaydi. Aholining davlat organlari faoliyatiga munosabat bildirish, muammolarni ko'tarish va jamoatchilik muhokamalarida qatnashish imkoniyatlari kengaymoqda.

Bu jarayonda ommaviy axborot vositalari va internet tarmoqlarining roli ham sezilarli darajada oshdi. Axborot almashinuvi tezlashgani natijasida jamiyatda ijtimoiy muammolarni muhokama qilish, turli nuqtayi nazarlarni bildirish va jamoatchilik fikrini shakllantirish imkoniyatlari kengaydi.

Biroq siyosiy va ijtimoiy faollikning ortishi bilan bir qatorda, fuqarolarning media savodxonligini oshirish, axborotning ishonchliligini baholash, konstruktiv tanqid va mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalalari ham dolzarb bo'lib bormoqda. Raqamli makonda erkin fikr bildirish bilan bir qatorda, axborotdan mas'uliyatli foydalanish zamonaviy fuqarolik madaniyatining muhim shartidir.

Ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning markazida inson va uning manfaatlari turadi. Shu sababli O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yil 30-apreldagi referendum orqali qabul qilinishi mamlakatning siyosiy-huquqiy rivojlanishida muhim tarixiy voqea bo'ldi. Referendumda qatnashgan fuqarolarning 90,21 foizi yangi tahrirdagi Konstitutsiyani yoqlab ovoz bergan. Yangi Konstitutsiya 6 bo'lim, 27 bob va 155 moddadan iborat bo'lib, unda inson huquqlari, ijtimoiy davlat va qonun ustuvorligi bilan bog'liq qoidalar yanada mustahkamlangan [1].

Konstitutsiyada O'zbekistonning "ijtimoiy davlat" sifatidagi maqomining mustahkamlanishi ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ijtimoiy davlat konsepsiyasi aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, ta'lim va tibbiyot xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, bandlikni ta'minlash va insonning munosib hayot kechirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi.

So'nggi yillarda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, ehtiyojmand oilalarni aniqlash va ularga manzilli yordam ko'rsatish mexanizmlari ham rivojlantirildi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda yagona ijtimoiy reyestr kabi mexanizmlarning joriy etilishi ijtimoiy yordamni yanada tizimli tashkil etishga xizmat qilmoqda [4].

Shuningdek, ayollar huquqlarini himoya qilish, gender tengligini ta'minlash va nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatdagi ishtirokini kengaytirish borasida ham muhim qadamlar tashlandi. Bu o'zgarishlar ijtimoiy siyosatning faqat yordam ko'rsatish bilan cheklanib qolmasdan, jamiyatning barcha qatlamlari uchun teng imkoniyat yaratishga yo'naltirilayotganini ko'rsatadi.

O'zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiyani 2023-yilgi konstitutsiyaviy islohotlarsiz tasavvur qilish qiyin. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirdi.

Konstitutsiyaviy islohotlarning mazmunida inson huquq va erkinliklarini kafolatlash, davlat organlarining fuqarolar oldidagi mas'uliyatini kuchaytirish, ijtimoiy davlat tamoyilini mustahkamlash va qonun ustuvorligini ta'minlash kabi vazifalar mujassam. Rasmiy konstitutsiyaviy manbalarda ham yangi tahrirdagi Konstitutsiya "Inson qadri uchun" va "Yangi O'zbekiston – ijtimoiy davlat" tamoyillari bilan bog'liq holda izohlanadi [1].

Konstitutsiyaviy o'zgarishlar jamiyatdagi siyosiy jarayonlarni huquqiy jihatdan mustahkamlash bilan birga, davlat boshqaruvining mazmuniga ham ta'sir ko'rsatadi. Chunki zamonaviy demokratik boshqaruvning asosiy mezonlari davlatning jamiyat va fuqarolar oldidagi mas'uliyati, qonun bilan cheklangan vakolatlari hamda inson manfaatlarining ustuvorligi hisoblanadi.

Shu ma'noda, O'zbekistondagi konstitutsiyaviy transformatsiyani faqat huquqiy hujjatlarning yangilanishi sifatida emas, balki davlat va jamiyat munosabatlarning yangi modelini shakllantirishga qaratilgan jarayon sifatida baholash mumkin.

Har qanday transformatsiya jarayoni qarama-qarshiliklar va muammolardan xoli bo'lmaydi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligi, avvalo, qabul qilingan qonun va qarorlarning amaliyotga to'liq tatbiq etilishiga bog'liq.

Birinchidan, davlat boshqaruvida ochiqlik va hisobdorlik mexanizmlarini yanada kuchaytirish zarur. Fuqarolarning davlat organlari faoliyati haqidagi

ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatlari kengaygani sari davlat xizmatchilarining jamoatchilik oldidagi mas'uliyati ham ortishi kerak.

Ikkinchidan, fuqarolik jamiyati institutlarining tashabbuskorligini kuchaytirish muhim. Nodavlat notijorat tashkilotlari, mustaqil ekspertlar, tadqiqotchilar va jamoatchilik vakillarining davlat siyosatini ishlab chiqish va muhokama qilishdagi ishtiroki islohotlarning sifatini oshirishi mumkin.

Uchinchidan, yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini qo'llab-quvvatlash dolzarb vazifalardan biridir. O'zbekiston aholisining katta qismini yoshlar tashkil etishi sababli ularning siyosiy madaniyati, huquqiy bilimi va fuqarolik mas'uliyati mamlakatning kelajakdagi taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalarni davlat boshqaruviga yanada keng joriy etish bilan birga, raqamli tengsizlik muammosini ham hisobga olish lozim. Elektron xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari barcha hudud va aholi qatlamlari uchun bir xil bo'lishi davlat xizmatlarining haqiqiy inklyuzivligini ta'minlaydi.

Beshinchidan, islohotlarning natijadorligini faqat qabul qilingan qonunlar yoki tashkil etilgan institutlar soni bilan emas, balki ularning fuqarolar hayotiga real ta'siri bilan baholash maqsadga muvofiq. Jahon bankining O'zbekiston fuqarolarining fikrlarini o'rganishga qaratilgan "Listening to the Citizens of Uzbekistan" tadqiqoti ham aholining farovonligi, davlat islohotlariga munosabati va davlat xizmatlaridan foydalanish tajribasini muntazam o'rganish muhimligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, kelgusidagi transformatsiyaning asosiy vazifasi davlat institutlari va jamiyat o'rtasidagi ishonchni yanada mustahkamlash, fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtirokini kengaytirish va inson manfaatlarini barcha islohotlarning markaziga qo'yishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning transformatsiyasi ko'p qirrali va uzluksiz jarayon bo'lib, u davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati, inson huquqlari, ijtimoiy siyosat, mahalla, ommaviy axborot vositalari va siyosiy institutlarning rivojlanishini qamrab oladi.

Ayniqsa, 2017-yildan boshlab amalga oshirilayotgan islohotlar davlat va jamiyat munosabatlarida yangi yondashuvlarning shakllanishiga turtki berdi. Davlat boshqaruvida ochiqlik va fuqarolar bilan muloqotning kuchayishi, ijtimoiy himoya tizimining takomillashishi, fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi va inson huquqlarini ta'minlashga e'tiborning ortishi ushbu transformatsiyaning muhim natijalari sifatida namoyon bo'lmoqda.

2023-yilda yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning qabul qilinishi esa mazkur jarayonning muhim huquqiy bosqichini tashkil etdi. Konstitutsiyada inson qadri, huquq va erkinliklari hamda ijtimoiy davlat tamoyillarining mustahkamlanishi O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy modernizatsiyaning huquqiy asoslarini yanada kuchaytirdi.

Shu bilan birga, transformatsiya jarayoni hali yakunlangan emas. Davlat boshqaruvida ochiqlik va hisobdorlikni kuchaytirish, fuqarolik jamiyatining rolini oshirish, yoshlarning siyosiy faolligini qo'llab-quvvatlash, qonun ustuvorligini amalda ta'minlash va raqamli boshqaruv imkoniyatlaridan samarali foydalanish kelgusidagi muhim vazifalar bo'lib qolmoqda.

Demak, O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy transformatsiyaning strategik maqsadi zamonaviy, ochiq, fuqaroga yo'naltirilgan va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan davlat va jamiyat tizimini shakllantirishdan iborat. Mazkur jarayonning muvaffaqiyati esa nafaqat davlat institutlarining faoliyatiga, balki fuqarolarning siyosiy-huquqiy madaniyati, ijtimoiy faolligi va jamiyatdagi islohotlarga daxldorlik hissiga ham bevosita bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi, 2017–2021-yillar.
3. O'zbekiston Respublikasining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
4. World Bank. *Helping Uzbekistan Undertake a Historic Social and Economic Transformation*. Washington, D.C., 2024.
5. World Bank. *Uzbekistan Country Partnership Framework for the Period FY2022–FY2026*. Washington, D.C.

6. World Bank. *Listening to the Citizens of Uzbekistan*. Washington, D.C., 2025.

7. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy islohotlarga oid rasmiy materiallar.

8. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi – LexUZ.

9. World Bank. *World Development Report 2017: Governance and the Law*. Washington, D.C., 2017.

10. O'zbekistonda davlat va jamiyat boshqaruvini modernizatsiya qilishga oid ilmiy va tahliliy materiallar.

=====

MARKAZIY OSIYO MINTAQAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA ETNOIJTIMOIY VA MILLATLARARO HAMJIHATLIKNING O'RNI

Abdullayev Bahromjon Xoshimdjonovich
KUAF Taix va ijtimoiy fanlar kafedrası
katta o'qituvchisi
abdullayev.baxromjon.72@gmail.com
tel: +998936304030

Annotatsiya: *Usnbu maqolada Markaziy Osiyo mintaqaviy barqarorligini ta'minlashda etnoijtimoiy va millatlararo hamjihatlikning o'rni borasida so'z yuritilib, unda etnoijtimoiy va millatlararo hamjihatlik jamiyat taraqqiyotida muhim omillardan biri ekanligi, etnoijtimoiy tushunchasi esa ijtimoiy hayotda etnik birliklar faoliyati bilan bog'liq bo'lgan jarayon sifatida ekanligi tadqiq qilishga harakat qilingan.*

Kalit so'zlar: *Markaziy Osiyo, insoniyat sivilizatsiyasi, polietnik davlatlar, tashqi migratsiya, etnik va millatlararo munosabatlar, etnoijtimoiy taraqqiyot, tashqi tahdid.*

Аннотация: *В статье рассматривается роль этносоциального и межнационального согласия в обеспечении региональной стабильности в Центральной Азии. Этносоциальное и межнациональное согласие анализируются как ключевые факторы общественного развития; также исследуется понятие «этносоциальное» как процесс, связанный с деятельностью этнических групп в социальной жизни.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, человеческая цивилизация, полиэтнические государства, внешняя миграция, этнические и межнациональные отношения, этносоциальное развитие, внешняя угроза.*

Abstract: *The article examines the role of ethno-social and inter-ethnic harmony in ensuring regional stability in Central Asia. Ethno-social and inter-ethnic harmony are analyzed as key factors of social development; the concept of*

the "ethno-social" is also explored as a process linked to the activities of ethnic groups within social life.

Keywords: *Central Asia, human civilization, multi-ethnic states, external migration, ethnic and inter-ethnic relations, ethno-social development, external threat.*

Milliy mustaqillik Markaziy Osiyo xalqlariga yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Mintaqadagi mustaqil davlatlar jahonning nufuzli tashkilotlari tomonidan teng huquqli sub'yekt sifatida e'tirof etilib, xalqaro hamjamiyatning diqqat e'tiborini torta boshlashdi. Bunday e'tirof mintaqadagi yangi mustaqil davlatlarga ulkan ishonch bilan bir qatorda buyuk mas'uliyat ham yukladi. Ana shu buyuk mas'uliyatni zimmamizga olib, mintaqada millatlararo hamjihatlik rivojiga hissa qo'shish barchamizning vazifamizdir.

Insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanish tarixi, ayniqsa, har jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lgan hozirgi dunyo voqeligi shundan dalolat beradiki, alohida olingan bir davlatdagi hech bir mojaro uzoq vaqt davomida milliy chegaralar doirasida qolib ketmaydi. Bir qancha sabablarga ko'ra bunday mojaro nazorat qilib bo'lmaydigan darajada yoyilib ketishi muqarrar. Bu esa ertami-kechmi qo'shni davlatlar oldiga barcha salbiy oqibatlar bilan bir qatorda muammolarni ko'ndalang qo'yadi. Hatto mintaqadagi vaziyatni beqarorlashtirish darajasiga borib etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, mojaroning yashirin va oshkora tarzda kengayish tanglikni yanada chuqurlashtiradi. Chunki tanglik chiqqan hududda o'z manfaatlarini ta'minlashga intiladigan tashqi kuchlar hamma vaqt shay turadi.

Xo'sh mintaqaviy mojarolarni keltirib chiqaradigan sotsial, diniy, etnik muammolar qaysilar?

1. Bir tizimdan boshqa tizimga o'tgan yosh mamlakatlarda mavjud bo'ladigan ijtimoiy muammolar: o'tish davridagi islohotlarning qiyinchiliklari, aholining ob'ektiv tabaqalashuv jarayoni va mulkdorlik belgisi bo'yicha tabiiy tafovutlar bo'lsa.

2. Mintaqadagi davlatlarning mustaqilligini qaror toptirish va mustahkamlash davrida islom omili va uning xilma-xil ko'rinishlari faollashuvi, ayniqsa, din shu jumladan islom dini asoslariga qarama-qarshi diniy ekstremizm va fundamentalizm

kabi keskin hodisa – jiddiy mojarolarni, ziddiyatlarni keltirib chiqarib, barqarorlik va xavfsizlikka taxdid solmoqda.

3. Etnik va millatlararo munosabatlar polietnik davlatlar xavfsizligining muhim omili ekanligi.

Jahon tajribasi polietnik davlatlar xavfsizligida va taraqqiyotida millatlararo munosabatlarning ijobiy va salbiy rol o'ynaganini ko'rsatadi. Ayrim mamlakatlarda ko'p elatlilik omili demokratik o'zgarishlarni jadallashtirishda, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda, fuqarolik jamiyatini qurishda ijobiy vosita bo'lib xizmat qilgan. Ayrim mamlakatlarda esa ko'p elatchilik omili mamlakatni orqaga uloqtirib tashlagan, ijtimoiy-siyosiy falokatlarni keltirib chiqargan. Ko'p elatlilik xatto butun-butun mamlakatlaning tinchligi, barqarorligiga putur etkazgan. [2, 125]

Markaziy Osiyo mintaqisida millatlararo munosabatlarga bo'layotgan xavfning ildizlari hali tugatilgan emas.

- Tashqi migratsiya jarayonlari barqarorlashgan bo'lsada, u bilan bog'liq dalillar buzib talqin qilinmoqda;
- Respublika xukumati tomonidan olib borilayotgan ishlar noxolis baholangan holda, Orolbo'yi muammosiga, milliy tus berishga harakat qilinmoqda;
- O'zbekistonning go'yoki qo'shni davlatlarga hududiy da'volari mavjudligi haqida gapirilmoqda;
- Milliy g'oya masalasi faqat o'zbeklarning g'oyasi sifatida talqin etilmoqda;
- Go'yoki, milliy tillarda axborot maydonining qisqarib borayotgani haqida gapirilmoqda.

Mintaqada etnoijtimoiy va millatlararo hamjihatlik jarayonlariga moyillik birinchidan geosiyosiy jihatdan hududlarning o'zaro chegaradoshligi, siyosiy-iqtisodiy muammolarning tutashligi hamda transport-kommunikatsiya masalalarida mintaqa davlatlarning bir-biriga bog'liqlik jihatlarining ustunlik shaklda namoyon bo'layotganligi bo'lsa, ikkinchi tomondan xalqaro hamjamiyatga tahdid soluvchi terroristik, narkotik moddalar oboroti va uyushgan jinoyatchilikka qarshi umumiy faoliyatni yo'lga qo'yishda muhim xarakter kasb etadi. [4, 172]

Mintaqada umumiy hamjihatlik jarayonlariga siyosiy asos yaratuvchi – milliy-hududiy birliklarda etnoijtimoiy jarayonlarning ijobiy rivojiga e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega.

XX-asrning oxiri va XXI-asrning boshi shu bilan xarakterlanadiki, bir tomondan insoniyat hamda mana shu jamiyat a'zolarini birlashtiruvchi milliy davlatlar orasida integratsiyalashuv jarayonlari shiddat bilan kechayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan xalqlarning o'zligini anglab, etnotarixiy qadriyat va milliy madaniyatlarini targ'ib etish xislatlari ham ustunlik darajada namoyon bo'lmoqda. Bugungi davrga xos bu ikki xususiyat o'rtasida sezilarli farqiyatlar mavjud bo'lmasdan, aks holda bir- birini to'ldirib turuvchi fenomen sifatida etnoijtimoiy hayotda ijobiy mohiyat kasb etayotganligi quvonarli holdir. [5, 160]

Etnoijtimoiy hamjihatlik milliy o'zlikni anglashga, yoki milliy madaniyatni targ'ib etishga to'siq bo'lmaganidek, etnik o'zligini anglab, milliy urf-odat, an'analarni tarannum va targ'ib etish ham o'zaro umuminsoniy yaxlitlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Ma'lumki, har-bir etnos umuminsoniy madaniyat rivojiga o'z hissasini qo'shib, shu bilan bir qatorda bir etnos madaniyati ikkinchi etnos madaniyatining ijobiy qirralari hisobiga boyib, yangicha mazmun kasb etib boraveradi. Millatlararo hamkorlik jarayonlari milliy o'zlikni anglash va milliy madaniyat rivojiga salbiy ta'sir etmasdan, milliy madaniyat ravnaqi va rivojiga keng yo'l ochib, potensial imkoniyatlarning ro'yobga chiqishini ham ta'minlaydi.

Mintaqa xalqlarining milliy mustaqillik tufayli ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va etnomadaniy hamkorligi yangicha mazmun kasb etib, xalqlarning milliy o'zligini anglash hamda etnotarixiy va madaniy meroslariga mansublik hissining o'sishi bevosita mintaqada umumiy taqdir uchun mas'ullik hissini ham rivojlantirmoqda. Shu bilan bir qatorda bozor munosabatlari tamoyillariga asoslangan huquqiy-demokratik, fuqaroviy jamiyat poydevorining qurilishi xalqlarimizning milliy mentaliteti, geosiyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'ziga xos jihatlarni hisobga olib, ushbu xususiyatlarni o'zida mujassam etgan holda amalga oshmoqda.

Yosh mustaqil davlatlardagi ijtimoiy taraqqiyot bevosita milliy etnik jarayonlarning barqarorligi hamda o'zaro hamjihatlikning ijobiy rivoji bilan bevosita bog'liqdir. Milliy mustaqillikning ibtidosida ob'ektiv va sub'ektiv sabablar ta'siri natijasida Tojikistonda fuqarolar urushi yuz berib, uning oqibatlari tufayli etnik hamjihatlikka rahna solingan bo'lsada, keyingi yillardagi O'zbekiston tashabbusi bilan boshlanib xalqaro hamjamiyat ta'siri natijasidagi milliy yarashuv vaziyatning nisbatan izga tushishiga zamin yaratdi. Mintaqaning boshqa mustaqil davlatlarida milliy-etnik sohadagi hamjihatlik tabiiy ravishda ijtimoiy taraqqiyotni ta'minladi. Bunday hamjihatlikka eltuvchi jihatlar nazariy tahlil etilib, amaliy faoliyatda etnik barqarorlikning rivoji jamiyatning etnoijtimoiy taraqqiyotida ham juda muhimdir. Shu jihatdan mintaqada tuzilgan Markaziy Osiyo Hamkorligi Tashkiloti hamda Shanxay Hamkorlik Tashkiloti ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bilan bir qatorda siyosiy masalalarning yechimida, shuningdek, mintaqada millatlararo munosabatlar rivojida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, Markaziy Osiyo Hamkorligi Tashkiloti mintaqa xalqlaridagi umumiylik jihatlarining ustunligi bois, real imkoniyatlarga ega. Markaziy Osiyo Hamkorligi Tashkilotining 2004-yil may oyidagi Ostona shahridagi sammitida: «Markaziy Osiyo mamlakatlarida integratsiyalashuv jarayonlari rivojiga ijobiy imkoniyatlar mavjud bo'lib, bizning xalqlarimizning ma'naviy birligi savdo-iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy hamda madaniy aloqalarning rivojini ta'minlaydi», deya ta'kidlanishi tarixiy an'analar zaminida rivojlanishga moyil bo'lgan ma'naviy-madaniy birligimiz, barcha aloqalarimiz rivojida o'ziga xos asos vazifasini bajarishiga ishoradir. Ayniqsa, jahonda obruyi va e'tibori oshib borayotgan, Yevroosiyo kontinenti hududining beshdan uch qismi, ya'ni 30 mln. kv.km.dan ko'proq maydonda 1 mlrd 455 mln aholi (Yer shari aholisining yaqin to'rttdan bir qismi) istiqomat qiluvchi hududlarni madaniy va ijtimoiy jihatdan birlashtiruvchi ijtimoiy-siyosiy funksiyalarni bajarishi jihatidan Yevropa Ittifoqiga o'xshash tashkilot - Shanxay Hamkorlik Tashkilotining faoliyati mintaqada etnoijtimoiy hamkorlikni ta'minlab, millatlararo hamjihatlikning optimal rivojini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tashkilot o'zining ilk

faoliyatidan Yevroosiyo mintaqasida xavfsizlikni ta'minlashning yangi qirralarini ochib berib, egallagan hudud va ushbu hududda istiqomat qiluvchi aholining soni jihatidan ham xalqaro miqyosdagi yirik siyosiy tashkilot sifatida BMT, Yevropa Ittifoqi, Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti, ASEAN va boshqa xalqaro siyosiy birliklar tomonidan e'tirof etilib, Yevroosiyo qit'asida ushbu nufuzli tashkilotning tuzilishi nafaqat mintaq, balki, butun dunyoda tinchlikni saqlash, etnosiyosiy jarayonlarning ijobiy rivojini ta'minlashda muhim o'rin tutishi ta'kidlanmoqda.

Aslida mintaq davlatlari milliy mustaqillikni qo'lga kiritgan dastlabki yillardayoq milliy o'zlikni anglab, tarixiy an'ana va yaxlit etnomadaniy mentalitetga mansublik jihatlarni rivojlantirib, xalqimiz ongida mintaq taqdiri uchun mas'uliyat hissini chuqur his etishni o'yg'otish maqsadida o'zaro integratsiyaga ehtiyoj sezdi. Ushbu ehtiyojning hosilasi sifatida xalqaro transmilliy-madaniy, jamiyat tashkiloti sifatida Markaziy Osiyo davlat boshliqlarining tashabbuslari va qo'llab-quvvatlashlari tufayli 1995-yilning 21-noyabrida Toshkentda Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati Assambleyasi ta'sis etildi. Xalqaro hamkorlikning bu transmilliy modeli O'zbekiston 1-Prezidenti tomonidan ilgari surilgan «Turkiston-umumiy uyimiz» shiori ostida tuzilib, ayni paytda mintaq xalqlarining madaniy hamjihatligini ta'minlash yo'lida faoliyatini davom ettirmoqda. Ushbu birlashmaning tuzilishi azaldan yaxlit madaniyat va umumiy mentalitetga mansub bo'lgan mintaq xalqlari orzularining amaliy ifodasi sifatida ijtimoiy maydonga chiqdi. Assambleya ijtimoiy faoliyatining asosida mintaq xalqlariga xos tinchliksevarlik, bag'rikenlik, yagona madaniyatga mansublik, o'sib kelayotgan yosh avlod tafakkurida ham ushbu xislatlarni qaror toptirish singari ezgu maqsadlar yotgani quvonchlidir. Shuningdek, ushbu tashkilot mintaq millatlari orasida madaniy hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun turfa tadbir va targ'ibot ishlarini yanada kuchaytirsamintaqada millatlararo hamjihatlik rivojini yanada ta'minlashga faolroq hissa qo'shgan bo'lardi.

Markaziy Osiyo davlatlarining etnoijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy integratsiyalashuv jarayonlarini harakatga keltiruvchi impuls sifatida Markaziy

Osiyo respublikalari davlat boshliqlarining uchrashuvlari ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga molik voqea sifatida mintaqada har tomonlama taraqqiyotni ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda.

Milliy bag'rikenglik – mintaqa xalqlari mentalitetida muhim qirra hisoblanib, bu xususiyat asrlar davomida etnoijtimoiy taraqqiyot hamda mintaqa xalqlarining birligini ta'minlab kelgan. Umid bilan aytish kerakki, ana shu bag'rikenglik Markaziy Osiyo davlatlarida o'zaro integratsiyalashuv jarayonlarining ijobiy rivojini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. [6, 72]

Millatlararo hamjihatlik Markaziy Osiyo davlatlari uchun mintaqaviy xarakter kasb etishi bilan bir qatorda global, ya'ni planetar xarakterga ham ega. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ifodasini topgan mintaqada tinchlik va barqarorlikning siyosiy-huquqiy kafolati sifatida, o'zaro yaqin etnogenetik asosga ega bo'lgan xalqlarning milliy an'ana va madaniyatlarini targ'ib etib, mintaqada ijtimoiy-madaniy omillar rivojida hamda jamiyatning umuminsoniy qadriyatlar sari transformatsiyalashuvida asosiy rol o'ynaydi.

Mintaqa xalqlariga xos etnotarixiy omillar ham etnoijtimoiy hamjihatlikning barqaror xarakterga ega ekanligini ta'minlaydi. Chunonchi, o'nlab asrlar davomida Markaziy Osiyo hududida o'ziga xos etnik madaniyat, turmush tarzi va an'analar shakllanib, asrlar davomida rivojlanib bordi. [1, 12]

Ayniqsa Sharq va G'arb orasida savdo-iqtisodiy aloqalar yo'lga qo'yilgach, Buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan mintaqamiz xalqlari jahonning turfa xalqlari bilan savdo-xo'jalik, shu bilan bir qatorda madaniy aloqalarni ham rivojlantirib bordi. Ana shunday ijtimoiy-madaniy va savdo iqtisodiy taraqqiyot tufayli mintaqadagi kichik etnik birliklar yirik etnos sifatida shakllanib bordilar.

Mintaqada yashovchi barcha xalqlar va etnik guruhlar tarixi umuminsoniyat tarixining ajralmas qismi bo'lishi bilan bir qatorda, insoniyat tarixining ibtidosi bevosita bizning ajdodlarimiz bosib o'tgan etnotarixiy taraqqiyot, demak, bizning etnik tariximiz bilan chambarchas bog'liqdir. Mintaqada bugungi etnoijtimoiy holat etnik barqarorlikning doimiy va davomiyligidan dalolatdir.

Shu bilan bir qatorda mintaqada etnik taraqqiyotning sifatiy jihatlarini yanada ustuvor ta'minlash maqsadida quyidagi jihatlariga asosiy e'tibor qaratish talab etiladi:

1. Mintaqadagi barcha millat va etnik guruh vakillarini etnoijtimoiy hamkorlikning keyingi rivojini ta'minlashga jalb etish;

2. Etnik o'zlikni anglash bilan bir qatorda umumiylik jihatlariga mansublikning konkret holatini aniqlab, etnoijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan etnomadaniy xususiyat va xislatlarning pozitiv hamda negativ jihatlarini aniqlab, ijobiy xususiyatlarning ustunlik mavqeini ta'minlash;

3. Etnik guruhlar, millatlar va hududiy birliklararo munosabatlarni muvofiqlashtirish uchun transmilliy etnoijtimoiy institutlar faoliyatini jonlantirish;

4. Etnik xususiylik va umumiylik jihatlarini, shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlari mentalitetidagi umumijtimoiy xislatlarni o'rganish maqsadida kompleks tadqiqotlarni amalga oshirish;

5. Milliy madaniyatlarning ko'pqirraliligini ta'minlash maqsadida mintaqada etnik integratsiyalashuv jarayonlarining indikatori bo'lib hisoblangan Milliy Madaniy Markazlar faoliyatiga keng e'tibor qaratish;

6. Mintaqa xalqlarida umumfuqaroviy, yaxlit mentalitet va umumiy hududga mansublik xislatlar rivojini Milliy Madaniy Markazlar, ziyolilarning o'zaro uchrashuvi, adabiy va madaniy dekadalar hamda siyosiy tadbirlar orqali rivojlantirib borish.

Yuqoridagi jihatlariga e'tibor qaratish, xalqlarimiz orasida o'zaro etnoijtimoiy hamjihatlik rivojiga xizmat qiluvchi pozitiv omillar bo'lib hisoblanadi.

Milliy mustaqillikni qo'lga kiritgan Markaziy Osiyo respublikalari totalitar tizimning xalq xo'jaligini boshqarishning ma'muriy buyruqbozlik uslubi tufayli vujudga kelgan qator muammolar girdobida qolganligi hech kimga sir emas.

Milliy mustaqillik jarayonlari yangi, sifatiy bosqichga ko'tarilayotgan bugungi pallada qator muammolarga e'tibor qaratib ijobiy hal etish dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Shulardan biri mintaqa xalqlari orasida integratsiyalashuv jarayonlarini rivojlantirib, yaxshi qo'shnichilik, jumladan qarindoshlik aloqalarini

yanada mustahkamlashdan iboratdir. Ma'lumki, Markaziy Osiyo mintaqasida tub erli aholi orasida o'nlab asrlardan buyon qon-qarindoshlik aloqalari mavjud bo'lib, respublikalar aholisi orasida quda-andachilik an'analari bugungi kunda ham davom etayotganligi albatta, quvonarli holdir. So'rov ma'lumotlariga murojaat qiladigan bo'lsak, respondentlarning aksariyati qo'shni respublikalar aholisi bilan mustahkam qon- qarindoshlik aloqalariga ega ekanligiga yana bir bor guvoh bo'lamiz. Biz O'zbekiston va Tojikiston Respublikalari misolida ma'lumotlarni taqqoslaydigan bo'lsak, o'zbekistonlik respondentlarning 37,1%, tojikistonlik respondentlarning 42,9% - Markaziy Osiyo davlatlari hududida yashovchi aholi bilan o'zaro qon-qarindoshlik aloqalariga ega ekanligi aniq bo'ladi.

Keyingi yillarda Markaziy Osiyodagi o'zaro integratsiyalashuv hamda etnoijtimoiy hamjihatlik jarayonlari rivojini kuzatib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Markaziy Osiyo mintaqasida millatlararo munosabatlar rivoji etnoijtimoiy taraqqiyotda tabiiy jarayon sifatida ijobiy mohiyat kasb etib boraveradi.

2. Mintaqa milliy hayotidagi xususiylik, ya'ni alohida etnik guruhga mansublik xislatlari asta-sekinlik bilan umumiy jihatlarning ustunligiga hamda etnoijtimoiy barqarorlikka asoslangan huquqiy-demokratik jamiyatga va umuminsoniy qadriyatlarga mansublik xislatlari o'sib boraveradi.

3. Tashqi tahdid (ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik) mintaqada etnik taraqqiyot rivojiga salbiy ta'sir etuvchi omillar sifatida hamda bu tahdidning fojiali oqibatlarini chuqur his etgan mintaqa xalqlarining ushbu fojiaga qarshi integratsiyalashuv mavqei va harakatlari yana ham oshadi.

4. Bugungi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy taraqqiyotning bosh omili sifatida mintaqada etnik barqarorlik, yaxshi qo'shnichilik ruhida yashab kelayotgan xalqlarning yanada yaqinlashib, munosabatlarning teran, ijobiy mazmunga ega bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Muhimi, etnoijtimoiy hamjihatlik jarayonlarining ijobiy rivoji mintaqada etnik taraqqiyotni ta'minlash bilan bir qatorda, hozirgi davr uchun global muammo

bo‘lib hisoblangan mintaqaviy xavfsizlikning ham ta‘minlanishida muhim rol o‘ynaydi.

6. Mintaqada bozor munosabatlariga asoslangan ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot respublikalarda tub millat manfaati bilan bir qatorda barcha etnik guruhlarning ijtimoiy manfaatlarining kafolati sifatida ijobiy mohiyat kasb etib boraveradi.

7. Mintaqa xalqlariga xos bag‘rikenglik tamoyili o‘zaro yaxlitlikni ta‘minlash bilan bir qatorda mintaqa davlatlarining jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashuv jarayonlarining ijobiy rivojini ham ta‘minlaydi.

Ushbu jihatlar bevosita mintaqada etnoijtimoiy va millatlararo hamjihatlikka ta‘sir etuvchi omillar bo‘lib, O‘zbekiston mintaq xavfsizligini ta‘minlashda etakchi davlat sifatida muhim o‘ringa ega. [3, 260]

Xullas, etnoijtimoiy va millatlararo hamjihatlik jamiyat taraqqiyotida muhim omillardan biri bo‘lib, etnoijtimoiy tushunchasini ijtimoiy hayotda etnik birliklar faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan jarayon sifatida qaralsa maqsadga muvofiqdir.

Millatlararo hamjihatlik esa ushbu hududiy birlikda istiqomat qiluvchi barcha millat va etnik guruhlarning birligini ta‘minlashni, shuningdek, mintaqada tinchlik va totuvlikni mustahkamlash yo‘lida omil bo‘lib hisoblanuvchi qo‘shni mamlakatlar va jahondagi manfaatdor davlatlar bilan hamkorlikni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. -Т.: Ўқитувчи, 1994.
2. Жўраев Н. Янгиланишлар концепцияси, яратилиш эволюцияси ва амалиёти. -Т.: Маънавият, 2002.
3. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. - Тошкент, 2000.
4. Мунавваров З. Дунёвий жамият ва дин, Ислом: бағрикенглик, мутассиблик. Тўплам. Тошкент 1998.
5. Хоназаров Қ. Мустақиллик ва миллий муносабатларининг ривожланиши. - Тошкент, 2002.
6. Юсупов Э. Исломий қадриятлар ва диний экстремизм. Т.: 1998.

RAQAMLI MUHITDA MA'NAVY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHNING QIYOSIY MODELLARI VA RAQAMLI FUQAROLIK KOMPETENSIYALARI

Mamataliyeva Zilola

Andijon davlat texnika instituti

Avtomobilsozlik va transport kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada raqamli muhitda ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashning qiyosiy modellari va raqamli fuqarolik kompetensiyalari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Cheklovchi va imkoniyat yaratuvchi yondashuvlar farqlanib, Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya, Xitoy, Finlyandiya va O'zbekiston tajribasi qiyoslanadi. Natijada ma'naviy xavfsizlikni individ, institut, jamiyat va davlat darajalarini bog'lovchi ko'p darajali tizim sifatida talqin qiluvchi model asoslanib, texnik raqamli savodxonlikni ma'naviy o'lcham bilan uyg'unlashtirish hamda passiv himoyadan faol raqamli fuqarolikka o'tish zarurligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: ma'naviy xavfsizlik, raqamli fuqarolik, qiyosiy tahlil, cheklovchi yondashuv, imkoniyat yaratuvchi yondashuv, media-savodxonlik, raqamli kompetensiya, ko'p darajali model, milliy yondashuv.

Аннотация: В статье с социально-философской точки зрения анализируются сравнительные модели обеспечения духовной безопасности в цифровой среде и компетенции цифрового гражданства. Разграничиваются ограничительный и создающий возможности подходы, сопоставляется опыт Европейского союза, Южной Кореи, Китая, Финляндии и Узбекистана. Обосновывается модель, трактующая духовную безопасность как многоуровневую систему, связывающую уровни индивида, института, общества и государства, а также необходимость сочетания технической цифровой грамотности с духовным измерением и перехода от пассивной защиты к активному цифровому гражданству.

Ключевые слова: духовная безопасность, цифровое гражданство, сравнительный анализ, ограничительный подход, подход возможностей, медиаграмотность, цифровая компетенция, многоуровневая модель, национальный подход.

Abstract: The article provides a socio-philosophical analysis of comparative models for ensuring spiritual security in the digital environment and of digital-citizenship competencies. Restrictive and enabling approaches are distinguished, and the experience of the European Union, South Korea, China, Finland, and Uzbekistan is compared. A model is substantiated that interprets spiritual security as a multi-level system linking the individual, institutional, social, and state levels, along with the need to combine technical digital literacy with a spiritual dimension and to move from passive protection to active digital citizenship.

Keywords: *spiritual security, digital citizenship, comparative analysis, restrictive approach, enabling approach, media literacy, digital competence, multi-level model, national approach.*

KIRISH

Raqamli muhitning global tabiati ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashni har bir davlat oldida turgan strategik vazifaga aylantirdi. M. Kastels ta'kidlaganidek, zamonaviy jamiyatda hokimiyat, bilim va madaniy ma'nolar axborot oqimlari orqali tarqaladi [1]; L. Floridi esa biz onlayn va oflayn hayot uzviy birikkan «infosfera»da yashayotganimizni asoslaydi [2]. Bunday sharoitda ma'naviy xavfsizlik shaxs, jamiyat va davlatning ma'naviy qadriyatlar tizimini destruktiv axborot-mafkuraviy ta'sirlardan himoya qilish qobiliyati sifatida namoyon bo'ladi.

Turli mamlakatlar bu vazifani hal qilishda o'ziga xos yondashuvlarni qo'llamoqda: ba'zilar cheklovchi-tartibga soluvchi, ba'zilar esa imkoniyat yaratuvchi-rivojlantiruvchi choralarga urg'u beradi. Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli muhitda ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashning milliy va xalqaro modellarini qiyosiy tahlil qilish, raqamli fuqarolik kompetensiyalarining o'rnini asoslash hamda O'zbekiston uchun maqbul yondashuvni ko'rsatishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Raqamli xavfsizlik va savodxonlik masalalari xalqaro miqyosda faol o'rganilmoqda. Yevropa Ittifoqining raqamli kompetensiya ramkasi (DigComp) raqamli savodxonlikni besh sohaga — axborot bilan ishlash, kommunikatsiya, kontent yaratish, xavfsizlik va muammolarni hal qilish — ajratadi [3], «Raqamli xizmatlar to'g'risidagi akt» (DSA) esa platformalarni huquqiy tartibga solishga urg'u beradi [4]. Finlyandiya tajribasi media-savodxonlikni maktabgacha ta'limdan boshlab tizimli singdirish namunasi sifatida e'tirof etiladi [5]. Sh. Zuboff «kuzatuv kapitalizmi» konsepsiyasi orqali platformalarning inson e'tibori va xulq-atvorini iqtisodiy resursga aylantirishini ko'rsatib, tartibga solishning zarurligini asoslaydi [6].

Mahalliy olimlardan A. Erkayev ma'naviyat falsafasi va milliy g'oyani [7], Q. Nazarov qadriyatlar nazariyasini tadqiq etgan [8], Z.S. Aripovning

monografiyasida esa ma'naviy xavfsizlikning ko'p darajali modeli va raqamli fuqarolik kompetensiyalari yaxlit tizimda ishlab chiqilgan [9]. Milliy darajada raqamli taraqqiyot va ma'naviy xavfsizlik davlat siyosatining strategik ustuvorliklari sifatida belgilangan [10; 11]. Shunga qaramay, turli mamlakatlar modellarini yagona ijtimoiy-falsafiy ramkada qiyoslab, milliy sharoit uchun maqbul sintezni asoslash qo'shimcha tadqiqotni talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini ijtimoiy-falsafiy tahlilning tizimli va dialektik yondashuvlari tashkil etadi. Yetakchi usul — komparativ tahlil bo'lib, uning yordamida turli mamlakatlarning ma'naviy xavfsizlik modellari qiyoslandi; shuningdek aksiologik va tizimli-struktur usullardan foydalanib, xavfsizlik tizimining darajalari modellashtirildi. Nazariy bazani xalqaro hujjatlar va 2020–2026-yillarda chop etilgan zamonaviy tadqiqotlar tashkil etdi.

ASOSIY QISM

Cheklovchi va imkoniyat yaratuvchi yondashuvlar. Ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash strategiyalarini ikki qutbli spektrda joylashtirish mumkin. Cheklovchi (taqiqlovchi) yondashuv huquqiy tartibga solish, kontentni filtrlash va foydalanish vaqtini cheklash orqali tashqi himoya yaratishga qaratiladi; uning kuchli tomoni — tez va ko'rinarli natija, zaif tomoni esa — shaxsning ichki ma'naviy immuniteti rivojlanmay qolishi xavfi. Imkoniyat yaratuvchi (rivojlantiruvchi) yondashuv esa media-savodxonlik, tanqidiy tafakkur va qadriyat tarbiyasi orqali shaxsning o'z ichki himoyasini kuchaytirishga tayanadi; u uzoq muddatli va barqaror, ammo natijasi kechroq namoyon bo'ladi. Mualliflik nuqtai nazaridan, samarali strategiya bu ikki yondashuvni qarama-qarshi qo'ymay, balki muvozanatli tarzda uyg'unlashtirishni talab qiladi.

Mamlakatlar tajribasining qiyosiy tahlili. Turli mamlakatlar ma'naviy va raqamli xavfsizlikni ta'minlashda o'ziga xos modellarni qo'llamoqda (1-jadval). Yevropa Ittifoqi raqamli savodxonlik va media-ta'limni umumiy ta'lim tizimiga integratsiyalashga hamda platformalarni huquqiy tartibga solishga urg'u beradi. Janubiy Koreya internet qaramligining oldini olish bo'yicha keng davlat dasturlarini

va rehabilitatsiya markazlarini joriy etgan. Xitoy yoshlarning o'yin va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish vaqtini cheklovchi qat'iy me'yoriy choralarni qo'llaydi. Finlyandiya media-savodxonlikni erta yoshdan tizimli singdirib, feyk axborotga qarshilik bo'yicha jahonda yetakchi o'rinni egallaydi. O'zbekiston esa milliy ma'naviyatni mustahkamlash va yoshlar siyosatini rivojlantirish orqali ma'naviy immunitetni shakllantiruvchi o'ziga xos modelni ishlab chiqmoqda.

1-jadval

Ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashning mamlakatlar bo'yicha modellari (mualliflik tahlili)

Mamlakat	Asosiy yondashuv	Asosiy vositalar va xususiyati
Yevropa Ittifoqi	Aralash (ta'lim + tartibga solish)	DigComp, media-ta'lim, DSA orqali platformalarni tartibga solish
Janubiy Koreya	Profilaktik-reabilitatsion	Internet qaramligiga qarshi davlat dasturlari, maxsus markazlar
Xitoy	Cheklovchi (tartibga soluvchi)	Foydalanish vaqtini qat'iy cheklash, kontent nazorati
Finlyandiya	Imkoniyat yaratuvchi (ta'lim)	Erta yoshdan tizimli media-savodxonlik
O'zbekiston	Milliy-ma'naviy	Milliy ma'naviyatni mustahkamlash, yoshlar siyosati, ma'naviy immunitet

Manba: mualliflik umumlashtirishi.

Ko'p darajali ma'naviy xavfsizlik modeli. Qiyosiy tahlil ma'naviy xavfsizlikni statik holat emas, balki o'zaro bog'liq darajalardan iborat dinamik tizim sifatida talqin qilishni taqozo etadi. Model to'rt qatlamni bog'laydi: individual qatlamda shaxsning o'zi tanqidiy tafakkur, ma'naviy immunitet va raqamli gigiyena orqali ma'naviy avtonomiyaga erishadi; institutsional qatlamda oila, maktab va mahalla tarbiya hamda media-ta'lim orqali sog'lom ijtimoiylashuvni ta'minlaydi; ijtimoiy qatlamda fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalari milliy kontent va jamoatchilik nazorati orqali sog'lom axborot muhitini yaratadi; davlat qatlamida esa institutlar huquqiy tartibga solish va dasturlar orqali tizimli xavfsizlikni

ta'minlaydi. Modelning ilmiy yangiligi shundaki, u himoyaning barcha darajalarini yagona uyg'un tizimga bog'laydi.

Raqamli fuqarolik kompetensiyalari. Ma'naviy xavfsizlikning eng yuqori bosqichi passiv himoyadan faol ma'naviy subyektlikka o'tishdir. Yevropa Ittifoqining DigComp ramkasi texnik kompetensiyalarni belgilaydi, ammo mualliflik nuqtai nazaridan u ma'naviy o'lcham bilan to'ldirilishi zarur: har bir raqamli ko'nikma axloqiy mas'uliyat va qadriyat mezonlari bilan birga o'rgatilishi lozim. Aynan texnik savodxonlik va ma'naviy ongning uyg'unligi shaxsning raqamli muhitda barqaror faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Raqamli fuqarolik esa shaxsni raqamli muhit iste'molchisidan uning mas'uliyatli ishtirokchisi va yaratuvchisiga aylantiradi: o'z huquqlarini bilish va himoya qilish, boshqalar huquqini hurmatlash, raqamli izni ongli boshqarish va jamoatchilik munozarasida madaniy ishtirok etish. Bu — ma'naviy xavfsizlikning zamonaviy, ijobiy va faol shaklidir.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tahlil natijasida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. ma'naviy xavfsizlik strategiyalari cheklovchi va imkoniyat yaratuvchi qutblar o'rtasida joylashadi; samarali model bu ikki yondashuvni muvozanatli uyg'unlashtirishni talab qiladi;

2. mamlakatlar tajribasining qiyosiy tahlili yagona universal model yo'qligini, har bir davlat o'z ijtimoiy-madaniy sharoitidan kelib chiqishini ko'rsatadi; O'zbekiston uchun maqbul yo'l — milliy-ma'naviy asosni raqamli savodxonlik ta'limi bilan to'ldirishdir;

3. ma'naviy xavfsizlik individ, institut, jamiyat va davlat darajalarini bog'lovchi ko'p darajali tizim bo'lib, uning eng yuqori bosqichi texnik savodxonlikni ma'naviy o'lcham bilan uyg'unlashtiruvchi faol raqamli fuqarolikdir.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari xorij tajribasini ko'r-ko'rona ko'chirish emas, balki milliy sharoitga ijodiy moslashtirish zarurligini ko'rsatadi. «Faqat cheklov yetarli» degan qarashga javoban shuni ta'kidlash lozimki, tashqi taqiq shaxsning ichki ma'naviy

immunitetini rivojlantirmaydi va ko‘pincha muqobil yo‘llar orqali chetlab o‘tiladi; «faqat ta’lim yetarli» degan qarash esa huquqiy himoyaning zaruriyatini e’tiborsiz qoldiradi. Shu bois eng samarali yo‘l — huquqiy tartibga solish, media-ta’lim va milliy qadriyatlarni mustahkamlashni birlashtiruvchi kompleks yondashuvdir. Finlyandiya tajribasining asosiy sabog‘i ham shuni tasdiqlaydi: ma’naviy immunitet erta yoshdan, tizimli va uzluksiz ravishda shakllantirilishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli muhitda ma’naviy xavfsizlikni ta’minlashning maqbul yo‘li cheklovchi va imkoniyat yaratuvchi yondashuvlarni uyg‘unlashtiruvchi, barcha darajalarni qamrab oluvchi ko‘p darajali modelda ko‘rinadi. Shu asosda quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- media-savodxonlikni maktabgacha ta’limdan boshlab barcha fanlarga singdirilgan ko‘ndalang kompetensiya sifatida joriy etish;
- raqamli kompetensiya ramkasini (DigComp namunasida) milliy sharoitga moslab, uni axloqiy mas’uliyat va qadriyat mezonlari bilan to‘ldirish;
- passiv himoyadan faol raqamli fuqarolikka o‘tishni rag‘batlantirib, huquqiy tartibga solish, milliy kontent va oilaviy tarbiyani yagona tizimda birlashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. — Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. — 656 p.
2. Floridi L. The Fourth Revolution. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 272 p.
3. Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the EU, 2017. — 48 p.
4. European Commission. The Digital Services Act (Regulation (EU) 2022/2065). — Brussels, 2022.
5. National Audiovisual Institute (KAVI). Media Literacy in Finland: National Media Education Policy. — Helsinki, 2019.
6. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. — New York: PublicAffairs, 2019. — 704 p.
7. Erkayev A. Ma’naviyat falsafasi. — Toshkent: Ma’naviyat, 2018.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (aksiologiya). — Toshkent, 2011.

9. Aripova Z.S. Raqamli jamiyat sharoitida shaxs shakllanishining ma'naviy-axloqiy mezonlari va sog'lom turmush tarzi madaniyati. Monografiya. — Andijon, 2026. — 124 b.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-6079-son Farmoni. — Toshkent, 2020-yil 5-oktyabr.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni. — Toshkent, 2022-yil 28-yanvar.

=====

YANGI O'ZBEKISTONDA INSON QADRINI YUKSALTIRISHDA DINIY-MA'RIFIY ISLOHOTLARNING AHAMIYATI

Mahmudov Bayozxon Zarifovich

*Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi
+998995914457, E-mail: bay88_88@mail.ru*

Annotatsiya: Maqolada Yangi O'zbekistonda inson qadrini ulug'lash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida tahlil qilinadi. Unda diniy-ma'rifiy sohada amalga oshirilayotgan tub islohotlar, vijdon erkinligining konstitutsiyaviy kafolatlari hamda buyuk ajdodlarning boy ilmiy-ma'naviy merosini qayta tiklash va o'rganish borasidagi amaliy qadamlar yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy va inklyuziv diniy ta'lim tizimini rivojlantirish, "jaholatga qarshi ma'rifat" tamoyili asosida jamiyatda yot g'oyalarga qarshi mustahkam ma'naviy immunitetni shakllantirish va inson kapitalini yuksaltirish masalalari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, inson qadri, vijdon erkinligi, diniy-ma'rifiy islohotlar, Islom sivilizatsiyasi markazi, ilmiy meros, "jaholatga qarshi ma'rifat", diniy ta'lim, ma'naviy immunitet.

Аннотация: В статье анализируется возвышение достоинства человека как приоритетное направление государственной политики в Новом Узбекистане. В ней освещаются коренные реформы, реализуемые в религиозно-просветительской сфере, конституционные гарантии свободы совести, а также практические шаги по восстановлению и изучению богатого научно-духовного наследия великих предков. Также научно обоснованы вопросы развития современной и инклюзивной системы религиозного образования, формирования в обществе прочного духовного иммунитета против чуждых идей на основе принципа "просвещение против невежества" и развития человеческого капитала.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, достоинство человека, свобода совести, религиозно-просветительские реформы, Центр исламской цивилизации, научное наследие, "просвещение против невежества", религиозное образование, духовный иммунитет.

Annotation: *The article analyzes the glorification of human dignity as a priority direction of state policy in New Uzbekistan. It highlights the fundamental reforms implemented in the religious and educational spheres, constitutional guarantees of freedom of conscience, and practical steps taken to restore and study the rich scientific and spiritual heritage of great ancestors. Furthermore, the development of a modern and inclusive religious education system, the formation of a strong spiritual immunity against alien ideas based on the principle of "enlightenment against ignorance," and the enhancement of human capital are scientifically substantiated.*

Keywords: *New Uzbekistan, human dignity, freedom of conscience, religious and educational reforms, Center of Islamic Civilization, scientific heritage, "enlightenment against ignorance", religious education, spiritual immunity.*

Jamiyat tarixiy taraqqiyotining hozirgi bosqichida davlat va fuqaro o'rtasidagi munosabatlarni yangi sifat darajasiga ko'tarish global ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston o'z mustaqil rivojlanishining yangi davriga qadam qo'yishi bilan davlat boshqaruvi va ijtimoiy hayotning markaziga "Inson qadri uchun" degan ustuvor tamoyilni joylashtirdi. Bu konsepsiya BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi ruhiga to'la mos kelib, har bir shaxsning tug'ma qadr-qimmatini tan olishni talab etadi [1].

Davlataimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Inson qadri deganda, biz, avvalo, har bir fuqaroning tinch va xavfsiz hayot kechirishini, uning fundamental huquq va erkinliklarini ta'minlashni nazarda tutamiz" [2,45]. Ilmiy va transformatsiyalashgan milliy qadriyatlarimiz nuqtai nazaridan yondashganda, inson qadri tushunchasi faqat moddiy yoki huquqiy mezonlar bilangina cheklanib qolmaydi. Uning tarkibiga insonning e'tiqodiy ehtiyojlari, ma'naviy-ruhiy kamoloti va o'z ajdodlari qoldirgan ilmiy merosdan to'laqonli bahramand bo'lish huquqi ham chuqur singdirilgan.

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 35-moddasida har bir inson uchun vijdon erkinligi kafolatlangan bo'lib, unga ko'ra, har kim hohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega [3]. Ushbu konstitutsiyaviy norma Yangi O'zbekistonda diniy-ma'rifiy sohada tub burilishlar yasashga asos bo'ldi.

So‘nggi yillarda yurtimiz musulmonlari uchun ibodatlarni emin-erkin ado etish, milliy va diniy qadriyatlarni tiklash borasida misli ko‘rilmagan qulayliklar yaratildi. Mamlakat bo‘ylab yuzlab yangi jome masjidlari barpo etildi va mavjudlari zamonaviy me‘morchilik andozalari asosida qayta ta‘mirlanib, mo‘min-musulmonlar ihtiyoriga topshirildi [4,22,29]. Eng muhimi, uzoq yillar davomida muayyan cheklovlar ostida bo‘lgan muqaddas haj va umra ziyoratlarini tashkil etish tizimi mutlaqo liberallashtirildi. Ziyoratchilar uchun kotalar soni keskin oshirildi, jarayonlar soddalashtirildi va narx-navo siyosati maqbullashtirildi, bu esa minglab yurtdoshlarimizning muqaddas orzulari ro‘yobga chiqishiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, inson qadrini anglash va uni yuksaltirish – o‘zlikni va tarixiy ildizlarni tanishdan boshlanadi. O‘zbekiston zamini islom sivilizatsiyasiga beqiyos hissa qo‘shgan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Bahouddin Naqshband kabi buyuk muhaddis, faqih va mutasavvif allomalar beshigi hisoblanadi. Yangi O‘zbekistonda ushbu boy ma‘naviy merosni “jaholatga qarshi ma‘rifat” tamoyili asosida qayta tiklash va xalqimizga yetkazish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi [5,12,18].

Bu borada Toshkent shahrida Islom sivilizatsiyasi markazi, Samarqandda Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi hamda Buxoroda Mir Arab oliy madrasasi va Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom institutining ilmiy salohiyati yangi bosqichga olib chiqildi. So‘nggi yillarda ushbu markazlar tomonidan ajdodlarimizning asrlar davomida chang bosib yotgan nodir qo‘lyozmalari tizimli ravishda o‘rganilib, o‘zbek tiliga tarjima qilinmoqda. Masalan, Imom Buxoriyning “Al-Jome’ as-sahih” asari, Imom Moturidiyning kalom ilmiga oid asarlari sharhlari bilan mahalliy tilga o‘girilib, keng kitobxonlar ommasiga taqdim etildi [6,45,51]. Bu ilmiy qadamlar nafaqat yurtimizda, balki xalqaro miqyosda ham yuqori baholanib, O‘zbekistonning dunyoviy va diniy ilmlar markazi sifatidagi nufuzini qayta tiklamoqda.

Ma‘rifatli jamiyat barpo etishning muhim sharti sifatli va inklyuziv ta‘limdir. Yangi O‘zbekistonda diniy ta‘lim tizimi ham zamon talablari asosida isloh qilindi va uning uzviy zanjiri yaratildi. Bugungi kunda mamlakatda Islom akademiyasi,

madrasalar va ixtisoslashgan ilmiy maktablar yagona yaxlit tizim sifatida faoliyat yuritmoqda.

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasining tashkil etilishi hamda unda ham diniy, ham dunyoviy fanlarning uyg'unlikda o'qitilishi sohadagi eng katta islohotlardan biridir. Shuningdek, diniy ta'lim muassasalarida xotin-qizlar uchun alohida kotalar va ta'lim yo'nalishlarining kengaytirilishi, ularning jamiyatda munosib o'rin egallashlariga bo'lgan yuksak e'tiborning ifodasidir [7,89,94]. Bu tizimda tahsil olayotgan talabalar uchun dunyo standartlariga mos ravishda raqamli kutubxonalar, zamonaviy axborot texnologiyalari bilan jihozlangan auditoriyalar yaratildi. Ta'lim mazmunida ommani diniy mutaassiblik va radikalizm xavfidan himoya qila oladigan, sof islom ma'rifatini ilmiy asosda tushuntirib beradigan malakali kadrlar tayyorlashga ustuvor ahamiyat berilmoqda.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, "Yangi O'zbekiston – inson qadri ulug'langan yurt" konsepsiyasi fuqarolarning ham moddiy, ham ma'naviy-diniy huquqlarini teng ta'minlashni nazarda tutuvchi keng qamrovli fenomendir. Mamlakatimizda diniy-ma'rifiy sohada olib borilayotgan islohotlar xalqimizning vijdon erkinligini ta'minlash bilan bir qatorda, milliy g'urur va iftixor tuyg'usini yuksaltirishga xizmat qilmoqda.

Ajdodlarimizning ilmiy merosini tarjima qilish va yosh avlodga sifatli diniy ta'lim berish orqali jamiyatda ma'naviy sog'lom muhit hamda yot g'oyalarga qarshi mustahkam psixologik va ijtimoiy immunitet shakllantirilmoqda. Zero, o'z tarixini, dini va ilmiy ildizlarini chuqur anglagan, qadr topgan insongina Yangi O'zbekistonning buyuk kelajagini barpo etishga qodir bo'lgan haqiqiy kuchga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. BMT Bosh Assambleyasining 217 A (III) rezolutsiyasi. – Nyuy-York, 1948.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: "Tafakkur" nashriyoti, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Yangi tahrir). – Toshkent: "O'zbekiston", 2023. – 35-modda.

4. Nuriddinov Z. Yangi O'zbekistonda diniy-ma'rifiy sohadagi islohotlarning ijtimoiy-siyosiy ahamiyati. // Islom sivilizatsiyasi jurnali. – Toshkent, 2024. – №1.
5. Saidov A.H. Inson qadri va huquqlari – oliy qadriyat. // Jamiyat va boshqaruv jurnali. – Toshkent, 2024. – №2.
6. Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ma'lumotlari va ilmiy nashrlar katalogi. – Samarqand, 2025.
7. Karimov N.R. Inson kapitali va barqaror rivojlanish muammolari. Ilmiy maqolalar to'plami. – Samarqand: Issiq yo'li nashriyoti, 2025.

=====

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ В ИНЖЕНЕРНОМ ОБРАЗОВАНИИ: ИНТЕГРАЦИЯ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Рахмонова Дилнурсаидовна

старший преподаватель кафедры "Языков и гуманитарных наук"

Андижанского государственного технического института

dilnura.rakhmonova@gmail.com

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития креативного потенциала студентов в системе инженерного образования в условиях современных требований к профессиональной подготовке специалистов. Основное внимание уделяется необходимости интеграции теоретических знаний и практической деятельности как важного условия формирования способности студентов к нестандартному мышлению, самостоятельному поиску решений и созданию инновационных идей. Цель исследования заключается в теоретическом обосновании и разработке модели развития креативного потенциала студентов инженерных направлений на основе взаимосвязи образовательного содержания, практико-ориентированного обучения и творческой деятельности. В результате исследования определены структурные компоненты предлагаемой модели, педагогические условия её реализации, а также критерии оценки уровня сформированности креативного потенциала студентов. Научная новизна исследования заключается в комплексном объединении теоретической подготовки, практических заданий, проектной деятельности и рефлексивных методов в единую модель развития креативности будущих инженеров.

Ключевые слова: инженерное образование, креативный потенциал, креативность студентов, творческое мышление, практико-ориентированное обучение, проектная деятельность, инновационное обучение, профессиональная подготовка.

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy mutaxassislarni kasbiy tayyorlashga qo'yilayotgan talablar sharoitida muhandislik ta'limi tizimida talabalarning kreativ potensialini rivojlantirish muammosi ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor nazariy

bilimlar va amaliy faoliyatni integratsiyalash zaruratiga qaratilgan bo'lib, bu talabalarda nostandart fikrlash, mustaqil yechim izlash va innovatsion g'oyalar yaratish qobiliyatini shakllantirishning muhim sharti sifatida qaraladi. Tadqiqotning maqsadi ta'lim mazmuni, amaliy yo'naltirilgan ta'lim va ijodiy faoliyatning o'zaro bog'liqligi asosida muhandislik yo'nalishlari talabalarining kreativ potensialini rivojlantirish modelini nazariy jihatdan asoslash va ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijasida taklif etilayotgan modelning tarkibiy komponentlari, uni amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlari, shuningdek, talabalar kreativ potensialining shakllanganlik darajasini baholash mezonlari aniqlandi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi nazariy tayyorgarlik, amaliy topshiriqlar, loyiha faoliyati va refleksiv metodlarni bo'lajak muhandislar kreativligini rivojlantirishga qaratilgan yagona modelga kompleks ravishda birlashtirishdan iborat.

Kalit so'zlar: *muhandislik ta'limi, kreativ potensial, talabalar kreativligi, ijodiy tafakkur, amaliy yo'naltirilgan ta'lim, loyiha faoliyati, innovatsion ta'lim, kasbiy tayyorgarlik.*

Abstract. *The article examines the problem of developing students' creative potential in engineering education in the context of contemporary requirements for professional training. Particular attention is paid to the need to integrate theoretical knowledge and practical activities as an important condition for developing students' ability to engage in non-standard thinking, independently seek solutions, and generate innovative ideas. The aim of the study is to theoretically substantiate and develop a model for enhancing the creative potential of engineering students based on the interrelationship between educational content, practice-oriented learning, and creative activity. The study identifies the structural components of the proposed model, the pedagogical conditions for its implementation, and the criteria for assessing the level of students' creative potential. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive integration of theoretical preparation, practical tasks, project-based activities, and reflective methods into a unified model aimed at developing the creativity of future engineers.*

Keywords: *engineering education, creative potential, student creativity, creative thinking, practice-oriented learning, project-based activity, innovative education, professional training.*

Введение. Современный этап развития инженерного образования характеризуется существенным изменением требований к профессиональной подготовке будущих специалистов. Быстрое развитие цифровых технологий, автоматизация производственных процессов, внедрение искусственного интеллекта, усложнение технических систем и необходимость решения междисциплинарных задач требуют от инженера не только глубоких профессиональных знаний, но и способности генерировать новые идеи,

нестандартно мыслить, самостоятельно принимать решения и адаптироваться к изменяющимся условиям профессиональной деятельности. В связи с этим развитие креативного потенциала студентов становится одним из важных направлений совершенствования современного инженерного образования.

Традиционная модель подготовки инженеров преимущественно ориентирована на освоение теоретических знаний, алгоритмов решения типовых задач и формирование устойчивых профессиональных навыков. Такой подход обеспечивает необходимую фундаментальную подготовку, однако его возможностей недостаточно для формирования способности будущего специалиста действовать в ситуациях неопределённости, находить альтернативные технические решения и создавать инновационные продукты. Инженерная деятельность по своей природе предполагает постоянный поиск новых способов конструирования, проектирования, оптимизации и совершенствования технических объектов. Поэтому креативность должна рассматриваться не как дополнительное личностное качество, а как значимый компонент профессиональной компетентности современного инженера. Особую значимость приобретает взаимосвязь теоретической и практической подготовки. Теоретические знания создают основу для понимания закономерностей технических и технологических процессов, тогда как практическая деятельность позволяет студенту применять эти знания при решении реальных или приближенных к реальным профессиональных задач. Именно в процессе практического применения знаний возникают проблемные ситуации, требующие самостоятельного анализа, выдвижения гипотез, сравнения различных вариантов и поиска оригинального решения. Следовательно, интеграция теории и практики создаёт благоприятную образовательную среду для последовательного развития креативного потенциала студентов.

Таким образом, проблема развития креативного потенциала студентов инженерных направлений требует перехода от преимущественно репродуктивной модели обучения к образовательной системе, в которой

знания, практический опыт и творческая деятельность взаимно дополняют друг друга. Теоретическое обоснование и практическая реализация такой модели могут способствовать повышению качества профессиональной подготовки будущих инженеров и формированию их готовности к решению сложных, нестандартных и инновационных профессиональных задач.

Метод. Методологическую основу исследования составили системный, компетентностный, личностно-деятельностный и практико-ориентированный подходы. Системный подход использовался для определения взаимосвязи между целями, содержанием, формами, методами, педагогическими условиями и ожидаемыми результатами развития креативного потенциала. Компетентностный подход позволил рассматривать креативность как составляющую профессиональной подготовки будущего инженера, связанную со способностью применять знания в новых ситуациях, самостоятельно находить решения и создавать новые способы выполнения профессиональных задач. Личностно-деятельностный подход был ориентирован на учёт индивидуальных возможностей студентов и активизацию их субъектной позиции в образовательном процессе. Практико-ориентированный подход обеспечил связь теоретических знаний с решением задач, максимально приближенных к будущей профессиональной деятельности.

Этапы разработки модели: Разработка модели осуществлялась на основе последовательного прохождения нескольких этапов.

Первый этап — целевой — предполагал определение основной цели модели: создание педагогических условий для системного развития креативного потенциала студентов инженерных направлений.

Второй этап — содержательный — включал отбор учебного материала и практических задач, позволяющих студентам применять теоретические знания для решения нестандартных профессионально ориентированных проблем.

Третий этап — процессуальный — предусматривал определение форм и методов организации образовательной деятельности. В модель включались проблемное обучение, проектная деятельность, практические задания

открытого типа, мозговой штурм, моделирование профессиональных ситуаций, командная работа и рефлексивные процедуры.

Четвёртый этап — результативно-диагностический — был направлен на определение достигнутых изменений и оценку уровня развития креативного потенциала по выделенным критериям и показателям.

Предлагаемая модель строилась по принципу последовательного усложнения творческой деятельности. На начальном уровне студент выполнял задания, требующие преобразования и комбинирования уже известных знаний. Затем ему предлагались проблемные ситуации с несколькими возможными вариантами решения. На завершающем этапе студенты выполняли проектные и исследовательские задания, в которых самостоятельно определяли проблему, формулировали идею, выбирали способы её реализации и оценивали полученный результат.

Таким образом, методология исследования позволила объединить теоретическое изучение проблемы с практическим проектированием модели развития креативного потенциала. Использование комплексной диагностики, различных методов сбора данных и многоуровневой системы критериев создало основу для объективной оценки эффективности предлагаемой модели и определения её практической применимости в системе инженерного образования.

Анализ. Современная система инженерного образования предъявляет повышенные требования к способности студентов не только усваивать профессиональные знания, но и самостоятельно использовать их для решения новых и нестандартных задач. Проведённый теоретический и методический анализ показывает, что развитие креативного потенциала студентов непосредственно связано с характером организации образовательной деятельности. Если учебный процесс преимущественно строится на воспроизведении готовой информации и использовании стандартных алгоритмов, возможности для проявления творческой инициативы остаются ограниченными. Теоретические знания являются необходимой основой

инженерной деятельности, однако сами по себе не гарантируют способности студента применять их в изменяющихся и неопределённых профессиональных ситуациях. Практическая деятельность позволяет преобразовать абстрактные знания в конкретные действия, проверить их применимость и выявить необходимость поиска альтернативных решений. Поэтому интеграция теории и практики должна рассматриваться как последовательный процесс, в котором каждое теоретическое положение получает возможность практического применения, а возникающие в практике проблемы, в свою очередь, становятся источником нового познания.

В рамках разработанной модели данная интеграция реализуется через систему профессионально ориентированных заданий. Студенту предлагается не только решить поставленную преподавателем задачу, но и проанализировать проблему, определить возможные пути её решения, выбрать наиболее рациональный вариант и обосновать свой выбор. Такой формат деятельности способствует переходу от репродуктивного усвоения знаний к продуктивному их применению. Анализ организации творческой деятельности студентов позволяет выделить несколько педагогических условий, определяющих эффективность развития креативного потенциала. Первым условием является создание проблемно-творческой образовательной среды. Такая среда предполагает наличие учебных ситуаций, в которых студент сталкивается с проблемой, не имеющей единственного заранее определённого решения. В инженерной подготовке это могут быть задачи по оптимизации технологического процесса, совершенствованию конструкции, снижению затрат ресурсов, повышению безопасности или поиску альтернативного способа выполнения производственной операции. Проблемный характер задания побуждает студента самостоятельно анализировать ситуацию и выдвигать различные гипотезы.

Вторым условием выступает ориентация образовательного процесса на самостоятельность студента. Креативность развивается эффективнее, когда обучающийся получает возможность самостоятельно определять

последовательность действий, выбирать инструменты и способы решения. При этом роль преподавателя заключается не в предоставлении готового ответа, а в организации процесса поиска и предоставлении необходимой методической поддержки.

Третьим условием является систематическое использование проектной деятельности. Проект позволяет объединить знания из нескольких дисциплин и преобразовать их в конкретный результат. В процессе проектирования студент проходит несколько взаимосвязанных этапов: постановка проблемы, анализ исходных данных, генерация идей, выбор решения, разработка продукта или модели, проверка результата и его совершенствование. Такая деятельность непосредственно связана с основными проявлениями инженерной креативности.

Четвёртым условием является организация командного взаимодействия. Инженерные задачи в современной профессиональной деятельности редко решаются изолированно. Работа в группе позволяет студентам сравнивать различные подходы, аргументировать собственную позицию, воспринимать альтернативные точки зрения и совместно разрабатывать новые решения. При правильно организованной командной работе индивидуальные идеи могут преобразовываться в более сложные коллективные решения.

Пятым условием является рефлексивная составляющая образовательного процесса. После выполнения творческого или проектного задания студент должен иметь возможность проанализировать не только конечный результат, но и сам процесс его получения. Рефлексия позволяет определить, какие решения оказались эффективными, какие затруднения возникли и каким образом можно было бы улучшить результат. Таким образом, ошибка перестаёт рассматриваться исключительно как отрицательный результат и становится источником дальнейшего обучения.

Выводы. Проведённое исследование позволило сформулировать ряд основных научных выводов относительно развития креативного потенциала студентов в системе инженерного образования. Во-первых, креативный

потенциал целесообразно рассматривать как интегративную характеристику личности будущего инженера, включающую когнитивные, мотивационно-личностные, деятельностные и рефлексивные компоненты. Такое понимание позволяет рассматривать креативность не только как способность создавать оригинальные идеи, но и как готовность применять знания для решения профессиональных проблем, преобразовывать идеи в практические решения и совершенствовать полученный результат. Во-вторых, установлено, что интеграция теоретического и практического обучения является одним из важнейших условий развития креативности студентов инженерных направлений. Теоретические знания создают интеллектуальную основу творческого поиска, а практическая деятельность обеспечивает возможность их преобразования в конкретные решения. В-третьих, развитие креативного потенциала требует изменения характера учебных заданий. Наряду с заданиями репродуктивного характера необходимо систематически использовать проблемные, проектные, исследовательские и открытые задания, допускающие несколько вариантов решения. В-четвёртых, разработанная структурно-функциональная модель позволяет объединить цель, содержание, методы, формы организации деятельности, диагностику и ожидаемые результаты в единую педагогическую систему. Её отличительной особенностью является последовательное соединение теоретической подготовки с практическим решением профессионально ориентированных задач. В-пятых, оценивание креативного потенциала должно осуществляться комплексно. Наиболее информативным является сочетание показателей оригинальности и гибкости мышления, познавательной инициативы, способности применять знания в новых ситуациях, качества практического решения и способности к рефлексии. Таким образом, основным научным результатом исследования является обоснование необходимости перехода от фрагментарного использования отдельных методов развития креативности к системной модели, в которой творческая деятельность становится органичной частью профессиональной подготовки будущего инженера.

Заключение. Современное инженерное образование нуждается в такой организации профессиональной подготовки, которая обеспечивает не только усвоение фундаментальных и специальных знаний, но и формирование способности студентов самостоятельно решать новые и сложные профессиональные задачи. В этих условиях развитие креативного потенциала приобретает стратегическое значение, поскольку именно творческое мышление позволяет будущему инженеру находить альтернативные решения, совершенствовать существующие технологии и участвовать в создании инновационных продуктов.

Предложенная модель развития креативного потенциала основывается на интеграции теоретической и практической подготовки и объединяет целевой, содержательный, процессуальный, диагностический и результативный компоненты. Её практическая значимость заключается в возможности адаптации к различным инженерным направлениям и учебным дисциплинам. Реализация данной модели может способствовать формированию у студентов самостоятельности, гибкости мышления, инициативности, способности к генерации и оценке новых идей, а также готовности преобразовывать знания в практически значимые инженерные решения. Следовательно, развитие креативного потенциала должно стать не дополнительным элементом образовательного процесса, а одним из системообразующих направлений профессиональной подготовки современного инженера.

Предложения. На основании результатов исследования предлагаются следующие практические рекомендации для совершенствования инженерного образования.

Для высших образовательных учреждений:

1. Включать развитие креативного потенциала в качестве одного из целевых результатов образовательных программ инженерного профиля.
2. Увеличивать долю практико-ориентированных, проектных и исследовательских форм обучения.

3. Создавать междисциплинарные образовательные проекты, позволяющие студентам применять знания нескольких дисциплин для решения единой инженерной проблемы.

4. Формировать образовательную среду, в которой допускаются различные способы решения учебных и профессионально ориентированных задач.

5. Развивать лабораторную, проектную и исследовательскую инфраструктуру, обеспечивающую студентам возможность экспериментирования и создания собственных технических решений.

В целом реализация предложенных рекомендаций позволит усилить творческую составляющую инженерной подготовки и создать условия для формирования специалиста нового типа — инженера, способного самостоятельно анализировать сложные проблемы, генерировать инновационные идеи, обосновывать технические решения и эффективно применять профессиональные знания в условиях технологических изменений.

Использованная литература:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании»:, № ЗРУ-637 от 23 сентября 2020 года. – Ташкент.

2. «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года»: Указ № УП-5847 от 8 октября 2019 года. – Ташкент.

3. Xayitov, J. (2022). Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishga oid xorij tajribasi. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(13), 1463–1470. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7493748>.

4. Kabirova, Z., Tulaganov, B., & Nasirov, X. (2023). Oliy ta'lim tizimida kreativ fikrlaydigan kadrlarni tayyorlashda xalqaro baholash tizimining ahamiyati. *Yosh olimlar*.

5. Chen, S. Y., Lai, C. F., Lai, Y. H., & Su, Y. S. (2022). Effect of project-based learning on development of students' creative thinking. *International Journal of Electrical Engineering & Education*, 59(3), 232–250.

6. Coleman, E., Shealy, T., Grohs, J., & Godwin, A. (2020). Design thinking among first-year and senior engineering students: A cross-sectional, national study measuring perceived ability. *Journal of Engineering Education*, 109(1), 72–87.

INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING TALABALARNI MUSTAQIL TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Yakubova Barno Baxtiyorovna

Andijon davlat texnika instituti

Tillar va gumanitar fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy oliy ta'lim jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning talabalar mustaqil tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida faqat tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi emas, balki mustaqil fikrlaydigan, axborotni tahlil qiladigan, muammoli vaziyatlarga yechim topa oladigan va o'z nuqtai nazarini asoslaydigan raqobatbardosh mutaxassisni tayyorlash vazifasi turibdi. Shu nuqtai nazardan muammoli ta'lim, loyihaviy ta'lim, keys-stadi, aqliy hujum, klaster, SWOT-tahlil, "Fishboun", debat va raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning bilish faolligi va mustaqil tafakkurini rivojlantirishning samarali vositalari sifatida qaraladi. Maqolada innovatsion texnologiyalarni qo'llashning pedagogik-psixologik xususiyatlari, ularning talabalar faolligi, ijodkorligi, tanqidiy fikrlashi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion ta'lim, ta'lim texnologiyalari, mustaqil tafakkur, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, talabalar, oliy ta'lim, pedagogik texnologiya, raqamli ta'lim, muammoli ta'lim, ijodiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье проанализировано значение использования инновационных образовательных технологий в развитии самостоятельного мышления студентов в современном процессе высшего образования. В настоящее время перед системой образования стоит задача подготовки конкурентоспособного специалиста, который не только усваивает готовые знания, но и способен самостоятельно мыслить, анализировать информацию, находить решения проблемных ситуаций и аргументированно отстаивать свою точку зрения. С этой точки зрения проблемное обучение, проектное обучение, кейс-стади, мозговой штурм, кластер, SWOT-анализ, метод «Фишбоун», дебаты и цифровые образовательные технологии рассматриваются как эффективные средства развития познавательной активности и самостоятельного мышления студентов. В статье освещены педагогико-психологические особенности применения инновационных технологий, а также их влияние на активность, творческие способности, критическое мышление и способность студентов самостоятельно принимать решения.

Ключевые слова: инновационное образование, образовательные технологии, самостоятельное мышление, самостоятельное рассуждение, критическое мышление, студенты, высшее образование, педагогическая

технология, цифровое образование, проблемное обучение, творческое мышление.

Abstract. *This article analyzes the importance of using innovative educational technologies in the modern higher education process for the development of students' independent thinking. Today, the education system faces the task of preparing competitive specialists who are not merely capable of acquiring ready-made knowledge, but can think independently, analyze information, find solutions to problematic situations, and substantiate their own viewpoints. From this perspective, the use of problem-based learning, project-based learning, case studies, brainstorming, clustering, SWOT analysis, the Fishbone method, debates, and digital learning technologies is considered an effective means of developing students' cognitive activity and independent thinking. The article highlights the pedagogical and psychological characteristics of applying innovative technologies and examines their impact on students' engagement, creativity, critical thinking, and ability to make independent decisions.*

Keywords: *innovative education, educational technologies, independent thinking, independent reasoning, critical thinking, students, higher education, pedagogical technology, digital education, problem-based learning, creative thinking.*

Bugungi kunda jahonda ta'lim sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar ta'lim oluvchilarga bilim berish bilan bir qatorda ularning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish, muammolarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishni taqozo etmoqda. Axborot hajmining tez sur'atlar bilan ortishi, raqamli texnologiyalarning hayotning barcha sohalariga kirib kelishi va mehnat bozorida raqobatning kuchayishi zamonaviy mutaxassisdan nafaqat nazariy bilim, balki yuqori darajadagi intellektual va kasbiy kompetentsiyalarni talab etmoqda. [1.205]

Oliy ta'lim tizimida talabaning shaxsiy faolligi va mustaqilligiga asoslangan ta'limni tashkil etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. An'anaviy ta'limda o'qituvchi asosiy axborot manbai sifatida namoyon bo'lib, talaba ko'proq tayyor ma'lumotlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'lsa, zamonaviy ta'limda talaba ta'lim jarayonining faol sub'ekti sifatida qaraladi. Bunda talabadan axborotni mustaqil izlash, saralash, tahlil qilish, umumlashtirish va undan amaliy faoliyatda foydalanish talab etiladi.

Shu nuqtai nazardan innovatsion ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish talabalarning mustaqil tafakkurini rivojlantirishning muhim pedagogik

shartlaridan biri hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonida talabaning faolligini oshirish, uning bilish jarayonini boshqarish, muammoli vaziyatlarni hal qilish va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish, ta'lim samaradorligini oshirish va ta'lim oluvchining faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan metodlar, vositalar va pedagogik usullar majmuidir. Innovatsion ta'limning asosiy xususiyati ta'lim oluvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishdan iborat. Bunda o'qituvchi tayyor bilimlarni yetkazib beruvchi emas, balki talabaning mustaqil bilish faoliyatini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi sub'ekt sifatida ishtirok etadi. [2.120]

Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish talabalarga o'z fikrini erkin ifodalash, boshqalarning fikrini tahlil qilish, dalillar asosida o'z nuqtai nazarini himoya qilish va turli muammolarga muqobil yechimlar taklif qilish imkonini beradi.

Ayniqsa, oliy ta'limda kasbiy tayyorgarlik jarayonida bunday yondashuvning ahamiyati katta. Chunki zamonaviy mutaxassis ish faoliyati davomida doimiy ravishda yangi muammolarga duch keladi. Ularni hal qilish uchun esa mustaqil tafakkur, tahliliy qobiliyat va ijodiy yondashuv zarur. [3.972]

Mustaqil tafakkur shaxsning tashqi yordamsiz yoki minimal darajadagi yordam asosida ma'lumotlarni tahlil qilish, xulosa chiqarish, muammoni aniqlash va uni hal qilishning maqbul usullarini topish qobiliyati sifatida qaraladi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi. Muammoli ta'lim talabani tayyor bilimni qabul qilish emas, balki muammoni mustaqil hal qilish jarayoniga jalb etadi. O'qituvchi tomonidan muammoli vaziyat yaratiladi va talabalar uni tahlil qilish, sabablarini aniqlash hamda yechimlarini ishlab chiqishga harakat qiladilar. Bu usul mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Keys-stadi texnologiyasi. Keys-stadi real yoki shartli vaziyatni tahlil qilish asosida talabalarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Talaba vaziyatni o'rganadi, muammoni aniqlaydi, mavjud variantlarni taqqoslaydi va eng

maqbul qarorni asoslaydi. Bu texnologiya ayniqsa kasbiy fanlarni o'qitishda samarali hisoblanadi.

Loyihaviy ta'lim texnologiyasi. Loyiha usuli talabalarni ma'lum bir muammoni mustaqil o'rganish, axborot to'plash, uni tahlil qilish va amaliy natija yaratishga undaydi. Loyiha jarayonida talaba rejalashtirish, vazifalarni belgilash, ma'lumotlarni qayta ishlash va natijani taqdim etish ko'nikmalarini egallaydi.

Aqliy hujum metodi. Mazkur metod talabalarni qisqa vaqt ichida ko'plab g'oyalarni ilgari surishga rag'batlantiradi. Unda g'oyalarni dastlabki bosqichda tanqid qilishga yo'l qo'yilmaydi. Keyinchalik bildirilgan g'oyalar tahlil qilinib, eng maqbul variantlar ajratib olinadi. Bu jarayon talabalarning erkin va ijodiy fikrlashini rag'batlantiradi.

Klaster metodi. Klaster texnologiyasi ma'lum bir mavzu yoki tushuncha atrofidagi g'oyalarni tizimlashtirish imkonini beradi. Talaba mavzuning asosiy va ikkinchi darajali jihatlarini mustaqil belgilaydi, ular o'rtasidagi aloqadorlikni aniqlaydi. Bu esa tizimli va mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi.

SWOT-tahlil. SWOT-tahlil talabalarga muayyan ob'ekt, g'oya yoki vaziyatning kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari hamda xavflarini mustaqil ravishda aniqlash imkonini beradi. Ushbu metod tahliliy va strategik fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. [4.150]

Zamonaviy ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin. Elektron ta'lim platformalari, onlayn resurslar, virtual muhitlar, multimedia vositalari va sun'iy intellekt texnologiyalari talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Raqamli muhit talabaga zarur ma'lumotni mustaqil izlash, turli manbalarni taqqoslash va o'z bilimlarini nazorat qilish imkonini beradi. Biroq axborotning ko'pligi talabadan tanqidiy yondashuvni ham talab qiladi. Chunki internetdagi har qanday ma'lumotni ishonchli ilmiy manba sifatida qabul qilish mumkin emas.

Shu sababli raqamli ta'lim sharoitida talabalarda axborot savodxonligi, media savodxonlik va akademik halollik ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga

ega. Talaba ma'lumotni topish bilan birga uning ishonchliligi, manbasi va ilmiy qiymatini baholay olishi kerak. [5.11]

Innovatsion ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanishda o'qituvchining kasbiy kompetentligi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi har bir metodni shunchaki qo'llash bilan cheklanmasligi, balki uning ta'lim maqsadiga mosligini belgilashi zarur. O'qituvchi talabalarga mustaqil fikrlash uchun erkin muhit yaratishi, turli nuqtai nazarlarni hurmat qilishi, savol berish va munozara qilishga rag'batlantirishi lozim. Bunday muhitda talaba xato qilishdan qo'rqmaydi va o'z fikrini asoslashga harakat qiladi. [6.78]

Pedagogik jarayonda "to'g'ri javobni aytish"dan ko'ra "to'g'ri savol berish" muhim ahamiyat kasb etadi. Muammoli va ochiq savollar talabani fikrlashga, tahlil qilishga va o'z xulosasini shakllantirishga undaydi.

Talabalarning mustaqil tafakkurini rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shartlarga amal qilish maqsadga muvofiq:

1. Ta'lim jarayonida talaba faolligini ta'minlash.
2. Muammoli va ijodiy topshiriqlardan foydalanish.
3. Mustaqil ta'lim uchun yetarli axborot resurslarini yaratish.
4. Talabalarning individual qobiliyat va qiziqishlarini hisobga olish.
5. Munozara va fikr almashish uchun erkin ta'lim muhitini yaratish.
6. Raqamli ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanish.
7. Talabalarning o'z faoliyatini baholash va refleksiya qilishini ta'minlash.
8. Tayyor javobdan ko'ra mustaqil izlanishga ustuvorlik berish.
9. Akademik halollik va manbalar bilan ishlash madaniyatini shakllantirish.
10. Nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan bog'lash.

Mazkur pedagogik shartlarning kompleks ravishda amalga oshirilishi talabalarda mustaqil tafakkur, tanqidiy va ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish hamda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarining izchil rivojlanishiga

xizmat qiladi. Shu bois innovatsion ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga maqsadli va tizimli ravishda joriy etish zamonaviy oliy ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish oliy ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil tafakkurini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalaridan biridir. Bunday texnologiyalar talabaning nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishiga, balki mavjud bilimlarni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga mustaqil yechim topish, turli nuqtai nazarlarni taqqoslash, dalillar asosida xulosa chiqarish va mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratadi.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalarning samaradorligi faqat zamonaviy metodlardan foydalanish bilan emas, balki ularni ta'lim maqsadi, talabalarning individual xususiyatlari va kasbiy ehtiyojlariga mos ravishda tanlash bilan belgilanadi. O'qituvchi ta'lim jarayonida talabaning mustaqil izlanishi, fikr bildirishi, savol berishi, munozarada ishtirok etishi va o'z qarashlarini dalillar asosida himoya qilishi uchun qulay pedagogik muhit yaratishi zarur. Demak, oliy ta'limda innovatsion ta'lim texnologiyalarini tizimli va maqsadli qo'llash talabalarning mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish hamda mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlanishini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xoshimova X.X. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining axborot kompetentsiyasini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligi // *Farg'ona metodika maktabi*. – 2026. – №4. – B. 205–208.
2. Olimova D.Sh., Iskandarov Sh.Q. Ta'lim jarayonini pedagogik texnologiya asosida tashkil qilishda qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim metodlari // *Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation*. – 2026. – Vol. 4, №4.
3. Jumatova N. O'zbek tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati va samaradorligi // *XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar* respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. – 2026. – 4(5). – B. 970–973. DOI: 10.5281/zenodo.20637023.

4. Soliyev J.A., Boboyev A.V. Pedagogik jarayon samaradorligini oshirish yo'llari // *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*. – 2026. – 71-son, 2-to'plam. – B. 149–153.

5. Yangi pedagogik texnologiyalar vositasida darsliklar bilan ishlash bo'yicha o'quv jarayonini loyihalash // *ADPI Ilmiy xabarnomasi*. – 2026. – №1 (12).

6. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida loyihalash usullari // *Tadbirkorlik va pedagogika ilmiy-uslubiy jurnali*. – 2026. – 10-yanvar.

=====

YANGI O'ZBEKISTONDA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA SIFATLI TA'LIMNI TASHKIL ETISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

***Soliyev Jasur Djaloliddinovich
Qo'qon universiteti Andijon filiali
katta o'qituvchisi***

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, hukumatimiz tomonidan mazkur sohada qabul qilingan me'yoriy hujjatlar tahlili va ularning natijalari, oliy ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etishga ta'sir etuvchi omillar o'rganilgan. Shuningdek, ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi, talabalar mustaqil ta'limini etish, ularga yaratilgan shart-sharoitlar, moddiy texnik baza va uni yanada rivojlantirish borasidagi fikr-mulohazalar nazariy tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim, sifat va samaradorlik, ta'lim, fan va ishlab chiqarish, integratsiya, mustaqil ta'lim, professor-o'qituvchilar tarkibi, moddiy-texnik baza.

Аннотация. В данной статье изучаются реформы, проводимые в системе высшего образования, анализ нормативных документов, принятых нашим правительством в этой сфере, и их результаты, факторы, влияющие на организацию образования в высших учебных заведениях. Кроме того, теоретический анализ мнений об обеспечении интеграции науки, образования и производства, интеграции науки, образования и производства, достижении самостоятельного обучения студентов, создаваемых для них условий, материально-технической базы и ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: высшее образование, качество и эффективность, образование, наука и производство, интеграция, самостоятельное образование, профессорско-преподавательский состав, материально-техническая база.

Annotation. This article examines the reforms carried out in the higher education system, the analysis of regulatory documents adopted by our government in this area, and their results, factors influencing the organization of education in

higher educational institutions. In addition, a theoretical analysis of opinions on ensuring the integration of science, education and production, the integration of science, education and production, achieving independent learning for students, the conditions created for them, the material and technical base and its further development.

Key words: *higher education, quality and efficiency, education, science and production, integration, independent education, teaching staff, material and technical base.*

KIRISH

O'zbekistonda 1997 yildan buyon har bir yilga shu davrda rivojlanishlarning muhim yo'nalishlarini ifoda etuvchi nom berish an'anaga aylangan. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev tomonidan shu an'nanani davom ettirgan holda, 2025 yil 25 dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi chog'ida 2026 yil nomini "Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili" [6] deb, e'lon qilinganligi, bugungi kundagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarni yanada jadallashuviga olib keldi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Oxirgi yillarda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarni sanab adog'iga eta olmaydigan darajaga etdiki, u ham bo'lsa hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan ta'lim siyosati zamirida hamda mazkur soha rivoji uchun qabul qilinayotgan me'yoriy huquqiy hujjatlar zamirida namoyon bo'lmoqda.

Bu borada, "O'zbekistonda uzuluksiz ta'limni yanada rivojlantirish, ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solish" maqsadida O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni [1], "o'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib borayotgan avlodni sog'lom va har tomonlama etuk voyaga etkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish, maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari sonini yanada oshirish va ular ko'rsatadigan xizmatlar turlarini kengaytirish, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarini jalb qilish hamda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli

maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish" maqsadida 2019-yil 8-mayda "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli qaror, "O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish" maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni [2] *"professional ta'lim tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish"* maqsadida 2019-yil 6-sentabrda "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-son Farmoni[3] hamda 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish" maqsadida "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son [4] Farmonlarida davlat va jamiyat, shaxs, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarishning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash asosida ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga, ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlashga hamda sifatli ta'lim asosida o'quv jarayonini tashkil etishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot davomida tahlil, sintez va analogiya usullaridan foydalanildi. Aniqlangan tendensiyalar oliy ta'lim muassasalarida, xususan oliy ta'lim muassasalarida ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarishni integratsiya qilish orqali sifat va samaradorlikni oshirish, ta'lim mazmuni, professor-o'qituvchilar tarkibi, ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligi, modiy texnik ta'minot, talabalar mustaqil ishini tashkil etish kabi boshqa muammolarini hal qilish orqali mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga bo'lgan talab yuqoriligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Oliy ta'lim muassasalarida sifatli ta'limni tashkil etish muammosi nafaqat pedagog olimlar balki, oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan har bir rahbar va pedagoglar jamoasi oldida turgan masalalardan hisoblanadi. Mazkur muammo hukumatimiz tomonidan qabul qilingan huquqiy me'yoriy hujjatlar, pedagog olimlarning ilmiy-tadqiqotlari zahirida namoyon bo'lmoqda. Xususan, B.Mirzaevning "Oliy ta'limning rivojlantirish istiqbollari", A.Reymov "Islohotlar-ta'lim samaradorligining mezon", O'.Salomovning "Spin-off korxonalri oliy ta'lim muassasasalari iqtisodi va nufuzini oshiradi", S.Samandarovaning "Ta'lim sifatini oshirish universitetlarning o'z qo'lida", L.Migishovning "Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar: muammo va echimlar", B.Mirqosimovning "Xalqaro va milliy tajriba uyg'unligi" hamda Sh.Mustafoqulovning "Zamonaviy tendensiyalar bilan akademik mustaqillik sari" nomli maqolalarida bugungi oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar va ularning natijalari, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish muammolari, xorijiy tajribalarni oliy ta'lim muassasalariga tadbiq etish, ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashning o'ziga xos jihatlari ochib berilgan [13].

Tahlil va natija.

Olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar natijasi o'laroq oliy ta'lim muassasalarida sifatli ta'lim asosida o'quv jarayonini tashkil etishga ta'sir etuvchi quyidagi omillarni ko'rsatib o'tish mumkin:

1. Ta'lim mazmuni. O'quv jarayonlarini sifat va samaradorligini ta'minlashda asosiy ko'rsatgichlardan biri bu, albatta ta'lim mazmunidir. Ta'lim mazmuni uning

maqsadiga muvofiq, ijtimoiy shart-sharoit, fan va texnika, san'at holati va shu kabini hisobga olgan holda belgilanadi va u Davlat ta'lim standarti, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarning malaka talablari, o'quv reja, darslik va o'quv qo'llanmalarni o'z ichiga oladi.

Davlat ta'lim standarti – kadrlar tayyorlash sifatiga, ta'limning mazmuniga qo'yiladigan umumiy talablarni, ta'lim oluvchilar tayyorgarligining zarur va etarli bilim darajasi hamda oliy ta'lim muassasasi bitiruvchilariga qo'yiladigan umumiy talablarni, o'quv yuklamasining hajmini, ta'lim muassasalari faoliyati va kadrlar tayyorlash sifatini baholash tartiblari hamda mexanizmini belgilaydi. Malaka talablari – oliy ta'lim bosqichi bitiruvchisining bilim, konikma va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablarni ifodalaydi. O'quv reja – oliy ta'limning muayyan bakalavriat ta'lim yo'nalishi va magistratura mutaxassisligi bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari va kurslarining tarkibi, ularni o'rganishning izchilligi, soatlar va kreditlardagi hajmini ta'lim davrining to'liq muddatini belgilaydigan hujjatdir [8]. Darslik-muayyan fanga doir bilim asoslarini ma'lum tartibda bayon etadigan va yuqori ma'naviy-g'oyaviy, ilmiy uslubiy saviyada yozilgan kitob bo'lib, o'quv adabiyotining asosiy va etakchi turidir. Darslik muayyan fanga oid asosiy fakt, ilmiy tushuncha, qonun va nazariyalar mazmunini tegishli o'quv yurtining dasturi hajmida ta'lim vazifalari hamda o'quvchi (talaba)larga mos tarzda ochib beradi. Darslik ta'lim-tarbiya vazifalarining imkoni bor darajada hal etilishiga, ya'ni bilimning muntazam, mustahkam va ongli o'zlashtirilishiga, o'quvchi (talaba)larda fanning muayyan sohasiga qiziqish uyg'otishga, ularda ilmiy tafakkurning tarkib topishiga yordam beradi [8].

3. Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta'minlash, moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash. Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladigan omillardan biri moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta'minlash, moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlashdir. Oxirgi yillarda hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan ta'lim islohotlari natijasida oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi va moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi. Bu borada Prezidentimiz Sh.Mirziyoev Oliy Majlis

va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida shunda degan edilar "Mening niyatim – yoshlarimiz talab yuqori bo'lgan kasblar bo'yicha dunyoda raqobatdosh bo'lsin, kerak bo'lsa, boshqalardan bir pog'ona ustun tursin. Ushbu maqsadga erishish yo'lida kasbiy ta'limning eng muhim bo'g'ini bo'lgan texnikumlarni yangi sifat bosqichiga olib chiqamiz. Buning uchun, 2026 yildan boshlab, har yili kamida 100 tadan texnikumni to'liq ta'mirlab, texnologik va talab yuqori bo'lgan kasblarga mos holda jihozlab boramiz. Germaniya, Shveysariya, Buyuk Britaniya, Xitoy, Koreya kabi davlatlarning ilg'or ta'lim dasturlari joriy qilingan texnikumlar sonini 100 taga etkazamiz." [6]. Bu raqamlar zahirida albatta oliy ta'lim muassasalarini moddiy-texnik bazasini yanada mustahkamlash turibdi, albatta.

4. Oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladigan omillardan yana biridir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoevning 2022 yil 20 dekabr kuni Oliy Majlis hamda O'zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomasida *"....xususiy tashabbuslarni yanada kengaytirish, ularga yangi istiqbollarni ochish maqsadida endi «qo'l boshqaruvi»dan — aniq natijaga ishlaydigan tizimli boshqaruvga o'tish vaqti keldi"* deb ta'kidlaganligi zahirida *bugungi kun rahbari odamlarni rozi qila olishi, boshqaruv faoliyatiga vijdonan yondoshishi, o'z fidoiyligi va vatanparvarligi bilan ibrat bo'la olishi bugungi kunda barcha sohalarda kabi ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan boshqaruv kadrlariga yana bir bor mas'uliyat yuklaydi* [10].

Insoniy munosabatlarni mukammallashtirish mazmun kasb etishini, boshqaruv faoliyatini yuqori talablar doirasida tashkil etilishini taqozo etadi. Shuning uchun boshqaruv faoliyatiga tayyorlanayotgan bo'lg'usi rahbarlar respublikada amalga oshirilayotgan samarali boshqaruv siyosati va boshqaruv muammosining ijtimoiy-psixologik tomonlari, boshqaruvning shaxsga oid turli o'ziga xos xususiyatlari, liderlik faoliyati va munosabatlarining ob'ekti va sub'ekti sifatida o'ziga xos qonuniyatlariga, rahbar-xodim faoliyatini mazmunan takomillashtirish kabi muammolarni o'rganishlari, notiqlik malakasini, mazmunli va ta'sirchan nutq so'zlash ko'nikmasini amaliy faoliyatlarida qo'llay olish tajribasiga ega bo'lishlari

asosida innovatsion faoliyat asosida boshqarish lozim. Shu nuqtai nazardan 2023 yil “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim” deb e’lon qilinganli bejizga emas, albatta.

Oliy ta’lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirishning huquqiy me’yoriy asosi O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunidir. Mazkur qonunning 3-bobi “Ta’lim tizimini boshqarish”ga bag‘ishlangan bo‘lib, unda “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta’lim sohasidagi vakolatlari” (23-modda), “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining ta’lim sohasidagi vakolatlari” (24-modda) (*O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuriga o‘tkazilgan*), “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligining ta’lim sohasidagi vakolatlari” (25-modda), “Ta’lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari” (26-modda), “Mahalliy davlat hokimiyati organlarining ta’lim sohasidagi vakolatlari” (27-modda), “Ta’lim tashkilotini boshqarish” (28-modda) kabilar inobatga olingan [1].

Xulosa o‘rnida.

Bugungi kunda oliy ta’limda ta’lim sifatini va samardorligi oshirishda quyidagilarga e’tibor qaratish zarur:

birinchidan, oliy ta’lim tizimida rahbarning o‘rni va roli, muassasada sifat menejmentining tashkil etilganlik darajasi;

ikkinchidan, kadrlar bilan ta’minlanish darajasi (kadrlar ta’minoti);

uchinchidan, o‘quv jarayonini jarayoni tashkil etish va boshqarishning holati, o‘quv-me’yoriy hujjatlar bilan ta’minlanganligi;

to‘rtinchidan, moddiy-texnik bazaning etarililigi va moliyaviy ta’minot - darslarning to‘liq yangi pedagogik texnologiyalar va texnikaviy jihozlar asosida o‘tilishini ta’minlash;

beshinchidan, oliy ta’lim muassasalarida kadrlarning raqobatbardoshligi va bandligi ta’minlanganligi;

oltinchidan, fan, ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiyaning yo'lga qo'yilganligi

yettinchidan, olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarining natijadorligi.

Mazkur masalalarni tizimli hal qilinishi natijasida, o'ylaymizki, barcha oliy ta'lim muassasalarining ta'lim sifatini va samardoriligi oshishiga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr. O'RQ-637.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-son Farmoni
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son Qarori
6. Sh.Mirziyoev. Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2025 yil 26 dekabr. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/12/26/2026-yil/>
7. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 19-oktabrdagi 35-2021-son buyrug'ining 1-ilovasi. "Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti. Asosiy qoidalar. (O'zDTS 3556:2021)
8. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Darslik>
9. I.Mamajanov. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi fanidan taqdimot materiallari
10. I.Mamajanov. Innovatsion faoliyat asosida ta'lim tizimini boshqarish. "Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio" ilmiy-metodik jurnal, Nukus, 2023 yil, 2/2-son. (mart-aprel). 126-135 betlar
11. B.Usmonov. Oliy ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini klasterli yondashuv asosida innovatsion rivojlantirish. Pedagogika fanlari doktori dissertatsiya avtoreferati. T.:2020, 32-bet
12. "Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish va nazorat qilish" bo'yicha Yo'riqnama.
13. O'zbekistonda oliy ta'lim. Ilmiy, o'quv-uslubiy, tahliliy jurnal. №2, 2022 yil. www.edujournal.uz
14. L.V.Peregudov, M.X.saidov. Oliy ta'lim menejmenti. T.: O'zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi nashriyoti. 2002 yil, 191 b.

SOVET DAVLATI SIYOSATIDAN NOROZILIKNING YANGI TO‘LQINI: NOSIRXONTO‘RA BOSHCHILIGIDAGI QO‘ZG‘OLON

Xomidov Dilshodbek Ilxomjon o‘g‘li

Turon universiteti Andijon filiali katta o‘qituvchisi

herosmith757@gmail.com

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev Ma’naviyat va ma’rifat kengashining 2023-yil 22-dekabr kungi yig‘ilishida “Tarixdan ma’lum: Vatan va xalq taqdiriga nisbatan tahdidlar kuchaygan vaziyatda aynan millat fidoyilari – uyg‘oq qalbli ziyolilar, shoir va adiblar, san’at namoyandalari, ma’naviyat va ma’rifat sohasi xodimlari jasorat bilan maydonga chiqqanlar, – deya ta’kidlagan edi[1]. Sovet davlatining yer-suv isloxoti, “Hujum” harakati, kollektivlashtirish arafasidagi va uni amalga oshirish davomida olib borgan siyosati zulmiga qarshi ajdodlarimiz qo‘zg‘olonlar ko‘targanlar. Bunday qo‘zg‘olonlar orasida Nosirxon to‘raning qo‘zg‘olon ko‘tarishi alohida ajralib turadi.

Nosirxon to‘ra 1929-yil avgustidan noyabrgacha qo‘zg‘olon ko‘taradi. Biroq uning asosiy qurolli kuchlari tor-mor etilganidan so‘ng yangi “bosmachilik” harakatini tashkil etish maqsadida yashirin faoliyat ko‘rsatishga o‘tdi va asosan Namangan rayonining Qizil-qiyAQ qishlog‘ida yashiringan. 1930-yil qishida vujudga kelgan haqiqiy siyosiy vaziyat, boylarning antisovet faolligini kuchaytirishga sabab bo‘lgan, bundan tashqari, boylarga qarshi keskin bosim, o‘rtahol tabaqa bir qismining jiddiy noroziligini keltirib chiqargan kolxoz qurilishi davomidagi o‘rtahol tabaqaga qarshi amalga oshirilgan zulm, oziq-ovqat ta’minotidagi qiyinchiliklarning og‘irlashishi, qishloqni sanoat mahsulotlari bilan ta’minlashning yomonlashishi, paxta va ipak tayyorlashdagi ishlab chiqarish dasturining qiyinligi Nosirxon to‘ra tomonidan qaytadan yashirin tashkilot tuzilishi uchun sabab bo‘lgan va bunga yaxshi imkoniyat yaratib bergan. 1930-yil qishida, qo‘rboshi Istambek bilan aloqalarning yangilanganidan so‘ng, Nosirxon to‘ra tomonidan ushbu tashkilotning birinchi yacheykalari tuzilgan[2, 68].

Bu haqda O‘zbekiston SSR Kompartiyasi MK sekretari Akmal Ikromov O‘zK(b)P VI qurultoyida qilgan hisobotida shunday degan: “Yana shu davr ichida “Milliy istiqlol”, “Ittihad” va boshqa shu singari bir qancha aksilinqilobiy millatchi tashkilotlar ochildi va tugatildi. Bu tashkilotlardan biri Nosirxon to‘raning boshchiligi ostida bo‘lib, O‘zbekiston tuprog‘ida qo‘zg‘olonchilik harakatini tashkil qilishni o‘zining to‘g‘ridan-to‘g‘ri vazifasi qilib qo‘ygan. Nosirxon to‘ra tashkilotining sotsial sostavi xarakterli. Bu tashkilotga 60 nafarga yaqin kishi kirgan, shu jumladan, 33 nafar ulamo, 15 kishi boy va savdogar, bittasi rus oq gvardiya ofitserlaridan va 10 nafari “xalta ko‘ylak”lardan. Ko‘rasizki, tashkilotning odamlari juda puxta tanlangan. Bunda kambag‘al va o‘rtahollar yo‘q va bo‘lishi mumkin ham emas. Bunda faqat, abadiy yo‘qolgan bexavotir ekspluatatorlik hayoti to‘g‘risida xayol qiluvchi unsurlargina bo‘lgan. Mutlaqo ravshanki, bunday tashkilot chet el davlatlarining rahbarligi va yordami bilan o‘z hokimiyatlarini qaytadan tiklashni maqsad qilib olgan mamlakatimizda ekspluatatsiyachilik idorasini qaytadan tiklashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Menimcha, bu yerda, qurultoyimizda, biz tomondan ochilgan va tugatilgan aksilinqilobiy millatchi tashkilotlarning xarakteristikasiga mufassal to‘xtalib o‘tirishga ehtiyoj yo‘q”[3].

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, qo‘zg‘olonda xorijiy davlatlarning vakillari ishtirok etmagan, sovet davlatining siyosati xalqni norozi qilgan va natijada ajdodlarimiz Nosirxon to‘ra atrofida birlashib mustaqillik sari harakat qilganlar.

Nosirxon to‘ra hibsga olinganda bergan ko‘rsatmasida, “mag‘lubiyatdan to‘g‘ri xulosa” chiqargani va yana qo‘zg‘olon ko‘tarmoqchi bo‘lgani, bu safar harakat rejasini o‘zgartirganini ma’lum qilgan: “... Meni 1929-yil oktabrda Renjit yaqinidagi jangdagi “bosmachilik” guruhlarim tor-mor etilgandan keyin, antisovet harakatini qayta boshlashimga va yashirin faoliyat olib borishimga asosiy sabab, mening iymonli musulmon sifatida amaldagi sovet tuzumiga nisbatan g‘oyaviy toqatsizligim bo‘lgan. 1930-yil qishidagi holat antisovet faoliyatimning qayta tiklanishiga qulaylik yaratib berdi, chunki aholi orasida sovet hokimiyatiga qarshi turli xil norozilik fikrlari vujudga kelgan edi. Aholi dehqonlarning hayot darajasi va farovonligining birdaniga pasayishi, oziq-ovqat (go‘sht, g‘alla)

yetishmovchiligidagi qiyinchiliklar, sovet hokimiyatining paxta yetishtirish sohasidagi qattiqqo‘l siyosati, paxta maydonlarining zo‘rlik bilan kengaytirilishi, paxtaga belgilangan narxlarning pastligi natijasida dehqonlar o‘zlarini eng zarur narsalarga ham pul yetkaza olmayotganliklari haqida shikoyat qilishardi. Shoyi ishlab chiqaruvchi hunarmandlar majburiy tartibda davlatga topshiriladigan ipak pillasi va pilla xom-ashyosiga past narx belgilanganidan ham nolirdilar. Bundan tashqari, aholining katta qismi sanoat tovarlari va oziq-ovqat mahsulotlari bilan kam ta‘minlanganliklar haqida har yerda shikoyat qilishar edi. Bularning barchasi, qaytarib aytamanki, men va Istambeklar tomonidan antisovet faoliyatimizni qayta tiklashga qulaylik tug‘dirdi va qurolli qo‘zg‘olon tayyorlashimizning tashkiliy ishlarini olib borishimizni osonlashtirdi...”[2, 104].

Nosirxon to‘ra aksilinqilobiy tashkilot bo‘limlarini tuzish bo‘yicha ishlarni shaxsan o‘zi yoki ishonchli hamda o‘zi tomonidan tashkilotga a‘zo qilingan tarafdorlari orqali amalga oshirgan. Uning tarafdorlari qishloqlarda o‘zlari tuzgan aksilinqilobiy yacheykalarining amaldagi rahbarlari ham bo‘lgan. Sovet hokimiyatiga qarshi kurashuvchi tashkilot uchun yangi a‘zolari jalb qilishdagi Nosirxon to‘ra yoki uning tarafdorlari amalga oshiradigan odatiy metodlar: sovet davlati tomonidan ta‘qib qilinayotgan odamlar – “quloq”lar, diniy ulamolarni qo‘zg‘olonga da‘vat qilish, shuningdek, Namangan madrasasida o‘zi o‘qitgan sobiq shogirdlarni, ularning ijtimoiy mavqeidan qat‘i nazar, mustaqillik uchun qo‘zg‘olon ko‘tarishga da‘vat qilish bo‘lgan. Bundan tashqari, targ‘ibotchilar Nosirxon to‘raning tarafdorlarini oshirib ko‘rsatganlar, paranji tashlash targ‘ibotining qoralash orqali xalqni yashirin tashkilotga a‘zo bo‘lishga chaqirganlar[2, 105].

1930-yil iyunida Namangan uyezdida aksilinqilobiy faoliyatda ayblanib, bir guruh shaxslar qo‘lga olinadi. Ular uzoq davom etgan, ruhiy va jismoniy qiynoqlar qo‘llanilgan tergovlardan so‘ng, Nosirxon to‘ra boshchiligida qo‘zg‘olon ko‘tarilishi uchun amalga oshirilgan ishlarni aytib guvohlik beradilar.

Jumladan, mahbus Hasanboy Rustamov tergovda “Nosirxon to‘ra suhbat oldidan barcha to‘planganlardan suhbat mazmunini hech kimga aytnaslikni ta‘kidlab, qasam ichishini talab qildi. Sovet hokimiyatiga qarshi targ‘ibot oxirida

shunday dedi: “Sovet hokimiyatiga qarshi kurash uchun menga yigitlar (askarlar) kerak. Shuning uchun barchangizni armiyam safiga qo‘shilishingizni, qo‘zg‘olongacha esa qo‘lingizdan kelgan har qanaqa yordamni ayamasingizni so‘rayman”. Biz – Raim O‘rinboyev, Madibrohim O‘rinboyev, Madat Boboqulov, Imom Ali Qosimboyev, Karimboy Saidovlar Nosirxon to‘raning armiyasiga qo‘shilishga rozi bo‘ldik, oziq-ovqat va yem-xashak bilan ta‘minlashga o‘z hissamizni qo‘shishimizni bildirdik”[2, 118].

Samiulla Safiullayev tergovda Namangan shahrida Nosirxon to‘ra tomonidan amalga oshiriladigan qo‘zg‘olonga yangi tarafdorlarni jalb qilishi lozim bo‘lganini ta’kidlagan. Uni yangi qo‘zg‘olon uchun odamlarni yashirin tashkilotga a’zo qilish qilish harakatiga Nosirxon to‘ra Yangiqo‘rg‘on rayoni Kushon qishlog‘ida yashovchi Hojixon Qanoatov orqali taklifini yetkazgan[2, 113].

Mansurxon Sherg‘oziyevning aytishicha, Nosirxon to‘ra u va Oxundadaga Qizilqiyoq qishlog‘ida, Xo‘jamberdi Madaminovga Qumqo‘rg‘onda aholini qo‘zg‘olonchilar safiga qo‘shilishga undash va tayyorlashni buyurgan. Oxundada Mir Usmon, Muhammadsho Qanoatshoyev, Abdurahmon Topildiboyev va Asqarali Abduvahhobovlarni qo‘zg‘olonda ishtirok etishga ko‘ndirgan. Kushon qishlog‘ida Abdujalil Mamatshoyev 5 nafar yigitlarni, Mashhad qishlog‘ida Abduvahhob, Uzun qishlog‘ida mulla Isroil Sodiqboev, Uychi qishlog‘ida Azizali, Yoztepa va Qizilrovotda Mamazokir Shukurboyev, Rovot qishlog‘ida Nosirxon to‘raning o‘zi qo‘zg‘olonni qayta boshlash uchun ko‘plab odamlarni qo‘zg‘olonchilar safida jang qilish yoki ularga zaruriy vositalar – o‘q-dori, oziq-ovqat, yem-xashak va ot bilan ta‘minlash uchun yordam berishga ko‘ndirganlar[2, 87].

Nosirxon to‘ra yangi qo‘zg‘olonni odam soni yetarli darajada bo‘lganidan keyin boshlamoqchi bo‘lgan. Aholi orasida esa bu paytda Hayit bayrami kuni qo‘zg‘olon bo‘lishi haqida mish-mishlar tarqalgan. Sovet davlati vakillari tomonidan Nosirxon to‘raning bir qancha tarafdorlarini qo‘lga olganligidan keyin, u qo‘zg‘olon ko‘tarish imkoni qolmagan deb hisoblab, Qoshg‘arga yo‘l oladi. Biroq sovetlar Nosirxon to‘rani 1930-yil 16-iyulda qo‘lga oladilar[4, 25].

Sovet hokimiyati davlatga qarshi qurolli qarshilik ko'rsatgan odamlarni jazoga tortish ishini tezlashtirish maqsadida SSSR Konstitutsiyasiga zid huquqiy normalarni ishlab chiqishga qaror qilgan. Natijada SSSR Markaziy ijroiya qo'mitasi Prezidiumining 1927-yil 9-iyundagi yig'ilishida 0198/s-sonli ish – "Oq gvardiyachilarning qo'zg'olonlari bilan bog'liq tadbirlar to'g'risida"gi (taklif OGPU tomonidan taqdim qilingan) masala tinglangan. Natijada "OGPUga oq gvardiyachilar, aksilinqilobchilar, josuslar va qurolli guruhlariga oid jinoiy ishlarni suddan tashqari holatda ko'rib chiqish, ularga eng oliy jazoga qadar jazo tayinlash huquqi berilsin. OGPUga o'z xohishiga ko'ra, OGPUning tegishli muxtor vakillariga ushbu qarorning 1-bandida ko'rsatilgan ishlar bo'yicha eng oliy jazogacha bo'lgan jazo turini belgilash bo'yicha suddan tashqari hukm chiqarish huquqini bersin"[5, 232] deb qaror qabul qilingan.

Natijada, Markaziy Osiyo davlatlari hududida mustaqillik uchun qo'zg'olon ko'targan, qo'zg'olonchilarga turli ko'rinishda yordam bergan shaxslar, joylardagi kuch ishlatar tizim xodimlari tomonidan dushman deb gumon qilingan shaxslar yuqorida qayd etilgan qaror asosida qatag'on qilinganlar.

Nosirxon to'ra va u bilan birga qo'zg'olon ko'targan shaxslar, qo'zg'olonchilarga turli ko'rinishda yordam berganlar OGPUning O'rta Osiyodagi muxtor vakili huzuridagi Uchlikning 1930-yil 27-oktabrdagi yig'ilishi qarori bilan jazoga tortilganlar. Kengash yig'ilishi Uchlik raisi L.G.Mironov, a'zolari B.D.Berman, Babkeyevich, O'zSSR davlat prokurori, OGPU organlari ustidan nazorat olib boruvchi G.M.Sarichev va kotib Kovachlar ishtirokida o'tgan. Ayblov xulosasiga asosan, Uchlik qarori bilan 92 nafar mahbusning bir qismi otuvga, bir qismi qamoq jazosiga hukm etilgan, ayrimlarigina qamoqdan ozod qilingan[6, 57].

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи // Янги Ўзбекистон. 2023 йил 23 декабрь.

2. Xomidov D.I. Turkiston muxtoriyati xalq maorifi vaziri Nosirxonto'ra Kamolxonto'rayevning hayoti va taqdiri: Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

(PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiyasi. – Andijon, 2025. – 141 b.

3. O‘zK(b)P VI qurultoyiga Markazqo‘mning hisobi. O‘rtoq A.Ikromov tomonidan 1934-yil 10-yanvarda qilingan doklad // Qizil O‘zbekiston. 1934 yil 17 yanvar.

4. O‘zR DXXA, P-45534-fond, 3-jild.

5. Политбюро и органы госбезопасности. К 100-летию образования ВЧК / сост., вступ. ст., коммент. О.Б. Мозохина/. – Москва: Кучково поле, 2017. – 320 с.

6. Шамсутдинов Р., Холмирзаев Э. «Кулоқ»қа тортиш ва қатағон қилиш фожиаларига доир (Наманган вилояти мисолида). // Илмий хабарнома. – Андижон, 2014. – №4. – Б. 54-58.

=====

SHAXS MAS’ULIYAT VA UNING IJTIMOIIY JARAYONLARDAGI MAZMUN VA MOHIYATI

Nurmatov Oybek Turdimamatovich

Qo‘qon universiteti Andijon filiali

“Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi ijtimoiy mas’uliyat kategoriyasining jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-falsafiy va tarixiy-ma’naviy mazmun-mohiyati atroflicha tahlil etilgan. Tadqiqotda shaxs va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, erkinlik va axloqiy burch muvozanati hamda mas’uliyat tushunchasining shakllanish bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, globallashuv, raqamlashuv va axborot xavfsizligi sharoitida yoshlar ongida huquqiy va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish omillari ko‘rsatib berilgan. Ta’lim-tarbiya jarayoni, ma’naviy muhit va fuqarolik pozitsiyasining shaxs kamolotiga hamda ijtimoiy barqarorlikka ko‘rsatadigan ijobiy ta’siri ilmiy asoslab berilgan. Xulosa sifatida ijtimoiy mas’uliyatni yuksaltirish orqali jamiyatda hamjihatlik va kelajak taraqqiyotini ta’minlash imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy mas’uliyat, erkinlik, axloqiy majburiyat, shaxs va jamiyat, globallashuv, yoshlar tarbiyasi, qadriyatlar, fuqarolik pozitsiyasi

Аннотация: В данной работе социально-философски анализируется суть и содержание категории «социальная ответственность» в развитии общества. В исследовании освещаются взаимоотношения личности и общества, баланс свободы и морального долга, а также этапы формирования ответственности. Рассматриваются факторы развития правовой и социальной ответственности молодежи в условиях глобализации, цифровизации и информационной безопасности. Научно обосновано влияние образовательного процесса, духовно-нравственной среды и гражданской позиции на формирование личности и стабильность общества. В качестве

вывода раскрыты возможности обеспечения общественного согласия и устойчивого развития через повышение социальной ответственности.

Ключевые слова: Социальная ответственность, свобода, моральный долг, личность и общество, глобализация, воспитание молодежи, ценности, гражданская позиция.

Abstract: This paper provides a socio-philosophical analysis of the essence and content of the "social responsibility" category in societal development. The study highlights the relationship between the individual and society, the balance between freedom and moral duty, and the evolutionary stages of responsibility. It examines key factors in fostering legal and social responsibility among youth amid globalization, digitalization, and information challenges. The positive impact of education, the socio-moral environment, and civic engagement on individual development and social stability is scientifically substantiated. In conclusion, the paper outlines ways to ensure social cohesion and future progress by enhancing social responsibility.

Keywords: Social responsibility, freedom, moral obligation, individual and society, globalization, youth education, values, civic position.

Ijtimoiy mas'uliyat kategoriyasi falsafa tarixida shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tushuntirishda muhim metodologik vazifani bajaradi. Bu tushuncha insonning faqat o'z manfaatini emas, balki jamiyatning umumiy barqarorligi, ma'naviy tartibi va kelajak taraqqiyoti oldidagi burchini anglashini bildiradi. Shaxs ijtimoiy mas'uliyat orqali o'z erkinligini chegaralovchi tashqi to'siqni emas, balki erkinlikning mazmunli va oqilona shaklini kashf etadi[1].

Mas'uliyat falsafiy jihatdan erkinlik bilan ajralmas bog'liq. Erkin tanlov imkoniyati bo'lmagan joyda mas'uliyat ham to'laqonli shakllanmaydi. Biroq erkinlik mutlaq xohish-istakni amalga oshirish emas, balki o'z tanlovining ijtimoiy oqibatini tushunishdir. Shu jihatdan ijtimoiy mas'uliyat yoshlar uchun erkinlikni ongli boshqarish, jamoat manfaatlarini hurmat qilish va o'z kelajagini jamiyat kelajagi bilan bog'lash madaniyati sifatida talqin qilinadi[2]. Ijtimoiy mas'uliyat kategoriyasining falsafiy mohiyati va mazmuni doirasida ijtimoiy tarmoqlar yoshlar ongida huquqiy mas'uliyatni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy maydon sifatida talqin etiladi. Fenomenologik yondashuv bu jarayonni faqat tashqi tarbiya vositalari bilan emas, balki shaxsning o'zini anglash, jamiyatdagi o'rnini his etish va kelajak oldidagi burchini tushunish jarayoni sifatida ko'rishga imkon beradi. Globallashtirish sharoitida axborot manipulyatsiyasi kuchaygan sari yoshlarning ijtimoiy pozitsiyasi

sinovdan o'tadi, chunki ular turli qadriyatlar, g'oyalar va xulq-atvor namunalarini tanlash zarurati bilan yuzlashadi. Shu bois ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish masalasi nazariy tahlil bilan birga amaliy tarbiya, institutsional qo'llab-quvvatlash va ma'naviy-ma'rifiy muhitni ham qamrab oladi.

Ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi insoniyat tafakkuri tarixida eng qadimgi va eng murakkab falsafiy kategoriyalardan biri sifatida yuzaga kelgan. Bu tushuncha o'zining ko'p qirrali mohiyati bilan nafaqat falsafa, balki sotsiologiya, psixologiya, huquqshunoslik va pedagogika kabi bir qator ijtimoiy-gumanitar fanlarning diqqat markazida turadi. Ijtimoiy mas'uliyat, birinchi navbatda, shaxsning jamiyat oldidagi burchini anglab yetish va shu burchni bajarish majburiyatini o'z ichiga oladi.

Qadimgi yunon falsafasida mas'uliyat tushunchasi «arete» (fazilat) va «dikaiosyne» (adolat) tushunchalari bilan chambarchas bog'liq holda talqin etilgan. Aflotun o'zining «Davlat» asarida har bir fuqaroning jamiyat oldidagi mas'uliyati uning tabiatiga mos keladigan vazifani bajarishi orqali amalga oshadi, deb ta'kidlagan[3]. Arastu esa «Nikomaxova etikasi» asarida mas'uliyatni erkinlik va irodaviy xatti-harakat bilan bog'lab, inson o'z harakatlarining oqibatlari uchun mas'ul bo'lishi kerak, degan xulosaga kelgan[4]. O'rta asr falsafasida, xususan, xristian teologiyasida mas'uliyat tushunchasi ilohiy qonunlar oldidagi javobgarlik sifatida talqin etilgan. Foma Akvinskiy insonning ijtimoiy mas'uliyatini tabiiy qonun va ilohiy iroda bilan bog'lagan holda, shaxsning jamiyatdagi o'rni va burchini aniqlab bergan[5]. Islom falsafasida esa «mas'uliyat» tushunchasi «amonat» va «taklif» kategoriyalari orqali ifodalanib, inson o'ziga yuklatilgan burchni bajo keltirishi uning ma'naviy kamolotining asosi hisoblangan.

Yangi davr falsafasida ijtimoiy mas'uliyat masalasi yangi mazmun kasb eta boshladi. I.Kant o'zining kategorik imperativ ta'limotida mas'uliyatni axloqiy majburiyat bilan bog'lab, «shunday harakat qilki, sening xatti-harakating umumiy qonunga aylanishi mumkin bo'lsin» degan mashhur formulani ilgari surdi[6]. Kant uchun mas'uliyat bu erkin iroda asosida qabul qilingan axloqiy majburiyat bo'lib, u insonning ratsional tabiatidan kelib chiqadi. Hegel falsafasida ijtimoiy mas'uliyat muammosi dialektik nuqtai nazardan ko'rib chiqildi. Hegel shaxsning erkinligi va

mas'uliyati o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilar ekan, individual erkinlikning o'ziga xos chegarasi mavjud bo'lib, bu chegara jamiyatning umumiy manfaatlari bilan belgilanadi, degan xulosaga kelgan[7]. Uning nazariyasida fuqarolik jamiyati va davlat mas'uliyatning institutsional asoslarini tashkil etadi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi yangi ilmiy kontekstda o'rganila boshlandi. E.Dyurkgeym «ijtimoiy faktlar» ta'limotini yaratib, shaxsning mas'uliyatini ijtimoiy me'yorlar va institutlar tizimi bilan bog'ladi[8]. Uning fikricha, ijtimoiy mas'uliyat — bu shaxsni jamiyat bilan bog'laydigan organik integratsiya mahsulidir. M.Veber esa mas'uliyat etikasini natijalar etikasi sifatida talqin etib, «javobgarlik etikasi» va «e'tiqod etikasi» o'rtasidagi farqni ilmiy asosladi[9].

Yoshlar ijtimoiy mas'uliyatini anglashda ta'lim jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu sohada shaxs o'z ehtiyoji, manfaatlari va jamoat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni izlaydi. Germenevtik tahlil shuni ko'rsatadiki, mas'uliyat hissi buyruq yoki majburlash orqali emas, balki ongli tanlov, ichki e'tiqod va ijtimoiy tajriba orqali barqarorlashadi. Agar qadriyatlar relativizmi kengaysa, yoshlar jamiyat bilan aloqasini yuzaki qabul qilishi mumkin. Bunga qarshi eng samarali javob ijtimoiy birdamlikni milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishdir[10]. Yoshlar ijtimoiy mas'uliyatini anglashda ta'lim jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu sohada shaxs o'z ehtiyoji, manfaatlari va jamoat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni izlaydi. Sinergetik tahlil shuni ko'rsatadiki, mas'uliyat hissi buyruq yoki majburlash orqali emas, balki ongli tanlov, ichki e'tiqod va ijtimoiy tajriba orqali barqarorlashadi. Agar individualizmning keskinlashuvi kengaysa, yoshlar jamiyat bilan aloqasini yuzaki qabul qilishi mumkin. Bunga qarshi eng samarali javob ijtimoiy birdamlikni milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishdir. Ijtimoiy mas'uliyat kategoriyasining falsafiy mohiyati va mazmuni masalasida ijtimoiy-falsafiy yondashuv yoshlarni jamiyatning passiv qabul qiluvchisi emas, balki faol subyekti sifatida talqin qiladi. mahalla muhiti orqali yoshlar o'z qarori, so'zi, axborot tanlovi va jamoaviy harakati jamiyatga ta'sir ko'rsatishini anglaydi. Kommunikativ nuqtayi

nazardan bu jarayon shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro mas'uliyat munosabatini shakllantiradi. Virtual qaramlik esa ushbu munosabatni zaiflashtirishi mumkin, shuning uchun tarbiya va ta'lim tizimi yoshlarni tanqidiy fikrlashga, ijtimoiy oqibatlarni ko'ra olishga va huquqiy mas'uliyatni hayotiy qadriyat sifatida qabul qilishga yo'naltirilishi lozim.

Zamonaviy globallashuv yoshlarning dunyoqarashini kengaytirar ekan, mehnat bozorida paydo bo'ladigan har bir ijtimoiy tajriba mas'uliyat mezonini bilan baholanishi zarur. Madaniy-antropologik yondashuv yoshlar xatti-harakatlarini alohida hodisa sifatida emas, balki jamiyatdagi qadriyatlar almashinuvi, axborot madaniyati va fuqarolik ishtiroki bilan bog'liq tizim sifatida ko'rsatadi. Migratsion ta'sirlar sharoitida ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash shaxsning ichki intizomi, ijtimoiy nazorat, axloqiy tanlov va jamoatchilik ishonchi orqali amalga oshadi. Bunday yondashuv yoshlarni kelajak taraqqiyotining mas'ul ishtirokchisi sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Ijtimoiy mas'uliyat kategoriyasining falsafiy mohiyati va mazmuni doirasida ekologik ong yoshlar ongida huquqiy mas'uliyatni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy maydon sifatida talqin etiladi. Pragmatik yondashuv bu jarayonni faqat tashqi tarbiya vositalari bilan emas, balki shaxsning o'zini anglash, jamiyatdagi o'rnini his etish va kelajak oldidagi burchini tushunish jarayoni sifatida ko'rishga imkon beradi. Globallashuv sharoitida iste'molchilik kayfiyati kuchaygan sari yoshlarning ijtimoiy pozitsiyasi sinovdan o'tadi, chunki ular turli qadriyatlar, g'oyalar va xulq-atvor namunalarini tanlash zarurati bilan yuzlashadi. Shu bois ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish masalasi nazariy tahlil bilan birga amaliy tarbiya, institutsional qo'llab-quvvatlash va ma'naviy-ma'rifiy muhitni ham qamrab oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rawls J. A Theory of Justice. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
2. Sen A. Development as Freedom. — New York: Alfred A. Knopf, 1999.
3. Platon. Davlat / Tarj. A.Sharipov. — Toshkent: Fan, 2005. — B. 145-148.
4. Aristotel. Nikomaxova etika / Tarj. H.Hamidov. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. — B. 87-92.

5. Foma Akvinskiy. Teologik summa / Rus tilidagi tarjima. — Moskva: Nauka, 2007. — S. 312-318.
6. Kant I. Axloq metafizikasining asoslari / Tarj. M.Xayrullayev. — Toshkent: O'zbekiston, 2003. — B. 67.
7. Gegel G.V.F. Huquq falsafasi / Rus tilidagi tarjima. — Moskva: Mysl', 1990. — S. 228-234.
8. Dyurkgeym E. Ijtimoiy mehnat taqsimoti to'g'risida / Rus tilidagi tarjima. — Moskva: Nauka, 1996. — S. 89-93.
9. Veber M. Siyosat kasb sifatida. Olim kasb sifatida / Rus tilidagi tarjima. — Moskva: Progress, 1990. — S. 695-706.
10. Nussbaum M.C. Creating Capabilities: The Human Development Approach. — Cambridge: Harvard University Press, 2011.

=====

HARBIY KOMMUNIZMDAN YANGI IQTISODIY SIYOSATGA: TURKISTON TAJRIBASI

Soliyev Jasurbek Djaloldinovich

*KUAF, "Tarix va ijtimoiy fanlar" kafedrası
katta o'qituvchi*

Annotatsiya. Maqolada Turkistonda sovet hokimiyatining dastlabki yillarida amalga oshirilgan harbiy kommunizm siyosatining iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari tahlil qilinadi. Sanoat tanazzuli, qishloq xo'jaligidagi inqiroz, oziq-ovqat razvyorstkasi, ishsizlik va ocharchilikning kuchayishi hamda ularning ijtimoiy norozilikka ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: harbiy kommunizm, Turkiston, sovet hokimiyati, iqtisodiy inqiroz, oziq-ovqat razvyorstkasi, sanoat, qishloq xo'jaligi, ijtimoiy norozilik, Yangi iqtisodiy siyosat.

Аннотация. В статье анализируются экономические и социальные последствия политики военного коммунизма, проводившейся советской властью в Туркестане в первые годы её становления. Рассматриваются промышленный спад, кризис сельского хозяйства, продовольственная разверстка, рост безработицы и голода, а также усиление социального недовольства.

Ключевые слова: военный коммунизм, Туркестан, советская власть, экономический кризис, продовольственная разверстка, промышленность, сельское хозяйство, социальное недовольство, новая экономическая политика.

Abstract. The article analyzes the economic and social consequences of the War Communism policy implemented by the Soviet authorities in Turkestan during the first years of Soviet rule. It examines industrial decline, the agricultural crisis,

food requisitioning, rising unemployment and famine, and their impact on growing social discontent.

Keywords: *War Communism, Turkestan, Soviet government, economic crisis, food requisitioning, industry, agriculture, social discontent, New Economic Policy.*

Sovet hokimiyatining dastlabki to'rt yilida amalga oshirilgan va tarixiy adabiyotlarda «harbiy kommunizm» nomi bilan qayd etilgan iqtisodiy siyosat jamiyatdagi an'anaviy ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni bartaraf etish, xususiy mulkchilik asoslarini cheklash hamda sinfiy qarama-qarshiliklarni kuchaytirishga yo'naltirilgan edi. Mazkur siyosiy-iqtisodiy kurs aholining ijtimoiy ahvoli va turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilmadi, aksincha, mavjud iqtisodiy tanglikning yanada chuqurlashishiga olib keldi.

Sovet davri tarixshunosligida harbiy kommunizm siyosatining joriy etilishi, odatda, fuqarolar urushi sharoiti va favqulodda harbiy-iqtisodiy ehtiyojlar bilan izohlangan. Biroq, bizningcha, mazkur siyosatni faqat fuqarolar urushi taqozosi sifatida baholash uning mohiyatini to'liq ochib bermaydi. Harbiy kommunizm bolsheviklar tomonidan jamiyatni radikal siyosiy va iqtisodiy choralar vositasida yangi — sotsialistik taraqqiyot yo'liga o'tkazishga qaratilgan strategik rejaning tarkibiy qismi edi. Shu ma'noda, ushbu siyosat vaqtinchalik iqtisodiy choralar majmuasidan ko'ra kengroq mazmunga ega bo'lib, mavjud ijtimoiy tuzumni tubdan o'zgartirishni ko'zda tutgan siyosiy-iqtisodiy tajriba sifatida namoyon bo'ldi.

Harbiy kommunizm siyosatining salbiy oqibatlari butun Rossiya hududida bo'lgani kabi, Turkistonda ham aholi turmush darajasining keskin pasayishida namoyon bo'ldi. Bu holat o'lkadagi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarning jiddiy qisqarishi bilan ham tasdiqlanadi. Jumladan, 1920 yilda Turkiston o'lkasida ishlab chiqarishning umumiy hajmi 1914 yildagi ko'rsatkichga nisbatan 80 foizga kamaygan edi [1; C.268]. Mazkur raqamlar iqtisodiy inqirozning muayyan tarmoqlar doirasida emas, balki o'lka xo'jaligining deyarli barcha sohalarini qamrab olgan tizimli xususiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Sovet hokimiyati yuritgan iqtisodiy siyosatning salbiy natijalari hamda Turkistonda yuzaga kelgan og'ir ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat o'sha davrning o'zidayoq turli darajadagi davlat va partiya yig'ilishlarida muhokama qilingan. Xususan, 1922

yil 16 fevralda Turkiston MIK plenum yig'ilishida so'zga chiqqan Sulton Xo'jaev o'lka sanoatining inqirozli holati, korxonalar faoliyatining to'xtashi va ishsizlikning kuchayishi xususida quyidagi fikrlarni bildirgan: "Davlatda 25 ta katta ishlab chiqarish bor. Turkistonda birinchi toifaga kiruvchi korxonalar yo'q, bizdagi barcha korxonalar 2- va 3-toifaga kiradi. Toshkent shahrini olaylik, bizda 10 zavod bor bo'lgan, hozirgi vaqtda esa, ulardan faqat 2 tasi ishlayapti, 8 tasi esa ishlamayapti va 3000 ta ishchi amalda ko'chaga ulotirildi, ular mutlaq ishsiz, bozorda non bo'lishiga qaramay ular och qolmoqdalar, ularning qo'lida umuman pul yo'q. Turkiston Markazdagi fabrikalar uchun xomashyo va yarimfabrikat ishlab chiqaradigan davlat, bu tomondan olib qarasak, juda yomon holatni yuzaga chiqadi. Xomashyo narxi kundan-kunga tushmoqda, sotib oluvchilar yo'q, ishchi kuchi ham yo'q. Bu holatda, ishchilar ishsiz qolmoqda, ishchi kuchi narxi tushib bormoqda, talab yo'q, zavodlar yo'q, ijarachilar ham yo'q, shuning uchun mahalliy ishchilar yo'qsillikka tushib qolmoqdalar va bolalarini olib ko'chaga chiqmoqdalar" [2; B.48].

Keltirilgan ma'lumotlar Turkiston sanoatidagi inqiroz faqat ishlab chiqarish hajmining qisqarishi bilan cheklanmaganini ko'rsatadi. Korxonalarning ommaviy ravishda faoliyatini to'xtatishi ishsizlikning ortishi, ishchi kuchi qiymatining pasayishi, aholi xarid qobiliyatining zaiflashishi va shahar mehnatkashlari orasida qashshoqlikning kengayishiga sabab bo'lgan. Ayni paytda, Turkistonning markaziy hududlardagi sanoat korxonalari uchun xomashyo va yarimtayyor mahsulotlar yetkazib beruvchi iqtisodiy hudud sifatida shakllantirilishi o'lka xo'jaligining bir tomonlama rivojlanishiga olib kelgan. Xomashyo narxlarining pasayishi, ichki bozorda talabning qisqarishi va sanoat korxonalarining ishdan to'xtashi mahalliy aholining ijtimoiy ahvolini yanada og'irlashtirgan.

Ushbu holatdan shunday xulosa qilish mumkinki, sovet hokimiyati yuritgan harbiy kommunizm siyosati uning asosiy ijtimoiy tayanchi sifatida e'tirof etilgan ishchilar sinfini ham qashshoqlik chegarasiga olib kelgan. Ishchilarning ommaviy ishsiz qolishi, real daromadlarining pasayishi va kundalik ehtiyojlarini qondirish imkoniyatidan mahrum bo'lishi hokimiyat bilan mehnatkash aholi o'rtasidagi

ijtimoiy ziddiyatlarni chuqurlashtirdi. Natijada sovet hokimiyati kelgusida tayanishni rejalashtirgan ishchilar va qishloq kambag'allarining muayyan qismida ham yangi tuzumga nisbatan norozilik kayfiyati kuchaydi.

Turkistondagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat Rossiyaning markaziy hududlaridagi ahvolga nisbatan yanada murakkab xususiyat kasb etdi. O'lka iqtisodiyotining agrar yo'nalishga egaligi, sanoatning zaif rivojlangani, xomashyoga ixtisoslashuv hamda mahalliy aholining an'anaviy xo'jalik munosabatlariga ma'muriy usullar orqali aralashish ijtimoiy norozilik ko'lamini kengaytirdi. Sovet hokimiyatiga qarshi qurolli harakat saflarining, asosan, qishloq aholisi, mayda va o'rta mulkdorlar hisobiga to'lib borishi ham mazkur iqtisodiy siyosatning ijtimoiy oqibatlar bilan bevosita bog'liq edi. Demak, harbiy kommunizm siyosati Turkistonda nafaqat iqtisodiy inqirozni chuqurlashtirdi, balki sovet hokimiyatiga qarshi ijtimoiy-siyosiy qarshilikning kuchayishiga ham ob'ektiv zamin yaratdi.

Yer-suv islohotini amalga oshirishga qaratilgan dastlabki urinishlar qishloq xo'jaligida ijobiy natija bermadi, aksincha, ekin maydonlarining qisqarishiga olib keldi. Markazdan oziq-ovqat va moddiy-texnika ta'minotining uzilishi mavjud vaziyatni yanada keskinlashtirib, o'lkada ocharchilikning kuchayishiga sabab bo'ldi. Musodara qilingan yerlarning muayyan qismi yersiz va kam yerli dehqonlarga taqsimlangan bo'lsa-da, yangi yer egalarida mustaqil xo'jalik yuritish uchun zarur mablag', urug'lik, mehnat qurollari va ish hayvonlarining yetishmasligi islohotning amaliy samaradorligini pasaytirdi. Ayni paytda, sovet hokimiyati tomonidan qishloq xo'jaligini kreditlash tizimining yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani hamda bu maqsadlar uchun ajratilgan mablag'lar hajmining cheklanganligi dehqon xo'jaliklarining iqtisodiy imkoniyatlarini yanada zaiflashtirdi.

Harbiy kommunizm siyosatining iqtisodiy mexanizmlari dehqonlarni yerdan unumli foydalanish va ekin maydonlarini kengaytirishga rag'batlantirmadi. Yetishtirilgan mahsulotning davlat tomonidan majburiy tartibda tortib olinishi, dehqon mehnatining moddiy manfaatdorlik tamoyillari bilan ta'minlanmagani hamda ishlab chiqarish natijalarini erkin tasarruf etish imkoniyatining cheklangani

ko'plab xo'jaliklarni ekin ekishdan voz kechishga undadi. Davlat tasarrufiga o'tkazilgan yerlarda tashkil etilgan artellarning aksariyati rasmiy jihatdan mavjud bo'lib, amalda samarali xo'jalik sub'ektiga aylana olmadi. Ayrim hollarda yerlar avvalgi egalarining foydalanishida qolgan bo'lsa, boshqa holatlarda ular qarovsiz va ishlov berilmasdan qolib ketdi. Bu jarayonlarning miqyosi statistik ma'lumotlarda ham yaqqol aks etgan: 1920 yilga kelib, ekin maydonlari urushdan oldingi davrdagi ekin yerlarining atigi 48,4 foizini tashkil etgan [3; 14-b].

Sanoat korxonalarining davlat tasarrufiga o'tkazilishi ham o'lka iqtisodiyotida jiddiy tanazzulni keltirib chiqardi. Xususan, Turkiston sanoatining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lgan paxtani birlamchi qayta ishlash jarayoni deyarli to'xtab qoldi. Bu holat bir vaqtning o'zida ham sanoat ishlab chiqarishiga, ham paxtachilik tarmog'iga jiddiy zarar yetkazdi. Natsionalizatsiya qilingan korxonalarda mulkka nisbatan aniq iqtisodiy mas'uliyat va manfaatdorlik mexanizmlarining shakllantirilmagani natijasida ularning ishlab chiqarish vositalari qarovsiz qoldi, moddiy-texnika bazasi esa qisqa muddat ichida xarob ahvolga keldi.

1921 yil 1 yanvar holatiga ko'ra, Turkiston Respublikasi Xalq Xo'jaligi Markaziy Kengashi (XXMK) tasarrufida 861 ta korxona mavjud bo'lib, ularning 405 tasi faoliyat ko'rsatmagan. Mazkur ko'rsatkichlar milliy lashtirish siyosatining kutilgan ijobiy iqtisodiy natijalarni bermaganini tasdiqlaydi [1; C.268]. Davlat ixtiyoriga o'tkazilgan korxonalarda tuzilgan boshqaruv qo'mitalari ishlab chiqarish jarayonini samarali tashkil etish, korxonalarni xomashyo va moliyaviy resurslar bilan ta'minlash hamda mehnat munosabatlarini tartibga solish vazifalarini lozim darajada bajara olmadilar.

Korxonalarning aksariyati, ayniqsa, paxta tozalash zavodlari xomashyo, yoqilg'i, moliyaviy mablag'lar va ishchi kuchining yetishmasligi tufayli o'z faoliyatini to'xtatgan edi. Shuningdek, urush sharoitida transport va savdo aloqalarining izdan chiqishi tayyor mahsulotni sotish imkoniyatlarini keskin chekladi. Ishlab chiqarishning to'xtashi natijasida sanoat korxonalarida band bo'lgan ishchilarning katta qismi ish joylarini tark etishga majbur bo'ldi. Masalan, 1921 yilga kelib, o'lkadagi ishchilar soni qariyb ikki barobarga kamayib, Turkiston

ASSR umumiy aholisining 0,8 foizini tashkil etgan [4; B.47]. Ushbu holat sanoat ishlab chiqarishining qisqarishi bilan bir qatorda, o'lkada shakllanayotgan ishchilar qatlamining miqdoriy va ijtimoiy jihatdan zaiflashganini ham ko'rsatadi.

Umuman olganda, butun Rossiya hududida kuzatilgani kabi, Turkistonda ham harbiy kommunizm siyosatining haddan tashqari qat'iy va ma'muriy-majburlov xususiyati chuqur iqtisodiy inqirozni yuzaga keltirdi. Aholi ixtiyoridagi oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining majburiy ravishda tortib olinishi, dehqonlarning ishlab chiqarishdan iqtisodiy manfaatdorligining yo'qolishi, ekin maydonlarining qisqarishi, sanoat korxonalarining ommaviy ravishda ishdan chiqishi hamda pul muomalasining izdan chiqishi oxir-oqibatda ocharchilikning keng tarqalishiga olib keldi.

Turkistondagi iqtisodiy tanazzul faqat ishlab chiqarish sohasi bilan cheklanmay, o'lka aholisining butun ijtimoiy hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Oziq-ovqat taqchilligi, ishsizlik, aholi real daromadlarining pasayishi va an'anaviy xo'jalik munosabatlarining buzilishi ijtimoiy norozilikning kuchayishiga zamin yaratdi. Shunday sharoitda harbiy kommunizm siyosatini avvalgi usullar asosida davom ettirish sovet hokimiyatining ijtimoiy tayanchini zaiflashtirib, uning Turkistondagi siyosiy mavjudligini xavf ostiga qo'ya boshladi.

Vujudga kelgan siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz sharoitida V.I. Lenin harbiy kommunizm siyosatini avvalgi shaklda davom ettirish mumkin emasligini hamda iqtisodiyotni harbiy-ma'muriy boshqaruv usullaridan bosqichma-bosqich chiqarish zaruratini anglab yetdi. Shu munosabat bilan u Rossiya kommunistik partiyasining 1921 yil 8–16 mart kunlari o'tkazilishi rejalashtirilgan X s'ezdida mamlakatning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotiga birdek salbiy ta'sir ko'rsatayotgan oziq-ovqat razvyorstkasini natura shaklidagi oziq-ovqat solig'i bilan almashtirish masalasini ilgari surishni ko'zlatdi.

1921 yil 15 martda s'ezd kun tartibiga sakkizinchi masala sifatida kiritilgan oziq-ovqat razvyorstkasini oziq-ovqat solig'i bilan almashtirish masalasi bo'yicha ma'ruza qilgan Lenin sotsializmga o'tishning Rossiya sharoitidagi o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratdi. Uning ta'kidlashicha, kapitalistik munosabatlar

to'liq qaror topgan jamiyatlarda sotsializmga bevosita o'tish imkoniyati mavjud bo'lishi mumkin. Biroq Rossiya singari turli ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar unsurlari bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan davlatda bunday o'tish ikki shartdan biri asosida amalga oshishi mumkin edi: birinchidan, atrofdagi davlatlarda inqiloblarning g'alaba qozonishi va ular tomonidan siyosiy-iqtisodiy ko'mak ko'rsatilishi; ikkinchidan, siyosiy diktaturani o'rnatgan ishchilar sinfining keng dehqonlar ommasi bilan kelishuvga erishishi. Lenin Rossiyadagi inqilob natijalarini faqat dehqonlar sinfi bilan murosaga erishish orqali saqlab qolish mumkinligini qayd etar ekan, ishchilar va dehqonlar o'rtasidagi munosabatlar nihoyatda yomonlashganini alohida ta'kidlagan [5; C.59.].

Ma'lumki, mazkur davrda Rossiyaning turli hududlarida dehqonlar qo'zg'olonlari avj olgan va ularga aholining boshqa ijtimoiy qatlamlari ham qo'shila boshlagan edi. Turkistonda esa bu jarayon o'ziga xos xususiyat kasb etib, milliy ozodlik, an'anaviy ijtimoiy tartib va xususiy mulkni himoya qilish uchun olib borilgan kurash shaklida namoyon bo'ldi. Shunday inqirozli sharoitda sovet hukumati o'z siyosiy hokimiyatini saqlab qolish maqsadida aholining iqtisodiy imkoniyatlarini zaiflashtirgan va ijtimoiy norozilikni kuchaytirgan oziq-ovqat mahsulotlarini majburiy tortib olish siyosatidan voz kechish zaruratini e'tirof etishga majbur bo'ldi.

Lenin oziq-ovqat razvyorstkasini soliq bilan almashtirish to'g'risidagi qarashlarini mavjud siyosiy-iqtisodiy vaziyat uchun eng maqbul yechim sifatida asoslashga intildi. Ayni paytda, u partiya ichida iqtisodiy taraqqiyotning keyingi yo'nalishlari bo'yicha shakllangan va, asosan, uchta yirik guruhga ajralgan fraksiyalarni mazkur siyosatni qo'llab-quvvatlashga jalb etishni ko'zladi. Chunki Preobrajenskiy, Trotskiy, Buxarin va bolsheviklar partiyasining boshqa vakillari o'rtasida Yangi iqtisodiy siyosatning rivojlanish imkoniyatlari, shuningdek, qishloq xo'jaligi va sanoat sohalarida qanday siyosat yuritish iqtisodiy ustunlikka tezroq erishish imkonini berishi xususida keng ko'lamli munozaralar mavjud edi [6; P.71.].

Mazkur munozaralarda ishlab chiqarish hajmini oshirish eng muhim vazifa sifatida belgilandi va bu masala Lenin ma'ruzasining ham markaziy nuqtasini tashkil

etdi. Qishloq va shaharlarda bolsheviklar mafkurasiga zid hisoblangan erkin savdoning kengayishi ehtimoliga munosabat bildirar ekan, Lenin bu masalaning yechimi hali to'liq aniq emasligini qayd etdi. Shu bilan birga, u erkin savdoning cheklanmagan tarzda rivojlanishiga qarshi ekanini bildirib, tovar ayirboshlash shaklidan tashqaridagi savdo munosabatlari davlat tomonidan nazorat qilinishi va cheklab turilishi lozimligini ta'kidladi [6; P.66].

Leninning mazkur nutqi tahlili shuni ko'rsatadiki, keyinchalik Yangi iqtisodiy siyosat deb nom olgan iqtisodiy chora-tadbirlar dastlab yaxlit va batafsil ishlab chiqilgan reja sifatida shakllanmagan edi. Uning dastlabki mazmuni, asosan, oziq-ovqat razvyorstkasini hajmi jihatidan undan taxminan ikki baravar kam bo'lgan oziq-ovqat solig'i bilan almashtirishdan iborat bo'lgan. Shu bilan birga, davlat dehqonlarni zarur sanoat mahsulotlari bilan yetarli darajada ta'minlay olmagan sharoitda ularga o'z mahsulotlarini erkin ayirboshlash huquqini berish lozimligi e'tirof etildi.

Biroq tovar ayirboshlash erkinligining joriy qilinishi yangi iqtisodiy muammoni ham yuzaga keltirar edi. Dehqonlarga mahsulotlarini erkin ayirboshlash imkoniyatining berilishi bozor munosabatlarining, shu orqali esa kapitalistik iqtisodiy unsurlarning qayta rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratishi mumkin edi. Lenin ushbu ehtimolni inkor etmagan holda, kapitalistik munosabatlarning ma'lum darajada tiklanishini sotsializm uchun bevosita xavf sifatida baholamadi. Uning fikricha, "transport va yirik sanoat proletariat qo'lida ekan, sotsializm uchun bu aslo qo'rqinchli emas. Aksincha, haddan tashqari xonavayron bo'lgan va qoloq mayda dehqonlar mamlakatida (albatta, ma'lum darajada) kapitalizmning proletar davlatining nazorati va tartibga solinishi ostida (ya'ni "davlat" kapitalizmining shu ma'nosida) rivojlanishi foydali va zarurdir, chunki bu mamlakat dehqonlarning zudlik bilan yuksalishini tezlashtirishga qodirdir[7; C.59]."

Shunday qilib, Lenin bozor va kapitalistik munosabatlarning muayyan darajada tiklanishini sotsialistik qurilishdan voz kechish sifatida emas, balki iqtisodiy inqirozni bartaraf etishga xizmat qiluvchi, davlat nazorati ostida amalga oshiriladigan vaqtinchalik vosita sifatida talqin qildi. Uning yondashuviga ko'ra,

transport va yirik sanoatning proletar davlat ixtiyorida saqlanishi bozor munosabatlarining siyosiy tizim ustidan nazorat o'rnatishiga yo'l qo'ymasligi kerak edi. Ayni paytda, davlat kapitalizmining cheklangan shakllaridan foydalanish mayda dehqon xo'jaliklarini iqtisodiy jihatdan tiklash va ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirishning amaliy vositasi sifatida baholandi.

Lenin dastlab mazkur siyosatni sotsialistik taraqqiyot yo'lidagi vaqtinchalik taktik chekinish sifatida izohlagan edi. Biroq 1921 yil 17 oktabrda Siyosiy ma'rifatchilarning II Butunrossiya s'ezdida "Yangi iqtisodiy siyosat va siyosiy tarbiya vazifalari" mavzusida qilgan ma'ruzasida u kapitalistik munosabatlarni ma'lum darajada tiklash ob'ektiv zaruratga aylanganini tan oldi. Shuningdek, mazkur chekinishning haddan tashqari tartibsiz ravishda kechganini va uning qancha vaqt davom etishi oldindan aniq emasligini ham qayd etdi [7; C.158].

Lenin ushbu ma'ruzada harbiy kommunizm davrida amalga oshirilgan iqtisodiy siyosatning natijalarini tanqidiy baholab, quyidagilarni ta'kidlagan: "Biz iqtisodiy frontda, kommunizmga o'tishga urinib, 1921 yilning bahoriga kelib Kolchak, Denikin yoki Pilsudskiy bergan har qanday mag'lubiyatdan ham jiddiyroq mag'lubiyatga uchradi, bu mag'lubiyat ancha jiddiyroq, ancha muhimroq va xavfliroq edi. Bu shu bilan ifodalanadiki, bizning xo'jalik siyosatimiz yuqori doiralarda quyi doiralardan uzilib qoldi va ishlab chiqaruvchi kuchlarning bizning partiyamiz programmasida asosiy va kechiktirib bo'lmaydigan vazifa deb e'tirof etilgan yuksalishini vujudga keltirmadi[7; C.159]."

Mazkur e'tirof harbiy kommunizm siyosatining nafaqat iqtisodiy jihatdan samarasiz bo'lganini, balki davlat boshqaruvining yuqori bo'g'inlari bilan ishlab chiqaruvchi ijtimoiy qatlamlar o'rtasida jiddiy uzilishni yuzaga keltirganini ham ko'rsatadi. Iqtisodiy siyosatning aholi manfaatlari va xo'jalik yuritishning amaliy ehtiyojlaridan uzilib qolishi ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishini ta'minlamadi. Aksincha, u iqtisodiy tanazzulni chuqurlashtirib, sovet hokimiyatining ijtimoiy tayanchiga jiddiy xavf soldi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar

1. Озерова Н.Г. Экономическая политика в Узбекистане: взаимоотношение власти и частной собственности (1917-1939 гг.). // XXI век: актуальные проблемы исторической науки: Материалы междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист.фак. БГУ. Минск, 15-16 апр. 2004 г. С.268.
2. Ўз МА, 17-фонди, 1-рўйхат, 86-йиғмажилд. 48-бет.
3. Пулатова М. Переход Туркестанский АССР к Новой Экономической политике (1921-1922). Автореферат дисс. на соискание уч.степ. канд. исторических наук. Тошкент, 1968. С.14.
4. Ўз МА, 25-фонди, 1-рўйхат, 522-йиғмажилд. 47-бет орқаси.
5. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Том 43. Госиздат политической литературы. Москва, 1963. С.59.
6. Robert C. Allen. Farm to factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution. Princeton University Press, 2003. P.71.
7. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Том 44. Госиздат политической литературы. Москва, 1963. С.59.

=====

O'ZBEKISTONDA YOSHLAR SIYOSIY MADANIYATINING SHAKLLANISHI: IJTIMOIIY-SIYOSIY TRANSFORMATSIYA OMILLARI

Kamilov Rashid Abdunabi o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası assistenti

Tel: +998 (33) 415-08-78

Email: rashidbekkamilov93@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar jarayonida yoshlar siyosiy madaniyatini yuksaltirishning nazariy va amaliy jihatları tahlil qilingan. Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari, raqamli texnologiyalar va elektron hukumat vositalarining yoshlar siyosiy ongiga ta'siri, shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlarni boshqaruv jarayonlariga jalb etishdagi o'rni yoritilgan. Tadqiqot natijasida yoshlar siyosiy madaniyatini yanada rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Siyosiy madaniyat, ijtimoiy-siyosiy transformatsiya, Yangi O'zbekiston, yoshlar siyosati, raqamli demokratiya, fuqarolik jamiyati, jamoatchilik nazorati, siyosiy faollik.*

Аннотация: *В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты повышения политической культуры молодежи в процессе коренных социально-политических трансформаций,*

осуществляемых в Новом Узбекистане. Раскрыты приоритетные направления государственной молодёжной политики в нашей стране, влияние цифровых технологий и инструментов электронного правительства на политическое сознание молодёжи, а также роль институтов гражданского общества в привлечении её к процессам управления. По результатам исследования были разработаны научно-практические предложения и рекомендации по дальнейшему развитию политической культуры молодёжи.

Ключевые слова: Политическая культура, социально-политическая трансформация, Новый Узбекистан, молодёжная политика, цифровая демократия, гражданское общество, общественный контроль, политическая активность.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of elevating the political culture of youth amidst the fundamental socio-political transformations taking place in New Uzbekistan. It highlights the priority areas of the state's youth policy in our country, the influence of digital technologies and e-government tools on the political consciousness of young people, and the role of civil society institutions in engaging youth in governance processes. Based on the research, scientific and practical proposals and recommendations have been developed for the further advancement of youth political culture.

Keywords: Political culture, socio-political transformation, New Uzbekistan, youth policy, digital democracy, civil society, public control, political activity.

Kirish. Hozirgi kunda globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va jamiyat hayotining barcha jabhalarida ro'y berayotgan chuqur o'zgarishlar har bir mamlakatda ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni yangi bosqichga ko'tarishni talab etmoqda. O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli demokratik islohotlar jamiyatning siyosiy qiyofasini tubdan o'zgartirib yubordi. Ushbu transformatsiya jarayonlarining eng muhim subyekti va harakatlantiruvchi kuchi bu – mamlakat aholisining yarmidan ko'pini tashkil etuvchi yoshlardir.

Yoshlar siyosiy madaniyati – bu jamiyatdagi siyosiy tizimga, hokimiyat institutlariga, siyosiy jarayonlarga bo'lgan munosabat, huquqiy ong va siyosiy xulq-atvor me'yarlarining yig'indisidir. O'zbekistonda yoshlarning siyosiy madaniyatini shakllantirish va yuksaltirish davlat siyosatining eng ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Zero, yetuk, siyosiy jihatdan faol va ongli yoshlar avlodini tarbiyalamasdan turib, barqaror taraqqiyot va demokratik huquqiy davlat barpo etib bo'lmaydi [1;345]. O'zbekistonda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar ko'p qirrali

bo'lib, ular iqtisodiy liberallashtirish, siyosiy plyuralizm, so'z erkinligini ta'minlash hamda ochiqlik siyosati bilan tavsiflanadi [2;89]. Bu jarayonlar yoshlarning ongiga, ularning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi mavqeiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Birinchidan, an'anaviy siyosiy ishtirok shakllaridan zamonaviy, raqamli va interaktiv shakllarga o'tish kuzatilmoqda. Yoshlar bugungi kunda nafaqat ovoz beruvchi elektorat, balki siyosiy jarayonlarning faol ishtirokchisi, tashabbuskori va tanqidiy tahlilchisi sifatida namoyon bo'lmoqda. "Ochiq budget", "Mening fikrim" portallari, shuningdek, turli ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar o'zlarining fuqarolik pozitsiyalarini ochiq bayon etmoqdalar. Undan tashqari, Bugungi kunda "E-government" (Elektron hukumat) va "Digital Uzbekistan" strategiyasi doirasida yoshlar uchun yaratilgan raqamli platformalar ularning siyosiy qarorlar qabul qilishdagi rolini oshirdi. Bu esa yoshlarda passiv elektoratdan **"Shahar va qishloqlar boshqaruvining faol hammuallifi"** sifatiga o'tish jarayonini ta'minlamoqda.

Ikkinchidan, yoshlar siyosiy ongining shakllanishida huquqiy savodxonlik va siyosiy ta'lim muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Mamlakatimizda ta'lim muassasalarida huquqiy fanlarni o'qitish sifatini oshirish, yoshlarning siyosiy va iqtisodiy jarayonlardagi huquqlarini kengaytirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy baza mustahkamlandi [3;124]. Konstitutsiyaviy islohotlar natijasida yoshlarning huquq va manfaatlari kafolatlari yanada kuchaytirildi.

Yoshlar siyosiy madaniyatini yuksaltirishning asosiy omillarini quyidagi jarayonlar bilan rivojlantirish lozim:

1. Institutsional omillar: O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi, O'zbekiston yoshlar ittifoqi, Xalq deputatlari mahalliy Kengashlari huzuridagi yoshlar parlamenti va komissiyalari kabi tuzilmalar yoshlarning siyosiy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashda ko'priq vazifasini bajarmoqda.

2. Huquqiy va siyosiy omillar: Saylov qonunchiligiga kiritilgan o'zgartishlar, deputatlikka nomzodlar yoshini pasaytirish, yoshlarning davlat boshqaruvidagi vakilligini oshirish ularning siyosiy madaniyatini amalda sinab ko'rish va oshirish uchun qulay sharoit yaratdi.

3. Axborot-kommunikatsiya va raqamli omillar: Raqamli demokratiya vositalari yoshlarning davlat organlari bilan muloqotini soddalashtirdi. Axborot makonining ochiqligi yoshlarda tanqidiy fikrlashni, siyosiy jarayonlarga ongli yondashishni talab etmoqda.

4. Sotsial-iqtisodiy omillar: Yoshlar bandligini ta'minlash, ularni tadbirkorlikka keng jalb qilish, sifatli ta'lim olish va uy-joy bilan ta'minlash kabi ijtimoiy kafolatlar yoshlarning jamiyatdagi barqarorlik va islohotlarga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Shuningdek, olib borilayotgan islohotlarga qaramasdan, yoshlar siyosiy madaniyatini shakllantirish jarayonida ayrim muammolar va bo'shliqlar ham saqlanib qolmoqda. Masalan, ayrim hududlarda (ayniqsa, qishloq joylarida) yoshlarning siyosiy-huquqiy bilimlari darajasi yetarli emasligi va siyosiy jarayonlarga nisbatan passivlik holatlari uchraydi. Undan tashqari siyosiy partiyalar va yoshlar tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarining ba'zi holatlarda rasmiyatchilik xarakteriga egaligi. Shu o'rinda yana bir masala, axborot xavfsizligi va manipulyatsiya xatarlari: internet makonida yoshlarning ongisiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi yot g'oyalar va noto'g'ri ma'lumotlarning tarqalishidir. Bu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Ta'lim muassasalarida amaliy siyosiy madaniyat va siyosiy psixologiya elementlarini o'z ichiga olgan maxsus trening va kurslarni joriy etish;

2. Siyosiy partiyalarning yoshlar qanotlari faoliyatini yanada jonlantirish, ularni real qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb qilish;

3. Yoshlarda media savodxonlikni va axborotga tanqidiy yondashuv madaniyatini oshirish bo'yicha keng ko'lamli ma'rifiy tadbirlarni tashkil etish.

Mamlakatimizda yoshlarning huquqiy va siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan islohotlar xalqaro darajada ham e'tirof etilmoqda. Xususan, BMTning Yoshlar taraqqiyoti indeksi (Youth Development Index) va boshqa xalqaro reytinglarda O'zbekistonning o'zni yildan-yilga yaxshilanib borayotgani mamlakatda yoshlarga oid davlat siyosatining institutsional jihatdan to'g'ri yo'lga

qo'yilganidan dalolat beradi. Parlamentda yosh deputatlar ulushining ortishi va Yoshlar parlamenti faoliyati yoshlarning davlat boshqaruvidagi bevosita vakilligini ta'minlamoqda.

Xulosa: O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning transformatsiyasi sharoitida yoshlar siyosiy madaniyatini shakllantirish va yuksaltirish mamlakatning kelajakdagi barqaror demokratik taraqqiyotini belgilab beruvchi strategik vazifadir [4;253]. Davlatimiz rahbari tomonidan olib borilayotgan oqilona yoshlar siyosati, qabul qilingan huquqiy-me'yoriy hujjatlar va yaratilgan institutsional mexanizmlar yoshlarni jamiyat hayotining faol ishtirokchisiga aylantirmoqda. Yoshlarning siyosiy faolligi, huquqiy ongi va davlat boshqaruvidagi ishtiroki qanchalik yuqori bo'lsa, Yangi O'zbekistonning kelajagi shunchalik mustahkam va farovon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Karimov N. Siyosiy madaniyat va demokratik jarayonlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
4. Yusupov E. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslari va yoshlar faolligi. – Toshkent: Akademnashr, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020-yil 30-iyundagi PF-6017-sonli Farmoni.

=====

ISLOM DINING JAHON SIVILIZATSIYASI RIVOJIDAGI O'RNI

Karimov Nasibjon Ikromidin o'g'li
Andijon davlat texnika instituti
"Tillar va gumanitar fanlar" kafedrasi assistenti
+998945932296 karimovnasibjon7@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola Islom dinining jahon sivilizatsiyasi rivojidagi o'rni va uning ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Islomning VII asrda paydo bo'lganidan buyon ilmiy, madaniy, falsafiy va ijtimoiy rivojlanishga qo'shgan hissasi yoritilgan. Islom olimlarining matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa

kabi fanlarda erishgan yutuqlari, Islom madaniyati va adabiyoti, hamda Islom shariati tamoyillari orqali jamiyatdagi adolat va barqarorlik ta'minlanganligi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *Islom sivilizatsiyasi, Ilm-fan rivoji, Islom olimlari, Shari'at, Islom madaniyati, Falsafa, Tibbiyot, Matematika, Astronomiya, Savdo va iqtisodiyot, Madaniyatlararo ta'sir, Musulmon merosi.*

АННОТАЦИЯ: *Данная статья посвящена анализу роли и влияния ислама на развитие мировой цивилизации. В ней освещается вклад ислама в научный, культурный, философский и социальный прогресс с момента его возникновения в VII веке. Исследование рассматривает достижения исламских ученых в таких областях, как математика, астрономия, медицина и философия, а также роль исламской культуры, литературы и принципов шариата в обеспечении справедливости и стабильности в обществе.*

Ключевые слова: *Исламская цивилизация, Развитие науки, Исламские учёные, Шариат, Исламская культура, Философия, Медицина, Математика, Астрономия, Торговля и экономика, Межкультурное влияние, Мусульманское наследие.*

ANNOTATION: *This article is dedicated to examining the role and influence of Islam in the development of world civilization. It highlights the contributions Islam has made to scientific, cultural, philosophical, and social progress since its emergence in the 7th century. The study explores the achievements of Islamic scholars in fields such as mathematics, astronomy, medicine, and philosophy, as well as the role of Islamic culture, literature, and Sharia principles in ensuring justice and stability within society.*

Key words: *Islamic civilization, Development of science, Islamic scholars, Sharia, Islamic culture, Philosophy, Medicine, Mathematics, Astronomy, Trade and economy, Cross-cultural influence, Muslim heritage.*

Kirish. Islom dini jahon sivilizatsiyasining rivojlanishida muhim o‘rin tutgan va o‘zining boy ilmiy, madaniy, iqtisodiy hamda ijtimoiy merosi bilan insoniyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. VII asrda Muhammad (s.a.v.) orqali nozil bo‘lgan Islom dini qisqa vaqt ichida nafaqat diniy yo‘nalish, balki ilmiy-falsafiy va madaniy rivojlanish uchun ham keng imkoniyatlar yaratdi [7, 85–87]. Islom olimlari va musulmon davlatlarining ilm-fan, madaniyat, savdo va ijtimoiy hayotdagi yutuqlari keyinchalik Sharq va G‘arb sivilizatsiyalari o‘rtasidagi bilim va tajriba almashinuviga katta ta’sir ko‘rsatdi [8, 112–115].

1. Ilmiy yutuqlar va fan taraqqiyoti

Islom madaniyati tarixiy jihatdan ilm-fan rivojiga katta hissa qo‘shgan. VIII–XII asrlarda musulmon dunyosida ilm-fan va madaniyatning yuksalishi kuzatilib,

Bag‘dod, Qohira, Damashq, Buxoro, Samarqand va Kurtuba kabi shaharlar muhim ilmiy va madaniy markazlarga aylandi [7, 285–290]. Ushbu davrda musulmon olimlari matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa, geografiya, tarix, adabiyot va boshqa fanlar bo‘yicha muhim tadqiqotlar olib bordilar [13, 15–22].

Matematika. Musulmon olimlari matematika fanining rivojlanishiga katta hissa qo‘shdilar. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy algebra fanining shakllanishida muhim o‘rin tutgan olimlardan biri hisoblanadi. Uning *“Al-Kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va al-muqobala”* asari algebra fanining rivojlanishida muhim manba bo‘lib xizmat qilgan [1, 12–18].

Al-Xorazmiy tomonidan ishlab chiqilgan matematik usullar keyinchalik arab tilidan lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa matematikasi rivojiga ham ta‘sir ko‘rsatgan [9, 43–49]. “Algebra” atamasining o‘zi ham uning mazkur asari nomidagi “al-jabr” so‘zidan kelib chiqqan.

Astronomiya. Islom olimlari astronomiya rivojiga ham katta hissa qo‘shganlar. Al-Battaniy, Abu Rayhon Beruniy, Nasiriddin at-Tusiy kabi olimlar osmon jismlarining harakati, vaqtni aniqlash, geografik koordinatalar va Yerning o‘lchamlari bilan bog‘liq masalalarni tadqiq etganlar [4, 35–42; 13, 120–127].

Samarqand ilmiy maktabining rivojlanishida Mirzo Ulug‘bekning faoliyati alohida ahamiyatga ega. Uning Samarqandda tashkil etgan rasadxonasi va astronomik kuzatuvlari Markaziy Osiyo ilm-fani tarixida muhim bosqichni tashkil etadi [6, 210–214].

Tibbiyot. Tibbiyot sohasida Abu Ali ibn Sino alohida o‘rin egallaydi. Uning *“Tib qonunlari”* asari uzoq vaqt davomida Sharq mamlakatlarida, shuningdek, Yevropada tibbiyot bo‘yicha muhim ilmiy manbalardan biri sifatida foydalanilgan [2, 25–30].

Ibn Sino kasalliklarning sabablari, tashxis qo‘yish, davolash, dori-darmonlardan foydalanish va inson organizmining tuzilishi bilan bog‘liq masalalarni tizimli ravishda yoritgan [2, 35–42]. Uning tibbiyotga oid qarashlari keyingi asrlarda tibbiyot fanining rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan [13, 180–185].

Falsafa. Islom olimlari qadimgi yunon falsafasi merosini saqlash, tarjima qilish va rivojlantirishda muhim rol o'ynaganlar. Aristotel va Platon kabi yunon faylasuflarining asarlari arab tiliga tarjima qilinib, musulmon mutafakkirlari tomonidan sharhlangan va yangi falsafiy qarashlar bilan boyitilgan [9, 75–82].

Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd va Abu Homid G'azzoliy kabi mutafakkirlar falsafa, mantiq, axloq va jamiyat masalalarini chuqur o'rganganlar [3, 45–52; 7, 365–370]. Ularning asarlari keyinchalik Yevropa falsafiy tafakkurining rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatgan [9, 95–101].

2. Madaniy va adabiy meros. Islom sivilizatsiyasi ilm-fan bilan bir qatorda madaniyat, san'at va adabiyotning rivojlanishida ham katta o'rin egallaydi. Islom me'morchiligi, xattotlik, naqshinkorlik va arabeska san'ati jahon madaniy merosining muhim qismlaridan hisoblanadi [10, 55–62].

Adabiyot. Islom dunyosida arab, fors va turkiy tillarda yuksak badiiy asarlar yaratildi. Jaloliddin Rumiy, Hofiz Sheroziy, Sa'diy Sheroziy va al-Mutanabbiy kabi ijodkorlarning asarlari Sharq adabiyotining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan [8, 250–257].

Jaloliddin Rumiy ijodida insonparvarlik, ma'naviy kamolot va ezgulik g'oyalari muhim o'rin tutadi. Sa'diy va Hofiz ijodida esa axloq, insoniy munosabatlar, adolat va ma'naviyat masalalari keng yoritilgan [8, 260–265].

Me'morchilik. Islom me'morchiligi masjid, madrasa, maqbara, saroy va minoralar qurilishida o'ziga xos uslubni shakllantirdi. Geometrik naqshlar, xattotlik, gumbazlar va bezak elementlari islom me'morchiligining asosiy xususiyatlari sifatida namoyon bo'ldi [10, 70–78].

Alhambra saroyi, Qohiradagi Al-Azhar majmuasi, Samarqand va Buxorodagi tarixiy me'moriy obidalar islom sivilizatsiyasining yuksak madaniy darajasini namoyon etuvchi muhim yodgorliklar hisoblanadi [6, 175–182].

3. Ijtimoiy va siyosiy tamoyillar. Islom dini nafaqat diniy e'tiqod tizimi, balki jamiyat hayotining turli sohalariga taalluqli axloqiy va ijtimoiy tamoyillarni ham shakllantirgan. Adolat, tenglik, inson qadr-qimmatini hurmat qilish va ijtimoiy mas'uliyat Islom ta'limotida muhim o'rin egallaydi [15, 4:58; 15, 16:90].

Adolat. Islom ta'limotida adolat jamiyat barqarorligining muhim sharti sifatida qoraladi. Qur'oni Karimda adolat bilan hukm qilish va insonlar o'rtasida adolatli munosabatda bo'lishga chaqiriladi [15, 4:58]. Shuningdek, zulm va adolatsizlik qoralanadi [15, 16:90].

Ushbu tamoyillar tarix davomida musulmon jamiyatlarining huquqiy va siyosiy qarashlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan [11, 145–150].

Ayollar huquqlari. Islomning dastlabki davrida ayollarning huquqiy va iqtisodiy mavqeiga oid muhim qoidalar shakllangan. Jumladan, ayollarning meros olish, nikoh munosabatlarida muayyan huquqlarga ega bo'lishi va mulkka egalik qilishi bilan bog'liq normalar Qur'oni Karimda belgilangan [15, 4:7; 15, 4:19].

Bu normalar VII asr Arabistonidagi ijtimoiy sharoit nuqtayi nazaridan muhim huquqiy o'zgarishlardan biri sifatida baholanadi [11, 150–153].

4. Savdo va iqtisodiy rivojlanish. Islom sivilizatsiyasining rivojlanishida savdo va iqtisodiy aloqalar ham muhim o'rin egallagan. Musulmon davlatlari Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo yo'llarining rivojlanishida faol ishtirok etganlar. Bag'dod, Damashq, Basra, Buxoro, Samarqand va boshqa shaharlar xalqaro savdo va hunarmandchilik markazlariga aylangan [7, 250–257].

Islom ta'limotida halol savdo, mehnat qilish, mulkka mas'uliyatli munosabatda bo'lish va iqtisodiy adolat masalalariga katta e'tibor berilgan [15, 2:275–282].

Iqtisodiy tamoyillar. Islom iqtisodiy qarashlarida zakot, sadaqa, qarz munosabatlari va halol daromad kabi tushunchalar muhim o'rin tutadi. Zakot orqali jamiyatning ehtiyojmand qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy birdamlikni kuchaytirish maqsad qilingan [15, 9:60].

Savdo-sotiqda halollik va o'zaro rozilik tamoyillari ham muhim hisoblangan [15, 4:29]. Mazkur tamoyillar musulmon jamiyatlarida iqtisodiy munosabatlarning axloqiy asoslarini shakllantirishga xizmat qilgan.

5. Madaniyatlararo ta'sir. Islom dunyosi Sharq va G'arb o'rtasida ilmiy va madaniy almashinuvning muhim markazlaridan biri bo'lgan. Ayniqsa, Bag'doddagi Bayt ul-Hikma ilmiy asarlarni yig'ish, tarjima qilish va ilmiy tadqiqotlar olib borish bilan bog'liq faoliyatning muhim markazlaridan biri sifatida tanilgan [7, 285–290].

Yunon falsafasi, hind matematikasi va astronomiyasi, fors davlat boshqaruvi hamda boshqa qadimiy ilmiy va madaniy an'analar musulmon olimlari tomonidan o'rganilib, rivojlantirilgan [9, 35–42].

Musulmon olimlarining ilmiy asarlari keyinchalik arab tilidan lotin tiliga tarjima qilindi. Bu jarayon Yevropa ilmiy tafakkurining rivojlanishida muhim omillardan biri bo'ldi [9, 150–157]. Ayniqsa, matematika, tibbiyot, astronomiya va falsafa sohalaridagi bilimlarning Yevropaga kirib borishi ilmiy merosning keng tarqalishiga yordam berdi.

Islom sivilizatsiyasining Yevropa Uyg'onish davriga ta'siri masalasi zamonaviy tarixshunoslikda ham muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Ayrim tadqiqotchilar musulmon olimlarining yunon ilmiy-falsafiy merosini saqlash, sharhlash va rivojlantirishdagi xizmatlarini Yevropa ilm-fanining keyingi taraqqiyoti bilan bog'laydilar [9, 160–168].

Xulosa. Islom dini va uning asosida shakllangan sivilizatsiya jahon tarixida ilm-fan, madaniyat, iqtisodiyot va ijtimoiy tafakkur rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. VIII–XII asrlarda musulmon dunyosida matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa va boshqa fanlarda erishilgan yutuqlar insoniyatning umumiy ilmiy merosini boyitdi [13, 15–22].

Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Forobiy, Beruniy, Ibn Rushd va boshqa ko'plab olimlarning ilmiy va falsafiy merosi keyingi avlodlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qildi. Islom sivilizatsiyasining adabiyot, me'morchilik, xattotlik va boshqa madaniy sohalaridagi merosi ham jahon madaniyatining ajralmas qismiga aylandi [8, 250–265].

Shuningdek, adolat, ijtimoiy mas'uliyat, inson qadr-qimmatini hurmat qilish, halol mehnat va ilm olish kabi qadriyatlar Islom sivilizatsiyasining ma'naviy asoslaridan biri bo'lib xizmat qilgan [15, 4:58; 15, 16:90]. Shu sababli Islom sivilizatsiyasining tarixiy merosini o'rganish nafaqat musulmon xalqlari, balki jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotining umumiy tarixini anglash uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Xorazmiy, Muhammad ibn Muso. *Al-Kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va al-muqobala*. — Toshkent: Fan, 1983.
2. Abu Ali ibn Sino. *Tib qonunlari*. — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
3. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri*. — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
4. Abu Rayhon Beruniy. *Hindiston*. — Toshkent: Fan, 1965.
5. Nasiriddin Tusiy. *Axloqi Nasiriy*. — Toshkent: Fan, 1990.
6. Bartold, V. V. *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. — London: E.J.W. Gibb Memorial, 1928.
7. Hitti, Philip K. *History of the Arabs*. — London: Macmillan, 1970.
8. Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples*. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
9. Saliba, George. *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. — Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
10. Ruggles, D. Fairchild. *Islamic Gardens and Landscapes*. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.
11. Kennedy, Hugh. *The Prophet and the Age of the Caliphates*. — London: Routledge, 2004.
12. Le Goff, Jacques. *Medieval Civilization 400–1500*. — Oxford: Blackwell, 1988.
13. Nasr, Seyyed Hossein. *Science and Civilization in Islam*. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.
14. Hodgson, Marshall G. S. *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*. Vol. 1–3. — Chicago: University of Chicago Press, 1974.
15. *Qur'oni Karim*. O'zbekcha izohli tarjima. — Toshkent: Hilol-Nashr, 2018.

=====

JADIDLAR ISLOHOTCHILIK G'OYALARI VA ZAMONAVIY O'ZBEKISTONDAGI IJTIMOIIY-SIYOSIY TRANSFORMATSIYA JARAYONLARI: UZVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK

Abdulxayev Elyorbek Kaxramonjon o'g'li
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası assistenti
E-mail: elyorbekabdulxayev0708@gmail.com.
ORCID ID 0009-0001-0495-5301
Tel: +998934159536

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakatining ijtimoiy-siyosiy hamda ma'rifiy g'oyalari

zamonaviy O'zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiya jarayonlari bilan qiyosiy-tahliliy o'rganiladi. Jadidlarning davlat boshqaruvi, ta'lim, huquqiy jamiyat va milliy o'zlikni anglash borasidagi islohotchilik qarashlari bugungi Yangi O'zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan qanchalik uzviy bog'liq ekani ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: *Jadidchilik, ijtimoiy-siyosiy transformatsiya, Yangi O'zbekiston, ma'rifatparvarlik, fuqarolik jamiyati, islohotlar, davlat boshqaruvi.*

Аннотация. *В данной статье на основе сравнительно-аналитического подхода изучаются социально-политические и просветительские идеи движения джадидизма, сформировавшегося в Туркестане в конце XIX — начале XX века, в контексте современных процессов социально-политической трансформации в Узбекистане. Научно обосновывается реформаторский взгляд джадидов на государственное управление, образование, правовое общество и национальное самосознание, а также их тесная взаимосвязь со стратегией построения Нового Узбекистана. Ключевые слова:* Джадидизм, социально-политическая трансформация, Новый Узбекистан, просветительство, гражданское общество, реформы, государственное управление.

Abstract. *This article presents a comparative-analytical study of the socio-political and educational ideas of the Jadid movement, which emerged in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries, in connection with the modern processes of socio-political transformation in Uzbekistan. It provides a scientific rationale for how the reformist views of the Jadids regarding state governance, education, a rule-of-law society, and national identity are deeply intertwined with the strategy of building New Uzbekistan.*

Keywords: *Jadidism, socio-political transformation, New Uzbekistan, enlightenment, civil society, reforms, state governance.*

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jamiyat va davlat hayotining barcha jabhalarida chuqur ijtimoiy-siyosiy transformatsiyani keltirib chiqardi. Ushbu o'zgarishlar tasodifiy jarayon bo'lmay, u milliy davlatchilik tarixi, xalqimizning asriy orzu-umidlari va ma'rifatparvar ajdodlarimizning islohotchilik merosiga tayanadi.

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Turkiston o o'lkasida maydonga chiqqan jadidchilik harakati milliy o'zlikni anglash, jamiyatni modernizatsiya qilish va erkin ijtimoiy-siyosiy muhitni yaratish borasida ulkan qadam tashladi [1]. Jadid namoyandalari (Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va boshqalar) faqatgina ma'rifat tarqatish bilan

cheklanib qolmasdan, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tuzilmasini tubdan isloh qilish g'oyalari ilgari surgan edilar.

Bugungi kunda Yangi O'zbekistonni barpo etish sharoitida ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning transformatsiyasi aynan jadidlar orzu qilgan ma'rifiy jamiyat, fuqarolik erkinliklari va huquqiy davlat qurish prinsiplari bilan hamohang kechmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi jadidlarning islohotchilik g'oyalari hamda zamonaviy O'zbekistondagi ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalarning uzviyligini tadqiq etishdan iborat.

Jadidchilik – bu shunchaki "yangi usul mehnati" yoki maktab islohoti emas, balki chuqur ijtimoiy-siyosiy va milliy-ozodlik harakati edi. Jadidlar jamiyatdagi qoloqlik, jaholat va mustamlakachilik zulmidan qutulishning yagona yo'li – bu har tomonlama islohotlar (reformatsiya) deb bildilar [2].

Jadidlarning ijtimoiy-siyosiy dasturida quyidagi ustuvor yo'nalishlar mavjud edi:

1. Boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish: Mahmudxo'ja Behbudiy va Abdurauf Fitrat asarlarida konstitutsiyaviy tuzum, hokimiyatlarning bo'linishi va vakillik organlari (parlamentarizm) g'oyalari ilgari surilgan [3].

2. Inson huquqlari va ma'rifat: Huquqiy jamiyat qurishning asosiy sharti sifatida xalqning savodxonligini oshirish va xotin-qizlar huquqlarini tenglashtirish ko'rib chiqilgan.

3. Iqtisodiy mustaqillik: Sanoat, bank-moliya tizimi va milliy burjuaziyani shakllantirmay turib, siyosiy mustaqillikka erishib bo'lmasligi ta'kidlangan [4].

Behbudiy o'zining "Padarkush" dramasi hamda matbuotdagi maqolalarida ta'kidlaganidek, "*Dunyoda turmoq uchun dunyoviy ilm va fan lozimdir*" [5]. Bu da'vat bugungi kunda jamiyatimiz transformatsiyasining falsafiy-ma'rifiy poydevori bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tubdan o'zgartirdi. Ushbu transformatsiyaning asosiy yo'nalishlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

• **“Inson qadri uchun” tamoyili:** Siyosiy hokimiyatning faoliyat mezonini sifatida fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash belgilandi. Bu jadidlarning *“Davlat xalqqa xizmat qilishi kerak”* degan g‘oyasining amaliy tasdiqi.

• **Ochiqlik va sotsial muloqot:** Xalq qabulxonalari tizimi, matbuot erkinligining kengayishi va ijtimoiy tarmoqlarning siyosiy jarayonlarga ta’siri fuqarolik jamiyatini shakllantirishda muhim omil bo’ldi [6].

• **Davlat boshqaruvini decentralizatsiya qilish:** Mahalla institutining vakolatlari oshirilib, mahalliyashtirish va jamoatchilik nazorati vositalari kuchaytirildi.

Jadidlar qoldirgan ma’naviy-siyosiy meros va bugungi O‘zbekiston transformatsiyasi o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri institutsional va g‘oyaviy uzviylik ko‘zga tashlanadi.

Jadidlar ilgari surgan g‘oyalar (XX asr boshi)	Zamonaviy O‘zbekistondagi amaliy islohotlar (XXI asr)
“Usuli jadid” maktablari va chet elda kadrlar tayyorlash	“El-yurt umidi” jamg‘armasi, Prezident maktablari va OTMlar muxtoriyati
Matbuot erkinligi, gazeta va nashriyotlar tashkil etish	So‘z erkinligini ta’minlash, OAVni “to‘rtinchi hokimiyat”ga aylantirish
Tadbirkorlik va milliy kapitalni rivojlantirish	Bozor iqtisodiyoti, xususiy mulk daxlsizligi va biznesni qo‘llab-quvvatlash
Xotin-qizlar ma’rifati va jamiyatdagi mavqeini oshirish	Gender tenglik siyosati, xotin-qizlarning siyosiy va ijtimoiy faolligini oshirish

Jadid ma’rifatparvarlaridan Munavvarqori Abdurashidxonov yozganidek: *“Bizni qutqarsa – maorif qutqaradir, bizni yuksaltirsa – tarbiya yuksaltiradir”* [7]. Bugungi kunda O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish strategiyasi aynan ta’lim va ilm-fanni rivojlantirishga tayanishi jadidlar g‘oyasining XXI asrdagi davomidir.

Jadidlar ijtimoiy transformatsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida **shaxs ma'rifatini** ko'rganlar. Ziyo tarqatish orqali siyosiy va ijtimoiy sub'yektlikni shakllantirish jadidchilikning o'zagini tashkil etgan [8].

Bugungi O'zbekistonda ta'lim tizimini isloh qilish, OTMlarga akademik mustaqillik berish, xususiy va xalqaro universitetlar tarmog'ini kengaytirish aynan ma'rifatli jamiyatni shakllantirishga qaratilgan. Siyosiy madaniyat va huquqiy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan jamiyatgina ijtimoiy-siyosiy transformatsiya jarayonlarida faol va mas'uliyatli qatnasha oladi.

Shuningdek, jadidlarning milliy g'oya va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish borasidagi tajribasi bugungi globallashuv davrida milliy o'zlikni saqlab qolgan holda dunyoga integratsiya bo'lish modeliga to'liq mos keladi [9].

O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning transformatsiyasi chuqur tarixiy va ma'naviy ildizlarga ega. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida faoliyat yuritgan jadidlar jamiyatni modernizatsiya qilish, huquqiy va ma'rifiy davlat barpo etish bo'yicha mukammal islohotchilik konsepsiyasini ilgari surgan edilar.

Yangi O'zbekiston sharoitida kechayotgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar jadidlar ma'rifatparvarlik va islohotchilik g'oyalarining mantiqiy hamda zamonaviy davomidir. Davlat boshqaruvidagi ochiqlik, insonga yo'naltirilgan islohotlar, ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlar va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha tashlanayotgan qadamlar jadid bobolarimiz orzu qilgan erkin, obod va ma'rifatli jamiyat poydevorini mustahkamlamoqda.

Jadidlarning boy ijtimoiy-siyosiy merosini chuqur o'rganish va uni zamonaviy islohotlar jarayoniga tatbiq etish transformatsiya jarayonlarining samaradorligi va barqarorligini ta'minlashda muhim strategik omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rajabov Q. *Turkistonda jadidchilik harakati tarixi: yangicha qarashlar va yondashuvlar*. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 45-48.
2. Allworth E. *The Premodern Heritage and Modern Cultural Change in Central Asia*. – New York: Columbia University Press, 1991. – P. 112-115.
3. Fitrat A. *Tanlangan asarlar. 1-jild: Ilmiy-publitsistik va ma'rifiy makolalar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – B. 87-92.

4. Ziyoev H. *Turkistonda mustamlaka va zulmga qarshi kurashlar (XIX asr boshlari – XX asr boshlari)*. – Toshkent: Sharq, 2006. – B. 210-214.
5. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar (2-nashri)*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006. – B. 34.
6. Mirziyoyev SH.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 120-128.
7. Abdurashidxonov M. *Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixi xususida)*. – Toshkent: SHarq, 2001. – B. 56.
8. Khalid A. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. – Berkeley: University of California Press, 1998. – P. 145-150.
9. Ergashev I. *O'zbekistonda jamiyat va siyosiy jarayonlar transformatsiyasi*. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – B. 98-103.

=====

TURKISTONDA POCHTA VA TELEKOMMUNIKATSIYA XIZMATLARINING BOSHQARUV TIZIMI

Odilov Azizillo Qamardin o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası assistenti

Anotatsiya: Maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston general-gubernatorligi hududida pochta va telegraf xizmatlarining tashkil etilishi, boshqaruv tizimining tuzilishi, moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlari hamda ijtimoiy ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotda arxiv manbalari va zamonaviy tarixshunoslik adabiyoti asosida markazlashtirilgan boshqaruv modeli, kadrlar siyosati, texnik modernizatsiya jarayonlari va nazorat-senzura mexanizmlari qiyosiy tahlil qilinadi. Ishning ilmiy yangiligi shundan iboratki, mavzu birinchi marta boshqaruv tizimining institutsional-huquqiy jihatlarini, moliyaviy ta'minot manbalari va ijtimoiy tabaqalanish nuqtai nazaridan kompleks tarzda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, pochta tizimi, telegraf, boshqaruv, aloqa infratuzilmasi, Rossiya imperiyasi, kolonial siyosat, senzura, kadrlar siyosati.

Annotation: The article examines the organization of postal and telegraph services in the Turkestan Governor-Generalship during the late 19th and early 20th centuries, the structure of its management system, financial-economic mechanisms, and social impact. Drawing on archival sources and historiographical literature, the study offers a comparative analysis of the centralized management model, personnel policy, technical modernization processes, and control-censorship mechanisms. The scholarly novelty of the work lies in its complex treatment of the

institutional-legal aspects of the management system, the sources of its financing, and the resulting social stratification — a perspective not previously addressed in a unified manner.

Keywords: *Turkestan, postal system, telegraph, management, communication infrastructure, Russian Empire, colonial policy, censorship, personnel policy.*

Аннотация: *В статье исследуется организация почтово-телеграфных служб на территории Туркестанского генерал-губернаторства в конце XIX – начале XX веков, структура системы управления, финансово-экономические механизмы и социальное влияние. На основе архивных источников и историографической литературы проводится сопоставительный анализ централизованной модели управления, кадровой политики, процессов технической модернизации и механизмов контроля-цензуры. Научная новизна работы заключается в комплексном освещении институционально-правовых аспектов системы управления, источников её финансирования и связанной с этим социальной стратификации.*

Ключевые слова: *Туркестан, почтовая система, телеграф, управление, коммуникационная инфраструктура, Российская империя, колониальная политика, цензура, кадровая политика.*

Kirish

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilgandan so'ng, mintaqada pochta va telekommunikatsiya tizimini yo'lga qo'yish strategik ahamiyat kasb etdi. Bu davrda aloqa infratuzilmasining rivojlanishi nafaqat ma'muriy boshqaruvni ta'minlash, balki iqtisodiy va harbiy-strategik maqsadlarni amalga oshirish uchun ham zaruriy shart edi. Turkiston general-gubernatorligi hududida pochta va telegraf xizmatlarining tashkil etilishi, ularning boshqaruv mexanizmlari va funktsional xususiyatlari bugungi kunda ham tadqiqotchilar e'tiborini tortib kelmoqda, chunki bu tajriba mintaqada zamonaviy aloqa infratuzilmasining shakllanish bosqichlarini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, kolonial boshqaruv davrida yaratilgan institutsional modellar va boshqaruv tamoyillari keyingi davr — sovet va mustaqillik davri aloqa tizimlari shakllanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqotning maqsadi Turkiston general-gubernatorligi hududida pochta-telegraf boshqaruv tizimining tashkiliy tuzilishi, moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlari, kadrlar siyosati va ijtimoiy ta'sirini kompleks tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tarixiylik, tizimli tahlil va qiyosiy-tarixiy metodlardan foydalanildi. Manba bazasini XIX asr oxiri – XX asr boshlariga oid arxiv va statistik materiallar, zamonaviy tarixshunoslik adabiyoti (jumladan, Fedchenko, Mayev, Bartold, Geyer, Rojkova, Ostroumov, Kostenko, Semyonov, Karimov va Abdurahimovning tadqiqotlari) tashkil etadi. Boshqaruv tizimining institutsional tuzilishi tizimli-strukturaviy yondashuv asosida, moliyaviy-iqtisodiy jihatlari esa statistik ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish orqali o'rganildi.

1. Pochta xizmatining tashkil topishi va rivojlanishi

Turkiston o'lkasida muntazam pochta aloqasining tashkil etilishi 1860-yillarning oxiridan boshlanib, 1866-yilda Toshkent shahrida Turkiston pochta okrugi boshqarmasi rasman tashkil etildi [1, 19]. Dastlab harbiy pochta stantsiyalari tashkil etilgan bo'lib, ular asosan ma'muriy markazlar o'rtasidagi xat-xabar almashinuvini ta'minlashga qaratilgan edi. Pochta tizimining boshqaruvida markazlashtirilgan model qo'llanildi va Turkiston general-gubernatori apparati ostida faoliyat yuritgan pochta-telegraf boshqarmasi barcha pochta muassasalari ustidan to'g'ridan-to'g'ri nazoratni amalga oshirdi.

1870-yillarning o'rtalarida Turkistonda pochta yo'llarining tarmoq tizimi kengaytirildi. Toshkent–Orenburg, Toshkent–Qo'qon, Toshkent–Samarqand yo'nalishlari bo'ylab muntazam pochta xizmati yo'lga qo'yildi. Pochta stantsiyalarining joylashishi va ularning funktsional imkoniyatlari geografik va demografik omillarni hisobga olgan holda rejalashtirildi, xodimlar soni va stantsiyalarning texnik ta'minoti esa doimiy ravishda yaxshilanib bordi.

2. Telegraf aloqasining joriy etilishi

Telegraf aloqasi Turkistonda 1873-yilda Toshkent–Qo'qon yo'nalishida birinchi telegraf liniyasining ochilishi bilan amaliy faoliyat boshladi [2, 32]. Telegraf tizimini qurish va rivojlantirish harbiy-strategik ehtiyojlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, 1876-yilga kelib Toshkent Peterburg bilan telegraf liniyasi orqali bog'landi, bu esa markazlashtirilgan boshqaruv samaradorligini tubdan oshirdi.

Telegraf tizimining boshqaruvida ikki darajali ierarxik tuzilma shakllantirildi: markaziy (Turkiston pochta-telegraf okrugi boshqarmasi) va mahalliy (shahar va tuman telegraf stantsiyalari) darajalar. Telegraf tizimi orqali nafaqat rasmiy ma'muriy xabarlar, balki tijorat va shaxsiy xabarlar ham yuborilgan, bu esa mintaqaning iqtisodiy hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. 1880-yillarga kelib telegraf liniyalari keng tarmoq shakliga keldi va Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Qashqadaryo va boshqa hududlarni qamrab oldi.

3. Boshqaruv tizimining ierarxik tuzilishi

Turkiston pochta-telegraf boshqarmasi murakkab ierarxik tuzilmaga ega bo'lib, yuqori pog'onada Rossiya imperiyasining Pochta-telegraf departamenti turardi va u Ichki ishlar vazirligiga bevosita bo'ysungan [3, 40]. Mahalliy darajada pochta-telegraf okrugi mudiri general-gubernatorning bevosita nazorati ostida faoliyat yuritdi. Okrug hududida bir necha hududiy bo'linmalar tashkil etilgan bo'lib, ularning har biri o'z zonasidagi pochta-telegraf xizmatlarini tashkil etish va nazorat qilish uchun mas'ul edi.

Boshqaruv tizimida qat'iy nazorat va monitoring mexanizmlari joriy etilgan edi. Muntazam inspeksiya tekshiruvlari o'tkazildi, xizmat ko'rsatish sifati ko'rsatkichlari va xodimlarning mehnat intizomi doimo baholandi. Nazorat tizimi nafaqat texnik jihatlariga, balki moliyaviy hisobot va xizmat ko'rsatish standartlariga ham qat'iy e'tibor berdi.

Pochta va telegraf xizmatlarining moliyaviy ta'minoti ikki yo'nalishda amalga oshirildi: imperiya byudjetidan ajratmalar va xizmatlardan olingan daromadlar [4, 11]. Turkistonda pochta tariflari imperiyaning markaziy hududlariga nisbatan yuqoriroq belgilangan edi, bu uzoq masofalar, transport qiyinchiliklari va infratuzilma xarajatlari bilan bog'liq edi. Telegraf xizmatlari ham pul evaziga ko'rsatilgan bo'lib, tariflar so'zlar soni va masofa asosida differensiallashtirilgan edi.

Moliyaviy hisobot tizimi markazlashtirilgan bo'lib, barcha daromadlar va xarajatlar to'g'risida oylik va yillik hisobotlar tayyorlanib, yuqori boshqaruv organlariga taqdim etilardi. Tijorat telegrammalaridan olingan daromadlar pochta-

telegraf infratuzilmasini yanada rivojlantirish uchun qayta investitsiya qilindi. Byudjet mablag'lari asosan xodimlar maoshini, texnik ta'minotni va yangi stantsiyalar qurishni moliyalashtirish uchun yo'naltirildi.

Pochta-telegraf xizmatida ishlash uchun aniq malaka talablari va maxsus tayyorgarlik zarur edi [5, 35]. Telegraf operatorlari, pochta xodimlari va boshqa mutaxassislar uchun maxsus o'quv kurslar va seminarlar muntazam ravishda tashkil etildi. Xodimlar tarkibi milliy jihatdan asosan rossiyaliklar va slavyan kelib chiqishli xodimlardan iborat bo'lib, mahalliy aholi pochta-telegraf sohasida kam band bo'lib, asosan yordamchi va texnik lavozimlarni egalladi.

Kadrlar siyosati kolonial ma'muriyatning umumiy yo'nalishini aks ettirdi va rahbar lavozimlar faqat imperiya fuqarolariga berildi. Xodimlarning ish haqi va ijtimoiy kafolatlari lavozimga va xizmat stajiga qarab farqlangan, ularning huquqiy holati esa maxsus reglamentlar bilan tartibga solingan bo'lib, qat'iy mehnat intizomi va axloqiy talablarga rioya qilishni taqozo etardi.

XIX asr oxirida Turkiston pochta-telegraf tizimida texnik yangiliklar bosqichma-bosqich joriy etila boshlandi [6,18]. Telefon aloqasi birinchi marta 1890-yillarda Toshkent shahrida sinab ko'rildi va dastlab ma'muriy muassasalar o'rtasida o'rnatildi. Telegraf apparatlari muntazam yangilanib turdi — Morze apparatlaridan keyin zamonaviyroq avtomat telegraf uskunalari ishlatila boshlandi, bu esa xabar uzatish tezligi va aniqligini sezilarli darajada oshirdi.

Texnik ta'minotni yaxshilash uchun Rossiyaning markaziy hududlaridan zamonaviy uskunalar olib kelinardi. Stantsiyalar elektr ta'minoti bilan jihozlandi va xabar uzatishning yangi texnologiyalari sinab ko'rildi. Texnik xizmat ko'rsatish uchun maxsus mutaxassislar tayyorlandi va ular nafaqat joriy ta'mirlashni, balki murakkab texnik muammolarni ham hal qilishga qodir edilar.

Pochta va telegraf aloqalari ustidan qat'iy maxfiy nazorat amalga oshirildi [7, 56]. Maxfiy politsiya (jandarmeriya) barcha muhim va siyosiy ahamiyatga ega yozishmalar ustidan doimiy kuzatuvni olib bordi. Telegrammalar, ayniqsa shubhali yoki siyosiy mazmunli xabarlar, maxsus nazorat punktlarida tekshirildi va zarur hollarda ushlab qolindi yoki chetlab o'tildi.

General-gubernatorlikning maxfiy bo‘limi barcha davlat xavfsizligiga tegishli yozishmalarni monitoringdan o‘tkazdi. Pochta senzurası tizimi rasmiy ravishda rasmiylashtirilgan bo‘lib, maxsus buyruqlar va instruksiyalarga muvofiq faoliyat ko‘rsatdi. Nazorat tizimi nafaqat siyosiy maqsadlarga, balki jinoyat faoliyatining oldini olishga ham qaratilgan edi. Mahalliy aholi pochta va telegraf xizmatlaridan nisbatan cheklangan foydalandi [8,13]. Savodsizlik darajasining yuqoriligi, xizmatlarning qimmatligi va til to‘siqlari asosiy muammolar sifatida namoyon bo‘ldi. Mahalliy savdogarlar, boy dehqonlar va ziyolilar qatlami telegraf xizmatlaridan, ayniqsa tijorat maqsadlarida, nisbatan faol foydalanganlar.

Shahar va qishloq o‘rtasida xizmatlardan foydalanishda katta tafovut mavjud edi. Qishloq joylarda pochta xizmati kam rivojlangan bo‘lib, an‘anaviy aloqa usullari (shaxsiy elchilar, mahalliy pochtaachilar) keng qo‘llanilardi, shahar aholisi esa pochta-telegraf xizmatlariga ko‘proq kirish imkoniyatiga ega edi. Xizmatlarning narxi va mavjudligi ijtimoiy tabaqalanishni yanada chuqurlashtirdi, chunki faqat ta‘minlangan qatlamlar muntazam foydalana oldi.

Pochta va telegraf tizimining rivojlanishi Turkiston iqtisodiyotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi [9, 43]. Tez va ishonchli aloqa imkoniyatlari savdo aloqalarini kengaytirdi, bozor ma‘lumotlarini tezda almashish imkonini berdi va tijorat operatsiyalarining samaradorligini oshirdi. Paxta savdosi, ipak ishlab chiqarish va boshqa eksport yo‘nalishlarida telegraf aloqasi muhim rol o‘ynadi.

Ijtimoiy jihatdan, pochta-telegraf tizimi Turkistonning Rossiya imperiyasiga integratsiyalashuvini tezlashtirdi. Madaniy aloqalar, ma‘lumot almashinuvi va zamonaviy kommunikatsiya usullarining tarqalishi modernizatsiya jarayonlarini rag‘batlantirdi. Biroq, bu jarayon notekis bo‘lib, asosan shahar markazlari va asosiy shaharlashgan hududlarni qamrab oldi, qishloq joylari esa an‘anaviy tarzda qolishda davom etdi.

Pochta-telegraf boshqaruv tizimi nisbatan samarali ishlagan bo‘lsa-da, bir qator tizimli muammolar mavjud edi [10, 24]. Uzoq masofalar va transport infratuzilmasining zaifligi xizmat ko‘rsatish tezligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Mahalliy xodimlarning yetishmasligi va malakali kadrlarni markazdan olib kelish zarurati xarajatlarni oshirdi.

Kommunikatsiya to'siqlari, mahalliy tillarni bilmaydigan xodimlar va madaniy farqlar xizmat sifatini pasaytirdi. Moliyaviy resurslarning cheklanganligi infratuzilmani tezda kengaytirishga to'sqinlik qildi. Nazorat tizimining haddan tashqari qat'iyligi ba'zan birokratik qotishmalarga olib keldi va xizmat ko'rsatish tezligini susaytirdi. Shunga qaramay, umumiy holda tizim o'z asosiy vazifalarini — ma'muriy boshqaruvni ta'minlash va iqtisodiy aloqalarni qo'llab-quvvatlashni — muvaffaqiyatli bajardi.

XULOSA

Turkistonda pochta va telekommunikatsiya xizmatlarining boshqaruv tizimi Rossiya imperiyasining kolonial siyosatining muhim komponenti sifatida shakllandi va rivojlandi. Markazlashtirilgan, ierarxik boshqaruv tizimi samarali nazorat va aloqa tezligini ta'minladi, ammo mahalliy aholining keng ehtiyojlarini to'liq qondirolmadi. Pochta-telegraf infratuzilmasi mintaqaning imperiya tizimiga siyosiy, iqtisodiy va ma'muriy integratsiyalashuvida muhim vosita bo'lib xizmat qildi.

Tizimning rivojlanishi modernizatsiya jarayonlarini rag'batlantirdi, zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qildi va iqtisodiy aloqalarni mustahkamladi. Biroq, u asosan kolonial ma'muriyat va shahar elitasining manfaatlariga xizmat qildi, keng mahalliy aholi uchun esa cheklangan foyda keltirdi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari Turkiston pochta-telegraf boshqaruv tizimining institutsional jihatdan barqaror, ammo ijtimoiy jihatdan tengsiz rivojlanish modeliga ega bo'lganini ko'rsatadi. Turkiston pochta-telegraf tizimining tajribasi keyinchalik Markaziy Osiyo respublikalarida milliy aloqa tizimlarini qurishda asos bo'lib xizmat qildi va bu yo'nalish kelgusi tadqiqotlar uchun istiqbolli mavzu bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Федченко, А. П. Путешествие в Туркестан. — Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1875. — С. 234–267.
2. Маев, Н. А. Очерки Туркестанского края. — Санкт-Петербург: Военная типография, 1876. — С. 156–189.
3. Бартольд, В. В. История культурной жизни Туркестана. — Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1927. — С. 198–215.

4. Гейер, И. И. Туркестан: Заметки о экономическом состоянии. – Ташкент: Типография Туркестанского генерал-губернаторства, 1909. – С. 312–345.
5. Рожкова, М. К. Экономическая политика царского правительства на Среднем Востоке во второй четверти XIX века. – Москва–Ленинград: АН СССР, 1949. – С. 267–289.
6. Остроумов, Н. П. Сарты: Этнографические материалы. – Ташкент: Типо-литография С. И. Лахтина, 1896. – С. 423–451.
7. Костенко, Л. Ф. Туркестанский край: Опыт военно-статистического обозрения. – Санкт-Петербург: Военная типография, 1880. – Т. 2. – С. 178–203.
8. Семёнов, П. П. Географическо-статистический словарь Российской Империи. – Санкт-Петербург: Типография В. Безобразова, 1885. – Т. 5. – С. 89–112.
9. Каримов, Ш. К. O'rta Osiyoda aloqa vositalari tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1995. – 187–210 b.
10. Абдураимов, М. А. Туркистон генерал-губернаторлигининг маъмурий тузилиши. – Тошкент: Фан, 2010. – 234–268 б.

=====

ISLOM DINIDA KORRUPSIYA MASALASIGA MUNOSABAT

Gofforov Zafariddin Zaynobiddinovich

Qo'qon universiteti Andijon filiali

“Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrasi o'qituvchisi

tiudin@mail.ru

tel.: +998994798992

Annotatsiya: *Maqolada Korruptsiya davlat va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga putur yetkazuvchi og'ir jinoyatligi, Korruptsiya jamiyatni taraqqiyotini tanazzulga uchratadigan illat ekanligi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va mamalakat hukumati tomonidan korruptsiyaga qarshi kurashga qaratilayotgan e'tibor, islom dini manbalarida bugungi kunda korruptsiya deb nomlanadigan pora olish, pora berish va unga vositachilik qilishdan qaytarilganligi, Qur'on va hadis kabi manbalarda ushbu illat harom amal ekanligi, hamda bu amalni qilgan kishi gunohkor bo'lishi va uning oqibatida oxiratda azoblanishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *korruptsiya, “halollik vaksinasi”, pora, Qur'on, hadis, qonun, farmon.*

Аннотация: *В статье коррупция является тяжким преступлением, наносящим вред социально-экономическому развитию государства и общества, коррупция является злом, деградирующим развитие общества, уделено внимание борьбе с коррупцией Президентом Республики В Узбекистане и правительстве страны коррупцией сегодня называют*

коррупцию в источниках ислама, так называемое взяточничество, дача взятки и посредничество запрещены, такие источники, как Коран и хадисы, утверждают, что это зло является запрещенным деянием, и это сообщается, что человек, совершивший поступок, будет грешником и в результате пострадает в будущей жизни.

Ключевые слова: коррупция, «вакцина честности», взяточничество, Коран, хадисы, закон, указ.

Annotation: *In the article, corruption is a serious crime that harms the socio-economic development of the state and society, corruption is an evil that degrades the development of society, attention is paid to the fight against corruption by the President of the Republic of Uzbekistan and the government of the country, corruption today is called corruption in the sources of Islam, the so-called bribery, bribery and mediation are prohibited, sources such as the Koran and Hadith claim that this evil is a prohibited act, and it is reported that a person who has committed an act will be a sinner and as a result will suffer in the future life.*

Key words: *corruption, "honesty vaccine", bribery, Quran, hadith, law, decree.*

Korrupsiya davlat va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga putur yetkazuvchi og‘ir jinoyatdir. Ushbu jinoyatning ko‘p turlari pora berish va pora olish, tovar va moddiy boyliklarni o‘zlashtirish yoki rastrata yo‘li bilan talon-taroj qilish va boshqalar jinoyatlardan iborat.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga olib keladigan sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimi yaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va mamalakat hukumati tomonidan korrupsiyaga qarshi kurashga katta e‘tibor qaratilmoqda. 2017 yil O‘zbekiston Respublikasi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risidagi” Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2020 yil 26 iyundagi PF-6013-sonli, 2021 yil 6 iyuldagi “Korrupsiyaga qarshi murosasiz munosabatda bo‘lish muhitini yaratish, davlat va jamiyat boshqaruvida korrupsiyaviy omillarni keskin kamaytirish va bunda jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmonlari qabul qilindi[4].

Shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev o'z nutqida “Korrupsiyaga qarshi kurashishda aholining barcha qatlamlari, eng yaxshi mutaxassislar jalb qilinmas ekan, jamiyatimizning barcha a'zolari, ta'bir joiz bo'lsa, “halollik vaksinasi” bilan emlanmas ekan, o'z oldimizga qo'ygan yuksak marralarga erisha olmaymiz. Biz korrupsiyaning oqibatlari bilan kurashishdan uning barvaqt oldini olishga o'tishimiz kerak” ta'kidlagan[3].

Islom dini shariatida korrupsiya maslasi qattiq qoralanadi. “Korrupsiya” atamasi o'zbek adabiy tilida “pora”, “pora bermog”, “pora olmoq” so'zlari bilan izohlanadi. O'zbek tilining izohli lug'atida “pora” – biror ishni noqonuniy tarzda bitirib bergani uchun mansabdor shaxsga beriladigan yoki berilgan narsa yoki pul”deb ta'rif berilgan[2]. Pora arab tilida «rishva» deb atalib, shar'iy istilohda, “adolatni yo'qqa chiqarish va botilni yuzaga chiqarish uchun beriladigan narsa”ga aytiladi.

Darhaqiqat, pora olish islom dini manbalari hisoblangan Qur'oni Karim, sunnat hamda ijмага ko'ra tamoman harom qilingan. Bunga dalil qilib Qur'onni Baqara surasi 188-oyatini keltiriladi. Unda shunday deyiladi: “Mol-dunyolaringizni oralaringizda nohaq - harom yo'llar bilan yemangiz! (Ya'ni, bir-biringizning haqqingizni yemang!) Va (gunoh qilayotganingizni) bilib turib, odamlarning mollaridan bir qismini gunoh - harom yo'llar bilan yeyish uchun (mollaringizni pora qilib) hokimlarga uzatmang”. Mazkur oyat tafsir olimlari tomonidan “boshqalarning haqqini sizlarga o'zlashtirib berishlari uchun hokimlarga pora bermanglar” deb tafsir qiladilar.

Shuningdek, mashhur hanafiy olim Abu Bakr Jassos “Ahkomul Qur'on” asarida poraxo'rlik hukmi haqida to'xtalib, Moida surasi, 42-oyatni dalil qilgan: “(Ular) yolg'on (to'qish uchun Siz)ga quloq soladigan va haromni yeydiganlardir...”. Olim oyatdagi “harom” deb tarjima qilingan “suht” kalimasi ildizi bilan sug'urib olmoq, yo'qotmoq ma'nolarini anglatishini ta'kidlaydi va bunday yozadi: “Suht” so'zi porani anglatadi. Zero, pora barakani yo'qotib, gunohkorni halok qiladi”. Abu Bakr Jassos fikrini quvvatlab, sahoba va tobeinlarning “suht” so'zi ma'nosi haqida aytgan fikrlarini keltiradi. Bir rivoyatda Masruq (r.a.) Abdulloh

ibn Mas'ud (r.a.)dan suht haqida so'raganida, u kishi: "Suht poradir", deb javob bergan. Ali (r.a.) ham suhtning pora ekanini ta'kidlagan. Tobeinlardan Ibrohim, Hasan, Mujohid, Qatoda, Masruq va Zahhok kabilar ham "suht"ning ma'nosi pora ekanini aytganlar[6].

Shu bilan birga, islom olimlari sunnatda pora masalasiga quyidagi hadislarni dalil keltirishadi. Abu Hurayra (r.a.): "Rosululloh sallallohu alayhi vasallam hukmda pora beruvchini ham, pora oluvchini ham la'natladilar", deganlar. Yana bir rivoyatda: "O'rtadagi kishini ham", deyilgan. Boshqa bir hadisda Rosululloh sallallohu alayhi vasallam: "Bironta hukmda pora beruvchini ham, pora oluvchini ham Alloh la'natlasin", dedilar. Ulamolar aytganlar: "Pora beruvchining maqsadi musulmonga ozor yetkazish yoki haqqi bo'lmagan narsani qo'lga kiritish bo'lsa, u mal'undir. Bordi-yu, o'zining haqqini qo'lga kiritishi yoki o'zidan zulmni daf qilish uchun pora bersa, u mal'un bo'lmaydi. Hokim esa biron bir haqni bekor qiladimi yoki zulmni daf qiladimi farqi yo'q, uning pora olishi haromdir. O'rtasidagi kishi esa pora beruvchi kabi maqsadiga qarab baholanadi. Agar niyati yaxshi bo'lsa, mal'un bo'lmaydi. Bordi-yu niyati yomon bo'lsa, u mal'undir".

Hadya – ya'ni, sovg'a ham qozi uchun pora kabidir. Hadya foyda olish niyatida bo'lsa, ikki tarafdan ham harom bo'ladi. Bir kimsa qozining oldiga kelsa, unga hukm o'qimasdan turib hukm chiqarishi uchun yoki hukm o'qiganidan keyin biror narsa bersa, beruvchi harom ishni qilgan bo'ladi. Rosululloh sallallohu alayhi vasallam: "Kim bir birodari uchun vositachilik qilsa-yu, buning evaziga unga hadya berganda hadyasini qabul qilsa, batahqiq, u sudxo'rlikning katta eshiklaridan biriga yaqinlashibdi", dedilar.

Ibn Mas'ud (r.a.) aytadilar: "Birodaringning hojatini bilib, uni ravo qilsang-u, buning evaziga senga hadya berganda qabul qilsang, bu ishing haromdir".

Bir kuni Masruq Ibn Ziyod degan kishi bilan gaplashib, uni zulmdan qaytardilar. Shunda zulmdan xalos bo'lgan kishi u zotga bir narsa hadya qilgan edi, ammo u kishi uning hadyasini qabul qilmadilar va Ibn Mas'ud (r.a.)ning: "Kimki bir musulmondan zulmni daf etsa-yu, buning evaziga undan oz yoki ko'p narsa olsa, u narsa unga haromdir", degan so'zlarini eslatdilar. Shunda bir kishi: "Ey Abu

Abdurrahmon, biz faqat hukmdagi porani harom deb o'ylardik", deganida, u zot: "U kufrdir", deya javob bergan ekanlar[5].

Shu bilan birga islom dini insonlarni halollikka chaqiradi. Halollik odamlar orasidagi ijobiy munosabat asosidir. Halol luqma va mehnat bilan topilgan mol-mulk inson qalbida xotirjamlik, sokinlik uyg'otadi va o'zgalarga nisbatan xolis, ezgu niyat bilan munosabatda bo'lishga olib keladi. Inson halol mehnat qilib, ishlab chiqarish rivojlanishiga yordam beradi va xalqning farovon, baxtli yashashiga ko'maklashadi. Harom luqma esa salbiy quvvatlar manbai bo'lib, jamiyatda o'zaro ishonchsizlikka, nizolarga sabab bo'ladi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasida "halollik vaksina"si bilan emlash orqali jamiyatimizda halol turmush tarzini barqaror shakllantirish masalasini ko'tarib, buni ziyolilar oldiga vazifa qilib qo'ydi. Buning uchun "halol" va "harom" tushunchalarini to'g'ri anglashda odamlarga yordam berish lozim [3].

Shuningdek, "Halol" arab tilidan olingan so'z bo'lib ruxsat etilgan, yo'l qo'yilgan, qonuniy, asosli, vijdonga muvofiq ma'nolarini anglatadi [2]. Hadisi sharifda: "Halol ochiq-oydindir", deyilgan. Halol deganda, halolligi ochiq-oydin ko'rinib turgan suv, sut, meva, meva sharbatlari, non, poliz ekinlari, basmala aytib so'yilgan hayvonlarning go'shtidan pishirilgan taomlar, ruxsat berilgan kiyimlar va nikohga olingan shaxslar tushuniladi. Mehnat bilan topilgan boylik, ikki tomonning roziligida amalga oshirilgan tijorat tufayli qo'lga kiritilgan mulk va hadya ham halol bo'ladi. Har bir odam uchun halol narsani talab qilish va shunday molu mulk topish farzdir. Barcha narsani halol yo'l bilan topib foydalanish kerak. Masalan, non halol bo'lsa-da, harom yo'l bilan topilsa, pok hisoblanmaydi [7].

Shu bilan birga, o'zbek tilining izohli lug'atida "halol" – g'irromlikka o'rganmagan, qing'ir yo'lga bormaydigan, birovni aldamaydigan, tog'ri, sofdil ma'nolarini anglatishi aytiladi [2].

Islom dinida jamiyatning har bir jabhasida ko'rsatmalar mavjud bo'lib, ularning barchasida halollik, poklik va sof qalb bilan yo'g'rilgan amallarni bajarish zarurligi uqtiriladi. Albatta, Alloh taolo insonni doimiy shunday yashashiga

Qur'onning bir necha oyatlarida ko'rsatmalarini bayon etgan. Baqara surasini 168-169-oyatlarida "Ey, odamlar, yerdagi halol-pok narsalardan tanovul qilingiz va shaytonning izlaridan ergashmangiz! Albatta, u sizlarga aniq dushmandir. U sizlarni faqatgina yomonlik va buzqlikka va Alloh sha'niga o'zingiz bilmagan narsalarni gapirishingizga buyuradi" deyiladi. Bu oyatda Alloh taolo insonga hayotini halol-pok muhitda o'tkazishga buyurib, shu asnoda ularga o'z luqmalarini pokiza holda iste'mol qilishga buyurgan. Bu oyatni davomida kimki, halollik asosida yashamas ekan, albatta, u shubha va xaromning jar yoqasiga borishi aniq ekanligini ham o'qtirib o'tmoqda.

Qur'on Karim Moida surasining 88-oyatida "Alloh sizlarga rizq qilib bergan narsalarning halol va poklarini tanovul qilingiz va o'zlaringiz imon keltirgan Allohdan qo'rqingiz!" deya ta'kidlanadi. Ushbu oyatda ham yuqoridagi oyatning mazmuniga hamohang ravishda inson hayoti davomida halol-pok umr o'tkazishga buyurilmoqda.

Yuqoridagi ma'lumotlardan shuni xulosa qilish mumkinki, islom dini manbalarida bugungi kunda korrupsiya deb nomlanadigan pora olish, pora berish va unga vositachilik qilishdan qaytarilgan. Qur'on va hadis kabi manbalarda ushbu illat harom amal ekanligi, hamda bu amalni qilgan kishi gunohkor bo'lishi va uning oqibatida oxiratda azoblanishi haqida ko'rsatmalar kelgan. Qaysi jamiyatda adolatni ziddi hisoblangan korrupsiya jinoyati keng yoyilsa, u jamiyat har jihatdan tanazzulga yuz tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Mansurov. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri / Tarjima va tafsir muallifi – T.: TIU nashriyot-matbaa birlashmasi. 2009. – B. 493.
2. A.Madvaliyev. O'zbek tilining izohli lug'ati. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. 2008.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://pm.gov.uz/oz/lists/view/679>
4. <https://surxondaryo.adliya.uz/uz/news/detail.php?ID=47845>
5. <https://www.naqshband.uz/makolalar/pora-haqida>
6. <https://hidoyat.uz/18577>
7. <https://sammuslim.uz/oz/articles/halollik-umr-mazmuni-bolsin>

XRISTIANLIK VA ISLOM DINLARINING IJTIMOIIY VAZIFALARI

Egamov Oyatillo Xabibillo o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

“Tillar va gumanitar fanlar

Kafedrası” o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xristianlik va islom dinlarining jamiyat hayotidagi ijtimoiy vazifalari qiyosiy tahlil qilinadi. Din ijtimoiy institut sifatida bajaradigan integratsiya, normativ-axloqiy, kompensator va xayriya funksiyalari asosida ikkala dinning tarixiy va zamonaviy jamiyatlardagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Xristianlikda cherkov xayriyasi, ta'lim muassasalari va oilaviy qadriyatlar; islomda zakot, ummat tushunchasi, vaqf instituti va ta'limga bo'lgan munosabat tahlil qilinadi. Maqola yakunida ikkala dinning turli institutsional mexanizmlar orqali o'xshash ijtimoiy vazifalarni — jamiyatni birlashtirish, muhtojlarga yordam berish va axloqiy me'yorlarni shakllantirish — bajarishi xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: din, ijtimoiy institut, xristianlik, islom, xayriya, zakot, ummat, vaqf, ta'lim, oila

Annotation: This article presents a comparative analysis of the social functions of Christianity and Islam in society. Drawing on the sociological understanding of religion as a social institution — performing integrative, normative-ethical, compensatory, and charitable functions — the article examines the historical and contemporary role of both religions. In Christianity, the analysis covers church charity, educational institutions, and family values; in Islam, it addresses zakat, the concept of the ummah, the waqf institution, and the emphasis on education. The article concludes that, through different institutional mechanisms, both religions perform similar social functions: uniting communities, assisting the needy, and shaping moral norms.

Keywords: religion, social institution, Christianity, Islam, charity, zakat, ummah, waqf, education, family

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ социальных функций христианства и ислама в жизни общества. На основе социологического понимания религии как социального института, выполняющего интегративную, нормативно-этическую, компенсаторную и благотворительную функции, рассматривается историческая и современная роль обеих религий. В христианстве анализируются церковная благотворительность, образовательные учреждения и семейные ценности; в исламе — закят, понятие уммы, институт вакфа и отношение к образованию. В заключение делается вывод о том, что обе религии посредством различных институциональных механизмов выполняют схожие социальные функции — объединение общества, помощь нуждающимся и формирование нравственных норм.

Ключевые слова: *религия, социальный институт, христианство, ислам, благотворительность, закят, умма, вакф, образование, семья*

Din inson tarixi davomida shaxsning ma'naviy dunyosigina emas, balki butun jamiyatning ijtimoiy tuzilishini ham belgilab kelgan omillardan biri bo'lib qoldi. Xristianlik va islom — dunyodagi eng ko'p tarafdorga ega bo'lgan ikki din sifatida — nafaqat e'tiqod tizimini, balki keng qamrovli ijtimoiy institutlarni ham vujudga keltirdi: xayriya tashkilotlaridan tortib ta'lim muassasalarigacha, oilaviy munosabatlar me'yorlaridan tortib huquqiy-axloqiy normalargacha.

Ushbu maqolada xristianlik va islom dinlarining jamiyat hayotidagi ijtimoiy vazifalari — ya'ni ular jamiyatni qanday tartibga solishi, birlashtirishi, yordam ko'rsatish tizimlarini shakllantirishi va insonlar o'rtasidagi munosabatlarga qanday ta'sir ko'rsatishi — ilmiy-tavsifiy nuqtai nazardan yoritiladi. Maqsad — ikkala dinning ijtimoiy institut sifatidagi rolini xolisona, tarixiy va zamonaviy misollar asosida ko'rsatib berishdir.

Sotsiologiya fanida din ko'pincha ijtimoiy institut sifatida qaraladi — ya'ni u jamiyatda barqaror, takrorlanuvchi normalar, qadriyatlar va amaliyotlar majmuini yaratadi. Din quyidagi asosiy ijtimoiy funksiyalarni bajaradi deb hisoblanadi:

- Integratsiya funksiyasi — umumiy e'tiqod va marosimlar orqali kishilarni birlashtiruvchi jamoa (umma yoki jamoat) shakllantirish;
- Normativ-axloqiy funksiya — xulq-atvor me'yorlari, huquq va burch tushunchalarini belgilash;
- Kompensator funksiya — og'ir vaziyatlarda ruhiy tayanch va umid berish;
- Ijtimoiy nazorat funksiyasi — jamoat ichida axloqiy nazoratni ta'minlash;
- Xayriya va yordam funksiyasi — muhtojlarga moddiy va ma'naviy ko'mak ko'rsatish tizimini yaratish.

Xristianlik va islom, o'z tarixiy taraqqiyoti davomida, ushbu funksiyalarning barchasini turli shakllarda rivojlantirgan. Keyingi bo'limlarda har ikkala dinning bu boradagi o'ziga xos jihatlari alohida ko'rib chiqiladi.

Xristian ta'limotining markazida sevgi, kechirim va yaqiningga xizmat qilish g'oyalari yotadi. Muqaddas Yozuvda ta'kidlangan "Qo'shningni o'zingni

sevganingdek sev" tamoyili nasroniylik axloqining asosini tashkil etadi va u tarix davomida g'arb sivilizatsiyasining huquqiy va axloqiy tizimlariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Cherkov an'anaviy ravishda gunoh, tavba va kechirim tushunchalari orqali kishilarning shaxsiy va ijtimoiy xulqini shakllantirishga xizmat qilgan.

Xristian jamoalari qadimdan xayriya ishlariga katta e'tibor qaratgan. O'rta asrlarda monastirlar kambag'allarga oziq-ovqat tarqatish, kasallarni parvarish qilish va yetim-yesirlarga boshpana berish markazlariga aylangan. Zamonaviy davrda ham Caritas Internationalis, Xalqaro Qizil Xoch harakati bilan bog'liq diniy tashkilotlar, protestant missionerlik jamiyatlari kabi tuzilmalar dunyoning turli mintaqalarida gumanitar yordam, kambag'allikka qarshi kurash va tabiiy ofatlar oqibatlarini bartaraf etish borasida faol ishtirok etadi.

O'rta asr Yevropasida universitetlarning aksariyati aynan cherkov qoshida tashkil topgan — Boloniya, Parij, Oksford kabi qadimiy oliy o'quv yurtlari diniy ta'lim muassasalari sifatida boshlangan. Xristian missionerlik faoliyati bilan bog'liq holda dunyoning ko'plab mamlakatlarida maktablar, kasalxonalar va matbaa ishlari yo'lga qo'yilgan, bu esa savodxonlik darajasining oshishiga hissa qo'shgan.

Cherkov faqat ibodat joyi emas, balki ijtimoiy hayotning markazlaridan biri sifatida ham xizmat qilgan — u yerda nikoh, dafn marosimlari, bayramlar nishonlanadi, mahalliy jamoa a'zolari o'zaro aloqa o'rnatadi. Ayniqsa kichik shaharcha va qishloqlarda cherkov ijtimoiy hayotning tashkilotchisi vazifasini bajarib kelgan.

Xristianlikda nikoh muqaddas ittifoq (sakrament) sifatida qaraladi, bu esa oilaviy munosabatlarga barqarorlik va axloqiy mas'uliyat yuklaydi. Cherkov an'anaviy ravishda oilaviy qadriyatlarni, ota-ona va farzand o'rtasidagi burchni targ'ib qilib kelgan.

Islomning besh ustunidan biri bo'lgan zakot — boy-badavlat musulmonlarning mol-mulkidan muayyan qismini kambag'allar foydasiga ajratishini majburiy qiladi. Bu tizim shunchaki xayriya emas, balki jamiyatdagi boylikni qayta taqsimlash orqali ijtimoiy tengsizlikni yumshatishga qaratilgan institutsional mexanizmdir. Bundan

tashqari, ixtiyoriy sadaqa ham islom ta'limotida yuksak fazilat sifatida targ'ib qilinadi.

Islomda ummat — barcha musulmonlarni millat, irq va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar birlashtiruvchi diniy jamoa tushunchasidir. Besh vaqt namoz, ayniqsa jamoat bo'lib o'qiladigan juma namozi, shuningdek, hajj ziyorati kabi amallar musulmonlar o'rtasidagi hamjihatlik va o'zaro tanishuvni mustahkamlaydigan ijtimoiy vositalar hisoblanadi.

Islom ta'limotida ilm olish har bir musulmon uchun burch hisoblanadi. Tarixan bu qarash Bag'dod, Damashq, Buxoro, Samarqand kabi shaharlarda yirik ilmiy markazlar — madrasalar va kutubxonalarning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. O'rta asrlarda islom sivilizatsiyasi matematika, astronomiya, tibbiyot va falsafa sohalarida jahon ilm-fani rivojiga katta hissa qo'shgan, bu esa diniy ta'lim tizimining ijtimoiy-intellektual salohiyatini ko'rsatadi.

Islomda oila ijtimoiy tuzilmaning asosiy bo'g'ini sifatida qoraladi. Ota-onaga hurmat, qarindoshlik-urug'chilik aloqalarini saqlash (silai rahm), yetim va beva-bechoralarga g'amxo'rlik qilish kabi tamoyillar Qur'onda alohida ta'kidlangan. Bu me'yorlar musulmon jamiyatlarida oilaviy va qavmiy hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Vaqf — mol-mulkni jamiyat manfaati uchun doimiy asosda bag'ishlash amaliyoti — islom tarixida ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishning muhim vositasi bo'lgan. Vaqf mablag'lari hisobidan masjidlar, madrasalar, kasalxonalar, suv inshootlari va karvonsaroylar qurilgan, bu esa davlat aralashuvisiz ishlaydigan ijtimoiy ta'minot tizimini yaratgan.

Ikkala din ham jamiyat hayotida o'xshash funksiyalarni — xayriya, ta'lim, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash va jamoaviy birdamlikni ta'minlash — bajarsada, ularning institutsional mexanizmlari va urg'u nuqtalarida farqlar mavjud.

Yo'nalish	Xristianlik	Islom
<i>Xayriya</i>	Ixtiyoriy, cherkov va tashkilotlar orqali (Caritas va h.k.)	Zakot orqali majburiy, shuningdek ixtiyoriy sadaqa

Yo'nalish	Xristianlik	Islom
<i>Jamoa tushunchasi</i>	Cherkov jamoati (parish)	Ummat — global diniy birlik
<i>Ta'lim</i>	Monastir va cherkov maktablari, universitetlar	Madrasa va kutubxonalar tizimi
<i>Ijtimoiy infratuzilma</i>	Cherkov, xayriya jamg'armalari	Vaqf instituti
<i>Oilaga munosabat</i>	Nikoh — muqaddas sakrament	Oila — ijtimoiy tuzilmaning markazi, qarindoshlik burchi

Ikkala din ham — turli yo'llar bilan bo'lsa-da — jamiyatni birlashtiruvchi, muhtojlarga yordam beruvchi va axloqiy me'yorlarni shakllantiruvchi ijtimoiy tizimlar yaratgan.

Globallashuv va dunyoviylashuv (sekulyarizatsiya) jarayonlari fonida ham xristianlik va islom o'zlarining ijtimoiy vazifalarini turli shakllarda davom ettirmoqda. Ko'plab mamlakatlarda diniy tashkilotlar bugungi kunda ham ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya va gumanitar yordam sohalarida faol ishtirok etadi — nafaqat an'anaviy diniy jamoalarda, balki dunyoviy davlatlarda ham nodavlat notijorat tashkilotlar sifatida faoliyat yuritadi.

Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda din va davlat institutlarining o'zaro munosabati mamlakatdan mamlakatga farq qiladi: ba'zi davlatlarda din davlat siyosatidan ajratilgan bo'lsa, boshqalarida diniy me'yorlar huquqiy tizimga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Bu masalalar bo'yicha turli mamlakatlarda turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, ular ko'pincha jamiyatning tarixiy, madaniy va siyosiy sharoitlariga bog'liq holda shakllangan.

Xristianlik va islom dinlari, turli tarixiy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, ikkalasi ham insoniyat jamiyatida chuqur ijtimoiy iz qoldirgan. Xayriya va ijtimoiy adolat tizimlari (cherkov xayriyasi va zakot), ta'lim muassasalari (universitetlar va madrasalar), oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash va jamoaviy birdamlikni ta'minlash — bularning barchasi ikkala dinning insoniyat tarixida nafaqat ma'naviy, balki ijtimoiy institut sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Bugungi kunda ham, dunyoviylashuv jarayonlariga qaramay, bu dinlar milliardlab insonlarning kundalik ijtimoiy hayotida — oiladan tortib jamoat ishlarigacha — muhim rol o'ynashda davom etmoqda. Shu sababli diniy institutlarning ijtimoiy vazifalarini o'rganish nafaqat diniy tafakkurni, balki jamiyatlarning ijtimoiy tuzilishini tushunish uchun ham katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Вебер М. Социология религии (типы религиозных сообществ) // Избранное. Образ общества. — М.: Юрист, 1994. — С. 78–308.
2. Гараджа В.И. Социология религии: учебное пособие для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2020. — 304 с.
3. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни: тотемическая система в Австралии / пер. с франц. В.В. Земсковой; под ред. Д.Ю. Куракина. — М.: Элементарные формы, 2018. — 808 с.
4. Ислом энциклопедияси. — Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. — 672 б.
5. Каарияйнен К., Фурман Д.Е. Религиозность в России на рубеже XX–XXI столетий // Общественные науки и современность. — 2007. — № 2. — С. 78–95.
6. Христианство: энциклопедический словарь: в 3 т. / гл. ред. С.С. Аверинцев. — М.: Большая российская энциклопедия, 1993–1995.
7. Яблоков И.Н. [и др.] Введение в общее религиоведение: учебник / под ред. И.Н. Яблокова. — 3-е изд. — М.: Книжный дом «Университет» (КДУ), 2008. — 448 с.
8. Armstrong K. A History of God: The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam. — New York: Ballantine Books, 1994. — 496 p.
9. Esposito J.L. Islam: The Straight Path. — 4th ed. — New York: Oxford University Press, 2010. — 352 p.
10. Wach J. Sociology of Religion. — Chicago: University of Chicago Press, 1944. — 412 p

BUXORO AMIRLIGIDA VALIAHDLIK MAQOMI HAMDA TAXT VORISLIGINI AN'ANAVIY VA DINIY JIHATDAN E'TIROF ETISH TAMOYILLARI

Egamberdiyev Alisher Muzaffar o'g'li

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

O'zbekiston tarixi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrda Buxoro amirligida taxt vorisligini belgilash tartibi hamda valiahdlik maqomini diniy-ramziy vositalar orqali mustahkamlash yo'llari tadqiq etiladi. Mang'itlar xonadonining hokimiyatga kelishi natijasida taxt vorisligi qat'iy qonunlar bilan emas, balki amaldagi hukmdorning irodasi, yirik o'zbek qabilalari boshliqlarining mavqeyi hamda islom ulamolarining yakdilligi asosida belgilangani asoslab beriladi. Tadqiqotda valiahd shahzodaga nisbatan "Katta to'ra" unvonining qo'llanilishi, uning chingiziylar an'analari bilan aloqadorligi, shuningdek, taxtga o'tirish udumlarida Samarqand Ko'ktoshi va qadimiy turkiy rasm-rusum bo'lmish oq kigizga ko'tarish amallarining siyosiy vazifalari ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Buxoro amirligi, Mang'itlar sulolasi, taxt vorisligi, valiahd, Katta to'ra, Ko'ktosh, oq kigiz udumi, sulolaviy nikoh, bay'at, shariat me'yorlari.*

Аннотация. *В данной статье исследуется порядок престолонаследия в Бухарском эмирате во второй половине XVIII – XIX вв., а также способы легитимации и укрепления статуса наследника престола с помощью религиозно-символических институтов. Обосновывается, что с приходом к власти династии Мангытов порядок передачи власти определялся не строго зафиксированными правовыми нормами, а волей правящего монарха, влиянием вождей крупнейших узбекских племен и консенсусом исламских улемов. В исследовании раскрываются особенности применения титула "Катта-тура" в отношении наследного принца, его преемственность с чингизидской традицией, а также политические функции коронационных ритуалов, таких как восшествие на самаркандский "Кукташ" и древнетюркский обряд возведения на белой кошке.*

Ключевые слова: *Бухарский эмират, династия Мангытов, престолонаследие, наследник престола, Катта-тура, Кукташ, обряд поднятия на белой кошке, династический брак, бай'ат, нормы шариата.*

Abstract. *This article examines the mechanism of dynastic succession in the Emirate of Bukhara during the second half of the eighteenth and nineteenth centuries, along with the strategies used to reinforce the status of the heir apparent through religious and symbolic means. It demonstrates that following the accession of the Manghit dynasty, succession to the throne was determined not by rigid statutory laws, but rather by the sovereign's will, the political influence of major*

Uzbek tribal leaders, and the consensus of the Islamic ulama. The study elucidates the application of the title Katta-Tura to the crown prince, its connection to Chinggisid traditions, and the political significance of enthronement rituals, specifically the use of the Samarkand Kok-Tash and the ancient Turkic ceremony of elevation on white felt.

Keywords: *Emirate of Bukhara, Manghit dynasty, succession to the throne, heir apparent, Katta-Tura, Kok-Tash, white felt ceremony, dynastic marriage, bay'ah, Sharia norms.*

O'zbek davlatchiligi tarixida, xususan, XVIII asrning o'rtalarida Ashtarxoniylar sulolasi o'rniga mang'it hukmdorlarining kelishi oliy boshqaruv tizimi va taxt vorisligi masalasida o'ziga xos yangi tartiblarni yuzaga keltirdi. Mintaqada asrlar davomida amal qilib kelgan chingiziylik nasabiga mansub bo'lmagan yangi xonadon vakillari boshqaruvni mustahkamlashda faqat harbiy-ma'muriy qudratga emas, balki o'z hukmronligini jamoatchilik oldida ma'naviy va diniy jihatdan tan oldirish vositalariga ham tayandilar. Mazkur amaliyot taxt vorisini belgilash va uning daxlsiz mavqeyini jamiyat ongida qaror toptirish jarayonida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Buxoro amirligida taxt vorisligini belgilovchi qat'iy yozma nizomlar mavjud emas edi. Shahzodalardan birining taxt egasi bo'lishi amaldagi hukmdorning xohishi, saroy a'yonlari, qo'shin yetakchilari, el-yurt oqsoqollari va nufuzli islom ulamolarining o'zaro kelishuviga bog'liq bo'lgan. Shu sababli hukmdor tomonidan biror o'g'ilning voris etib tanlanishining o'zi saltanat boshqaruvini egallashni to'liq kafolatlay olmasdi. Bo'lajak taxt vorisining boshqa shahzodalardan ustunligini ko'rsatish, uning shaxsiga daxlsizlik tusini berish hamda barcha tabaqalarning unga bo'ysunishini ta'minlash maqsadida ko'p bosqichli diniy, ma'naviy va saroy marosimlari tizimi qo'llanilgan.

Ushbu jarayonlarning ilmiy ahamiyati shundaki, Buxoro amirligida valiahdlik tizimi qadimiy turkiy davlatchilik udumlari, islomiy boshqaruv qoidalari hamda mahalliy an'analarning uyg'unlashgan ko'rinishi edi. Mazkur masalani o'rganishda davr muarrixlarining asarlari, Buxoroga tashrif buyurgan chet ellik elchilar va sayyohlarning kundaliklari muhim manba sanaladi. Ushbu yozma yodgorliklarni

qiyosiy-tarixiy tahlil qilish amirlikda davlat boshqaruvining ichki qonuniyatlarini hamda hokimiyatni e'tirof ettirish usullarini to'laqonli anglashga xizmat qiladi.

XIX asrning ikkinchi yarmiga oid manbalarda Buxoro amirligida taxt vorisi sanalgan bosh shahzodaga nisbatan rasman "Katta to'ra" unvoni berilganligi qayd etiladi [1; 335-b.]. Mazkur atama saroydagi mansablar tizimida valiahdning alohida mavqega ega ekanligini anglatib, uni boshqa shahzodalardan ajratib turgan. Tarixiy nuqtai nazardan "to'ra" so'zi qadimdan qonun, yuksak tartib ma'nolarini bildirish bilan birga, chingiziy shahzodalarga nisbatan qo'llanilgan. Mang'it hukmdorlari o'zlarini xon emas, balki "amir" deb atagan bo'lsalar-da, o'z farzandlariga "to'ra" nomini berish orqali xalq xotirasidagi nufuzli unvondan unumli foydalanishga intilganlar. Bu esa yangi sulolaning avvalgi davlatchilik tushunchalarini inkor etmay, ularni o'zlashtirganini ko'rsatadi. Mazkur unvondagi "Katta" sifati esa yosh jihatidan ulug'likdan ko'ra, davlatda birinchi darajali voris maqomini anglatuvchi belgi bo'lgan.

Biroq tarixiy dalillar ushbu atamaning berilishi shahzodaning taxtga o'tirishini muqarrar qilib qo'ymaganini ko'rsatadi. Mang'itlar davridagi taxt talashuvlari shuni tasdiqlaydiki, hukmdorning irodasi harbiy boshliqlar, viloyat beklari va diniy peshvolarning amaliy dastagi bilan mustahkamlanmas ekan, faqat unvonning o'zi hokimiyatni saqlab qolishga yetarlilik qilmagan. Shunday qilib, "Katta to'ra" unvoni vorislik da'vosining ramziy belgisi bo'lgan, ammo siyosiy muvozanat o'zgargan sharoitda u huquqiy kafolat vazifasini bajara olmagan.

Amirlikda hukmdorlarni taxtga o'tqazish marosimlari bo'lajak valiahdlar rioya qilishi zarur bo'lgan an'anaviy mezonlarni shakllantirgan. XVIII asr o'rtalarida Muhammad Rahimxonning hokimiyatni egallashi davlatda an'anaviy xonlik boshqaruvi bilan yangi siyosiy vaziyat o'rtasidagi nomutanosiblikni ko'rsatdi. Buxoroda hokimiyatni qo'lga kiritgan hukmdor oradan o'n kun o'tgach, mintaqaning qadimiy siyosiy markazi bo'lgan Samarqand shahriga borib, taxtga o'tirish marosimini yakunlashga intilgan [2; 2-b.].

Samarqanddagi qadimiy marosim viloyat beklari, ulamolar, davlat mansabdorlari va o'zbek qabilalari boshliqlari ishtirokida o'tkazilar edi. Hukmdorni

Ko'ksaroydagi to'rtburchak shakldagi, sirtiga Qur'on oyatlari bitilgan muqaddas "Ko'ktosh" ustiga o'tqazish davlat boshqaruvini rasman tan olinishining bosh sharti hisoblangan [2; 2-b.]. Ushbu amal hukmdorning taxtni faqat kuch bilan emas, balki Temuriylar davri xotirasi, islomiy e'tirof va qabilalar kelishuvi asosida egallaganini ko'rsatgan. Ko'ktosh shu tariqa shaxsiy irodadan yuqori turuvchi qadimiy davlatchilik ramzi vazifasini o'tagan.

Biroq Muhammad Rahimxon davlatni boshqargan dastlabki paytda Samarqand ahli uning amirligini tan olishdan bosh tortgan. Elchilarning shaharga kiritilmasligi Samarqanddagi Ko'ktosh marosimini o'tkazishga to'sqinlik qilgan. Bunday sharoitda hukmdor Buxoroda chodir ichida maxsus tuproq supa yasattirib, o'zbek qabilalari sardorlari yordamida oq kigiz ustida supaga ko'tarilgan [2; 2-b.]. Qadimiy ko'chmanchi turkiy xalqlardan meros bo'lgan bu udum hukmdorning qabilalar ittifoqi tomonidan tan olinganini namoyish etgan. Ko'ktosh o'rnini oq kigiz egallagan bo'lsa-da, yangi amir hokimiyatini el oldida qonuniy deb e'lon qilish maqsadi to'liq saqlanib qolgan.

Marosim nihoyasida ishtirokchilarga oltin tangalar ulashilgan. Hukmdorni kigizda ko'targan qabila oqsoqollari u bilan muloqot qilib, o'z talablarini bildirganlar. Aynan shu kuni amirning oddiy fuqarolar bilan qo'l berib ko'rishishiga, ya'ni musofaha qilishiga ruxsat berilishi saroydagi tabaqaviy masofaning vaqtincha olib tashlanganini ko'rsatgan [2; 4-b.]. Bu holat amirning adolatli yo'l boshchi ekanligi haqidagi tasavvurni mustahkamlagan. Qabilalar ishtiroki, diniy ramzlar va hadyalar hokimiyatni elga qabul qildirishning uch asosiy tayanchini tashkil etgan. Keyingi valiahdlar ham taxtga da'vogarlik qilishda mana shu uch poydevorga tayanmoqlari lozim edi.

Mang'it hukmdorlari o'z vorislarining mavqeyini oshirish maqsadida sulolaviy nikohlar vositasidan keng foydalanganlar. Xususan, Shohmurodning Ashtarxoniylar sulolasi vakiliga, ya'ni Abulfayzxonning qiziga uylanishi mang'itlar boshqaruviga qonuniy davomiylik tusini bergan [2; 9-b.]. Bu nikoh yangi sulolaning sobiq xonlar xonadoni bilan qon-qardoshlik rishtasini bog'lab, uning taxtga bo'lgan huquqini mustahkamlagan. Shohmurodning keyinchalik "Buxoro amiri" unvonini qabul

qilishi ham davlat boshqaruvining shariat me'yorlariga asoslangan yangi bosqichga o'tganini ko'rsatgan.

Sulolaviy nikohlarning yana bir ko'rinishi amir qizlarini chekka va yarim mustaqil viloyat hokimlariga turmushga berish orqali kechgan. XIX asr o'rtalarida Amir Muzaffar o'z qizlarini Hisor va Aqcha kabi muhim hududlar beklariga nikohlab berib, markaziy hokimiyat bilan ushbu mulklar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga uringan [3; 14-b.]. Biroq keyinchalik tashqi harbiy to'qnashuvlar oqibatida ayrim beklarning o'z yerlaridan mahrum bo'lib, saroyda vakolatsiz qolishi faqat qudachilik bilangina mustahkam boshqaruvni ta'minlab bo'lmashini ko'rsatgan.

Shu bilan birga, sulolaviy nikohlar valiahdning nasabiy nufuziga ham to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatgan. Bo'lajak amirning onasi qaysi nufuzli urug'ga mansubligi va uning qarindoshlarining saroydagi o'rni taxt uchun kurashlarda katta kuch bo'lgan. Shu bois haram shaxsiy oilaviy hudud bo'libgina qolmay, taxt vorisligi uchun turli guruhlar o'zaro kelishuvlar olib boradigan doiraga aylangan.

Hukmdor va uning vorisining jamiyatdagi obro'sini yuksaltirishda yirik qurilish va mudofaa ishlari ham xizmat qilgan. Muhammad Rahimxon davrida Buxoro mudofaa devorlarining qayta tiklanishi davlat qudrati hamda musulmon jamoasi xavfsizligining amaliy ifodasi sifatida qabul qilingan [4; 430-b.]. Shaharni himoyalagan hukmdor o'z vorisiga ham osoyishta mamlakatni meros qoldiruvchi adolatli yo'l boshchi timsolida gavdalangan.

Valiahdlik va taxt vorisligining daxlsizligini ta'minlashda ma'naviy-tasavvufiy vasiyatnomalar beqiyos o'rin tutgan [5; 126-b.]. Buxoroda naqshbandiya tariqatining nufuzi baland bo'lgan sharoitda davlat boshqaruvini pir va otaning irodasi bilan bog'lash an'anaga aylangan edi. 1785-yilda Doniyolbiy o'limi oldidan Shohmurodni taxt vorisi etib tayinlash jarayonida unga to'rtta oliy vasiyat berib, qo'lini o'ptirish va maxsus qasamyod qildirish udumini o'tkazgan [5; 126-b.]. Bu holat dunyoviy hokimiyat bilan birga ma'naviy burchning ham topshirilganini anglatgan.

Amir taxtga o'tirgach, davlatdagi barcha amaldorlar, qabila yetakchilari, islom ulamolari va boshqa barcha shahzodalar shaxsan hozir bo'lib, yangi hukmdorga sadoqat qasamyodini, ya'ni shariatda qabul qilingan bay'atni ado etganlar [5; 127-b.]. Ushbu ahd amirning shar'iy daxlsizligini tasdiqlagan va unga qarshi har qanday fitnani dinga qarshi og'ir jinoyat deb belgilagan.

Hindistonlik sayyoh Mohan Lalning 1832-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, Buxoroda vorislik mavqeyini mustahkamlashda ommaviy tadbirlardan ustalik bilan foydalanilgan. Amir Nasrulloning jomiy masjidga qilgan juma yurishida uning oldida borayotgan mulozim hukmdorni "Islom dinining homiysi" deya baland ovozda e'lon qilgan [6; 130-b.]. Bunday marosimlar nafaqat amaldagi amirning, balki uning bo'lajak vorislarining ham xalq ko'z o'ngida daxlsiz deb qabul qilinishiga zamin yaratgan.

Shuningdek, XIX asrning birinchi yarmida Buxoroda amirning yakka hokimligi amal qilsa-da, davlat qarorlari islom shiati me'yorlari bilan qat'iy bog'langan edi. Mohan Lal ta'kidlaganidek, hukmdor irodasi cheksizdek ko'rinsa-da, amalda taxt vorisligi va davlat boshqaruvi shariat talablariga muvofiq bo'lishi ulamolar tomonidan nazorat qilib borilgan [6; 130-b.].

Xulosa qilib aytganda, Buxoro amirligida valiahdlik maqomini belgilash murakkab davlat tartibi bo'lgan. "Katta to'ra" unvoni saroydagi dastlabki ustunlikni bildirgan bo'lsa, sulolaviy nikohlar vorisning hududiy va nasabiy tayanchini mustahkamlagan. Samarqand Ko'ktoshiga o'tqazish yoki oq kigizga ko'tarish, otaning tasavvufiy vasiyati va xalq bilan qo'l berib so'rashish udumlari esa qadimiy turkiy davlatchilik odatlarini shahar madaniyati bilan bog'lagan. Islom ulamolarining ommaviy bay'ati esa vorislik huquqini diniy jihatdan qat'iylashtirgan. Shu bois Buxoroda valiahd tanlash bilan uni taxtga o'tqazish marosimlarini bir-biriga bog'liq ikki bosqich deb baholash lozim: birinchi jarayon munosib vorisni ko'rsatgan bo'lsa, ikkinchisi uning hokimiyatini el-yurt va shariat oldida uzil-kesil tasdiqlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. – London and New York: RoutledgeCurzon, 2004. – 348 p.
2. Sobolef L. Latest history of the khanates of Bokhara and Kokand: translated from the Russian of the “Turkestan gazette” for 1876 / by P. Mosa. – Calcutta: Foreign Department Press, 1876. – 31 p.
3. Львовъ И. Ханство Бухарское // Современная летопись. 1868. № 22.
4. Борнс А. Путешествие в Бухару. Часть вторая / Перевел с английского Георг Мин. – Москва: Издание П.В. Голубкова, 1848. – 502 с.
5. Mir Abdoul Kerim Boukhary. Histoire de l'Asie Centrale (Afghanistan, Boukhara, Khiva, Khoqand): Depuis les dernières années du règne de Nadir Chah (1153), jusqu'en 1233 de l'Hégire (1740–1818) / publiée, traduite et annotée par C. Schefer. – Paris: Ernest Leroux, Éditeur, 1876. – 306 p.
6. Lal M. Travels in the Panjab, Afghanistan, & Turkistan: To Balk, Bokhara, and Herat; and a Visit to Great Britain and Germany. – London: Wm. H. Allen & Co., 1846. – 528 p.

=====

AXLOQIY MAS'ULIYAT: SHAKLLANISHI VA IJTIMOIIY

JARAYONLARDAGI O'RNI

Abdurazaqov Maxkambek Dilshodbek o'g'li

Qo'qon universiteti Andijon filiali

“Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda yoshlarda mas'uliyat hissining shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy jarayonlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Yoshlar mas'uliyati shaxsning o'z xatti-harakati, qabul qilgan qarorlari, oilasi, jamoasi, jamiyat va davlat oldidagi burchlarini anglash hamda ularni amaliy faoliyatda bajarishga tayyorligi sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda mas'uliyat hissining shakllanishida oila, ta'lim muassasalari, mahalla, tengdoshlar guruhi, ommaviy axborot vositalari, raqamli muhit, mehnat va jamoatchilik faoliyati, shuningdek, davlatning yoshlarga oid siyosati kabi ijtimoiy institutlarning o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, mas'uliyat, ijtimoiylashuv, tarbiya, oila, ta'lim, mahalla, fuqarolik mas'uliyati, yoshlar siyosati, ijtimoiy faollik, ma'naviy qadriyatlar, raqamli muhit.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируются социальные процессы, влияющие на формирование чувства ответственности у молодежи в Узбекистане. Ответственность молодежи трактуется как осознание личностью своего поведения, принимаемых решений, долга перед семьей, коллективом, обществом и государством, а также готовность

исполнять их в практической деятельности. В исследовании освещается роль таких социальных институтов, как семья, образовательные учреждения, махалля, группа сверстников, средства массовой информации, цифровая среда, трудовая и общественная деятельность, а также государственная молодежная политика в процессе формирования чувства ответственности.

Ключевые слова: молодежь, ответственность, социализация, воспитание, семья, образование, махалля, гражданская ответственность, молодежная политика, социальная активность, духовные ценности, цифровая среда.

Abstract: This article presents a scientific and theoretical analysis of social processes influencing the development of a sense of responsibility among youth in Uzbekistan. Youth responsibility is interpreted as an individual's awareness of their actions, decisions, and obligations toward their family, community, society, and state, alongside their readiness to fulfill these duties in practice. The study highlights the role of social institutions—such as the family, educational institutions, mahalla, peer groups, mass media, digital environments, labor and civic activities, and state youth policy—in fostering a sense of responsibility.

Keywords: youth, responsibility, socialization, upbringing, family, education, mahalla, civic responsibility, youth policy, social engagement, spiritual values, digital environment.

Kirish

Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida yosh avlodning ijtimoiy hayotdagi oʻrni tobora ortib bormoqda. Jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, maʼnaviy va madaniy rivojlanish istiqbollari koʻp jihatdan yoshlarning dunyoqarashi, bilim darajasi, kasbiy tayyorgarligi, ijtimoiy faolligi hamda oʻz xatti-harakatlari uchun javobgarlikni qay darajada his etishiga bogʻliq. Shu sababli yoshlarda masʼuliyat hissini shakllantirish faqat pedagogik yoki psixologik masala emas, balki keng qamrovli ijtimoiy jarayon sifatida namoyon boʻladi.

Masʼuliyat shaxsning jamiyatdagi oʻrnini anglashi, oʻz faoliyatining oqibatlarini oldindan baholay olishi va muayyan majburiyatlarni ixtiyoriy ravishda bajarishga tayyorligi bilan tavsiflanadi. Masʼuliyat hissi shakllangan yosh oʻz huquqlarinigina emas, balki majburiyatlarini ham anglaydi; oʻz manfaatlarini jamiyat manfaatlarini bilan uygʻunlashtirishga intiladi. Shu jihatdan masʼuliyat fuqarolik pozitsiyasi, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, intizom, tashabbuskorlik, halollik va ijtimoiy faollik kabi sifatlar bilan chambarchas bogʻliq.

O'zbekiston sharoitida mazkur masalaning dolzarbligi, avvalo, mamlakat aholisining salmoqli qismini yoshlar tashkil etishi bilan belgilanadi. UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda bolalar va yoshlar mamlakat aholisining 55 foizini tashkil etadi. Demak, yoshlarning ijtimoiylashuvi va ularda mas'uliyatli xulq-atvorning qaror topishi mamlakatning uzoq muddatli taraqqiyoti uchun strategik ahamiyatga ega.

Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning jamiyat hayotidagi ishtirokini kuchaytirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasida davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlarini himoya qilishi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag'batlantirishi belgilangan. Shuningdek, davlat yoshlarning intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy jihatdan shakllanishi va rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratishi nazarda tutilgan [1].

Mas'uliyat hissining ijtimoiy-psixologik mohiyati

Ilmiy adabiyotlarda mas'uliyat shaxsning ijtimoiy normalar, axloqiy qadriyatlar va bajarilishi lozim bo'lgan majburiyatlarni ichki qabul qilishi bilan bog'liq tushuncha sifatida qoraladi. Ijtimoiy mas'uliyat esa shaxsning boshqa insonlar, guruhlar va umuman jamiyat farovonligiga daxldorlik hissini ifodalaydi. Tadqiqotlarda ijtimoiy mas'uliyat prosotsial qadriyatlar majmui, ya'ni shaxsning jamiyat va hamjamiyat rivojiga hissa qo'shishga bo'lgan ichki tayyorgarligi sifatida izohlanadi [2].

Yosh davri mas'uliyat hissining shakllanishida alohida ahamiyatga ega. Chunki bu davrda inson bolalikdagi tashqi nazoratga asoslangan xulq-atvordan mustaqil ravishda qaror qabul qilishga, o'z faoliyatini rejalashtirishga va uning oqibatlarini anglashga o'tadi. Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasida o'smirlik davri shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiya jarayonlari bilan bog'lanadi. Shaxs "Men kimman?", "Jamiyatdagi o'rnim qanday?", "Kelajakda kim bo'laman?" kabi savollarga javob izlaydi [3]. Ushbu jarayonda shaxsning qadriyatlari, maqsadlari va ijtimoiy mas'uliyati ham shakllanadi.

Mas'uliyat hissining rivojlanishi uch asosiy bosqichni qamrab oladi:

1. **Tashqi talablarni anglash.** Bola yoki o'smir ota-ona, o'qituvchi va jamiyat tomonidan belgilangan qoidalarini o'zlashtiradi.
2. **Ijtimoiy me'yorlarni ichkilashtirish.** Shaxs muayyan qoidalarini faqat jazodan qo'rqish yoki mukofot olish uchun emas, balki ularning zarurligini anglagan holda bajarishga o'tadi.
3. **Ichki mas'uliyatning shakllanishi.** Shaxs tashqi nazorat bo'lmagan sharoitda ham to'g'ri qaror qabul qiladi va o'z xatti harakati uchun javob berishga tayyor bo'ladi.

Shunday qilib, haqiqiy mas'uliyat tashqi nazoratga emas, ichki e'tiqod va qadriyatlarga asoslanadi.

Ilmiy tadqiqotlar ham mas'uliyatning shakllanishi individual omillargina emas, balki shaxs yashaydigan ijtimoiy muhit bilan bog'liqligini ko'rsatadi. O'smirlar mas'uliyatining rivojlanishini o'rgangan tadqiqotlarda oila, maktab, jamoa va tengdoshlar bilan munosabatlar muhim ekologik omillar sifatida qayd etilgan [4]. Xususan, oiladagi demokratik muhit, mehr-oqibatga asoslangan munosabatlar, maktabdagi hamjihatlik va jamoa bilan bog'liqlik hissi yoshlarning ijtimoiy mas'uliyat qadriyatlarini kuchaytirishi aniqlangan.

Oila — mas'uliyat hissini shakllantiruvchi birlamchi ijtimoiy institut

Yoshlarda mas'uliyat hissining shakllanishida oilaning o'rnini beqiyosdir. Insonning dastlabki ijtimoiy tajribasi aynan oilada shakllanadi. Bola oiladagi munosabatlarni kuzatish, kattalarga taqlid qilish, turli vazifalarni bajarish va oilaviy qarorlar jarayonida ishtirok etish orqali mas'uliyatning dastlabki elementlarini egallaydi.

Oiladagi tarbiya jarayonida mehnatga munosabat, kattalarni hurmat qilish, kichiklarga g'amxo'rlik ko'rsatish, va'daga vafo qilish, o'z vazifalarini o'z vaqtida bajarish, oilaviy mulkka ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kabi qadriyatlar yoshning keyingi ijtimoiy xulq-atvoriga ta'sir qiladi.

Oilada mas'uliyatni shakllantirishning eng samarali vositalaridan biri — bolaga yoshiga mos vazifalarni topshirishdir. Masalan, uy yumushlarida ishtirok etish,

kichik ukalariga yordam berish, shaxsiy buyumlarini tartibga keltirish, o'qish uchun mustaqil reja tuzish kabi kundalik faoliyatlar mas'uliyatning amaliy ko'nikmalarini shakllantiradi.

Biroq ota-onaning haddan tashqari nazorati ham mas'uliyatning mustaqil shakllanishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Chunki barcha qarorlarni ota-ona qabul qiladigan muhitda yosh o'z xatti-harakatlarining oqibatlarini mustaqil baholash imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Shu sababli oilaviy tarbiyada nazorat va mustaqillik o'rtasidagi muvozanat muhimdir.

Tadqiqotlar oiladagi ijobiy munosabatlar o'smirlarda ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanishiga yordam berishini ko'rsatadi. Oiladagi hamjihatlik, o'zaro ishonch va shaxslararo yaqinlik yoshlarning jamiyatga nisbatan mas'uliyat hissi bilan bog'liq ekanligi aniqlangan [5].

O'zbek jamiyatida oilaning tarbiyaviy imkoniyatlari milliy qadriyatlar bilan ham chambarchas bog'langan. Kattalarga hurmat, ota-onaga g'amxo'rlik, qarindoshlik rishtalarini qadrlash, qo'ni-qo'shnichilik, hashar, saxovat va o'zaro yordam kabi qadriyatlar yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish uchun muhim ma'naviy asos bo'la oladi.

Ta'lim tizimining yoshlar mas'uliyatini shakllantirishdagi roli

Ta'lim jarayonida mas'uliyatni rivojlantirish faqat "mas'uliyatli bo'lish kerak" degan targ'ibot bilan cheklanmasligi lozim. Mas'uliyat amaliy faoliyat orqali shakllanadi. Shu sababli o'quvchilarga mustaqil topshiriqlar berish, loyihalarda ishtirok ettirish, guruhli ishlarni tashkil qilish, jamoat tadbirlariga jalb etish, volontyorlik va ijtimoiy loyihalarni qo'llab-quvvatlash samarali mexanizmlar hisoblanadi.

UNICEF O'zbekistondagi ta'lim islohotlari doirasida ta'limning sifatli va inklyuziv bo'lishi, shuningdek, yoshlarning kelajakdagi hayoti va mehnat bozoriga tayyorlanishiga alohida e'tibor qaratilayotganini qayd etadi [6]. Ta'limning mazmuni faqat akademik bilimlarni emas, balki ijtimoiy, kommunikativ, raqamli va kasbiy ko'nikmalarni ham rivojlantirishi yoshlarning mustaqil va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

O'qituvchi shaxsining namuna sifatidagi roli ham juda muhim. Yoshlar ko'pincha mas'uliyatni nazariy tushuntirishdan ko'ra, kattalarning amaliy xatti-harakatlari orqali tezroq o'zlashtiradi. Vaqtga rioya qilish, va'dada turish, xolis baholash, o'quvchi fikrini hurmat qilish va o'z xatosini tan olish kabi pedagogik xatti-harakatlar yoshlar uchun ijtimoiy namuna vazifasini bajaradi.

Raqamli muhit va axborot mas'uliyati

XXI asr yoshlarining ijtimoiylashuvi an'anaviy muhit bilangina chegaralanmaydi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va raqamli platformalar yoshlarning kundalik hayotining muhim qismiga aylangan. Shu sababli zamonaviy mas'uliyat tushunchasiga **raqamli mas'uliyat** ham kirib kelmoqda.

Raqamli mas'uliyat — internetdan xavfsiz, axloqiy va qonuniy foydalanish, yolg'on yoki tekshirilmagan axborotni tarqatmaslik, boshqa shaxslarning sha'ni va shaxsiy hayotini hurmat qilish, mualliflik huquqiga rioya qilish hamda o'zining onlayn xatti-harakatlari oqibatlarini anglashni anglatadi.

Yoshlarning axborot oqimiga faol kirib borishi bir tomondan bilim olish va o'zini namoyon qilish uchun katta imkoniyat yaratadi. Boshqa tomondan, yolg'on ma'lumot, manipulyativ kontent, kiberbulling, zararli g'oyalar va boshqa xavflar bilan bog'liq muammolarni ham yuzaga keltiradi.

Shu sababli ta'lim muassasalarida media va axborot savodxonligini rivojlantirish mas'uliyat tarbiyasining ajralmas qismiga aylanishi kerak. Yosh nafaqat "nima to'g'ri?" degan savolga, balki "men ushbu axborotni tarqatsam, uning oqibati qanday bo'ladi?" degan savolga ham javob bera olishi zarur.

UNICEF O'zbekistonda yoshlar uchun raqamli, ijtimoiy, tadbirkorlik, STEM va bandlikka oid ko'nikmalarni rivojlantirish dasturlarini amalga oshirayotganini qayd etadi [7]. Bu jarayon yoshlarning zamonaviy mehnat va ijtimoiy muhitda mustaqil hamda mas'uliyatli harakat qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faollik

Yoshlarda mas'uliyat hissining yuqori shakllaridan biri fuqarolik mas'uliyatidir. Fuqarolik mas'uliyati shaxsning jamiyat va davlat hayotiga

daxldorligini anglash, qonunlarga rioya qilish, jamoat manfaatlarini hurmat qilish, ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmalik va o'z fuqarolik pozitsiyasini konstruktiv tarzda ifodalash qobiliyatini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yoshlarning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag'batlantirishni davlatning vazifalaridan biri sifatida belgilaydi. Demak, yoshlarni faqat siyosiy yoki huquqiy bilimlar bilan qurollantirish yetarli emas; ularni amaliy fuqarolik faoliyatiga ham jalb etish zarur.

Bunday faoliyat shakllariga volontyorlik, jamoatchilik loyihalari, ekologik tashabbuslar, xayriya tadbirlari, talabalar va yoshlar tashkilotlaridagi faoliyat, ilmiy va innovatsion loyihalar hamda mahalliy muammolarni hal qilishga qaratilgan tashabbuslar kiradi.

Mas'uliyat hissini shakllantirishning asosiy muammolari

Yoshlarda mas'uliyat hissini shakllantirish jarayonida qator muammolar mavjud. Birinchidan, ayrim hollarda tarbiya jarayonida tashqi nazorat ichki mas'uliyatdan ustun qo'yiladi. Yosh jazodan qo'rqib qoidaga rioya qilishi mumkin, biroq nima sababdan ushbu qoidaga rioya qilish zarurligini anglamasligi ehtimoldan xoli emas.

Ikkinchidan, ota-ona tomonidan haddan tashqari himoyalash yoshlarning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini cheklashi mumkin. Mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lmagan yosh o'z xatosidan saboq olish va uning oqibatlarini baholash tajribasini yetarlicha orttirmaydi.

Uchinchidan, raqamli muhitdagi axborotning ko'pligi yoshlarning qadriyatlar tizimiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois tanqidiy fikrlash va media savodxonlik mas'uliyat tarbiyasining muhim komponentiga aylanishi kerak.

To'rtinchidan, ta'lim muassasalarida mas'uliyat ba'zan faqat intizom va topshiriqlarni bajarish bilan cheklanib qoladi. Aslida esa ijtimoiy mas'uliyat bundan ancha keng bo'lib, jamiyat muammolariga befarq bo'lmalik, tashabbus ko'rsatish va boshqalarning manfaatlarini hisobga olishni ham qamrab oladi.

Beshinchidan, yoshlarning ayrim qatlamlari uchun ta'lim, bandlik, kasbiy yo'naltirish va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining teng emasligi

ularning ijtimoiy faolligiga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli yoshlar siyosatida ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar alohida e'tibor berish zarur.

Mas'uliyat hissini shakllantirishning ustuvor yo'nalishlari

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, O'zbekistonda yoshlarda mas'uliyat hissini rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarni ustuvor deb hisoblash mumkin:

- oilada bolalarga yoshiga mos vazifalarni berish va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish;
- ota-onalarning pedagogic va psixologik savodxonligini oshirish;
- maktab, oliy ta'lim va professional ta'lim muassasalarida amaliy mas'uliyatni rivojlantiruvchi loyihalarni ko'paytirish;
- yoshlarni volontyorlik, xayriya va jamoatchilik tadbirlariga keng jalb qilish;
- mahalla, ta'lim muassasasi va oila hamkorligini kuchaytirish;
- yoshlarning tadbirkorlik va mehnat faoliyatini qo'llab-quvvatlash;
- media va raqamli savodxonlikni ta'lim jarayonining muhim komponentiga aylantirish;
- yoshlarning qarorlar qabul qilish jarayonidagi real ishtirokini kengaytirish;
- yoshlar tashabbuslarini faqat moddiy jihatdan emas, balki tashkiliy va maslahat jihatdan ham qo'llab-quvvatlash;
- yoshlarning ekologik, huquqiy va fuqarolik madaniyatini rivojlantirish;
- ijtimoiy mas'uliyatni baholashda faqat intizom emas, balki tashabbus, hamkorlik, ijtimoiy foydalilik va mustaqil fikrlash mezonlaridan foydalanish.

Mas'uliyatni rivojlantirishda “bilim–qadriyat–faoliyat–refleksiya” modeli samarali bo'lishi mumkin. Bunda, avvalo, yoshga mas'uliyatning mazmuni haqida bilim beriladi; keyin mazkur qadriyat uning shaxsiy e'tiqodiga aylantiriladi; amaliy faoliyat orqali mas'uliyatni namoyon qilish imkoniyati yaratiladi; yakunda esa shaxs o'z faoliyati natijalarini tahlil qiladi [8].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda yoshlarda mas'uliyat hissining shakllanishi ko'p omilli va uzluksiz ijtimoiy jarayondir. Mazkur jarayonni faqat ta'lim muassasasi yoki oilaning vazifasi sifatida talqin qilish to'g'ri emas.

Mas'uliyat hissi oila, ta'lim, mahalla, tengdoshlar guruhi, ommaviy axborot vositalari, raqamli muhit, mehnat jamoasi va davlat siyosati kabi ko'plab ijtimoiy institutlarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.

Mas'uliyatli yosh — bu faqat berilgan topshiriqni bajaruvchi shaxs emas. U o'z qarorining oqibatlarini anglaydigan, boshqalarning manfaatlarini hisobga oladigan, jamiyat muammolariga befarq bo'lmaydigan, tashabbus ko'rsatadigan va o'z faoliyati natijasi uchun javob bera oladigan shaxsdir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning jamiyat va davlat hayotidagi faol ishtirokini rag'batlantirish hamda intellektual, ijodiy, jismoniy va axloqiy rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratishning belgilanganligi yoshlar mas'uliyatini shakllantirish uchun mustahkam huquqiy asos yaratadi. “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonunda esa yoshlar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, yoshlarning siyosatni amalga oshirishdagi ishtiroki va ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning ustuvorligi kabi tamoyillarning belgilanishi mazkur jarayonning institutsional asoslarini mustahkamlaydi [9].

Shuningdek, xalqaro va ilmiy tadqiqotlar ham mas'uliyat hissining shakllanishida oiladagi ijobiy munosabatlar, maktabdagi hamjihatlik, jamoaga daxldorlik va ishonchli tengdoshlar muhiti muhim ekanligini ko'rsatmoqda. Demak, yoshlar mas'uliyatini rivojlantirishda jazolash va nazoratga asoslangan yondashuvdan ko'ra, ishonch, hamkorlik, mustaqillik va real ijtimoiy faoliyatga asoslangan tarbiyaviy mexanizmlarga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq.

Shu nuqtai nazardan, yoshlar siyosatining asosiy maqsadlaridan biri yoshlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan obyekt sifatida emas, balki jamiyat taraqqiyotining faol subyekti sifatida ko'rishdan iborat bo'lishi lozim [10]. Yoshning jamiyatdagi o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatish imkoniyati qanchalik keng bo'lsa, uning o'z faoliyati natijalariga nisbatan mas'uliyati ham shunchalik ortadi.

Demak, O'zbekistonda yoshlarda mas'uliyat hissini shakllantirishning eng samarali modeli **oil**a – **ta'lim** – **mahalla** – **jamoatchilik** – **mehnat** – **davlat** hamkorligiga asoslangan kompleks ijtimoiy-tarbiyaviy tizimdir. Ushbu tizimda

yoshlarning huquqlari bilan bir qatorda burch va majburiyatlarini anglashiga, mustaqil fikrlashiga, tashabbus ko'rsatishiga, ijtimoiy muammolarni hal etishda faol ishtirok etishiga va o'z xatti-harakatlari oqibatlarini uchun javob berishiga sharoit yaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2023. – 80 b. (*Maqoladagi 79-modda bo'yicha havola uchun*)
2. Aliqulov X., Xolbekov A. Ijtimoiy mas'uliyat va shaxs kamoloti. – Toshkent: “Falsafa va huquq”, 2010. – 168 b.
3. Bekmurodov M.B. Zamonaviy sotsiologiya va ijtimoiy boshqaruv. – Toshkent: “Akademnashr”, 2020. – 280 b.
4. Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika. Darslik. – Toshkent: “Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti”, 2009. – 232 b.
5. G'oziyev E.G'. Muomala psixologiyasi va muloqot madaniyati. – Toshkent: “Universitet”, 2012. – 156 b.
6. Inoyatov U.I., Muslimov N.A. Pedagogik kompetentlik va kasbiy mahoratni rivojlantirish. – Toshkent: “TDPU”, 2015. – 192 b.
7. Ma'murzoda M., Haydarov A. Globallashuv sharoitida yoshlarning ma'naviy-axloqiy va huquqiy madaniyatini yuksaltirish. // *Jamiyat va boshqaruv*, № 3, 2021. – B. 45-51.
8. Quronov M. Maktab va oilada milliy tarbiya texnologiyalari. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2018. – 210 b.
9. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida” (O'RQ-406-son, 2016-yil 14-sentabr).
10. Mirziyoyev SH.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b.

=====

IKKINCHI JAHON URUSHI DAVRI O'ZBEK HARBIY JURNALISTIKASIDA MELI JO'RANING O'RNI

Raimjonov Ziyoxiddin Raxmonjon o'g'li
Qo'qon universiteti Andijon filiali tarix fani o'qituvchisi
raimjonovziyokhiddin@gmail.com +998990335965

Annotatsiya: Mazkur tezisda Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonlik harbiy jurnalistlarning front matbuotidagi faoliyati, xususan, taniqli jurnalist va yozuvchi Meli Jo'raning ijodiy faoliyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda Meli Jo'raning hayot yo'li, jurnalistika sohasidagi faoliyati hamda urush yillarida front gazetalarida harbiy muxbir sifatidagi faoliyatiga alohida e'tibor qaratilgan.

Shuningdek, «Qizil Armiya» gazetasi faoliyati va uning frontdagi jangovar ruhni yuksaltirishdagi oʻrni yoritilgan. Meli Joʻraning «Ofitser esdaliklari» ocherki hamda Adham Raxmat bilan hamkorlikda yaratilgan «Mardlik qissalari» asari asosida front jurnalistikasining oʻziga xos xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqotda harbiy jurnalistlarning maqola, ocherk va publitsistik materiallari nafaqat axborot vositasi, balki jangchilarning jasorati, vatanparvarligi, ruhiy holati va front hayotini aks ettiruvchi muhim tarixiy manba sifatidagi ahamiyati koʻrsatiladi.

Kalit soʻzlar: *Meli Joʻra, harbiy jurnalistika, Ikkinchi jahon urushi, front gazetalari, «Qizil Armiya» gazetasi, harbiy muxbir, «Mardlik qissalari», vatanparvarlik, jangovar ruh.*

Аннотация: *В тезисе анализируется деятельность узбекских военных журналистов в фронтовой печати в годы Второй мировой войны, в частности творческая деятельность известного журналиста и писателя Мели Джурсы. Особое внимание уделяется жизненному пути Мели Джурсы, его журналистской деятельности, а также работе военным корреспондентом в годы войны. Освещается деятельность газеты «Красная Армия» и её роль в повышении боевого духа военнослужащих. На основе очерка Мели Джурсы «Воспоминания офицера» и произведения «Повести о мужестве», созданного совместно с Адхамом Рахматом, раскрываются особенности фронтовой журналистики. В исследовании подчёркивается значение материалов военных журналистов — статей, очерков и публицистических произведений — не только как средств оперативного информирования, но и как важных исторических источников, отражающих героизм, патриотизм, морально-психологическое состояние военнослужащих и повседневную жизнь фронта.*

Ключевые слова: *Мели Джурса, военная журналистика, Вторая мировая война, фронтовая печать, газета «Красная Армия», военный корреспондент, «Повести о мужестве», патриотизм, боевой дух.*

Annotation: *This thesis analyzes the activities of Uzbek military journalists in the frontline press during the Second World War, with particular attention to the creative and journalistic work of the prominent journalist and writer Meli Jura. The study examines Meli Jura's life, his professional development in journalism, and his activities as a military correspondent during the war. Special attention is paid to the newspaper "Krasnaya Armiya" ("Red Army") and its role in strengthening the morale and combat spirit of military personnel. Based on Meli Jura's essay Officer's Memoirs and the work Stories of Bravery, co-authored with Adham Rakhmat, the study explores the distinctive features of frontline journalism. The thesis emphasizes that the articles, essays, and journalistic materials produced by military correspondents served not only as means of providing operational information, but also as important historical sources reflecting the courage, patriotism, psychological state of soldiers, and everyday life at the front.*

Keywords: *Meli Jura, military journalism, Second World War, frontline press, Krasnaya Armiya newspaper, military correspondent, Stories of Bravery, patriotism, combat spirit.*

Muhtaram yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyevning 2026-yil 8-may kuni G'alaba bog'ida so'zlagan nutqida Ikkinchi jahon urushi davrida O'zbekiston aholisining qariyb 2 million nafari frontda ishtirok etganini, ularning katta qismi halok bo'lganini yoki turli darajada jabr ko'rganini ta'kidlab, xalqimizning g'alabaga qo'shgan hissini mardlik va qahramonlik solnomasi sifatida baholadi. O'sha olovli yillarida faoliyat olib borgan o'zbek harbiy jurnalistlari ijodini o'rganish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki front gazetolari nafaqat harbiy-siyosiy axborot vositasi, balki o'sha davr kishilarining ruhiy holati, jangovar kayfiyati, askarlarning jasorati va front hayotini aks ettirgan muhim tarixiy manba vazifasini bajaradi. Ushbu jarayonda ishtirok harbiy journalist va yozuvchi Meli Jo'raning faoliyati ham alohida o'rin egallaydi [1, 423].

Meli Jo'ra 1909-yilda Toshkent shahrida binokor oilasida tug'ilgan. U yoshligidayoq ota-onasidan ayrilib, og'ir hayotiy sharoitlarda voyaga yetgan. Dastlab turli xonadonlarda xizmat qilishga majbur bo'lgan bo'lsa, keyinchalik internat maktabida tarbiyalanib, ta'lim olgan. Uning keyingi hayot yo'li ta'lim va jurnalistika sohasi bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Meli Jo'ra 1933-yilda Moskva Kommunistik jurnalistika institutini, 1937-yilda Toshkent pedagogika institutini hamda 1950-yilda Partiya oliy maktabini tamomlagan. U 1930-yildan Kommunistik partiya a'zosi bo'lib, 1931-yildan boshlab matbuot sohasidagi faoliyatini boshlagan. Keyingi yillarda tuman, viloyat va respublika miqyosidagi gazetalarda, shuningdek, turli nashriyotlarda jurnalist va publitsist sifatida samarali faoliyat olib bordi.

Meli Jo'raning ijodiy va kasbiy faoliyatida Ikkinchi jahon urushi yillari alohida o'rin tutadi. U urushda bevosita qatnashib, frontdagi voqealarni yoritishda harbiy jurnalist sifatida faol ishtirok etgan. Uning maqola va ocherklari urush davri matbuotining muhim namunalaridan biri sifatida e'tiborga loyiqdir. Meli Jo'ra ijodiy merosining asosiy qismini maqolalar, ocherklar va qissalar tashkil etadi. Uning asarlarida urush yillaridagi xalq hayoti, harbiy xizmatchilarning jasorati, vatanparvarlik va insoniylik kabi mavzular keng yoritilgan. Adib va jurnalistning so'nggi yillarda nashr etilgan «Qahramonlik qissasi», «O'limni yenggan kishilar»,

«So‘z G‘anisherga», «Quyoshdan nur emganlar» kabi kitoblari uning jurnalistik va adabiy faoliyatining muhim natijalaridir. Meli Jo‘raning hayoti va ijodiy faoliyati O‘zbekistonda XX asrning 30–50-yillaridagi jurnalistika taraqqiyoti, xususan, urush davri harbiy matbuoti tarixini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uning front jurnalisti sifatidagi faoliyati nafaqat jangovar voqealarni tezkor yoritish, balki harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik va g‘alabaga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashga xizmat qilgan [2, 19].

Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek harbiy jurnalistikasi frontdagi jangovar ruhni yuksaltirish, harbiy xizmatchilarni muhim voqealar va jangovar jarayonlardan tezkor xabardor qilishda muhim vositalardan biri bo‘lgan. 1942-yil oktabr oyidan boshlab Don frontida «Qizil Armiya» («Красная Армия») gazetasi nashr etila boshlagan. Urush yillari davomida mazkur gazeta Don, Stalingrad, Markaziy hamda Birinchi Belorussiya frontlari siyosiy boshqarmalarining matbuot organi sifatida faoliyat yuritgan. Keyinchalik esa Germaniyadagi Sovet qo‘shinlari guruhi siyosiy boshqarmasining nashriga aylangan. Gazeta tahririyati Berlin va Potsdam shaharlarida joylashgan. Aynan ushbu gazetada Meli Jo‘ra harbiy muxbir sifatida faoliyat olib borgan [3, 178].

Adham Raxmat va Meli Jo‘ra qalamiga mansub «Mardlik qissalari (Ulug‘ Vatan urushi epizodlari)» asarida front gazetalarida faoliyat olib borgan o‘zbek yozuvchi va jurnalistlarining ijodiy faoliyati bevosita jangovar sharoit bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Ular o‘z materiallarini frontning murakkab sharoitlarida – jang maydonlarida, okop va zemlyankalarda, harbiy qismlar hamda jangovar texnika yonida tayyorlaganlar. Shu jihatdan, ularning faoliyati nafaqat axborot yetkazish, balki front hayotini hujjatlashtirish va tarixiy voqealarni bevosita guvoh sifatida qayd etish vazifasini ham bajargan. O‘zbek harbiy jurnalistlari orasida komandir, komissar, serjant va oddiy askarlar safida xizmat qilgan ijodkorlarning mavjudligi front jurnalistikasining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri edi. Ularning maqola, ocherk va xotiralarida jangovar hayotning real manzaralari, askarlarning jasorati, fidoyiligi va ruhiy kechinmalari aks ettirildi. Shu ma’noda, o‘zbek harbiy jurnalistlarining qalami va quroli bir maqsad – fashizm ustidan

g'alabani ta'minlash va jangchilarning ma'naviy-ruhiy holatini mustahkamlashga xizmat qilgan [4, 23].

Harbiy jurnalist Meli Jo'ra «Ofitser esdaliklari» ocherkida ushbu jarayonga e'tibor qaratib, xalq maqolining urush sharoitida yangi ma'no kasb etganini yozadi. Masalan, an'anaviy «Chumchuqdan qo'rqan tariq ekmas» maqoli jangchilar tomonidan «O'limdan qo'rqan umr ko'rmas» shaklida qayta talqin qilinadi. Ushbu o'zgarish maqolning mazmunini frontdagi real hayot sharoitiga moslashtirib, unda qo'rqmaslik, jasorat, fidoyilik va dushmanga qarshi qat'iyat bilan kurashish g'oyalarini kuchaytirgan. Meli Jo'ra faoliyatida shu narsa ko'rinadiki bunday iboralar jangchilarning ruhiy-psixologik tayyorgarligini mustahkamlashda muhim vosita ro'lini bajargan. Jurnalist jangchilarning jasoratini ta'riflar ekan, «Mening birorta ham jangchim o'limdan qo'rqmaydi, deb har yerda faxrlana olaman», deya ularning mardligi va jangovar ruhini alohida ta'kidlaydi [5, 48].

Xulosa qilib aytganda, Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek harbiy jurnalistikasi frontdagi voqealarni yoritish, jangchilarning jasoratini targ'ib etish hamda ularning ma'naviy-ruhiy holatini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Bu jarayonda harbiy jurnalist va yozuvchi Meli Jo'raning faoliyati alohida e'tiborga loyiqdir. Uning «Qizil Armiya» gazetasi sahifalaridagi maqola va ocherklari front hayotining murakkab sharoitlari, jangchilarning qahramonligi, fidoyiligi va vatanparvarligini aks ettirgan. Meli Jo'ra o'z ijodida xalq og'zaki ijodi namunalaridan, xususan, maqol va hikmatli iboralardan samarali foydalanib, ularni urush sharoitiga mos ravishda talqin qilgan. Bu esa jangchilarda jasorat, matonat va g'alabaga ishonch tuyg'ularini kuchaytirishga xizmat qilgan. Shuningdek, uning Adham Raxmat bilan hamkorlikda yaratgan «Mardlik qissalari» asari front jurnalistikasining tarixiy va badiiy ahamiyatini ko'rsatadi. Shu jihatdan Meli Jo'raning merosi O'zbekistonda harbiy jurnalistika tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev asarlarining 4-jildi. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 408 b.

2. Meli Jo'ra. Qalbindan maskan topganlar. – Toshkent, 1965. – 47 b.
3. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). Том II: Коренной перелом (ноябрь 1942–1943 гг.). — Ташкент: 1983. – 256 б.
4. Shamsutdinov P. Ikkinchi jahon urushi va front gazetalari. Birinchi kitob. – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 608 b.
5. Sobirov O. O'zbek sovet folklori ocherki (1941–1965). – Toshkent: Fan, 1971. – 200 b.

=====

STATISTIK SHARHLARDA TEMIR YO'L QURILISHINING TURKISTONDA SANOAT TARMOQLARI RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI

Sodiqova Sevara Julli qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti

Tarix fakulteti

Tarixshunoslik, manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari

(mamlakatlar bo'yicha) kafedrasi

E-mail: profsevaraxon@mail.com

Annotatsiya: Maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkiston hududida temir yo'llarning qurilishi va uning mintaqa sanoat tarmoqlari rivojlanishidagi roli statistik manbalar asosida tahlil qilingan. Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati natijasida Orenburg-Toshkent va O'rta Osiyo temir yo'llarining o'tkazilishi, savdo-iqtisodiy aloqalarning kengayishi hamda paxtachilik, bog'dorchilik va sanoat korxonalarining joylashuviga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, temir yo'l, sanoat, statistik manbalar, paxtachilik, iqtisodiy aloqalar, Rossiya imperiyasi, shahar, zavod.

Аннотация: В статье на основе статистических источников анализируется строительство железных дорог в Туркестане во второй половине XIX — начале XX века и их роль в развитии отраслей промышленности региона. Освещены вопросы прокладки Оренбургско-Ташкентской и Среднеазиатской железных дорог в результате колониальной политики Российской империи, расширения торгово-экономических связей, а также их влияние на размещение хлопководческих, садоводческих и промышленных предприятий.

Ключевые слова: Туркестан, железная дорога, промышленность, статистические источники, хлопководство, торгово-экономические связи, Российская империя, город, завод.

Abstract: Based on statistical sources, the article analyzes the construction of railways in Turkestan during the second half of the 19th and early 20th centuries

and their role in the development of the region's industrial sectors. It highlights the laying of the Orenburg-Tashkent and Central Asian railways as a result of the Russian Empire's colonial policy, the expansion of trade and economic relations, and their impact on the location of cotton-growing, horticultural, and industrial enterprises.

Keywords: *Turkestan, railway, industry, statistical sources, cotton-growing, trade and economic relations, Russian Empire, city, plant.*

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston hududida Rossiya imperiyasining mustamlakachilik boshqaruvi o'rnatilishi mintaqa xalqlarining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayot tarzida tub o'zgarishlarning yuzaga kelishiga turtki bo'ldi. Rossiya hukumati Turkistonni o'z tasarrufiga olar ekan, asosiy e'tiborni o'lkaning boy tabiiy resurslaridan imperiya sanoatining o'sib borayotgan ehtiyojlari yo'lida foydalanishga qaratdi.

1867-yilda Turkiston general-gubernatorligi tashkil etilgach, bu yerda imperiya manfaatlarini himoya qiluvchi ma'muriy boshqaruv tizimi shakllantirildi. Turkiston iqtisodiyotining asosiy yo'nalishlari metropoliyaning talab va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda belgilab berildi va shu zaminida iqtisodiy siyosat yuritila boshlandi. Metropoliya va mustamlaka o'rtasidagi bunday munosabatlar o'rnatilgach, o'lka boyliklarini o'zlashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Biroq, bu yo'ldagi asosiy to'siqlardan biri — Turkiston o'lkasini Rossiya imperiyasi bilan bog'lovchi, har ikki tomon o'rtasida mustahkam harbiy, siyosiy va savdo-iqtisodiy aloqalarni ta'minlovchi zamonaviy transport vositalarining yo'qligi edi. Bunday muhim vazifani bajaruvchi transport vositasi sifatida temir yo'llar ko'rildi. Bir so'z bilan aytganda, Turkistonga temir yo'l tarmog'ining o'tkazilishi Rossiya imperiyasining o'lkadagi mavqeini har tomonlama mustahkamlashi lozim edi.

Temir yo'l qurilishidan bevosita manfaatdor bo'lgan rus tadbirkorlari, sarmoyadorlari, savdo va sanoat tabaqasi vakillariga tegishli loyihalar va takliflar ham ko'p sonli edi. Buning sababi shundaki, temir yo'l tarmog'ini barpo etish uchun sanoatning qator sohalari – relslar, lokomotivlar, parovozlar, vagonlar ishlab chiqarish korxonalari, shuningdek, ko'mirchilik, neft sanoati korxonalari va boshqalar katta buyurtmalar evaziga yirik daromad manbaiga ega bo'lar edi.

Turkiston o'lkasiga temir yo'l tarmog'ini yotqizishda eng samarali yo'nalishni aniqlash maqsadida Rossiya imperiyasi hukumati bir qator ilmiy ekspeditsiyalarni tashkil etdi. Ushbu tadqiqotlar natijasida Orenburg orqali Toshkentga boruvchi yo'nalish har tomonlama ma'qul deb topildi va uni hayotga tatbiq etish uchun barcha zaruriy shart-sharoitlar yetildi. Xususan, 1874-1876-yillar oralig'ida Batraki stansiyasidan Orenburggacha bo'lgan masofada 512 verst uzunlikdagi, umumiy qiymati millionlab rublni tashkil etgan temir yo'l liniyasi qurib bitkazildi. Mazkur loyihaning amalga oshirilishi natijasida Rossiya bozorlari bilan Turkiston o'lkasi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar sezilarli darajada yaqinlashdi va tovar ayirboshlash imkoniyatlari kengaydi.

Shahar va uning atroflarida ruslarning ko'payishiga qaramasdan, turkmanlarning muntazam hujumlari tufayli, ular doimo xavf ostida yashar edilar. Shuning uchun imperiya ma'murlari, turkmanlarni butunlay bo'ysundirishga qaratilgan katta ekspeditsiya tuzishni talab qila boshladilar. Biroq 1879-yili uyushtirilgan ekspeditsiya turkmanlardan mag'lubiyatga uchradi. Shundan keyin harbiy kuchlarni tashish imkonini beruvchi temir yo'l qurilishini tezlashtirihirdi. 1880-yil fevral oyidagi kengashda Ikkinchi Axaltekin ekspeditsiyasini tashkil etishgach va Kaspiy dengizining Mixaylovskiy qo'ltigida joylashgan Uzun Ota degan joydan Qizil Arvatgacha tor izli temir yo'l qurilishiga kelishib olindi. 1895-yilning 27-mayida Samarqand—Andijon yo'nalishini Toshkent tarmog'i bilan bog'lash haqida qaror qabul qilindi va o'sha yilning 21-sentabrida qurilish ishlariga start berildi. 1897-yilga kelib birinchi poyezd Qo'qon shahriga yetib kelgan, 1899-yilda Toshkentgacha bo'lgan temir yo'l liniyasi to'liq qurib bitkazildi. Mazkur yo'nalishlarning masofasiga to'xtaladigan bo'lsak, Samarqand va Toshkent o'rtasidagi yo'lning uzunligi 357 kilometrni, Ursatevdan Andijon stansiyasigacha bo'lgan masofa esa 325 kilometrni tashkil etgan. 1897-1898-yillarda Marvdan Kushkagacha bo'lgan masofada ham temir yo'l liniyasi o'tkazildi. 1899-yilga kelib Kaspiyorti harbiy temir yo'li Samarqand—Andijon yo'nalishi va Toshkent tarmog'i bilan birlashtirildi hamda yagona — O'rta Osiyo temir yo'li deb nomlandi. Ushbu yirik tarmoq Aloqa yo'llari vazirligiga qarashli bo'lgan O'rta Osiyo temir yo'li

boshqarmasi tomonidan boshqarila boshlandi. Boshqarma Ashxobod shahrida joylashgan edi. Shunday qilib, 1880-yildan 1899-yilga qadar Turkiston o'lkasida davlat xazinasini hisobidan 2885 verst uzunlikdagi temir yo'llar qurildi.

Iqtisodchi olim A.Aminovning qayd etishicha, temir yo'llarning qurilishi O'rta Osiyodan xom ashyo olib ketilishini tezlashtirib, arzon don hamda ip-gazlama buyumlarining kirib kelishiga turtki bo'lgan. Bu esa o'z navbatida O'rta Osiyoni paxta yakkahokimligi hududiga aylanishiga olib kelgan. Uning ma'lumotlariga ko'ra, Toshkent–Orenburg temir yo'lining qurilishi o'lkada paxtachilikni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan. Turkistonda paxta yetishtirish dinamikasi tobora rivojlanib, 1888 yilda 873 ming pud, 1896 yilga kelib 3.500.000 pud, 1907 yilda esa, 10.700.000 paxta hosili olingan. Shu tariqa, temir yo'llarning qurilishi o'lkada paxta yakkahokimligi o'rnatilishida muhim rol o'ynadi.

Toshkent–Orenburg temir yo'li qurilishining Turkiston o'lkasi iqtisodiyotiga ko'rsatgan eng samarali natijasi bog'dorchilik va uzumchilik sohalarida aks etdi. Rossiyaga Toshkentdan jo'natilgan ho'l meva hajmi 1906-yilda 38.651 pudni tashkil etgan bo'lsa, 1907-yilda 90.096 pud meva jo'natilgan. Demak, bir yilning o'zidayoq 2 baravardan ko'proq meva jo'natilishiga erishilgan. Bular olma, shaftoli, olxo'ri, nok, uzum va boshqa ho'l mevalardan iborat edi.

Turkiston o'lkasidan Rossiyaning markaziy hududlariga ho'l meva jo'natish ishi yil sayin rivojlanib borgan. 1909-yilga oid statistikasiga ko'ra, Toshkent temir yo'li orqali Sirdaryo viloyatidan 161.162 pud bog'dorchilik mahsulotlari Rossiyaga va Sibirga jo'natilgan. 1911-yilda esa Sirdaryo viloyatidan 195,4 ming pud meva Rossiya va Sibirga jo'natilgan. Shu yili o'lkada 6000 desyatinadan ziyod yerlar bog'-rog'larga ajratilgan bo'lib, shundan 3245 desyatinasi Toshkent va uning atrofida joylashgan edi.

Statistik manbalar va sharhlardagi ma'lumotlar Turkistonda XX asr boshlarida Toshkent temir yo'lining qurilishi muz tayyorlaydigan korxonalar ishga tushishiga sababchi bo'ldi. Dastlabki muz tayyorlaydigan zavod 1904-yilda Toshkentda ochilgan. Temir yo'lda muzlatilgan vagonlar faoliyatining yo'lga qo'yilishi ta'sirida

ularning faoliyati jonlanib, 1914-yilga kelganda, o'lkada 10 ta shunday korxonalar faoliyat yuritgan edi.

Toshkent temir yo'li qurilishi va ishga tushirilishi munosabati bilan Sirdaryo viloyatining Rossiya bilan bo'ladigan savdo aylanmasi oshib borgan. 1908-yilda Sirdaryo viloyatidan Rossiya bozorlariga 584 004 pud paxta, 688 720 pud guruch, 204 581 pud teri, 918 560 pud baliq, 16 581 pud ho'l meva chiqarilgan. Shu yilda Toshkent temir yo'lida tashilgan jami yuk hajmi 13,5 mln. pudni tashkil etgan.

1909-yilga kelib, Sirdaryo viloyatidan 7 277 ming pud 25 mln. rubl tabiiy-xomashyo mahsulotlari imperiyaning markaziy qismiga jo'natilgan. Shu yili Rossiyadan 8 309 ming pud 55 mln. rubllik sanoat mollari viloyatga kiritilgan. Sirdaryo viloyatining jami savdo aylanmasi 80 mln. rublni tashkil etgan. Demak, o'lkadan chiqarilgan xomashyodan tayyorlangan mahsulotlar qayta ishlanib, fabrika va zavod mahsulotlari sifatida yana qaytarib o'lkaga keltirib sotilgan. Temir yo'l o'lkani Rossiya bilan savdo aloqalarining tobora oshib borishiga ta'sir ko'rsatganligini quyidagi tahlillar aniq aks ettirib beradi. 1912-yilga kelib, Toshkent temir yo'lida tashilgan jami yuk hajmi 18 mln. pudni tashkil etgan, ya'ni 1908-yilga qaraganda 4,5 mln. pudga ko'paygan. Shu yili Sirdaryo viloyatidan Rossiyaga 1 32 069 pud paxta, 968 287 pud guruch, 428 953 pud qo'y-echki va tuya yungi, 292 050 pud teri, 1 825 750 pud baliq, 429 000 pud ho'l meva chiqarilgan.

1908-yil va 1912-yilga oid ma'lumotlar qiyosiy taqqoslanadigan bo'lsa, viloyatdan chiqariladigan mahsulotlarning hajmi sezilarli darajada oshganligini ko'rish mumkin. Xususan, viloyatdan ho'l meva chiqarish jadal tarzda oshib borgan, ya'ni, to'rt yil ichida 17 ming pud 429 ming pudgacha yetgan, ya'ni 25 baravar ko'paygan.

Xulosa qilib aytganda, temir yo'l o'tgan hududlarda sanoat korxonalarining joylashtirilishi ishlab chiqarish tannarxining muayyan darajada kamaytirilishiga olib kelgan. Turkistonning savdo aloqalari kengaygan va jadallashgan. Ayniqsa, o'lkani Rossiya imperiyasi bilan savdo aloqalari yanada kuchaygan. O'lkaga tayyor fabrika va zavod mahsulotlarining kirib kelishi osonlashgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Аминов А. Экономическое развитие Средней Азии (колониальный период) – Ташкент: Госиздат Уз ССР, 1959.
2. Заорская В.В. и Александер К.А. Промышленные заведения Туркестанского края. – Петроград: Екатеринская типография, 1915.
3. Материалы по обследованию железных дорог. Ташкентская железная дорога. – СПб.: Электро-типография Н. Стойковой, 1913.
4. Обзор Сыр-Дарынской области за 1909 год. Ташкент: Типография при канц. Туркест. генер.-губерн., 1911.
5. Обзор Сыр-Дарынской области за 1911 год. – Ташкент: Типо-литография В.М. Ильина, 1913.
6. Ходжаев С. Развитие транспорта в Узбекистане. – Ташкент: Госиздат УзССР, 1957.
7. Ўзбекистон ССР тарихи. 4 томлик. / Р.Ҳ.Аминова ва бошқ. – Тошкент: Фан, 1971.

****=====****

SURXON VOHASIDA AN'ANAVIY EGARCHILIK: TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI, O'ZGARISHLAR VA HUNARNING SAQLANISH MUAMMOLARI.

Narbayeva Dilovar Mamatmuratovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti tayanch doktoranti

Telefon: 998 99 670 18 88.

E-pochta: narbayeva.dilofar1888@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi Surxon vohasida shakllangan an'anaviy egarsozlik hunarmandchiligi, egar tayyorlash jarayoni, unda chorvachilik mahsulotlaridan foydalanish, hunarning ijtimoiy-madaniy ahamiyati hamda zamonaviy muammolari yoritiladi. Tadqiqotda egar tayyorlashda yog'och, charm, jun va kigiz kabi mahalliy xomashyolardan foydalanish, ustalarning amaliy tajribasi va an'anaviy bilimlarining avloddan-avlodga uzatilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, otlardan foydalanishning kamayishi, mahsulotga talabning pasayishi, yoshlarning hunarga qiziqishining susayishi va xomashyo bilan bog'liq muammolarning egarsozlikka ta'siri ko'rib chiqiladi. Dala tadqiqotlari asosida Sho'rchi tumani, Egarchi mahallasidagi egarsozlik an'analari va hunarmandlar faoliyatiga ham e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Surxon vohasi, an'anaviy hunarmandchilik, egarsozlik, egar, chorvachilik mahsulotlari, charm, jun, kigiz, moddiy madaniyat, madaniy meros.

Аннотация: В тезисе рассматриваются традиционное седельное ремесло Сурханского оазиса, процесс изготовления седла, использование продуктов животноводства, социально-культурное значение ремесла и

современные проблемы его сохранения. Особое внимание уделяется использованию дерева, кожи, шерсти и войлока, а также практическим знаниям и навыкам мастеров, передаваемым из поколения в поколение. Рассматривается влияние сокращения использования лошадей, снижения спроса на изделия, уменьшения интереса молодежи к традиционному ремеслу и проблем, связанных с сырьем. На основе полевых исследований также изучаются традиции седельного ремесла и деятельность мастеров в махалле Эгарчи Шурчинского района.

Ключевые слова: Сурханский оазис, традиционное ремесло, седельное ремесло, седло, продукты животноводства, кожа, шерсть, войлок, материальная культура, культурное наследие.

Abstract: This thesis examines traditional saddle-making in the Surkhan Oasis, focusing on the production process, the use of livestock-derived materials, the socio-cultural significance of the craft, and contemporary challenges to its preservation. Particular attention is given to the use of wood, leather, wool, and felt, as well as the practical knowledge and skills of craftsmen transmitted from generation to generation. The study also considers the decline in horse use, decreasing demand for saddle products, reduced interest among younger generations, and challenges related to raw materials. Based on field research, the study also examines saddle-making traditions and the activities of craftsmen in Egarchi Mahalla, Sho'rchi District.

Keywords: Surkhan Oasis, traditional craftsmanship, saddle-making, saddle, livestock products, leather, wool, felt, material culture, cultural heritage.

Surxon hududi qadimdan chorvachilik va turli hunarmandchilik turlari rivojlangan hududlardan biri hisoblanadi. Hunarmandchilik aholining xo'jalik faoliyati va moddiy madaniyatida muhim o'rin egallagan. Surxon vohasida hunarmandchilik mahsulotlaridan qadimdan chorvachilik, dehqonchilik va savdo munosabatlarida foydalanilgan[1]. Surxon vohasi uzoq vaqtdan beri turli hunarmandchilik shakllari gullab-yashnagan hududlardan biri sifatida qaraladi. O'z nafaqat aholining oziq-ovqat va maishiy ehtiyojlarini qondirgan, balki turli hunarmandchilik buyumlarini ishlab chiqarish uchun zarur xomashyo manbai bo'lib xizmat qilgan. Xususan, kundalik hayotda foydalanish uchun buyumlar hayvon terilari, jun va boshqa mahsulotlardan tayyorlangan. Egar yasash shu an'anaviy hunarmandchilik an'analari qatoriga kiradi. Shu sababli egar nafaqat maishiy buyum, balki xalqning moddiy madaniyatini o'rganish uchun muhim etnografik manba ham hisoblanadi[2].

Egar tayyorlash jarayoni: Miloddan avvalgi birinchi ming yillikning ikkinchi yarmidan beri ma'lum bo'lib, xar xil millat va elat sharoiti va ehtiyojidan kelib chiqib, uning o'ziga xos shakllari namoyon bo'lgan. O'zbekistonda egarchilik qadimiy hunarmandchilikning muhim yo'nalashlaridan biri bo'lib kelgan [3]. Har kuni yurish, sport, harbiy maqsadlar, mashq yoki poyga uchun mo'ljallangan turli xil egarlar mavjud. Bundan tashqari, har bir etnik guruh o'z yashash sharoitlariga asoslanib o'ziga xos egarlar turlarini ishlab chiqqan. Masalan: O'zbek, Qirg'iz, Qozak, Turkman, Rus va boshqa xalqlarning egarlari tuzilishi va bezaklari bo'yicha bir-biridan biroz farq qiladi, lekin ularning umumiy tuzilishi bir xil. O'zbekistonda ham egar yasash hunarmandchiligi qadim zamonlardan beri rivojlangan. Natijada egarning quyidagi qismlarini ifodalovchi maxsus atamalar paydo bo'lgan: suyanchiq, o'rindiq, qanot, terlik, ayl, uzangi va uzangibog' va boshqalar. Yuk tashish uchun mo'ljallangan egarlarda yukni mahkam ushlab turish uchun bog'ichlar mavjud. Egar mustahkam yog'ochdan (masalan, tol, o'rik behi, yo'ng'oq, chinor va boshqalar) yasalgan bo'lib, otga egar solinayotganda, egar ustiga yumshoq yopgich qo'yiladi. Egarning o'rindig'i yostiqli va charm bilan qoplangan yostiqlichadan iborat. Egarning ikkala tomonidan o'ralib mahkamlanadigan qismi "tebengi" deb ataladi va u uzun kamarni ot minuvchining oyog'idan sirg'alib tushishining oldini oladi. Egarning qo'shimcha jihozlari (masalan, ayl, uzangi, uzangibog va boshqalar) bilan birga u "-egar jabduq" deb ataladi. Egar-jabduq bilan ishlash hunari "egar yasash" deb ataladi. Egar yasash hunarmandchilikning qadimiy shakllaridan biridir. U asosan yirik shaharlarda rivojlangan. Milodiy V-asrdan boshlab egar yasash hunari san'at darajasiga ko'tarilgan va shundan beri asta-sekin takomillashtirib kelinmoqda. O'zbekistonda ham egar yasash hunarmandchiligi qadimiy hunarmandchilik turi hisoblanadi. Egar maxsus ustaxonalarda oddiy an'anaviy usullar yordamida tayyorlangan. Hunarmandlar asosan pichoq, bolg'a, arralar, va boshqa asboblardan foydalangan. O'zbekistonda charmchilikning doimiy ahamiyati tufayli u hanuzgacha hunarmandchilik tarmog'i sifatida qaraladi[4]. Otulov yasash O'zbekistonning barcha hududlarida tayyorlansada, Surxondaryo viloyatida keng tarqalgan. Ba'zi ustalar bu hunarni san'at darajasiga ko'targan.

Surxondaryoda ishlab chiqarilgan egar o'rindig'i boshqa mintaqalarda ishlab chiqarilganlardan biroz farq qiladi, xususan, uning karsani juda mustahkam bo'ladi.

Surkhandarya viloyatining Shurchi tumanidagi Egarchi mahallasida bizning Egarchi hunarmandlarimiz hozirda an'anaviy hunarmandchilikni rivojlantirishga o'z hissasini qo'shmoqdalar. Egarchi mahallasi deyilishiga sabab bu mahallada qadimdan ot anjomlari yasovchi hunarmandlar yashab kelgan. Hozirda istiqomat qiluvchi Mincg'niyozov Abduraim Omonovich ishlari ajoyib, hozirgi kunda bu kasb yuqolish xavfi ostida bo'lsa ham Abduraim usta o'z farzandlari bilan birga egar asboblarni yasab kelmoqda. Egari yasashning sir sinoatlar va boshqa hududlar bilan farqini so'zlab berdi. Birinchi, ishimizni tolni kesishdan boshlaymiz, kesilgandan keyin suvga ivitilib quritiladi va bir yilga qoldiriladi. Keying yilda suvda qoldirilgan tol yog'ochdan foydalaniladi. Ayniqsa sariq tol eng mustahkam hisoblanadi. Karsan, qo'shmasi, yoni yog'ochni teshacha yordamida kerakli shaklga keltiramiz va bu figuralarni kley bilan birlashtiramiz. Kley ham ho'kiz terisidan tayyorlanadi, asosan qalin ho'kiz terisi kerak, chunki shirasi ko'proq chiqadi, yuqa teri shirasi kamdir. Terini mayda bo'laklarga bo'lamizda qozonchaga solamiz va qaynatiz suv bilan, ustidagi shirasi olinib yana idishchada qaynatiladi. Endi egar qismlari kley qilinib bir kun qoldiriladi, keying kun egarning ziyod joylari olinib tekislanadi. Ustiga endi pay tolasi quyamiz. Pay bu ikki yoshli ho'kizning orqa sonining payi bir qarichda kesilib quyoshda quritiladi vat emir ustiga quyilib bolg'acha yordamida urilib pay ipi hosil bo'ladi uni egar karsani ustiga quyib gazda qaynab turgan shiramizni suramizda kigiz bo'lakchasi bilaan qattiq qattiq bosiladi va maxsus cho'pcha yordamida tekislanadi. Buni yopishtirishdan maqsad egarni mustahkam qiladi. Agar o'ning o'rniga teri qoplama qilsak tez egar ishdan chiqishiga sabab bo'ladi. Sababi teri yog'ochga yopishmaydi. Pay egarni baquvvatligini ta'minlaydi. Keyin nam o'tkazmasligi uchun qizillash jarayoni qilinadi. Qizillash uchun "oq beryoza" daraxti po'stlog'i ajratilib egar ustiga yopishtirilib chiqiladi va laklanadi, bu esa suv o'tkazmaydi ayniqsa ko'pkari chopganda yomg'ir yog'ib qolsa egardan ot ustiga suv sizib bormaydi, ot noqukaylik his qilmaydi. Bundan tashqari jahannik, ayl, jungan, qamchi, pushton, ko'pchik(egari ustiga qoplama) ham tikamiz va bu

hunarimiz bilan yaxshi daromad topamiz[5]. Shuningdek, eng muhim jihati karsan qoplamasi boshqa hudud karsan qoplamasi farq qiladi. Ular asosan teridan qoplama tayyorlaydilar, surxondaryo hududi hunarmandlari payning quritilgan va ip qilib tayyorlangan xonm ashiyo bilan qilinish ot egarini mustahkam qiladi. Ko'pkari vaqtida yuqori bosimga chidamlilikni oshiradi.

Egarsozlikning ijtimoiy va madaniy ahamiyati: An'anaviy yular yasash Surxon mintaqasining iqtisodiy hayoti bilan chambarchas bog'liq. Otlar transport, qishloq xo'jaligi ishlarida va ayrim marosimlarda muhim rol o'ynagani uchun egar va ot jihozlariga talab mavjud. Mahalliy estetik didlar ham yularning shakli va bezaklarida aks etishi mumkin. Ba'zi hollarda charm, metall va boshqa dekorativ elementlardan foydalanish hunarmandning mahoratini namoyish etadi[2]. Shu nuqtai nazardan, egar yasashni o'rganish xalqning moddiy madaniyati, hunarmandchiligini qanchalik taraqqiy etganini ko'rsatadi. Shu bilan birga egarsozlik hunarning madaniy ahamiyatini bir necha bosqichda ko'rishimiz mumkin: og'zaki an'analarni avloddan-avlodga uzatish; ustoz-shogird an'anasini saqlash; xalq hayotida egar va otning roli; egar bezaklarida mahalliy urf-odatlar belgisi anglatishi; egar tayyorlashga oid an'anaviy bilimlarni saqlash; egar yasashda xalq moddiy madaniyatining namoyon bo'lishi.

Zamonaviy muammolar: Bugungi kunda bu kasb egalari jiddiy muammolarga do'ch kelmoqdalar. Ayniqsa egar tayyorlashda yog'och xomashyoga bo'lgan ehtiyoj bu kasbning yanada rivojlanishiga to'siq bo'lmoqda. Chunki tol va boshqa daraxtlardan xomashyo sifatida foydalanish qonunchilik bilan tartibga solinadi. davlat o'rmon fondiga kirmaydigan daraxt va butalarni ruxsatnomasiz kesish taqiqlangan, hatto jarima ham tortiladi[6]. Bundan holatlar albatta hunarmandchilikning egarsozlik yo'nalishini sustlashiga yoshlarning qiziqishini pasayishiga sabab bo'lmoqda. Bunday vaziyatda hunarmandlarga davlat tomonidan ko'mak zarur.

Surxon vohasida egarsozlik an'anaviy hunarmandchilik turlaridan biridir. Egari tayyorlash jarayoni kata mahoratni talab etadi va shuningdek yuqori sifatli yog'och, teri, va kigiz xomashyolari talab qiladi. Ammo bugungi kunda qonun cheklavlari

egarchilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni susaytirmoqda va hunarmandchilik rivojida to'siq bo'lmoqda, shuning uchun buning yechimini yechishda hunarmandlar yordamga muhtoj. Unesko an'anaviy hunarmandchilikninsaqlashda hunarmandchilik buyumlarining o'zigina emas, balki ularni yaratishga oid bilim va ko'nikmalarni hunarmandlardan keying avlodga yetkazishga alohida e'tibor qararish lozimligini ta'kidlaydi[7]. Shu nuqtai nazardan, aynan egarchilik sohasi juda muhin ahamiyat kasb etmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Турсунов Н. Н., Кабилов К. Э. Этнические особенности ремесел в материальной культуре жителей Сурханского Оазиса // Бюллетень науки и практики. 2025. Т. 11. №6. С. 677-679. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/115/83>
2. Tursunov N. Surxondaryo etnografiyasi. –Toshkent.: O'zbekiston, 2000. – B. 45-53.
3. Egar// O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi [Elektron resurs]. – URL:(murojaat sanasi: 18.08.2026).
4. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Nomoddiy madaniy meros namunalarini bilasizmi? [Elektron resurs]. -2024. –URL: (murojaat sanasi): 18.08.2026.
5. Dala tadqiqoti materiallari. Mincg'niyozov Abduraim Omonovich, 71 yosh, egachi. Shurchi tumani, 2026-yil.
6. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portal. Daraxtlar va butalarni kesishga ruxsatnoma olish [Elektron resurs]. URL: Daraxt va butalarni kesishga ruxsatnoma olish (murojaat sanasi:18.08.2026).
7. UNESCO. Traditional craftsmanship // UNESCO Intangible Cultural Heritage [Elektron resurs]. – URL: UNESCO: Traditional craftsmanship(murojaat sanasi: 19.08.2026).